

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

SZILÁGYI EMŐKE RITA

VITÉZ JÁNOS MECENATÚRÁJA
JOHANNES TRÖSTER ÉS AZ 1450-ES ÉVEK

Irodalomtudományi Doktori Iskola

A Doktori Iskola vezetője: Dr. Kállay Géza PhD egyetemi tanár

Európai és Magyar Reneszánsz Doktori Program

A Doktori Program vezetője: Dr. Horváth Iván DSc, egyetemi tanár

A védési bizottság tagjai:

Dr. Déri Balázs PhD, egyetemi tanár, elnök

Dr. Jankovits László PhD, egyetemi docens, opponens

Dr. Szentmártoni Szabó Géza PhD, egyetemi adjunktus, opponens

Dr. Szörényi László DSc, egyetemi tanár, bizottsági tag

Dr. Draskóczy István DSc, egyetemi tanár, póttag

Dr. Mayer Gyula PhD, tudományos főmunkatárs, póttag

Dr. Tamás Ábel PhD, egyetemi tanársegéd, titkár

Témavezetők:

Dr. Horváth Iván DSc, egyetemi tanár

Dr. Kiss Farkas Gábor PhD, egyetemi adjunktus

Budapest, 2013

Tartalomjegyzék

Bevezetés	4
I. Humanizmus a 15. században	10
I.1. A humanizmus fórumai	10
I.2. Mecenatúrák a 15. században	18
II. Enea Silvio Piccolomini, „az Alpokon túli humanizmus apostola”	26
II.1. Enea Silvio Piccolomini humanizmuseszménye	27
II.2. Enea Silvio Piccolomini és a humanista baráti köre III. Frigyes udvarában	28
II.3. Enea Silvio Piccolomini magyarországi kapcsolatai	38
II.3.1. V. László kiszabadítása	38
II.3.2. Piccolomini és Janus Pannonius	43
II.3.3. Piccolomini és Vitéz János	44
II.3.4. Levélváltásuk az 1450-es években	45
III. Vitéz János, a „magyarországi humanizmus atyja”	55
III.1. Vitéz iskolázottsága, műveltsége	56
III.2. Vitéz humanista eszménye, avagy humanista volt-e Vitéz?	61
III. 3. Vitéz (lehetséges) pártfogoltjai	66
III. 3. 1. A kapcsolat útja szerint	68
III. 3. 2. A lengyel kapcsolatok (1440-től)	69
III. 3. 3. A Johannes de Doministól örökölt kapcsolatok	73
III. 3. 4. A bécsi és/vagy Enea Silvio Piccolomini révén szerzett kapcsolatok (1450–) ..	74
III.3.5. Janus és tanuló társai, illetve az általuk Vitézhez kerültek csoportja (1450–)	84
III.3.6. Mátyással közösen vagy egymás után támogatottak (1458/1460–)	86
III.3.7. A legközelebb állók: rokonok és/vagy közeli munkatársak	88
III.3.8. Rejtélyes és elmaradt patronálások	92
III.4. Egyéni prioritások és irodalmi mecenatúra az 1450-es években	93
IV. Johannes Tröster, „az első bajor humanista”	99
IV.1. A szép kezdetek (1425k.–1452)	100
IV.2. A bukás és a szerencsétlenség évei (1452–1454)	103
IV.3. Tröster Vitéz mellett (1454–57)	107
IV.4. Tröster későbbi sorsa: a felívelés (1457–1485)	114

V. <i>Dialogus de remedio amoris</i>	117
V.1. Kutatás- és kiadástörténeti áttekintés.....	118
V.2. A dialógus variánsai és születési fázisai.....	121
V.3. A kéziratok leírása	125
V.4. Kollacionálás, elimináció és a stemma.....	132
V.5. A dialógus felépítése és tartalma	139
V.5.1. Prológus előszó helyett és dedikáció	139
V.5.2. Philostratus monológja	141
V.5.3. Dialógus Philostratus és Eudion közt	142
V.6. A dialógus irodalmi mintái és forrásai.....	144
V.7. A <i>Dialogus de remedio amoris</i> szerelemképe	157
V.8. A műfaj kérdése	165
Összefoglalás	176
Felhasznált irodalom	180
Mellékletek	210

Nihil inter mortales felicius, quam preclarorum hominum familiaritate potiri, ab his observari diligique, [...] ubique virtus pretio extimatur facitque mortalibus inmortales similes disque homines.

[Halandók számára semmi sem lehet nagyobb boldogság, mint kiváló emberek barátságát, tiszteletét és szeretetét bírni [...], ahol az erény értéket jelent és a halandó embert halhatatlanná és az istenekhez hasonlóvá teszi.]¹

Bevezetés

Egy közelmúltban megjelent tanulmánygyűjtemény, a *Patronage in Renaissance* [...] emlékeztet arra, hogy a manapság a peremre szorult és némileg gyanús intézmény a reneszánszban központi szerepet kapott. A történészek hajlamosak voltak a patrónusi hálózatot rögtön a korrupció vagy a hízélgés tüneteként értékelni, pedig a reneszánszban a kulturális tevékenységnek szinte egyetlen darabja sem maradt tőle érintetlen és a házasság, a barátság, az olvasók és az írók, a királyok és az udvari festők kötelékei mind a patrónusi rendszer keretei közt működtek.

Jonathan Goldberg írta e sorokat a reneszánsz irodalom politikumáról ma már klasszikusnak számító újhistorista tanulmányában.² A mecenatúráknak e negatív megbélyegzése jól ismert és minden bizonnyal nem alaptalan,³ ám e dolgozatnak sokkal inkább a mecenatúrák rendszerének és működésének a megértése a célja, s nem pedig ezek megítélése. Disszertáciomban arra teszek kísérletet, hogy Vitéz János (elsősorban irodalmi) mecenatúrájának 1450-es évekbeli működését feltérképezzem, bemutassam és egy konkrét patronálás történetének ismertetése révén újabb adalékokat nyújtsak a magyarországi humanizmus kezdeteihez. Johannes Tröster patronálásának és Vitéz melletti szolgálatának bemutatása, valamint Tröster irodalmi munkásságának feldolgozása különösen alkalmas arra, hogy olyan kérdéseket tehessünk fel a „magyar humanizmus atyjának” mecenatúrájára és humanizmusára vonatkozóan, melyekkel régóta adós a magyar irodalomtörténetírás, tudniillik hogy hogyan működött Vitéz mecenatúrája, kik kerültek pártfogásába, illetve milyen motivációkat és érdeklődési területeket sejtethetünk e patronálások hátterében?

Egyik legfontosabb módszerem a *kontextualizálás* volt mind a szövegértés, mind az *accessus* megírása során.⁴ Tóth Zsombor világosan és pontosan vázolja azt az eljárást,

¹ Melléklet 4, 19.

² Idézett részt ld. GOLDBERG 1998, 77.

³ A patrónusi rendszerekben megmutatózó túlzásokról bővebben ld. KLANICZAY 1982.

⁴ TÓTH 2008, 40–41.: „A kora újkori szövegek értelmezésének legfontosabb módszere a *kontextualizáló* szövegértés. Ha a nyolcvanas években ezt a kontextust főként ugyancsak kora újkori elméleti források

mellyel Vitéz patrónusi rendszerének felfejtése közben én is eljártam. Elméleti alapot nyújtottak még olykor az újhistorista megközelítések, főként mivel a *new historicism* vizsgálódásainak eredeti kiindulási pontját is a reneszánsz irodalomtörténet és patrónusi rendszer újraértelmezése képezte. A patrónusi hálózat, mely Angliában főként az udvari életben kapott szerepet, Magyarországon is a királyi udvarban és az ország egyik legfőbb vezetője, a befolyásos váradi püspök, majd esztergomi érsek társaságában virágozhatott leginkább. Mátyás király művészetpártolása és -támogatása messze földön ismert volt, melyben – akárcsak könyvgyűjteményének, a Corvinának létrehozásában – hajdani nevelőjét, Vitéz Jánost tekintette példaképnek. Mátyás reneszánsz mecénatúráját olyan kortársakkal szokás egy vonalba helyezni, mint Giangaleazzo Maria Sforza milánói és Federigo da Montefeltro urbinói herceg, Lorenzo de' Medici, vagy a Sforza Lorenzo il Moro.⁵ Szakály Ferenc hangsúlyozza, hogy a korszak minden nagy csillagásza ideig-óráig Mátyással kapcsolatba került, a Mátyással kapcsolatba hozható orvosok száma pedig meghaladja a tucatot;⁶ e két jellegzetesen humanista érdeklődés, ti. a csillagászat és az orvostudomány iránti intenzív érdeklődés homlokterében is elsősorban Vitéz, másodsorban Janus Pannonius hatását kell látnunk. Ugyanis

ők formálták az uralkodó és a hatalmon levők ízlését, ők indították el és támogatták a magyar tehetségeket, ők alapították a teljesség igényével humanista könyvtárat, az ő kezdeményezésükre és szervezőmunkájukkal jött létre Pozsonyban a magyarországi egyetem. A külföldi humanisták elsősorban hozzájuk jöttek, és elsősorban nekik ajánlották a műveiket.⁷

Dolgozatom egyszerre kíván irodalom- és művelődéstörténeti kontextust teremteni eddigi és új ismereteinkhez Vitéz János műveltségét és érdeklődését illetően az irodalmi működését meghatározó kapcsolatainak feltárásával és újabb forrásoknak a diskurzusba való értelmező bevonásával. Forrásokon elsősorban kéziratári és levéltári primer irodalmat értek, melyek összegyűjtése és értelmező összekapcsolása során lehetőségünk

képezték elsősorban, az ezredforduló után már változatosabb a *kontextualizáció*, a kora újkori irodalomelméleti források mellett eszmetörténetiként definiált bölcséleti, teológiai, művészeti stb. források is kontextusát képezhették az egyes szövegek megértésének. Az értelmezendő szöveg, vagyis *textus kontextualizálása* mellett egy másik módszertanilag releváns eljárás mód *a szerző mint történeti személy kontextualizálása* bizonyos társadalmi-kulturális, kronológiai *adekvát* összefüggésekben. Ennek a *kontextualizáló* eljárásnak a leglátványosabb része a nemzetközi kapcsolattörténet, vagyis azon külföldi intézményeknek, személyeknek, szövegeknek a beazonosítása, amelyek a vizsgált szerzővel mint történeti személlyel fűggnnek össze, és amelyek a *szerzői intenció rekonstruálásához* szolgáltatathattak adatot. Ez a módszer azért hangsúlyozza a szerzői intenciók „megnyugtató” tisztázását, mert fő célja és implicit meggyőződése, hogy a kellő filológiai, textológiai műveletek elvégzése után, a feltárt elméleti háttér ismeretében a szövegprodukciónak folyamata megragadható, sőt a vizsgált textus történeti, akár kortárs olvasatainak rekonstruálása, leírása is lehetségessé válhat.”

⁵ SZAKÁLY 1990a, 277.

⁶ SZAKÁLY 1990a, 292.

⁷ PAJORIN 1990, 333.

nyílik újabb olvasatok létrehozására. Az eddigi ismeretekre túlnyomórészt rövidebben utalok, míg az újabb vagy kevésbé ismert adalékokat bővebben fejtem ki. Elsősorban irodalomtörténet-írói munkám során nem csupán az elbeszélő forrásokat⁸ használtam fel, hanem igyekeztem a legszélesebb körű anyagot bevonni a vizsgálatomba, így a primér irodalmak közül a levéltári fondokat, okleveleket és a szekunder irodalomból a témához kapcsolódó társtudományok eredményeit. Az eddig kiadatlan forrásokat igyekeztem közreadni, kommentálni, az eddig le nem fordított részleteket magyarul megszólaltani; a disszertáció néhány (al)fejezetét doktori képzésem során publikáltam.⁹

A dolgozatban a főszövegben közlöm a korabeli eredeti, latin nyelvű szövegeket, a magyar fordításokat pedig közvetlenül utána, szögletes zárójelben hozom. Amikor rendelkezésemre állt magyar nyelvű szabatos műfordítás, igyekeztem azt felhasználni és ilyenkor megjelöltem a fordító személyét és a fordítás szöveggözlésének adatait. Minden más esetben saját fordításaimat közlöm, s ezt külön nem jelölöm.¹⁰

A disszertáció főszövegében történő szöveggözléskor azonos szerző eltérő műveinek citálásakor egységesítettem a helyesírási módokat a könnyebb olvasás végett.¹¹ Johannes Tröster dialógusának és leveleinek szöveggözlési elvei részletesebben a mellékletben található szövegkiadás részeként vannak feltüntetve (Melléklet 4. és Melléklet 5.), de e helyütt is érdemes leszögezni, hogy a szöveggözlések során a következő módon jártam el: az eddig kiadatlan szövegeket a középkori helyesírásnak megfelelően idéztem, egyrészt mert a források is így hozták, másrészt mivel arra a következtetésre jutottam, hogy így térek el a legkevésbé a feltételezett eredeti írásmódoktól. A 15. századi helyesírási reformok az 1450-es években Bécset és Magyarországot még bizonyosan nem érték el, és mivel az idézett források túlnyomórészt Vitéz Jánostól, Enea Silvio Piccolominitől, Johannes Tröstertől és barátaiktól származnak, semmi okunk nincs másféle ortográfiát követni, mint fentebb említettek műveinek kritikai kiadásait készítő filológusok tették.¹²

⁸ Vö. TÓTH 2008, 41. 13. jegyzet (49.): „Az irodalomtörténet-írás elsősorban az elbeszélő forrásokat (naplók, feljegyzések, diáriumok, jelentések stb.) vagy a levelezéseket preferálja, a különféle (jogi, gazdasági, politikai) állami/egyházi intézmények működésének bürokratikus aktáit gyakran ignorálja.”

⁹ Ld. SZILÁGYI 2010.; FONZIO 2011.; SZILÁGYI 2012b.; SZILÁGYI 2012c.; SZILÁGYI 2012d.

¹⁰ Fordításaimat Petneházi Gábor ellenőrizte, amiért szeretnék ezúton is köszönetet mondani neki.

¹¹ Elsősorban Enea Silvio Piccolomini műveinek írásmódját kellett egységesíteni, mivel a régebbi (pl. a Wolkan-féle) kiadások még normalizáltak, míg az elmúlt pár évtized kiadói gyakorlata amellet érvel, hogy ez az eljárás meghamisítja a szöveget. A kiadások közül egyedül a Wolkan-féle kiadást kellett revideálni, ehhez bővebben ld. WAGENDORFER 2007b.

¹² Kivételt a 15. századi források közül egyedül Janus Pannonius versei képeznek, melyeket normalizált írásmóddal közölnek kiadói, ld. IANI PANNONII 2006. A többi 15. századi (főleg még kiadatlan) szövegek kiadása során azonban – követve elmúlt évtizedek kiadói trendjét – minden valószínűség szerint akkor járunk el a leghelyesebben, ha minél kevesebb normalizálást eszközölünk a szövegekben, pl. nem írunk *ae-t* és *oe-t*, amikor minden szövegtanú *e-t* hoz.

Természetesen a későbbi, szövegek közlésénél (pl. Raimundus Duellius kiadása, 1723) már a klasszikus írásmódot követtem, s ugyanígy jártam el alól a főszövegbeli latin kifejezések (pl. *determinatio*) esetében is.

Nagy problémát jelentett a dolgozatban szereplő nevek esetében a párhuzamosan használt több névalak közül a megfelelő kiválasztása. Igyekeztem a szóban forgó személy nemzetiségének megfelelő modernizált és a szakirodalomban elfogadottnak tűnő alakot választani, amennyiben ez lehetséges volt, így például olaszosan Enea Silvio Piccolominit írtam Aeneas Silvius Piccolomini helyett és németesen Konrad Celtist, s nem pedig Conradus Celtist. Ettől a következő esetekben tértem el: 1. a szakirodalom nem modernizál, hanem latinos alakot használ, mint Janus Pannonius, Johannes Regiomontanus vagy Johannes Tröster esetében; 2. a szakirodalomban később alkotott névalak rögzült, például Vitéz János, Garázda Péter, stb. Úgy az ókori, mint a humanista görög származású személy megnevezésekor a magyar akadémiai helyesírást követtem. A görög–latin mitológiából ismert alakokat következetesen a görög nevükön illetttem, így akkor is Héraklészt írtam a fordításban, ha a forrásszöveg latinul Herculesről szólt.

Minthogy az elmúlt évtizedekben élénk vita folyt Vitéz humanizmusát, illetve annak jellegét illetően,¹³ érdemesnek tűnt egy olyan fókuszpontot keresni, mely felől szemlélve könnyebb tájékozódni és az összefüggéseket észrevenni. Tézisem szerint Vitéz mecenatúrája, kapcsolati hálózata az, mely egy ilyen termékeny kiindulási pontot nyújthat a további vizsgálódásokhoz.

A humanista eszményekről és azok megvalósulásáról, főbb médiumairól és forrásairól: az egyetemi körökben és a mecenatúrák hálózatában létrejövő rendszer rövid bemutatásával kezdem a dolgozatot (I.), mely jó háttérrel nyújt a későbbiekben tárgyalandókhoz. A magyarországi humanizmus születéséhez alapvető fontosságúnak mutatkozik az Alpokon túli humanizmus szülőatyjának, nevezetesen Enea Silvio Piccolomininek humanizmusideálját, humanista baráti körét és magyarországi kapcsolatait ismertetni, újabb összefüggések mentén felvázolni (II.), aki Vitéznek nemcsak levelezőtársa és segítője, hanem barátja és sok tekintetben példaképe is volt. Együttes fellépésük a törökök ellen és közös mecénási tevékenységük mindkettejük pályájának meghatározó elemei, humanizmusideáljuk alapkövei. Vitéz iskolázottságáról és műveltségéről (III.1.), (feltételezett) humanista eszményéről (III.2.) való eddigi

¹³ Elsősorban PAJORIN 2004. és BORONKAI 1975b.

ismereteink egy rövidebb összefoglalása után kapcsolati hálóját mutatom be, különös tekintettel az 1440-es és 1450-es évekre, s ezen belül közelítem meg a választott patronálás történetét 1454 és 1457 közt. A sokszor széttartó szálak egy időre összefutnak, hogy ismét elváljanak, de az előzmények ismerete minden bizonnyal fontosabb, mint a következményeké. Azonkívül egyetértek Kubinyi Andrással, mikor azt írja, hogy Vitéz kétszer kényszerült döntéshozó szerepbe: 1453–57 közt és 1464 után. Mindkét szerepvállalása bukással végződött, s bizonyos, hogy a későbbi bukásának okai közt fontos szerepet kell tulajdonítanunk az első bukása idején elkövetett hibájának, ti. hogy „az 1454-es királyi propositio politikai baklövés volt.”¹⁴ Az 1453 és 1457 közötti időszak tehát elsődleges fontosságú későbbi sorsának megértésében, mely már egy másik munka témája lehet. Végül rátérek Johannes Trösterre (IV.), Piccolomini és Vitéz egyik közös támogatótjára, aki minden bizonnyal meghatározó szerepet játszott Vitéz 1450-es évek közepi diplomáciájában, s akiben az egyik első humanistát tisztelhetjük az Alpoktól északra. Az utolsó (V.) fejezetben a Tröster *Dialogus de remedio amoris* című művéből készülő kritikai kiadás egy részét adom közre – méghozzá annak a variánsnak a kiadását, melyet a szerző minden bizonnyal Vitéz ízlése szerint szerkesztett –, illetve a kiadás részeként azon kísérőtanulmányokat, melyek új és fontos adalékokkal gazdagítják a magyarországi humanizmus történetének kutatásait.

A vizsgálandó anyag osztrák–bajor érdekeltsége miatt elsősorban Bécsben és Münchenben sikerülhetett újabb primer és szekunder forrást keresni, ezért kutatásaim java részét az Osztrák Nemzeti Könyvtárban (*Österreichische Nationalbibliothek*), az Osztrák Állami Levéltárban (*Österreichisches Staatsarchiv*) és a Bécsi Egyetemi Levéltárban (*Archiv der Universität Wien*) végeztem, de alkalmam nyílt a müncheni Bajor Állami Könyvtárban (*Bayerische Staatsbibliothek*) és a müncheni Lajos Miksa Egyetem Egyetemi Könyvtárában (*Ludwig-Maximilian-Universität, Universitätsbibliothek*) is további források után keresgélni. A Balassi Intézet és a Magyar Ösztöndíj Bizottság *Collegium Hungaricum* (Bécs) és *Klebsberg Kunó* ösztöndíjai által finanszírozott, 2010-ben és 2011-ben megvalósított külföldi kutatóútjaim során lehetőségem nyílt felvenni a kapcsolatot Franz Josef Worstbrockkal (München), Johannes Klaus Kipffel (München), Franz Fuchsszal (Würzburg) és Martin Wagendorffal (Bécs/München), akik mindnyájan számos hasznos tanáccsal láttak el, s fontos (olykor még megjelenés előtt álló) publikációkat, valamint

¹⁴ KUBINYI 2003, 26.

forrásokat bocsátottak rendelkezésemre, melyekre majd az adott fejezetben utalok, s melyeket ezúton is köszönök mindannyiuknak. Köszönöm továbbá témavezetőimnek, Horváth Ivánnak és Kiss Farkas Gábornak az állandó szakmai segítséget, építő kritikákat. Sok hasznos támpontot és segítséget kaptam Ács Páltól és Pajorin Klárától, ezért köszönettel tartozom nekik, akárcsak doktorandusztársaimnak, különösen Bibor Máténak, Lovas Borbálának, Máté Ágnesnek, Mikó Gábornak, Pesti Brigittának, Péterfi Bencének és Petneházi Gábornak a sok értékes tanácsért, és nem utolsósorban szeretteimnek kitartó türelmükért és támogatásukért.

I. Humanizmus a 15. században

Miben áll humanistának lenni? Milyen médiumait és fórumait ismerjük a 15. századi szellemi áramlatoknak? Mit tartalmaz, és hogyan valósul meg a humanista program a 15. század Európájában? A humanizmus elterjedésének, kezdeti harcainak, majd virágkorának százada ez, de egyúttal a török Európában való tartós megjelenéséé is. Zsinatok, szkizmák, kongresszusok, a könyvnyomtatás feltalálása, Amerika felfedezése, török elleni háborúk, humanista–skolasztikus viták, a modern tudományosság megszületése előtti utolsó évtizedek. És nem utolsósorban: a magyarországi humanizmus is ekkor születik.

I.1. A humanizmus fórumai

A humanisták mintaképe a művelt és erényes életet élő ember alakja, aki egyrészt magát folytonosan képezi antik auktorok olvasásával (*vita contemplativa*), másrészt így szerzett műveltségét a közügy szolgálatába állítja (*vita activa*).¹⁵ A *vita contemplativa* anyagát képezték a *studia humanitatis* olvasmányai, amit manapság a reneszánsz humanista műveltséganyag (grammatika, poétika, retorika, történelem, erkölcsfilozófia) szinonimájaként szokás használni, a 15–16. század jellemző fogalma;¹⁶ a kor dicstoposzai közül a legfőbb erény a *humanitas*.¹⁷ Magát a fogalmat Cicerónak, újraélesztését Petrarcanak tulajdonítják. A programot 1398-ban Imola hercege, Lodovico degli Alidosi körvonalazta: mindenekelőtt a grammatika, a retorika, a történelem, poétika és a morálfilozófia stúdiumait részesítve előnyben. Az előzmények közt mindenképpen kiemelendő Pier Paolo Vergerio humanista pedagógiai tanulmányi programja, melyet az 1402/1403 körül *De ingenuis moribus et liberalibus adolescentia studiis* című művében ismertetett.

Egy évszázados vita után a mai közmegegyezés szerint a *humanista* az a személy, aki a *studia humanitatis* művelte és abban megmerítkezett, s ezt a definíciót maguknak a humanistáknak a *humanistáról* és a *humanismusról* szóló írásai alapján alkotjuk meg.¹⁸ Marianne Pade lexikonszócikkében általános értelemben Coluccio Salutati, Francesco Barbaro és Poggio Bracciolini definícióit idézi.¹⁹ Az elsődleges, általános jelentés szerint a *studia humanitatis*ban elmélyedő ember a tanokhoz tartozó műveltség megszerzése révén

¹⁵ HAMMERSTEIN 1996, 11. vö. KRISTELLER 1986.

¹⁶ EKLER 2011, 23. és RMISZ 1998, 5–6. vö. PADE 2010.

¹⁷ KLANICZAY 1982, 144.

¹⁸ RAMMINGER 2007.

¹⁹ PADE 2010.

jobb emberré válik, s ehhez nem elég a latin irodalmat studiózni, ahogy Manetti figyelmeztet.²⁰ Legplasztikusabban talán Salutati definiálta.²¹ Igen gyakran előfordul, hogy a szerzők nem határozzák meg magát a fogalmat, hanem inkább megnevezik egy emblematikus képviselőjét, ahogyan Piccolomini példaképpen Guarino Veronesét és Michael Pfullendorfort állítja elének.²²

Az ókortól kezdve ismert *artes liberales*nek²³ nevezett iskolai képzésben elvált egymástól az alapozó stúdiumoknak tekintett *trivium* (grammatika, retorika és dialektika) és a felsőbb tanulmányok magába foglaló *quadrivium* (aritmetika, csillagászat, geometria és zene). A középkori egyetemeken aztán ennek értelmében a triviumnak megfelelő tárgyakat oktató *artes* fakultás alapozó szerepet töltött be, s igazi rangot a felsőbb iskoláknak nevezett jogi, orvosi és teológiai karok adtak. A *studia humanitatis* programja azonban mintegy megkérdőjelezte a *quadrivium* (f)elsőbbbségét a *trivium*mal szemben és a filosz vizsgálódást vele egy szintre, vagy éppenséggel fölé emelte, specifikus diszciplínáknak az oktatásban való hangsúlyossá tételét követelve. Ekkortól kezdve számítottak értékesebb tanulmánynak a poétika, retorika, auktorolvasás, etika, klasszikus (latin, görög és héber) nyelvek.²⁴

A *studia humanitatis* mellett megjelenő *studia liberalia*, azaz annak tulajdonképpen bővített változata ezzel szemben már azokat a stúdiumokat foglalja magába, melyek révén egy szabad ember lelkileg és testileg is alkalmassá válik a legjobb befogadására. Amennyiben a *studia humanitatis* Salutati definíciója szerint szinte kizárólag az erkölcsi életre korlátozódik, addig a *studia liberalia* körébe tartoznak a zene, festészet, matematika és mai értelemben vett természettudomány stúdiumai, illetve felsőbb fokon a teológia, a filozófia, a jog- és az orvostudomány is.²⁵ Az utóbbi mint tudomány megítélése összefüggésbe hozható a *vita contemplativa* és *activa* elsőbbsége körül kialakult

²⁰ Gianozzo MANETTI, *De illustribus longaevis*, 18.: „[Niccolò Niccoli] post latinarum litterarum eruditionem ceterarum artium studia neglexit quamquam utiliora ac vendibilia viderentur; humanitatis vero peritiam, unde virtutes eruuntur, unice adamavit adamatamque sibi delegit et voluit. Haec enim humanitatis studia ad virtutem apprimere spectare et pertinere manifestum est. Nam in his ipsis prae aliis artium studiis honestum quaeritur quaesitumque haud dubie reperitur.” idézi: PADE 2010.

²¹ Coluccio SALUTATI, *Ep.* 2,18.: „(1369) divinarum humanarumque rerum volumina ... pariter continens, utriusque sophie ... non ventoso sensu, sed vere realitatis solidam existentiam attingebat, et denique omnia humanitatis studia longa exercitatione complexus ad universas vite partes et sibi et ceteris consulebat.” idézi: PADE 2010.

²² Enea Silvio PICCOLOMINI, *Comm.* 1,11,4.: „Unus tamen inter consecrarios fuit, Michael Fullendorfius, qui cum mansuetiores amaret musas et studia sectaretur humanitatis.” *Uo.* 2,41,1.: „Guarrinus Veronensis ... magister fere omnium qui nostra aetate in humanitatis studio floruerunt.” idézi: PADE 2010.

²³ A *studia humanitatis* korán elkezdtek iskolai előzményével, az *artes liberales*szel azonosítani, ám természetesen a két fogalom külön kezelendő. Niccolò PEROTTI, *Cornu Copiae*, 10,119.: „artes ipsae liberales humanitatis studia appellata sunt.” idézi: PADE 2010.

²⁴ A humanista képzésidéjáról és a humanista–skolasztikus vitáról ld. BÖHM 1976, idézett részt ld. 320.

²⁵ HAMMERSTEIN 1996, 13.

vitákkal.²⁶ Leonardo Bruni szerint azonban a tanulmányok középpontjában a morálfilozófiának/etikának kell állnia, így a geometria, aritmetika és asztrológia olyan területek, melyekkel nem érdemes vesződni, ugyanis csak azok a stúdiumok által lehet képzettséget, műveltséget szerezni, melyek az emberre morális értelemben hatnak, s melyeket azért hívnak *studia humanitatis*nak, mert ezek tökéletesítik és ékesítik fel az embert.²⁷ A *studia liberalia* tehát valójában a *trivium* és a *quadrivium* összekapcsolása, egyenértékűként való értelmezése.

A *studia humanitatis* későbbi, speciális értelmén az ún. humanista iskolai képzést és egyetemi tanulmányokat kell érteni, ezt az értelmet Pade Giovanni Aurispa, Guarino Veronese, Flavio Biondo, Lorenzo Valla, Enea Silvio Piccolomini, Filippo Beroaldo, Antonio Beccadelli (Panormita) és Erasmus idevágó írásai alapján mutatja be.

A humanizmus és a magasabb írásbeliség elterjedésének alapvető feltétele volt a korszerű egyetem létrehozása, vagy a már meglévő intézmény újraalapítása és modernizálása. Az egyetem egyúttal a humanista tanok legfőbb fórumává is vált a 16. századtól kezdve, de kezdetben korántsem volt ez így. A humanista–skolasztikus ellentétek leginkább az egyetemi körökben éleződtek ki. Az Alpoktól északra fekvő univerzitásokon sorra jelentek meg humanisták, akik hírhedtté vált beszédeikben az egyetemi képzésnek a humanista reformját követelték, mint például Peter Luder a heidelbergi egyetemen tartott 1456-os beszédében, Konrad Celtis 1492-es ingolstadt, Jakob Locher 1496-os freiburgi, Heinrich Bebel 1502-es tübingeni, vagy épp Enea Silvio Piccolomini 1445-ös bécsi egyetemi orációiban mind a *studia humanitatis* elsőbbsége mellett szólaltak fel.²⁸ A humanista törekvések azonban nem hogy nem arattak sikert az egyetemi körökben, de inkább feszültséget szültek az oktatók közt. Laetitia Böhm ennek okait elsősorban abban látja, hogy a humanistákat leginkább főnemesek, uralkodók és főpapok udvarának szolgálatában találjuk, egyetemi előadásukat is a mecénásuk finanszírozta: így nemcsak humanista programjuk és „jöttment voltuk” váltotta ki az egyetemi professzorok ellenszenvét, hanem sokszor a bérezésük közti eltérés is irigységet szült.²⁹ Nem kevés ellentmondást és feszültséget okozott az is, hogy a humanistákat támogató patrónusok sokszor egyben az egyetem támogatói is voltak. Az 15. században

²⁶ BÉKÉS 2005, 9. vö. BERGDOLT 2001.

²⁷ HAMMERSTEIN 1996, 13.

²⁸ BÖHM 1976, 315. és 322–23.

²⁹ Böhm szemléletes példája Peter Luder esete a heidelbergi egyetemen, ahol is a vándorhumanista az oktatásért a fejedelemtől kapott bőkezű javadalmazást, míg utódjának a tanári székben az egyetem felajánlott egy összeget, amit aztán kénytelen volt visszavonni anyagi gondokra hivatkozván. BÖHM 1976, 326.

tehát még csupán a humanista–skolasztikus vita folyt, a humanista reformok hatása az egyetemekre még váratott magára, erre csak a 16. században került sor.

Magyarországon több kísérletet is tettek egyetemalapításra:³⁰ a Nagy Lajos király által életre hívott pécsi egyetem 1367-től csak rövid ideig működött, akárcsak az óbudai egyetem, melyet Zsigmond alapított (1395). Utóbbi a 15. század közepén már bizonyosan nem működött, ugyanis mikor 1465-ben Mátyás király II. Pál pápától egyetemalapítási jogot kért, levelében így fogalmazott: „non viget aliquomodo studium generale”³¹, azaz Magyarországon nincs semmiféle működő *studium generale*. Hozzátehetjük, hogy a budai egyetemnek nevezett domonkosrendi főiskola, mely jobbára csak teológiai képzést nyújtott, még Mátyás idején is működött. Még száz évvel a pécsi egyetem megalapítása után is, a pozsonyi egyetem 1467-es megalapításáig, ha egy diák bakkalaureusi fokozatot kívánt szerezni, a következő három egyetem jöhetett szóba mint legközelebb fekvő intézmény: a bécsi, a krakkói és a pécsi egyetem. E három egyetem abban különbözött a leginkább, hogy míg a pécsi és krakkói egyetemeket a legtöbb itáliai jogi főiskola mintájára alapították, ezért legfeljebb *artes* és jogi karral rendelkeztek, addig a bécsi egyetemet a párizsi és prágai egyetem szerkezetét követve hozták létre, négy fakultással: jogi, orvosi, teológiai és – jobb szó híján – bölcsészkarral (*facultas artium*).³² A bécsi egyetem megalapításától kezdve jelentős számú magyar diák ment Bécsbe tanulni, s már az alapítás során létrehozott négy *natio* egyike a *natio Hungarorum* nevet viselte, mely az egyetem 1384/1385-ös átszervezése után is megmaradt.³³ Mivel a kezdetektől Vitéz koráig, sőt a mohácsi vészig biztosan a bécsi egyetemé volt az abszolút elsőbbség a peregrináló diákok úticéljai közt,³⁴ érdemes a bécsi egyetemre és Vitéznek a bécsi egyetemmel, illetve az egyetemen kívül szerveződő humanista társasággal való kapcsolatára bővebben kitérni.³⁵

³⁰ A magyarországi középkori egyetemekről bővebben ld. ÁBEL 1881. és KLANICZAY 2001, 105–56.

³¹ FRAKNÓI 1879, 226. a szövegkiadást nem tartalmazza a Fraknói-féle *Mátyás király levelei* kiadása (1893), de a reprint kiadásban jelzik a hiányt, és a forrás helyét megadják: Monumenta Vespr. III, 289–290. Ld. FRAKNÓI 2008, 966.

³² UIBLEIN 1999, 127. vö. UIBLEIN 1995, 51.

³³ Igaz, a *natio Hungarorum* nem feleltethető meg a mai fogalmainknak, különösen nem az egyetemátszervezést követően, mikor is a *natio Hungarorumba* beolvasztották a főként a cseheket tömörítő *natio Bohemorumot* is, ám rajtuk kívül idetartoztak a lengyelek, a morvák, más szláv népek és a görögök is. Ld. MUV I, XVII. A *natio Hungarorumról* bővebben ld. SCHRAUF 1902, I–XIV.

³⁴ Vö. SZÓGI 2011. különös tekintettel: 21.

³⁵ A bécsi egyetemet látogató magyarországi diákokról már számos mű jelent meg, de korántsem teljes a kép. Ábel Jenő és Fraknói Vilmos munkáit Karl Schrauf munkájával és a bécsi matrikula magyar nemzetre vonatkozó részével egészítette ki legutóbb Tüskés Anna, de egyrészt nem megbízható pontossággal, másrészt figyelmen kívül hagyva néhány olyan dokumentumot, mely forrásul szolgálhatott volna egy ilyen horderejű vállalkozás során, pl. a *Receptoría*, ill. bár az előszóban említi a jogász matrikula forráskiadvány kéziratát, a könyvben ennek nem találni nyomát. Ezért a továbbiakban elsősorban inkább Ábel és Fraknói,

A bécsi egyetemről szóló források nagy része fennmaradt, így a mai kutató abban szerencsés helyzetben van, hogy számtalan monográfia mellett az azok forrásait képező iratok is könnyedén hozzáférhetőek számára. Paul Uiblein, a bécsi egyetem történetének egyik legnagyobb kutatója, a következő forrásokat nevezi meg, melyek alapján az egyetem életére, működésére és mindennapi eseményeire vonatkozóan tájékozódhatunk: matrikulák, azaz anyakönyvek (*Matrikeln, matricula*),³⁶ rendeletek és szabályzatok (*Statuten, statuta*)³⁷ és akták (*Akten, acta*).³⁸ Ezen kívül meg kell még említeni az ún. befogadást regisztráló könyvet (*Amtsbuch, receptoria*), melyből csupán egyetlenegy maradt fent, kutatásom szempontjából szerencsére épp az a kötet, melyben az 1429 és 1472 közti bevételeket (például a vizsgadíjakat) jegyezte fel az adószedő hivatalnok (*Rezeptor*).³⁹ Az aktáknak, melyek a diákok vizsgáinak időpontjait és az előadások rendjét (*Vorlesungen*) tartalmazzák, több kötete is fennmaradt, Uiblein csak az 1385 és 1416 köztieket adta ki 1968-ban,⁴⁰ majd 2007-ben digitális kiadványban *Wiener Artistenregister* sorozatcímmel látott napvilágot az aktasorozat további négy kötete Thomas Maisel és Ingrid Matschinegg gondozásában.⁴¹

Az aktákból értesülünk az összes előadásról, melyet az egyetemen hivatalosan meghirdettek és megtartottak, így nyomon követhető, hogy a 15. század folyamán nagyjából ugyanaz volt a tananyag, mint az egyetem alapításakor (1365) vagy utána nem sokkal, tehát a 14. század végén. A legfőbb skolasztikus olvasmányok, a legtöbbet meghirdetett felolvasások tárgyát a következők alkották: Geoffroi de Vinsauf *Poetria Novája*, Arisztotelész *Első és Második analitikája* és a *Nikhomakhoszi etikája*, Alexander de Villadei *Doctrinale puerorumja*, Eukleidész művei, a *Grecismus*, Petrus Hispanus *Tractatusa*.⁴² A felolvasást tartó tanárok sorsot húztak és az annak alapján létrejövő sorrendben választottak előadásanyagot, a feljegyzésekből kiderül, hogy a 15. század folyamán például a *Poetria Novát* oktatni korántsem volt a legdivatosabb, míg az Arisztotelész-művek kizárólagos elsőbbsége megmaradt.⁴³

valamint Schrauf munkáira, és a levéltári anyagokra, illetve kiadásaira támaszkodom, vö. ÁBEL 1881.; FRAKNÓI 1874.; TÜSKÉS 2008.

³⁶ UIBLEIN 1995, 36–49.

³⁷ UIBLEIN 1995, 49–53.

³⁸ UIBLEIN 1995, 54–57.

³⁹ RFMB, vö. UIBLEIN 1995, 61.

⁴⁰ Ld. AFA I.

⁴¹ AFA II (1416–1447), AFA III/1(1447–1471), AFA III/2 (1471–1497) és AFA IV (1497–1555)

⁴² WOODS 2010, 211–12. vö. SZILÁGYI 2012d, 377.

⁴³ ASCHBACH 1865, 88. vö. WOODS 2010, 211–12. és SZILÁGYI 2012d, 377.

Az aktákból azonban az is kiderül, hogy 1451-től 1461-ig több alkalommal került sor humanista felolvasásokra. Piccolomini két híres előadásában, melyeket az egyetemen tartott, és nevelőtraktátusában is,⁴⁴ melyet V. Lászlónak ajánlott, a humanista szövegolvasások előtérbe helyezését javasolta, ám törekvései nem arattak nagy sikert az egyetem professzorainak és vezetésének körében. Amint arra már többen is rámutattak, a bécsi egyetemen a 15. században mindvégig megmaradt a skolasztikus oktatás elsőbbsége, s az 1440-es és 1450-es évekbeli humanista kezdeményezéseknek csak a 15. és 16. század fordulóján lett folytatásuk.⁴⁵

A humanista szövegolvasások rövid sorát minden bizonnyal Philipp Mautner nyitotta meg 1451-es *Rhetorica ad Herennium*-,⁴⁶ illetve Paulus de Babenberga Terentius-felolvasásával,⁴⁷ őket követte Georg Peurbach 1454-es *Aeneis* előadásával,⁴⁸ amit megismételt 1460-ban,⁴⁹ majd ugyanő 1456-ban Iuvenalis *Szatíráit*⁵⁰ és 1458-ban Horatiust olvastatta;⁵¹ Johannes Mendel 1457-ben (feltehetően) Terentius komédiáiról,⁵² majd 1456-ban Cicero *De senectute* című filozófiai művéről tartott előadásokat,⁵³ 1458-ban Lucanus *Pharsaliáját*⁵⁴, Johannes Regiomontanus 1461-ben pedig Vergilius *Eclogaej*át tanította,⁵⁵ utána legközelebb csak 1470-ben tart egy bizonyos Dionysius de

⁴⁴ A szöveg kiadását ld. FRA 67, 103–158. (40. ep.) vö. ARNOLD 2007.

⁴⁵ ASCHBACH 1865, 303–354; STRNAD 1996, 74–79.

⁴⁶ vö. LHOTHSKY 1965, 127. AFA III/1, 37.: „10637 / p-34 *vname*: Philippus *name*: Mautter *grad*: mag. *kontext*: Rethoricam novam Tullii” Megjegyzendő, hogy a *Rhetorica ad Herennium*ot a középkorban is nagy tisztelet övezte, az abból készült *ars dictaminis*ek ismerete azonban nem pótolhatta az eredeti mű ismeretét. Vitéz retorikai műveltsége kapcsán például többször próbálták a *Rhetorica ad Herennium* ismeretét felfedezni, de Pajorin Klára meggyőzően mutatta be tanulmányában, hogy Vitéz írástudásához elegendő volt az *ars dictaminis*ek tanulmányozása, ld. PAJORIN 2004, 535.

⁴⁷ AFA III/1, 37.: „10635 / p-32 *vname*: Paulus *name*: de Babenberga *ort*: Babenberga *grad*: mag. *kontext*: Therencium”

⁴⁸ AFA III/1, 61.: „11566 / p-53 *vname*: Georius *name*: de Peurbach *ort*: Peurbach *grad*: mag. *kontext*: 4 m Eneis Virgili” vö. GROSSMANN 1929, 258–261. illetve ZINNER 1938, 18–19.

⁴⁹ AFA III/1, 115.: „13710 / p-19 *vname*: Georius *name*: de Peurbach *ort*: Peurbach *grad*: mag. *kontext*: Eneydem Vergilii”

⁵⁰ AFA III/1, 76.: „12209 / p-43 *vname*: Georius *name*: de Peurbach *ort*: Peurbach *grad*: mag. *kontext*: Satyras Juvenalis”

⁵¹ AFA III/1, 94. „12924 / p-34 *vname*: Georius *name*: de Peurbach *ort*: Peurbach *grad*: mag. *kontext*: Oracium” ld. LHOTHSKY 1965, 127.

⁵² AFA III/1, 84.: „12539 / p-56 *vname*: Johannes *name*: Mendel *ort*: Amberg *grad*: mag. *kontext*: (?)” Lhotsky szerint 1455-ben és 1457-ben is Terentius komédiáit oktatta, de míg az 1457-es óra anyaga ismeretlen, az 1455-ös órahirdetések közt nem is találtam meg Mendel nevét. ld. LHOTHSKY 1965, 127.

⁵³ AFA III/1, 77.: „12226 / p-60 *vname*: Johannes *name*: Mändel *ort*: Amberg *grad*: mag. *kontext*: Tullii De senectute”

⁵⁴ AFA III/1, 97.: „12978 / p-88 *vname*: Johannes *name*: Mendel *ort*: Amberg *grad*: mag. *kontext*: Lucanum”

⁵⁵ AFA III/1, 122.: „13973 / p-33 *vname*: Johannes *name*: de Kunigsparg *ort*: Kunigsparg *grad*: mag. *kontext*: Virgilium In buccolica”

Abaadth *Aeneis*-felolvasást,⁵⁶ tehát Regiomontanus felolvasása után egy időre megszakadt a humanista felolvasások sora.⁵⁷

Feltehetően nem csupán az egyetem előadásain nyílt alkalmuk a korabeli diákoknak humanista szövegolvasásokon részt venni. Tudomásunk van ugyanebből a korszakból az ún. egyetemen kívüli órák egy csekély hányadáról is, melyekért a diákok külön fizettek a tanároknak, akik nem tartoztak az egyetemhez, s akik az órát vagy otthonukban, vagy az egyetemen az esti órákban (az addigra már üres termekben) tartották. Az ilyen órákról azok az előadáshirdetések (*Vorlesungsankündigung, intimatio*) tájékoztatnak minket, amelyeket a tanár az egyetem hirdetőablájára tűzött ki, és vagy onnan, vagy az azt lemásoló diák példányából került lemásolásra maga a hirdetmény.⁵⁸ Divatosabb tanárokkal megesett, hogy többször is ki kellett függeszteni a hirdetményt, mivel azt a diákok lustaságból vagy rajongásuk okán lelopkodták a hirdetőabláról. A korszak leghíresebb alternatív óraadója Peter Luder volt, a legendás életű és hírnevű vándorhumanista, akinek mindezidáig heidelbergi és lipcsei előadásairól van ismeretünk, de elképzelhető, hogy a bécsi egyetem környezetében is kialakultak hasonló műhelyek. A bécsi egyetem humanista szövegolvasásai közt előnyben részesültek a római komédiák, s azt látjuk, hogy Luder maga is e műfajt részesítette előnyben magánfelolvasásain.

Tovább lépve az egyetem berkein, nézzük, milyen más fórumait találjuk a humanizmus szellemiségének. A humanista számára a barátság mindennél fontosabb.⁵⁹ Ahogyan Klaniczay Tibor idézi Eugenio Garint:

„A humanisták élete nem más, mint folytonos kollokvium”: néma dialógus az antik szerzőkkel, eszmecsere az élő társakkal, levél útján való beszélgetés a távollévőkkel.⁶⁰

Közhely, hogy miután Petrarca megtalálta Cicero elveszettnek hitt levelezését, a humanisták legfőbb kommunikációs eszközévé a baráti levelezések váltak. A humanista levelezés hálóját átszötte Európát, egyes centrumaiban, vezető humanisták körében rengeteg szál futott össze a közös cél érdekében: hirdetni az új eszméket, kicserélni a gondolatokat és terjeszteni saját írásaikat, létrehozva ezzel az ún. *respublica litterariát*.⁶¹ A levelezés nem csupán az információcserét szolgálta, hanem terepet nyújtott a

⁵⁶ AFA III/1, 179.: „16016 / p-29 *vname: Dyonisius name: de Abaadth ort: Abaadth grad: mag. kontext: primum librum Eneydorum Vergilii*”

⁵⁷ Vö. LHOTSKY 1965, 127.

⁵⁸ Bővebben és részletesen ld. BERTALOT 1915.

⁵⁹ Vö. CICERO, *De finibus* 65.: „Restat locus huic disputationi vel maxime necessarius de amicitia, quam, si voluptas summum sit bonum, affirmatis nullam omnino fore. de qua Epicurus quidem ita dicit, omnium rerum, quas ad beate vivendum sapientia comparaverit, nihil esse maius amicitia, nihil uberius, nihil iucundius.”

⁶⁰ KLANICZAY 1993, 8.

⁶¹ A humanista baráti levelezésekről az Alpoktól északra bővebben ld. KIPF 2009a.

kapcsolatok ápolására és építésére: fiatalok írtak idősebb mestereknek, hogy barátságukat és támogatásukat elnyerjék.⁶² Ez mind egyfajta rítusként ment végbe, s amikor a fiatal elnyerte az idősebb, tiszteletreméltóbb humanista barátságát, akkor már ő is demonstrálhatta, hogy alkalmas a *nobilitas litterariába* való belépésre.⁶³ E kezdetben talán leginkább az *amicitia* és mecénálás jegyében működő rendszerbe idővel a politikai és társadalmi problémák megvitatása is bekerült, így a humanista levél többek közt a törökellenes irodalom legfőbb médiumává vált a politikai oráció mellett.⁶⁴ A humanisták leveleiket összegyűjtötték és lemásoltatták, sőt kiadták. Így azok levélírási mintaként, *ars dictaminisként* oktatási anyaggá váltak, amire többnyire a kommentárok és margináliák alapján következtethetünk.⁶⁵

A levelezés mellett azonban, mely a távollévő baráttal folytatott eszmecserét szolgálja, a jelenlévő barátokkal való összejövetelek és programok, a *symposiumok*, *contuberniumok*, *academiák*, *sodalitasok* is központi szerepet kaptak. Ezen összejövetelek között lehetetlen éles határt húzni, többnyire annak alapján szoktak egy csoportot ma megnevezni, ahogyan egykori tagjai magukat hívták. Az *academia* talán szervezettebb formájával szemben a *sodalitas*, *symposium* és *contubernium* esetlegesebb, kevésbé intézményesült összejövetelt jelentenek.⁶⁶ Jellemzően egyetlen személy körül szerveződtek, de nem feltétlenül kell hierarchiát feltételeznünk működésükben. A hagyomány szerint először Poggio Bracciolini nevezte humanista baráti társaságát Cicero nyomán *academiának* 1427-ben, de az 1440-es és 1450-es évekre már se szeri, se száma e csoportoknak, gondoljunk például a Filippo Bounaccorsi, vagy akadémiai nevén Callimachus Experiens által megörökített Szánoki-életrajzban leírt tudós vitákra,⁶⁷ vagy a firenzei Careggi-villában megtartott november 7-i (Platón születésnapja alkalmából rendezett) *symposiumokra*.⁶⁸ A *conviviumot* mint irodalmi műfajt 1443-ban Francesco Filelfo élesztette újra *Convivia Mediolanensia* című művével,⁶⁹ s nagyon hamar divatossá vált, gondoljunk például csak Ficino *Commentarium in Convivium Platonis* (1469) című opusára.

⁶² Ennek speciális fajtája a dedikációs levél, melyről a következő alfejezetben lesz szó.

⁶³ GLOMSKI 2007, 49–50.

⁶⁴ Humanizmus és törökellenes irodalom kapcsolatáról ld. PAJORIN 2006.

⁶⁵ A humanista levelezésről bővebben ld. HENDERSON 2002.

⁶⁶ KLANICZAY 2001, 199.

⁶⁷ A 15. századi itáliai *academiákról* ld. KLANICZAY 1993, 8–26. vö. OLASZ 1903, 173. A konkrét szöveghelyet ld.: CALLIMACHI 1963, 32–34.

⁶⁸ PAJORIN 1981, 512. A magyarországi *symposiumokról* bővebben ld. PAJORIN 1981, 513–32. és KLANICZAY 1993, 27–77.

⁶⁹ PAJORIN 1981, 511–12.

A *symposiumok*, *academiák* és egyéb összejövetelek túlnyomórészt egy nyitott gondolkodású uralkodó, főpap vagy főnemes körül alakultak ki: ők voltak iniciátorai és a tudós társaságok megalakulása után központi szereplői e találkozóknak. A tudományos érdeklődésű baráti társaságok centrális figurája egy személyben – lehetőségeihez mérten – sokszor mecénása is volt barátainak, a társaság tagjainak. A mecénatúrák rendszerei leggyakrabban baráti társaságok és/vagy rokoni kapcsolatok mentén alakultak ki, de társadalmi-gazdasági-politikai háttérük és beágyazottságuk legalább ilyen fontosnak bizonyult.

I.2. Mecénatúrák a 15. században

A mecénatúrákról szóló nemzetközi szakirodalom már alaposan feldolgozta a téma főbb kérdésköreit, ám a patrónusi rendszerről szóló kutatások rendszerint egy bizonyos korszak, egy valamely szempont alapján kiválasztott cselekvésterület (mint művészet, irodalom, politika) és/vagy egy kiválasztott környezet (mindenekelőtt uralkodói/főnemesi/főpapi udvarok és/vagy a római katolikus egyház) patronáljatinak körét vizsgálják.⁷⁰ Gabriele Jancke fontos tanulmányában a kora újkori támogatói rendszer körébe a személyes kapcsolatok típusainak egész spektrumát sorolja, melyben elsősorban a barátság és rokonság a meghatározó, tehát meglátása szerint mecénás és támogatottja gyakorta egymás barátai vagy rokonai voltak.⁷¹

Mecénatúra, patronálás, művészetpártolás: mecénás és alkotó kapcsolata, (gondoskodás-, védelem-, támogatás-, segítség-, és méltatásbeli-, társadalmi- vagy szeretet-) kereslet és kínálat találkozása,⁷² melyben az alkotót többnyire anyagilag segíti támogatója. A kapcsolat kedvező hatása általában kölcsönös: a patrónus egzisztenciálisan szolgálja az alkotó javát, míg az cserébe művével öregbíti támogatója nevét, így válik a mecénatúra az uralkodói propaganda egyik legfontosabb elemévé.⁷³ A mecénálás tényéről való tudásunkkal kapcsolatban Jancke szerint a német nyelvű források ritkán élnek egyértelmű fogalomhasználattal: a támogatott (*Klient*) szó alig fordul elő, a pártfogó (*Gönner*), a mecénás (*Mäzen*) és a patrónus (*Patron*) már gyakoribb. A latin nyelvű forrásokban patrónust (*patronus*), pártfogót (*fautor*) és *Maecenast* találni.⁷⁴

⁷⁰ JANCKE 2007, 187.

⁷¹ JANCKE 2007, 181.

⁷² JANCKE 2007, 185.

⁷³ A patronálás három motívumát emeli ki Burke: a propagandán kívül, amit ő presztizsnek nevez, fontosnak tartja a vallásos áhitatot és a műélvezetet. BURKE 1999, 107.

⁷⁴ JANCKE 2007, 182–83.

A mecenatúra tág fogalom, gyakorlatilag mindenféle művészetpártolást szokás érteni rajta, ezért meg kell különböztessünk irodalmi⁷⁵ és nem irodalmi mecenatúrát, utóbbi jelenti elsősorban a mai értelemben vett művészetek képviselőinek (festő, építész, szobrász, stb.) támogatását,⁷⁶ míg az írott szöveg és írójának felkarolása az irodalmi mecenatúra megvalósulása. A kétféle patronálást azonban nemcsak az (írásos vagy nem írásos) források alapján tudjuk megkülönböztetni, hanem igen sokszor a művek megszületésének és a támogatás kezdetének ideje közti eltérések alapján is. Megbízó és annak az anyagi támogatása nélkül ugyanis a legtöbb – és talán éppen a legjelentősebb – kora újkori műalkotás (értsd: festmények, szobrok és főleg épületek) nem született volna meg.⁷⁷ Ezzel szemben az irodalmi alkotások jelentős része hamarabb elkészül, minthogy a támogató ki lenne választva vagy a támogatás valóban megtörténne, s ezért az alkotó, azaz az író vagy költő művét vagy dedikációval látja el, hogy a patrónus tetszését elnyerje, és/vagy a művet átszerkeszti, hogy támogatóját megszólíthassa vele. Ez a folyamat elsősorban a műveket hordozó, azokat alkotó anyagok természetével magyarázható, mivel a festészettel-szobrászattal szemben az irodalom anyagtalan kifejezési módra ad lehetőséget, ennek köszönhetően az irodalmi mecenatúra kétségkívül egyik legfontosabb jegye: az (át)alakíthatóság.

A művészetpártolás és az irodalmi mecenatúra mellett meg kell említeni még egy olyan tevékenységet, mely a mecenatúra körébe tartozik, ám a két fő irány egyikébe sem illeszkedik: ez pedig az, amit ma oktatáspolitikának, tandíjfinanszírozásnak neveznénk, tehát a tehetséges diákok külföldön való oktatásának, majd a kancellárián való elhelyezésüknek, valamint az egyetemalapítás és -szervezés költségeinek, az egyetemi tanárok fizetésének rendezése. E témában nem szólhatunk a szó szoros értelmében irodalmi mecenatúráról, mégha sokszor nehéz is a határt meghúzni e tevékenységek közt. A továbbiakban a mecenatúra tárgykörébe a művészetpártolás (*Kunstpatronage*, *Kunstförderung*; *artistic patronage*) és az irodalmi mecenatúra (*literarisches Mäzenatentum*; *literary patronage*) mellett az oktatáspolitikai-politikai támogatást is beleértem.

Jelen dolgozatomban elsősorban az irodalmi mecenatúrával foglalkozom bővebben, ám nyilvánvaló, hogy az irodalmi és a nem irodalmi mecenatúra sokszor olyannyira összefonódik egymással, hogy nehéz különválasztani egymástól. A korszak világi és

⁷⁵ Irodalom alatt a *res litteraria* fogalmába tartozó összes műfajt értem, azaz a 15. századnak megfelelően preromantikus irodalomfogalomról lesz szó. Ld. BENE 2003. és KECSKEMÉTI 2003.

⁷⁶ ROECK 1999, 13.

⁷⁷ ROECK 1999, 11.

egyházi vezetői egyaránt felismerték, hogy a hatásosabb propaganda érdekében nem elég csupán az irodalmi vagy csak a nem irodalmi reprezentációt igénybe venni, így igyekeztek a lehető legváltozatosabban hirdettetni erényeiket és dicsőségüket. A következőkben ezekre az uralkodói reprezentációkra és irodalmi mecénatúrákra hozok pár példát Vitéz kortársai és esetleges példaképei közül. Példáim olasz és német nyelvterületről valók, mert elsősorban ezek hatásával kell számolnunk Vitéz patrónusi rendszerének vizsgálatakor is.

Az irodalmi mecénatúra két fél közt végbemenő tranzakció: az egyik kínál, a másik elfogad. Végbemenetelére, sikeres vagy sikertelen voltára sokszor nincs konkrét bizonyságunk, többnyire következtetésre kényszerülünk. Az elsődleges források, melyek alapján patronálásra következtethetünk: a levelezések, a kortárs beszámolók és mindenekeelőtt a dedikáció.⁷⁸

Dedikáción a következőkben kizárólag a könyvajánlást értem.⁷⁹

A dedikációs levél nem csupán a latin nyelv használatának jellemző használata, hanem a metairódom egy része, mely lehetővé teszi, hogy a mai kutatók tanulmányozhassák az önérvényesítés (*self-promotion*) és karrierépítés reneszánsz kori metódusait. A dedikációs levelek annak példái, hogyan formázták újra a klasszikus műfajt a kora modern mecénatúra rendszerének megfelelően.⁸⁰

A dedikáció Wolfgang Leiner szerint kifejezése lehet a köszönetnek, tárgya (segítség)kérésnek és általában dicsőítése a címzettnek.⁸¹ A dedikációknak ugyanis különféle indítékaik létezhetnek: lekötelezettség (segítség kérése vagy a segítségnyújtás köszönete), tisztelet vagy épp baráti ajánlás. Jacqueline Glomski hozzáteszi, hogy a dedikációs levél hordozhat magában politikai, pedagógiai vagy vallásos feladatokat is nem csupán a címzett, hanem a publikum felé is.⁸² Leiner, miután gyors áttekintést ad a könyvdedikáció történetéről, megjegyzi, hogy a segítségkérés és a kapott támogatás után mondott köszönet a leggyakoribb,⁸³ így joggal feltételezhetjük, hogy egy irodalmi mecénatúra, a mecénás kapcsolati hálózatának felfejtésekor jó kiindulási alapként szolgálhat a mecénásnak dedikált művek jegyzéke. Előfordulnak kivételek, néha félrevezethet egy-egy könyvajánlás, de kiindulási alapként egyelőre nem létezik ennél jobb.

⁷⁸ JANCKE 2007, 185. és 190.

⁷⁹ A dedikáció definiálásakor, retorikai jelentőségének és használati történetének ismertetésekor a következő szócikkre támaszkodtam: LEINER 1994. A dedikáció terminus eredetileg a latin *dedicatio* szóból ered, s a templom felszentelésére, felajánlására használták (*dedicatio aedis*), később szobrok, festmények, irodalmi művek, így könyvek ajánlását is értették alatta, konkrétan 'könyvajánlás' értelemben Augustus kora óta használatos. LEINER 1994, 452.

⁸⁰ GLOMSKI 2002, 165. vö. GLOMSKI 2007, 62.

⁸¹ LEINER 1994, 453.

⁸² GLOMSKI 2007, 62.

⁸³ LEINER 1994, 455.

A 15. századi itáliai mecenatúrák bemutatása természetesen teljesen felelsleges, nem szükséges bemutatni a Medicieket,⁸⁴ Gonzagákat és Borgiákat. Irodalmi mecenatúra kapcsán kiemelendők a ferrarai Esték: elég Isabella d'Estét említeni, aki nemcsak a kortárs festőket támogatta és karolta fel, de élénk levelezést folytatott kora híres humanistáival (pl. Baldassare Castiglione, Battista Spagnoli, Maria Equicola, aki *Libro de natura de amore* című művét Isabellának dedikálta), irodalmi mecenatúrája is említésre méltó,⁸⁵ akárcsak bátyjéé, Ippolito d'Estéé, akinek Lodovico Ariosto *Orlando furiosó*ját ajánlotta.

A Konstantinápoly bukása után Rómában tevékenykedő Baziliosz Bészarión⁸⁶ (1403–1472) kardinális sok tekintetben párhuzamba állítható Vitézzel és tekinthető a váradi püspök példaképének. Az összehasonlításra ad alapot egyrészt az, hogy Bészariónnak is kiterjedt levelezési köre volt (pl. Georgiosz Trapezuntiosz, IV. Jenő pápa, Francesco Barbaro, Francisco Foscari velencei dózse, Podjebrád György, a mantovai Ludovico Marchioni, II. Pius pápa, Christophoro Mauro velencei dózse, Jacobo Ammanati, Marsilio Ficino, Ioannész Argüropulosz, Antonio Panormita, Francesco Filelfo), melynek jelentős része azonos Vitéz levelezőtársaival, másrészt Bészarión könyvtára is messze földön híres volt,⁸⁷ harmadrészt mindketten egyházi és politikai karriert futottak be, és ennek köszönhetően, ezzel összefüggésben a fiatal tehetségek patronálását szívügyüknek tekintették.⁸⁸ Bészarión Piccolomini pápasága alatt ugyanúgy küzdött a török ellen beszédeiben, mint Vitéz János. Ritoókné Szalay Ágnes szerint Bészarión egyéves bécsi tartózkodása alatt alkalmuk volt személyesen is megismerkedni, de az bizonyos, hogy Vitéz ismerte Bészarión munkásságát, kéziratának másolata Vitéz könyvtárában fellelhető volt.⁸⁹ Bészarión akadémiajának, azaz a körülötte kialakult humanista csoportnak a híre messze földre eljutott.

Bessarion akadémiaja egyfajta szalon volt, ahol a különféle szellemiségek képviselői, latinosok és görögösök, hívők és szkeptikusok, teológusok és humanisták, világiak és egyháziak összegyűltek; mégpedig azért, hogy itt a szabad véleménynyilvánítást gyakorolhassák. A kezdete Platina tanúsága szerint Bessarion római tartózkodásának

⁸⁴ Bővebben ld. KENT 2000, különösen 332–33. és WOLFSCHMIDT 2008, 16–20.

⁸⁵ SCHINDLER 1995, különösen 45–85.

⁸⁶ E bekezdés alapját Ludwig Mohler és John Monfasani által kiadott Bészarión-monográfiák és azoknak szövegkiadásai képezik, MOHLER 1923, különösen 325–34. és MOHLER 1942. vö. MONFASANI 2011.

⁸⁷ MOHLER 1923, 408–15. és legutóbb a könyvtáráról, mely 1100 kötetet számlált, MONFASANI 2011, 1–60.

⁸⁸ Mohler Bészariónt Piccolominivel hasonlítja össze, MOHLER 1923, 281–84.

⁸⁹ RITOÓKNÉ SZALAY 2002, 13. (*A magyar humanizmus-kutatásról Schallaburg után*, 9–21.) Csapodiné szerint Vitéz könyvtárában biztosan megvolt Bészarión *Adversus calumniatorem Platonis* című műve, amire az 1470-ben általa emendált Trapezuntiosz-kódexben maga utal, CSAPODINÉ GÁRDONYI 1984, 88.

első idejére nyúlik vissza. Az „akadémia” névvel azonban csak később találkozunk, Niccolò Perotti egy levelében 1471-ből.⁹⁰

Bésszarión protektoráltja volt Georgiosz Trapezuntiosz, akitől azt kérte, hogy Nagy Szent Vazul Eunomiosz ellen szerzett vitairatát görögből latinra fordítsa,⁹¹ s amely fordítást Trapezuntiosz végül Vitéznek dedikált. Bésszarión 1462-ben Johannes Regiomontanust arra kérte, tanuljon meg jól görögül, hogy Ptolemaiosz *Almagestjét* latinra fordítsa,⁹² s mint közismert, Regiomontanus későbbi karrierjének egyik állomása a Vitéz melletti szolgálata volt. Bésszarión római első korszakának humanista baráti körében közt találjuk többek közt még Theodórosz Gazát, Poggio Bracciolinit és Lorenzo Vallát is.⁹³ Klaniczay Tibor és Ritoókné Szalay Ágnes szerint is minden bizonnyal Bésszarión hatását kell látnunk abban is, ahogyan Vitéz és Janus a pozsonyi egyetemet megszervezték, nem lehet véletlen, hogy az Academia Istropolitana tanárainak jelentős hányada (Giovanni Gatti, Johannes Regiomontanus és Marcin Bylica) került ki Bésszarión köréből.⁹⁴ Az 1467-es meghívások előzményeként azonban nem teljesen világos, hogy Vitéz és Bésszarión Bécsben kötött ismeretségét, vagy Janus és Bésszarión 1465-ös római találkozáját kell megnevezni. Bésszariónnak mindenesetre kiemelt szerepe volt abban, hogy 1450-ben Bolognában, majd 1460-ban Bécsben az egyetemen a *studia humanitatis* oktatása egyre nagyobb teret nyert. Legutóbb Ritoókné Szalay Ágnes mutatott rá Alfred Strnad nyomán, hogy Vitéz János szerepe kulcsfontosságú lehet a bécsi humanizmus és Bésszarión kardinális kapcsolatának megismerésében, ám a további konzekvenciák levonása még várat magára.⁹⁵

Az itáliai területtől kissé eltávolodva, az Alpokon túl a Német-római Birodalomban is gazdag irodalmi mecénatúrarendszert találunk a 15. században. A Wittelsbach-, a Luxemburgi- és a Habsburg-dinasztia legendásan bőkezűen bánt támogatottjaikkal és több híres egyetem megalapítását is nekik köszönhetjük.⁹⁶ Luxemburgi Zsigmond, aki az óbudai egyetemet 1395-ben hívta életre, irodalmi mecénásként is példamutatóan viselkedett, ebben pedig kiemelkedő szerepet kell tulajdonítanunk főkamrásának, Konrad von Weinsbergnek és a kancellárjának, Kaspar Schlicknek. 1440-től a német királyi és

⁹⁰ MOHLER 1923, 326.

⁹¹ MOHLER 1923, 327.

⁹² MOHLER 1923, 300. vö. KLANICZAY 2001, 165.

⁹³ MOHLER 1923, 326.

⁹⁴ KLANICZAY 2001, 125–26.

⁹⁵ RITOÓKNÉ SZALAY 2002, 12.

⁹⁶ (Luxemburgi) IV. Károly német-római császár alapította 1348-ban a prágai egyetemet, (Wittelsbach) Bölcs Frigyes rajnai palotagróf támogatta a wittenbergi egyetem létrehozását 1502-ben, (Habsburg) Rudolf hercegnek pedig a bécsi egyetem 1365-ös alapítása köszönhető, vö. McDONALD 1973, 172.

1452-től a német–római császári trónon III. Frigyes követte, akinek mecénási tevékenységéről megoszlanak a vélemények. Kétségtelen, hogy Frigyes bőkezősége uralkodásának hosszához és anyagi lehetőségeihez képest talán elmarad elődei és utódai (pl. I. Miksa) mögött,⁹⁷ s patronálása is elsősorban a képzőművészet alkotóinak kedvezett,⁹⁸ de irodalmi mecénási tevékenyége is jelentősnek tűnik, számos nagynevű szerzőt sorolunk támogatottjai körébe, pl. Nicolaus Lanckmannnt, Enea Silvio Piccolominit, Johannes Hinderbacht, Johannes Cuspinianust, Konrad Celtist stb.,⁹⁹ és az is említésre méltó, hogy átvette és meghonosította az itáliai és antik költőkoronázási szokást.¹⁰⁰ Megjegyzendő azonban, hogy Frigyest a támogatottak írásművészete valószínűleg csöppet sem érdekelt, az olvasás iránt nem mutatott érdeklődést, könyvtárszobája sem volt, s a Lhotsky által összeállított 62 tételt tartalmazó könyvlistából csupán legfeljebb öt ha a sajátja volt, azokat is leginkább külső díszítettségük miatt értékelte, akár egy drágakövet.¹⁰¹ A kortárs közvélemény Frigyest nem tartotta kifinomult uralkodónak, amiben Piccolomini kezdeti nem túl kedvező véleménye bizonyosan közrejátszott. Alphons Lhotsky úgy fogalmaz, hogy III. Frigyes unokaöccse, Zsigmond osztrák főherceg (†1496) jobban megértette nagybátyjánál, hogy „a mecénatúrának a fejedelmi ragyogás lényeges elemének kell lennie”¹⁰², s akinek tiroli udvara egyfajta kapu szerepét öltötte magára az itáliai humanizmus felé, már csak geográfiai adottságai miatt is. Híres pártfogoltja volt például Heinrich Steinhöwel, aki Boccaccio *De claris mulieribus*át elsőként fordította le, adta ki és ajánlotta a fordítását (*Von den sinnrychen erluchten wyben*, 1473) Zsigmondnak és feleségének, az irodalmi patrónának és egyben íróként is működő Stuart Eleonóranak.

A mecénatúrák, különösen az irodalmi mecénatúrák működését kortárs forrás alapján is ismerjük. Antonio Beccadelli, azaz Panormita előbb a Gonzagák mantovai udvarába próbált bekerülni, de nem járt sikerrel, majd Ferrarában próbálkozott, és ott szerencséjére segítőkre, ahogy ő nevezte őket: *Mecenatulusokra* lelt.¹⁰³ A lehetséges jövőbeli mecénások

⁹⁷ Id. MÜLLER 2011.

⁹⁸ Nem lehet véletlen, írja Hermann Fillitz Frigyes mecénatúrájáról szóló cikkében, hogy Joseph Grünpeck *Historia Friderici III. et Maximiliani I.* című művében Frigyest egy aranyművesnél látogatóban látjuk, amint kezében az aranymérleget tartja, ld. FILLITZ 1966, 186.

⁹⁹ MCDONALD 1973, 175–81. vö. UNTERKIRCHER 1966, 222–23.

¹⁰⁰ MÜLLER 2011, 72.

¹⁰¹ UNTERKIRCHER 1966, 219. és LHOTSKY 1950, 124–135.

¹⁰² MCDONALD 1973, 181. idézi: „dass das Mäcenat... ein wesentliches Element des fürstlichen Splendors wesen sei.”

¹⁰³ SABBADINI 1916, 6. Sabbadini 23 forrást közöl, verseket is, de főleg leveleket, melyekben Panormita és mecénásai közti kapcsolatairól van szó.

ugyanis többnyire nehezen megközelíthetőnek, korábbi próbálkozásai rendre eredménytelennek bizonyultak,¹⁰⁴ ezért szüksége lett közvetítőkre, bizalmas és befolyásos emberekre, akik elvezetik a költőt, író, stb. a patrónushoz.

Igitur [...] ex Venetiis redirem, studui in via Marchionem visere et salutare posse, quod quom nobis abnegaretur, [...], scribas et mecenatulos quosdam subito salutavi; [...] Sunt hi quidem homines, mi Johannes, qui et ingenia poetarum quam maxime foveant et ab studiis humanitatis non abhorreant meque, si potestas datur, regem facere concupiscant.¹⁰⁵

[Végül [...] Velencéből eljöttem, megpróbáltam az úton a grófot felkeresni és köszönteni, de mivel nem sikerült, [...], köszöntöttem nyomban az írnokait és [egyben] Maecenatulusaimat. [...] Ők bizony olyan emberek, Jánosom, akik egyrészt leginkább értékelik a poéták tehetségét, másrészt nem riadnak vissza a *studia humanitatistól*, és ha hatalmukban állna, engem szívesen királlyá tennének.]

Peter Burke Sabbadini nyomán így foglalja össze Beccadelli leveleinek mecénáskereséséről szóló részleteit:¹⁰⁶

Augustushoz, amint azt Horatius és Vergilius nagyon is jól tudta, Maecenason át vezetett az út, míg a reneszánsz Itáliában esetenként Maecenashoz is közvetítőkre volt szükség, akiket Panormita megvetően csak „*Mecenatuli*” néven emlegett. Amikor mecénást keresett, jó néhány zsákutca után jutott csak el a célig.

Az ilyesfajta névadási szokás, antik szerepekbe való belehelyezkedés nem állt távol a korszak más alkotóitól sem. Janus, mikor 1451-ben Vitéz hazahívta, Guarinónak ki kellett fizesse a tandíját, szorult helyzetében Giovanni Antonio della Torre modenai püspökhöz fordult támogatásért, s kérése meghallgatást nyert: Janus magát Vergiliusszal, s ezzel összefüggésben della Torrét pedig Maecenasszal azonosította:¹⁰⁷

Aonios nullo vates nunc esse querebar
In pretio, et nostri temporis hostis eram;
Cum mea respexit Mutinensis carmina praesul,
Coepit et ingenio mitis adesse meo.
Sic inopem, nec adhuc notum tibi, Roma, Maronem,
Tyrrhenus, placida mente, refovit eques.
Pergite Pierides, vestris me inducere lucis,
Nunc mihi molle iugum, nunc mihi plana via est.
[Már panasztartottam, hogy nincs többé becsben a költő,
És gyűlölémmel hevesen én a saját koromat.
Ám a modenai művelt főpap kezdte kegyelni
Verseimet s kegyesen fölkarol engemet is.
Róma, szegény Maródat, akit még senki sem ismert,
A türrhéni lovag, nyájasan így fogadta.
Rajta Muzsák, vigyetek szent berkeitekbe ma engem,
Most már könnyű nekem, nyitva előttem a tér.]

¹⁰⁴ SABBADINI 1916. vö. RYDER 1976, 123.

¹⁰⁵ SABBADINI 1916, 13–14.

¹⁰⁶ BURKE 1999, 124. vö. SABBADINI 1916.

¹⁰⁷ IANI PANNONII 2006, 95–96. (57. ep.), magyarul Hegedűs István szólaltatta meg, ld. JANUS PANNONIUS 1987, 152. HUSZTI 1931, 38–39.

Világos, hogy olykor egy alkalmi támogatás, ám túlnyomórészt egy valódi *Maecenas* kegyeinek elnyerése, az állandó támogatás biztonságának elérése motiválta e próbálkozásokat. A dicstoposzok, a patrónus azonosítása egy hozzá hasonló híres emberrel a *virii illustres* műfaj velejárója is volt, ahogy Klaniczay Tibor mondja, „kirajzolódnak a kiváló embereket megillető irodalmi kultusz sablonjai és tendenciái.” Így aztán ennek megfelelően Beccadelli Aragóniai Alfonzot Caesarhoz és Nagy Sándorhoz hasonlította, Vespasiano da Bisticci szerint Federico Montefeltro olyan, mint Scipio, Mátyás Galeotto Marzio szerint Küroszhoz, Ficino szerint Héraklészhoz hasonló,¹⁰⁸ és propagandájának megfelelően gyakran, így Thuróczy *Chronica Hungarorum*ában is *Attila secundus*ként jelenik meg.¹⁰⁹ A mecénásokat, műpártolókat Peter Burke megkülönbözteti az egyszeri vevőktől, minthogy a műpártolás állandó, így biztonságosabb, kedvezőbb a művész/alkotó megélhetése szempontjából, ám kedvezőtlenebb művészi szabadságát tekintve.¹¹⁰ A cél azonban nyilvánvalóan egy olyan mecénás kegyeinek elnyerése volt, aki nemcsak saját propagandáját kívánta a készülő művek sorával megtámogatni, hanem az alkotói szabadságot tiszteletben tartva támogatja pártfogoltját. A lojális, alkotásaiban kizárólag urát dicsőítő alkotók ugyanis könnyen Horatius és Vergilius sorsára jutottak, akik „Múzsájának »Tízezer Sestertius« a neve”.¹¹¹

¹⁰⁸ KLANICZAY 1982, 143. vö. MIKÓ 1991, 152–53.

¹⁰⁹ MIKÓ 1991, 151–52.

¹¹⁰ BURKE 1999, 105. A művész nagyobb szabadsága, s nem pedig rabszolgasága mellett érvel Gilbert egy tanulmányában: GILBERT 1998.

¹¹¹ RIMÓCZI-HAMAR 2000, 7.

II. Enea Silvio Piccolomini, „az Alpokon túli humanizmus apostola”

Amennyiben a magyarországi humanizmussal és annak kezdeteivel kívánunk foglalkozni, megkerülhetetlennek tűnik a korszak egyik legnagyobb hatású humanistája, aki ezidőtájt (1442–1455) Bécsben tartózkodott. Bár „az Alpokon túli humanizmus apostolát”,¹¹² Enea Silvio Piccolominit a bécsi egyetemhez nem sok kapcsolat fűzte, leszámítva azt a két előadását, amit 1445-ben tartott egy *Quodlibetdisputatio* keretében, majd a jogi fakultás megnyitóján,¹¹³ személyes hatását ott sem lehet figyelmen kívül hagyni.¹¹⁴ Az Alphons Lhotsky¹¹⁵ előtti szakirodalomban az volt az általánosan elfogadott álláspont, hogy az 1450-es években a bécsi humanista értelmiség két, egymástól elkülönülő humanista baráti kört alkotott: az egyiknek a bécsi egyetem híres professzora, Lorenzo Giuglielmo Traversagni da Savona, vagy ismertebb nevén Wilhelm von Savona, a másikkak a III. Frigyes kancelláriáján dolgozó Enea Silvio Piccolomini volt a feje és központja. Azonban mára ez a kizárólagosság értelmét veszítette, mivel szép lassan világossá vált, hogy akik Piccolomini baráti társaságát képezték, vele egy helyen dolgoztak, azoknak jelentős része a bécsi egyetemen tanult, így mindkét társaságnak tagjai lehettek, s ezt leginkább a tagok műveinek együttes hagyományozódása mutat. Így mindkét kör tagja lehetett többek közt Johannes Tröster, Kaspar Wendel, Johannes Hinderbach és Wolfgang Forchtenauer.¹¹⁶ Martin Wagendorfer, folytatva Alphons Lhotsky munkáját, meggyőző példákkal mutatja be, hogy nem volt ellenségeskedés a két humanista társaság közt, amit talán az illusztrál a legjobban, hogy Piccolomini unokaöccse, Francesco Todeschini-Piccolomini 1451-ben a bécsi egyetemre iratkozott be, majd 1452-től a bécsi egyetem korábbi két növendéke, Johannes Tröster és Kaspar Wendel lett a nevelője.¹¹⁷

A sienai Enea Silvio Piccolomini karrierje a bázeli zsinaton indult be,¹¹⁸ majd 1442-ben, mikor költővé koronázta III. Frigyes német-római király, annak meghívására Bécsújhelyre követte az uralkodót egy kedvezőbb állásban és mindenekelőtt megbecsülésben bízva. Hamar csalatkoznia kellett azonban: az Alpokon túliak

¹¹² Johannes Helmrath nevezi így, ld. HELMRATH 2002. Az elnevezés oly találó, hogy pár évvel ezelőtt a főpapról szóló nemzetközi konferencia is címében ezt idézi: *Enea Silvio Piccolomini nördlich der Alpen*, ld. FUCHS 2007a.

¹¹³ Bővebben ld. STRNAD 1996, 80–82. ill. LHOTSKY 1965, 263–273.

¹¹⁴ Piccolomini és a bécsi egyetem kapcsolatáról ld. WAGENDORFER 2007a.

¹¹⁵ LHOTSKY 1965.

¹¹⁶ vö. WAGENDORFER 2007a, 25.

¹¹⁷ WAGENDORFER 2007a, 51. vö. STRNAD 1996, 120–122.

¹¹⁸ Legutóbb erről ld. IARIA 2007. életéről ld. WORSTBROCK 1989.

barbárságáról és bárdolatlanságáról, csalódottságának okairól érzekeletes írásában, a *De miseria curialium*ban adott hangot. Helyzete azonban nemsokára, 1443 elejétől mind jobbra fordult, mikor III. Frigyes kancellárja, Kaspar Schlick maga mellé vette. Barátságukat jól jelzi, hogy a következő évben szerzett *Historia de duobus amantibus* című széphistóriáját már az új támogatójának ajánlotta.¹¹⁹ Ekkortól kezdve Schlick és III. Frigyes nevében fogalmazott hivatalos leveleket, s mindeközben kialakította saját levelezőkörét is. Hamarosan értő fülekre és barátokra is lelt a bécsi udvarban a magasabb műveltséggel rendelkező tanácsosok és írnokok körében, így meg kell említsük bécsi udvari barátai közül Hartung von Kappelt, Johannes Hinderbacht, Ulrich Riederert, Ulrich Sonnenbergert, Kaspar Wendelt. Rövid időn belül a bécsi udvar szellemi központi figurájává vált, s bár a bécsi egyetemen nem sikerült tartós sikert elérnie humanista tanainak elhintésével, kollégiai és levelezőpartnerei közt termékeny talajra hullottak nézetei. Előbb véleményét kérték ki barátai a műveikkel kapcsolatban, majd körülbelül az 1440-as évek második felétől kezdve támogatta fiatalabb társait, sőt színre léptek első tanítványai is.

II.1. Enea Silvio Piccolomini humanizmuseszménye

Piccolomini humanizmusmáról összefoglalólag Benedikt Konrad Vollmann így ír:

Piccolomini nem [azért] volt irodalmilag produktív, mert humanista volt, hanem ő magát humanistának tartotta, mivel eltöltötte az írásvágy. Valójában hiányzott belőle minden, ami a kortárs humanistákat kitüntette vagy jellemezte: nem tudott görögül, nem volt az ókoriakat stilizáló imitátor, (...) nem volt része az új reneszánsz filozófiában és szövegkritikával sem foglalkozott, és nem is készített kiadásokat klasszikus szerzők műveiből.¹²⁰

Írásai azonban nagyfokú tudatosságról árulkodnak, s írásművészete mögött mégis felsejlik a humanista program célkitűzése. Nézetei közt elsősorban nevelési és oktatási eszményeiről érdemes itt szólni, melyekről nevelőtraktátusából, leveleiből és egyetemi beszédeiből nyerhetünk alaposabb képet.¹²¹ A legfontosabb ezek közül az 1443-as „élet és képzés” jegyében tartott egyetemi beszéde és az 1450. februárra keltezett *Tractatus de liberorum educatione*, melyet a későbbi V. Lászlónak ajánlott.¹²² Az opus az itáliai humanisták által újraélesztett levélformában íródott, és a kortárs humanista

¹¹⁹ A mű filológiájáról legutóbb ld. MÁTÉ 2012.

¹²⁰ VOLLMANN 2008, 13.

¹²¹ Ebben a bekezdésben elsősorban a következő tanulmányra támaszkodom: ARNOLD 2007.

¹²² FRA 67, 103–58. (40. ep.)

nevelőtraktátusok hagyományába illeszkedik.¹²³ Piccolomini Lászlónak az elme pallérozásán túl a test edzését is javasolja, de figyelmeztet arra is, hogy az uralkodónak politikai feladataiban legalább annyira el kell merülnie, mint a filozófiai stúdiumokban, ugyanis ahogyan Salisbury-i János mondja: „a műveletlen király olyan, mint a koronázott számár.”¹²⁴ A mű négy részre lett osztva életkori (gyermek-, ifjú-, férfi- és öregkori) szakaszok alapján. Piccolomini hangsúlyozza, hogy már a gyerek születésekor gondoskodni kell megfelelő tanárról, aki azonban ne veréssel fegyelmezze a gyermeket, mert az a rabszolgákhoz, nem a gyermekekhez illenek. Fontos a testedzés és a harcművészet elsajátítása és gyakorlása, mivel Lászlónak a török elleni háborúban szüksége lesz majd erre a képességére is. A szellemi képzésben meghatározó a korai nyelvoktatás és a vallásos nevelés. Olvasandó szerzőkként a következőket nevezi meg: Quintilianus, Plutarkhosz, Nagy Szent Vazul (*Ad adolescenstes*), Salisbury-i János, Gellius, Iuvenalis, Cicero, Horatius, Vergilius, a Szentírás és Szent Jeromos.¹²⁵ A művet Piccolomini nem annyira saját indíttatásból, hanem inkább kérésre készítette el, mégpedig Kaspar Wendel kérésére, aki 1451-től a későbbi V. László nevelője lett Johannes Trösterrel együtt. Kérdéses, hogy Piccolomini tanainak volt-e szerepe abban, hogy 1452-ben Wendel megpróbálta az ifjú uralkodót felszabadítani a császár gyámsága alól.¹²⁶

II.2. Enea Silvio Piccolomini és a humanista baráti köre III. Frigyes udvarában

Piccolomini, mikor Bécsbe került, itáliai barátaival, kortársaival levelezés útján tartotta a kapcsolatot, így pontosan értesülhetett és tájékozódhatott a legkorábbinak tartott itáliai *academiák* és *symposiumok* létrejöttéről. Nincs arra vonatkozóan adat, hogy a Bécsben körülötte kialakuló társaság, baráti kör elnevezte-e önmagát, de létezését számos példa igazolja, melyekről a következőkben bővebben lesz szó.

Enea Silvio Piccolomini levelezőpartnereinek száma igen jelentős, és mivel időben és térben is igen kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezett, s a levelezésének kiadása mai napig nem rendezett, jelenleg eleve reménytelen a teljességre való törekvés. Bécsben való tartózkodása alatt számos új kapcsolatra tett szert, s megfigyelhető egyfajta tendencia,

¹²³ Előzményei és mintái lehettek: Coluccio Salutati traktátusa Ludovico degli Alidosihoz, Imola hercegéhez; Vergerio *De ingenuis moribus et liberalibus studiis* című, a padovai Ubertino da Carrarához írt műve vagy Leonardo Bruni *De studiis et litteris* liber című könyve, melyet a pesarói Geleazzo Malatesta feleségének dedikált. Vö. ARNOLD 2007, 146.

¹²⁴ A Salisbury-i műhoz és neveléstörténeti áttekintéshez ld. KLANICZAY 2008, 27–28. A fordítás Klaniczay Gábortól való. FRA 67, 104. (40. ep.) „illiteratumque regem quasi coronatum asinum esse dicebat.”

¹²⁵ FRA 67, 142–43. (40. ep.)

¹²⁶ ARNOLD 2007, 149.

hogy míg kezdetben szinte kivétel nélkül itáliai levelezőpartnerekről van tudomásunk,¹²⁷ idővel a bécsiekkel és az Alpoktól északabbra fekvő városokban lakó, új barátaival váltott egyre több levelet. Míg eleinte undorral és utálattal írt a bécsiekről és Bécs városáról, ahol mértéktelen ivászat és korhelyeskedés, bordélyozás folyik,¹²⁸ később ez az ellenérzése enyhülni látszik, egyre több ismerősét, levelezőpartnerét kezdi a *noster* jelzővel ellátni, ami nemcsak a barátságuk komolyságára utal, hanem talán arra is, hogy Piccolomini végül megszokta új otthonát. Ifjúként rengeteg ismeretségre, barátságra tett szert a bázeli zsinaton, majd Figyes udvarában, és ezen kapcsolatai bécsi tartózkodása idején mindvégig megmaradtak, többükkel együtt vett részt Frigyes római útján.¹²⁹

Az 1454-es *Dialogus de remedio amoris* című művében Johannes Tröster a bécsi és a prágai udvar jó néhány humanistáját bemutatja a főszereplő Wolfgang Forchtenauer-Philostratus, illetve önmaga-Eudion barátaiként, de nem csupán az ő kettejük ismeretségeiről van itt szó, hanem egy humanista baráti társaságról, baráti körről, melynek tagjai nem egy esetben már legalább az 1440-es évek eleje óta szoros kapcsolatot, baráti viszonyt ápolt egymással. Sajnos nem maradt fent mindannyiuk levelezése, de szerencsére a Piccolominivel váltott leveleik jelentős részét ismerjük, ez az elsődleges forrásunk.¹³⁰ A másik forrásunk ennek a baráti körnek a kapcsolattartására Johannes Tröster eddig kiadatlan levelezése, mely nemcsak az általa, illetve a hozzá írt leveleket tartalmazza, hanem a baráti kör más tagjainak egymáshoz írt episztoláit is. Nem utolsósorban forrásértékű Trösternek a már említett dialógusa is, melyben a bécsi humanisták javát röviden bemutatja. Az alábbiakban ezen források alapján mutatom be a bécsi humanista baráti társaságot, amelyben a következő baráti kapcsolatok fejthetők fel:¹³¹

Piccolomini és a dialógus címzettje, Wolfgang Forchtenauer (†1495) az 1443-as év óta bizonyosan barátok voltak. Legkorábbi nyoma ennek, mikor Piccolomini és

¹²⁷ Ld. FRA 61. Levelezésének első kötete az 1431 és 1445 közti korszak anyagát adja közre, tehát túlnyomórészt a bécsi évek előtti időszak leveleit.

¹²⁸ Ld. Piccolomini levelét egy bázeli barátjához 1438. áprilisából, FRA 61, 80–84. (27. ep.): „incredibile dictu est, quanta vis inducatur vini, quid vel Vienne bibitur, vel ad extraneos per Danubium contra cursum aque magno labore mittitur. (...) lacerum et incompositum vulgus, meretricum maximus numerus, raro mulier est uno contenta viro.”

¹²⁹ SOTTILI 2000. és HACK 2007. A prozopográfiai segédlet elsősorban Paul Joachim Heinig alapvető monográfiája volt: HEINIG 1997.

¹³⁰ FRA 61 és FRA 62 (1431–1445); FRA 67 (1447–1450); FRA 68 (1450–1454)

¹³¹ A baráti társaság összetételét illetően többféle elképzelés él, így pl. Claudia Villa szerint tagjai a következők voltak: „Ludwig Scheyter, Wengel Buchau, Johann Lauterbach, Wolfgang Forchtenauer, Michael Pfullendorf, Prokop von Rabenstein, Johann von Roth, Johann Troester, Johann Hinderpach, Johann von Eich”. vö. VILLA 2006, 248.

Forchtenauer mint barátok kaptak meghívást a Berchtold von der Werránál tartandó ebédre,¹³² aminek Piccolomini felettébb örült, amint írja:¹³³

Wolfgangi linguam nosti, quam persuadere sciat.

[Ismered Wolfgang nyelvét, hogy mennyire jól tud rábeszélni.]

Forchtenauer és Tröster barátságának elsőbbségét mutatja, hogy a dialógus álnevekkel ugyan, de kettejük közt zajlik, amit Tröster azzal indokol, hogy¹³⁴

cum primus eorum, quos habeo constantes mihi, amicus videri.

[mivel azok a barátaim közül, akik állhatatosan kitartanak mellettem, úgy tűnik, te állsz az élen.]

Tröster kíváncsi volt barátja véleményére, ezért a készülő művet több fázisában is elküldte neki, hogy véleményt mondjon róla, ám levelezésük csak töredékesen maradt fent, így Forchtenauer bírálatát nem ismerjük.¹³⁵ A bécsi születésű Forchtenauer jogi tanulmányokat végzett, majd feltehetően *doctor decretorum*, azaz kánonjog doktora címet szerzett.¹³⁶ 1443-ban Piccolomini kancelláriai írnokként szól róla, Tröster császári írnokként (*scriba*) mutatja be, ám 1450-es évekbeli tevékenysége alapján inkább *protonotarius*nak tűnik, jóllehet többnyire a szélesebb jelentésű *secretarius* címmel szerepel. Heinig szerint kérdéses, hogy egyáltalán 1454 nyarán már a császári kancelláriához tartozott-e.¹³⁷ Későbbi követi útjain sokszor működött együtt Hartung von Kappellal és Prokop von Rabensteinnel.¹³⁸

Piccolomini és az 1454-ben gurki püspökké kinevezett Ulrich Sonnenberger barátsága még a bázeli zsinatról származtatható, legalábbis előbbi a zsinatról írt beszámolójában említi Sonnenbergert,¹³⁹ az 1450-es évektől kezdve pedig állandó levélváltás folyt kettejük közt.¹⁴⁰ Sonnenberger az egyik legbefolyásosabb kancellár volt, aki nemcsak Piccolomini, hanem Leonhard von Laiming passauai püspök és Kaspar Schlick jóindulatát is magáénak tudta, az első oklevelek alapján 1440 óta volt III. Frigyes kancelláriáján, kezdetben titkárként (*secretarius*). A passauai ügyeket ugyan nem sikerült teljesen megoldania, de küzdelmével kivívta Piccolomini csodálatát, aki dícsérő jelzőkben

¹³² Berchtold von der Werra Piccolomininek, 1443. okt. 19. FRA 61, 206–207. (89. ep.)

¹³³ 1443. okt. 19. FRA 61, 207. (90. ep.)

¹³⁴ Melléklet 5, 16. sor

¹³⁵ Forchtenauer Trösternek Bécsújhely, 1454. július 12. = Brno UB, Mk 96, 147v–148r; Tröster Forchtenauernek Bécs, 1454. július 31. = Brno, UB, Mk 96, 148r–149v (Melléklet 4.17. és 4.18.)

¹³⁶ HEINIG 1997, 606.

¹³⁷ HEINIG 1997, 606–608.

¹³⁸ HEINIG 1997, 607.

¹³⁹ Piccolomini Juan Carvajalnak a bázeli zsinatról 1450. FRA 67, 164–228. (44. ep.)

¹⁴⁰ FRA 68, 11.;(5. ep.); FRA 68, 64. (18. ep.); FRA 68, 133. (62. ep.); FRA 68, 165–173. (93. ep.); FRA 68, 216. (113. ep.); FRA 68, 227. (123. ep.) et passim.

nem szűkölködött Sonnenberger bemutatásakor a Vitéznek dedikált regensburgi gyűlésről írt beszámolójában.¹⁴¹ Tröster kegyvesztettként Piccolomini segítségét kérte, hogy segítsen a császár jóindulatát megnyerni, Piccolomini pedig Sonnenberger és Johannes Hinderbach társaságában igyekezett teljesíteni tanítványa kérését, sikertelenül.¹⁴² Tröster a dialógusban utal frissen elnyert püspöki címére is:¹⁴³

Sub huiusne Aaron¹⁴⁴ [sc. chlamyde concedam], qui ad candidissimam infulam vocatus, sub dextra bicipitis aquile ala sedens, aurea penna divi nostri Cesaris Friderici Iulii successoris magnanima scribens, heri mei?

[Vagy uramnak, (azaz) annak az Áronnak a köpenye alá térjek, akit a legmagasabb egyházi tisztségre hivatott, aki a kétféjű sas jobb szárnya alatt ülve arany tollal írja meg Julius (Caesar) örökösének, a mi császárunknak, Frigyesnek nagyszerű tetteit.]

Johannes Hinderbach (1418–1486), a későbbi trentói püspök a humanista baráti kör idősebb tagjai közé tartozott. Piccolominivel minden valószínűség szerint a bázeli zsinat óta ismerték egymást, de élénk levelezést folytatott Trösterrel is,¹⁴⁵ aki a dialógus megírásakor Piccolominit és Hinderbacht kérte fel műve bírójának, mely kérésnek mindketten boldogan eleget is tettek. Hinderbach a befolyásos szász kolónia tagja volt Bécsben és a bécsi Rudolfinában, erre utal a dialógusban és Piccolomini levelében is megjelenő jelzője: Hasso, Hassia.¹⁴⁶ Hinderbach Vitézzel nagyjából egy időben, 1434-ben kezdte meg tanulmányait a bécsi egyetemen, 1436-ban szerezte meg a bakkalaureusi fokozatot Kaspar Wendellel együtt,¹⁴⁷ 1438-tól *magister artium*,¹⁴⁸ majd jogi tanulmányokat folytatott,¹⁴⁹ és 1452-ben Padovában a kánonjog doktora lett.¹⁵⁰ Azon kívül, hogy nagyapja (Dietmar Hinderbach¹⁵¹) 1443 óta familiárisa volt III. Frigyesnek, Hartung von Kappel vezette be a király szolgálatába. Mindketten tagjai voltak az 1448-as milánói követségnek, 1448/1449 körül került III. Frigyes udvarába, 1451-ben pedig elkísérte a császári koronázásra is urát. A császári pár mindkét tagjának kancellárja,

¹⁴¹ FRA 68, 532. (291. ep.) vö. HEINIG 1997, 588.

¹⁴² Piccolomini Trösterhez 1453. augusztus 25. FRA 68, 236–237. (131. ep.)

¹⁴³ Melléklet 5, 61–63. sor

¹⁴⁴ Áronnak nevezi Mátyás királyt gondoskodása, igyekezete, esze, ékesszólása okán (cura, studio, prudentia, orationibus, velut alter Aaron) a *Contra Eunomium* fordításának Vitézhez írt dedikációjában, ld. ABEL 1880a, 175.

¹⁴⁵ Melléklet 4.14. és 4.16.

¹⁴⁶ A *Hasso* arra utal, hogy Hinderbach a hesseni Rauschenbergből származott. Hessen kelta neve Hassia volt. Hinderbach előre megírt nekrológja így kezdődik: „Iohannes Hinderbach de Hassia oriundus, verum in Austria nutritus et in Italia Padue edoctus...” (Archivio di Stato, Trient, Archivio del Principato Vescovile, Trient, sez. lat. cod. 32, 5v-6. ed. RANDO 2008, 220–222.) vö. FRA 61, 80–84. (27. ep.) megjegyzései 81. és 83.

¹⁴⁷ AFA II, 101.

¹⁴⁸ AFA II, 118.

¹⁴⁹ MFI I, 52.

¹⁵⁰ AGAGP II/1,43–44.: licentia, kánonjog doktora lett. 1452. január 12-én.

¹⁵¹ A bécsi egyetem rektora 1434-ben a téli szemeszterben, 1441-ben a téli szemeszterben és 1444-ben szintén a téli szemeszterben, ld. MUV I, XXIV.

tanácsosa, titkára, de mindezt szigorú kancelláriai szolgálat nélkül.¹⁵² Milánó, Velence és Bécs közt diplomáciai feladatokat teljesített, később Trento püspöke lett.¹⁵³ 1454-ben Bécsújhelyen volt, és a salzburgi érsek és berchtesgadeni prépost vitájában vett részt. A dialógusban mint kiváló lantjátékos és a császár titkára jelenik meg,¹⁵⁴ illetve mint a Múzsák barátja.¹⁵⁵

In huiusne sinum concedam, quo a Mantuano illo vate, citra hominum mores deorumque naturas, Phobeia chely dulcius sonuit nullus, Cesaris secretario? [...]. Heliconis cultor, magnanimus ille Hasso?

[Annak a kebelére térjek, akinél, a császár titkára létére, senki sem zengte édesebben Phoebus lantján nem csupán az emberek tetteit, de az istenek természetét sem Vergilius óta? (...) A Helikon tisztelője, ama nagylelkű hesseni?]

Feltehetően csak baráti társaságban játszott lanton, mert zenei tevékenységének nem lelni nyomát. Sokkal valószínűbb azonban, hogy Tröster ezzel arra utal, hogy Hinderbach megrendelésére készült a ma *Trienter Musikhandschriften* címen ismert többszólamú egyházi és világi kompozíciókat tartalmazó gyűjtemény.¹⁵⁶ Elképzelhetőnek tartom, hogy Tröster a lantjátékkal Hinderbach irodalmi tevékenységére utal. 1439-től Eberhard von Béthune *Graecismus* című latin grammatikáját tanította, mely több mint 40000 sorban tárgyalta az alapokat.¹⁵⁷ Szerzett egy panegyricust a meghalt Albert király emlékére 1440 és 1442 közt a padovai stúdiumok idején,¹⁵⁸ illetve van egy kiadatlan levelezésgyűjteménye, fordításai latinból németre és Piccolomini nevelési traktátusának kommentált változata.¹⁵⁹ Piccolomini a Lászlóhoz írt traktátusában utal arra,¹⁶⁰ hogy László kövesse Hinderbach tanításait, aki elveszett traktátusában a labdajáték fontosságát méltatta. De nemcsak az oktatásban és nevelésben jeleskedett Hinderbach, hanem feltehetően a művészetpártolásban is, ugyanis a rejtélyes Johannes Baptista Donisius Dionysii 1450 körül írt komédiáját, a *Comedia Pamphylét* egy bizonyos *Inderbachnak* ajánlotta, akit a szakirodalom Johannes Hinderbachkal szokott azonosítani.¹⁶¹

¹⁵² Így például az esküvő után ő kísérte az ifjú feleséget férje után, aki sokszor hagyta magára, de Hinderbach mindvégig vele maradt. RANDO 2008, 107.

¹⁵³ HEINIG 1997, 482–485. ill. RANDO 2008, passim.

¹⁵⁴ „quo ... Phobeia chely dulcius sonuit nullus Cesaris secretario.”

¹⁵⁵ Melléklet 5, 65–66. ill. 111. sor

¹⁵⁶ A kézirat másolóit is ismerjük név szerint: Puntschucher és Johann Wiser, RUPPRICH 1973, 475. vö., BERGER 2001.

¹⁵⁷ AFA II, 122. vö. RANDO 2008, 20–21. ill. ASCHBACH 1865, 563.

¹⁵⁸ Id. RANDO 2008, 97–99.

¹⁵⁹ Id. Trient, Bibl. comunale; Wien, cod. 3498. és cod. series nova 4643. Id. STRNAD 1983.

¹⁶⁰ FRA 67, 103–158. (Nr. 40.)

¹⁶¹ Id. LANGOSCH 1979, 27–37.

Hinderbacht Hartung von Kappel vezette be Frigyes udvarába, aki hasonlóan a többiekhez, szintén Bécsben kezdte tanulmányait 1432-ben,¹⁶² majd Padovában mindkét jog doktora lett, erre utal a dialógusban Tröster is, majd *Fiskalprokurator*, azaz kincstári prokurator 1453-tól, világi és egyházi kapcsolatainak köszönhetően pedig diplomáciai tevékenységet is folytatott. Tröster feddhetetlen életét és jószívűségét hangsúlyozza a dialógusban.¹⁶³

Sub illiusne pudice Lucretie mariti pallio [sc. concedam], quem divum imperium iuxta divorum codicum sanctionumque scripta fiscalem esse voluit procuratorem, benigniorem in erogando, quam in extorquendo durum?

[Vajon annak az erényes Lucretia férjének köpenye alá [térjek], akiről az isteni hatalom azt akarta, hogy az isteni kódexek és szentírások mellett a kincstár prokurátora is legyen, aki nyájásabb a pénzosztásban, mint amilyen kemény a behajtásban?]

Hartunggal Piccolomini a bázeli zsinat óta állt kapcsolatban, amint arról Piccolomini tájékoztat egy levelében, mely hemzseg az antik citátumoktól, így feltételezhetjük, hogy Hartung is elmélyült a latin irodalom studiózásában.¹⁶⁴ Piccolomini és Hartung az 1440-es években élénk levelezést folytattak, illetve számos közös barátjukhoz írt levelükben utaltak egymásra.¹⁶⁵

Jacobus de Castro Romano, vagy Castelbarcus doktor a nem kancelláriához tartozó, világi, Tirolból származó tanácsosok közé tartozott: III. Frigyes háziorvosa (*Leibarzt*) uralkodásának első harmadában, mindemellett diplomáciai feladatok szakembere, tanácsos volt. Piccolomini *coitalicus noster*ként emlegeti, ami arra is utal, hogy itáliai diplomáciai feladatokat is végzett. A többiektől eltérő módon ő nem végzett tanulmányokat a bécsi egyetemen, legalábbis nem lelni nyomát, ám Tröster magát mindig Castelbarcus növendékeként (*alumnus*) tünteti fel, amit Castelbarcus is megerősít.¹⁶⁶ A dialógusban található leírásában a *togatus* a köztisztviselésre utal, tehát az ügyek békében való rendezésére, míg az *armatus* a fegyverforgatást emeli ki.¹⁶⁷

pergam ad generosum, pium, candidum, omnis fraudis dolique inscium, togatum armatumque Esculapium, hunc, ut me suscipiat, supplicabo, morbum huic narrabo meum, scio, nisi expectatus primus Dive Leonore partus creditus (quem summus Deus secundet, Juno Lucina foveat, supplex oro) prepediat, impetrabo, quo more, qua arte, quo ingenio, quibus Medeis herbis immitem natum minacem hunc dimoveam deum.

¹⁶² MUV I, 178.

¹⁶³ Melléklet 5, 69–71. sor

¹⁶⁴ FRA 61, 132–144. (47. ep.) benne Terentius- (Eunuch), Cicero-, Macrobius- és Iuvenalis-idézetek.

¹⁶⁵ FRA 61, 207–208. (91. ep.); FRA 61, 300–301. (130. ep.); FRA 61, 302. (131. ep.); FRA 61, 503–505. (173. ep.); FRA 67, 95–96. (34. ep.); FRA 67, 164 – 228. (44. ep.)

¹⁶⁶ Brno, UB, Mk 96, 153r és 154v, (Melléklet 4.22. és 4.23.) ill. a dialógusban: „ad suum nisi Esculapii alumpnum meum germanum, Eudion Noricum.” (Melléklet 5, 99–100. sor)

¹⁶⁷ Melléklet 5, 92–97. sor, vö. SALLUST. *Invect.* III, 6.

[elmegek a nagylelkű, kegyes, ragyogó, csejt és ármányt nem ismerő tógás és fegyveres Aszklépioszhoz, könyörgök neki, hogy fogadjon, elmondom neki betegségemet, és tudom, hacsak nem szól közbe az isteni Leonora feltételezett első születése (amiért imádkozom, hogy a legmagasabb Isten segítse és Juno Lucina támogassa), el fogom érní, hogy mi módon, milyen tudás és tehetség révén, miféle médeai varázsfüvekkel üzzem el a kegyetlen fiút, fenyegető istent.]

Az Aesculapius álnév Castelbarcus orvosi végzettségére utal. Tröster 1454. november 26-án kelt levelében Vitéznek ajánlja Castelbarcust és annak pestisről írt könyvét, melynek az 1453-as évi pestisjárvány adott aktualitást; illetve november 20-án kelt levelében maga Castelbarcus is ajánlja magát és művét a váradi püspöknek.¹⁶⁸ Piccolomini levelezésében már 1442-től folyamatosan feltűnik, a köztük folytatott levelezés sajnos csak töredékesen maradt fent.¹⁶⁹ Castelbarcusnak a fia, Friedrich is az udvarban működött, s Hinderbach Tröster művét méltató válaszleveléből kiderül, hogy Tröster az ifjabb Castelbarcusszal is jó viszonyt ápolt.¹⁷⁰

Prokop von Rabenstein 1446-tól III. Frigyes király római kancelláriáján dolgozott, majd Ladislaus Postumushoz csatlakozott és cseh kancellár lett, mégis sikerült mindkét kancellárián megőrizni státusát.¹⁷¹ Részt vett a bázeli zsinaton és a kancellárián dolgozók közül az elsők közt volt, akivel Piccolomini barátságot kötött, s ezt nem csupán gyakori levélváltásuk mutatja. Megesett például az is, hogy Piccolomini kérésére Prokop elhozott egy bibliát, amit már korábban kifizetett,¹⁷² de többnyire Prokop volt Piccolomini elsődleges informátora a cseh ügyeket tekintve, ezért sokszor jelenik meg másokkal folytatott levelezésében is hivatkozási alapként.¹⁷³ Piccolomini Rabensteinnek írta és ajánlotta a szerencséről szóló híres levelét,¹⁷⁴ de az is előfordult, hogy barátját óva intette az italtól és a nőktől, illetve Schlick kancellárnak meleg szavak kíséretében ajánlotta figyelmébe.¹⁷⁵ Tröster a dialógusában úgy jeleníti meg, amint tollára támaszkodva,

¹⁶⁸ Melléklet 4.2.; 4.21. és 4.22. Orvosi pályájáról HEINIG 1989, 178–179. Udvari feladatairól ld. HEINIG 1997, 296. A pestis-traktátus a 14. század elejétől kezdve az egyik fő orvosi szakirodalmi műfajjá vált, ismertebb szerzők Giovanni Aurispa és Michele Savonarola, akik műveiket toszkán nyelven szerezték, gyakorlati okokból, ld. KAPRONCZAY 2010b, 62–63.

¹⁶⁹ FRA 61, 117–119. (40. ep.); FRA 61, 212–213. (93. ep.); FRA 61, 221. (98. ep.); FRA 61, 452–453. (165. ep.); FRA 61, 452–453. (165. ep.).

¹⁷⁰ Melléklet 4.16.

¹⁷¹ HEINIG 1997, 745–746.

¹⁷² Piccolomini Levele Johann Tuscheknek Prágába, említi, hogy Rabenstein elhozta neki a kért Bibliát, 1445. nov. 20. FRA 61, 581–582. (194. ep.) 581.: „Procopius, eques Bohemus, cui de Rabenstein cognomen est, vir singularis modestie, bibliam, quam ex te concupivi, ad me tulit.”

¹⁷³ FRA 61, 439–442. (158. ep.); FRA 61, 584–586. (196. ep.); FRA 67, 45. (12. ep.); FRA 67, 164–228. (44. ep.); FRA 67, 237–263. (Nr. a); és FRA 68 passim.

¹⁷⁴ FRA 61, 343–353. (151. ep.)

¹⁷⁵ FRA 61, 239–240. (102. ep.) ill. FRA 61, 297–298. (128. ep.): „si quid tamen preces mee valere pro eo possunt, scitote omni conatu et integro corde ipsius me commodum cupere.”

ragyogó írástechnikájának¹⁷⁶ segítségével igyekszik a vallásháborúktól zaklatott cseh birodalmat helyreállítani:¹⁷⁷

Anne sub strenui docti Bohemi Herculeo clipeo [sc. concedam], qui sub fortissimi leonis cauda exultans regnumque plurimis a fide sectis divisum resarcire aureo suo calameo nitens?

[Vajon annak a serény, művelt csehnek héraklészi pajzsa alá térjek, aki az igen bátor oroszlán farka alatt ugrál és a hit útjáról letért és számtalan szektára tagolt királyságot igyekszik helyreállítani arany írónádjával?]

L u d w i g R a d dal szokás azonosítani a kancelláriai levelezésekben¹⁷⁸ és a dialógusban is felbukkanó bizonyos Ludovicust, korábban pedig Ludwig Schreitert értették e néven:¹⁷⁹

Eu: Quid noster Ludovicus Imperialis scriba, valet is?

Phi: Valet, sed lento magis, quam dignus esset, vultu hera Fortuna arridet.

[Eu: Mi újság Lajosunkkal, a császári írnokkal? Jól van?

Phi: Jól van, de inkább sokára nevet rá Fortuna úrnő, mint ahogy megérdemelné.]

Ami bizonyos, hogy Radnak ajánlotta 1452-ben Johannes Roth a császári koronázásról írt beszámolóját, ez az első biztos jele annak, hogy Rad a kancelláriával kapcsolatban állt. Egy 1455 júniusában kelt Wyléhez írt levelében bécsi állásáról mint újdonságról ír,¹⁸⁰ míg a másik Ludwig már 1452-ben kilépett a bécsi kancelláriáról és Rómába ment.¹⁸¹

Udalricus vagy Ulrich Riederer a hercegi-alsóbajor Aichachból származott, erre utal Tröster a dialógusban, mikor *Suevus*nak, azaz *svábnak* nevezi:¹⁸²

Sub ne huius divi nostri Cesaris consulis lingua [sc. concedam], qua ad malorum perniciem, bonorum augmentum et iustitie complementum nil uberius, nil accomodatius, insuper velocius, generosi Suevi?

[Vajon annak a mi isteni császáruk tanácsadójának, a nemes Svábnak a nyelve alá térjek, melynél a rossz dolgok vesztére, a jó gyarapítására és az igazságosság kiteljesítésére sem kedvezőbb, sem alkalmasabb, azonfelül gyorsabb semmi sincs?]

III. Frigyes egyik legjelentősebb bizalmasa. Riederer földiejjével, Ulrich Sonnenbergerrel és Michael Rentz von Pfullendorffal, illetve a szász Hartung Molitoris von Kappellal haláláig III. Frigyes legfontosabb jogi tanácsadója volt. Problémás őt a protonotariusok közt szerepeltetni, mivel mai tudásunk szerint sosem viselte ezt a címet hivatalosan, maga a császár is inkább tanácsosnak (*Rat*) nevezte, a dialógusban is így szerepel. A leghelyesebben akkor járunk el, ha a mindennapos tanult tanácsosok és diplomaták és a

¹⁷⁶ Lefordíthatatlan szójáték: *nitens* egyrészt azt jelenti, 'támaszkodva, igyekezve', másrészt 'ragyogó'.

¹⁷⁷ Melléklet 5, 71–73. sor

¹⁷⁸ FRA 68, 99. (47. ep.) és FRA 68, 117. (58. ep.) E két levélben mint levélátadó szerepelne Rad.

¹⁷⁹ Melléklet 5, 115–16. sor

¹⁸⁰ JOACHIMSON 1896, 261–262. (Nr. 7.)

¹⁸¹ A Forchtenauert és Piccolominit is invitáló levélben említenek egy bizonyos Ludovicust is, ebben az esetben feltehetően Schreiterről van szó, de biztosat nem tudunk ez alapján modnani. FRA 61, 206–207. (89. ep.)

¹⁸² Melléklet 5, 66–68. sor

császár közé helyezzük mint összekötő kapcsot, szóval mintegy omnipotens tanácsadóként, ám speciális tisztség nélkül, mindkét kancelláriához közelálló bölesként kell elképzelni. 1454-ben Ulrich von Nußdorf, freisingi prépost halála után Piccolomini közbenjárására megörökölte annak helyét, ezután már *consiliarius*ként emlegetik.¹⁸³ Piccolominivel minden bizonnyal napi kapcsolatban álltak, olykor közös olvasást is tartottak (már 1443-ban!): egy alkalommal például Schlicknek a freisingi egyházzal írt két írását olvasták el együtt, s közös véleményükről számolt be Schlicknek,¹⁸⁴ akivel szintén jó viszonyt tarthatott fent.¹⁸⁵

Johannes Nihil vagy Nihili, a híres cseh asztronómus életére vonatkozóan számos forrás áll rendelkezésünkre. Egyrészt az iskoláira vonatkozó források, másrészt Piccolomini és a kancellária levelezése, s ami még ennél is fontosabb: az ő levelezése Georg Peuerbachkal, földijével, kollégájával és legjobb barátjával.¹⁸⁶ Piccolomini már 1449-ben beajánlja Nihilt Giovanni Campisionak.¹⁸⁷ Wolkan lábjegyzetben írja, hogy Nihil 1452. április 22-én kapott egy kanonokságot és javadalmat Olmützben V. Miklós pápától, ill. 1452. február 5-én Frigyes alkalmazta tanácsosként.¹⁸⁸ Johann Nihil *Bohemust* 1454-ben nevezték ki tanácsosnak, amikor már ott akarta hagyni III. Frigyes titkári szolgálatát. Akárcsak Prokop esetében, az ő tanácsosi kinevezésének hátterében 1454. február 5-én nemcsak egyfajta dicséret volt, hanem így akarták marasztalni az *astronomus Boemiaet*. Érthető, ha az asztronómus Nihil számára az udvari asztrológiai feladatok (megjósolni a trónörökösök sorsát) nem volt elég kielégítő. Piccolomini írt már ajánlólevelet róla Vitéznek¹⁸⁹ mint V. László kancellárjának és Prokop von Rabensteinnek mint Podjebrád György kormányzójának, hogy segítse Nihilt abban, hogy hazatérhessen

¹⁸³ Bővebben ld. HEINIG 1997, 688–697.

¹⁸⁴ FRA 61, 251–262. (108. ep.)

¹⁸⁵ FRA 61, 240–244. (103. ep.); Piccolomini és Riederer további levelei: FRA 68, 64. (18. ep.); FRA 68, 128. (61. ep.); FRA 68, 132. (62. ep.); és FRA 68 passim.

¹⁸⁶ Kiadta CZERNY 1888.

¹⁸⁷ 1449. dec. 10. FRA 67, 97–98. (36. ep.)

¹⁸⁸ HEINIG 1997, 746.

¹⁸⁹ FRA 68, 427–428. (238. ep.) Piccolomini Vitéznek Prágába, Bécsújhely, 1454. jan. 22.; 427. FRAKNÓI 1878a, Nr. 3. Johannes Nihilt beajánlja Vitéznek FRA 68, 425–427. (237. ep.), Piccolomini Podjebrád Györgynek ajánlja Nihilt, Bécsújhely, 1454. jan. 22. Ennek a párja az FRA 68, 612. (XIX. ep.) Piccolomini Frigyes nevében ajánlja Podjebrádnak Nihilt, ugyanakkor. Piccolomini Johannes Nihilről és egy Tertullianus-kötetről, amit Nihilen keresztül Niccolò Liscinek küld, aki majd Vitéznek adja át.: FRA 68, 420–421. (234. ep.) Piccolomini Prokop von Rabensteinnek Prágába, Bécsújhely, 1454. jan. 22. „Johannes Nihili tuus meusque prope diem ad te venit; eum scio apud te mea commendacione non indigere, quem amas unice. Nicolaum doctorem sua virtute puto tibi carissimum esse; ei velim dicas, jussisse me Tertullianum transcribi, quem per Johannem sibi mittam ocuis, Varadiensi antistiti ut exinde tradat.” FRA 68, 378. (195. ep.) Piccolomini Niccolò Liscinek Prágába, Bécsújhely, 1453. dec. 12.: „commenda me domino cancellario et domino Varadiensi, quibus sum deditissimus, et scribe ad me sepe. mitte litteras ad curiam imperialem, ut dentur domino Johanni Nihili astronomo, is eas ad me ulterius diriget.”

Csehországba, atyai javait átvenni. Mivel ez ismeretlen okokból nem valósult meg, 1457-ben bekövetkezett haláláig a császár szolgálatában maradt.¹⁹⁰ Piccolomini számos levele mutatja, hogy élénk kapcsolatban álltak,¹⁹¹ ahogyan Tröster a dialógusban is méltatja barátját:¹⁹²

Subne illius docti Bohemi Ptolemei gnomone [sc. concedam], qui, quo pacto magnus domitor orbis divarum fato Parcarum vitam instituet imperiumque reget, sidera metitur, Cesaris astronomi?

[Vagy talán annak a tudós cseh Ptolemaiosznak, a császári asztronómusnak a szögmérője alá térjek, aki a csillagokból számolja ki, hogy mi módon irányítja a földkerekség nagy ura az isteni Párkák által szőtt sorson keresztül milyen irányt szab az életnek, és merre kormányozza a birodalmat?]

Kaspar Wendel *pauper*ként iratkozott be 1436-ban a bécsi egyetem artes fakultására, korán magiszter lett, és felolvasást is tarthatott, de aztán korán a kancellária alkalmazottja lett és nagy reményekkel tekinthetett a jövőbe.¹⁹³ Róla még bővebben esik majd szó, Piccolomini és Tröster is jó barátságban állt vele, Piccolomini az ő kérésére írta nevelő traktátusát V. Lászlónak,¹⁹⁴ Trösterrel együtt az ifjú trónörökös nevelője volt. Mindkettejükkel élénk levelezést folytatott.¹⁹⁵

A már sokat emlegetett Johannes Trösterről is bővebben lesz még szó, a felsoroltak mindegyikével barátságban és levelezőviszonyban állt, fennmaradt levelezése alapján legközelebb a következők álltak hozzá: Enea Silvio Piccolomini, Wolfgang Forchtenauer, Johann Hinderbach, Kaspar Wendel, Jacobus de Castro Romano (Castelbarcus), Janus Pannonius, Vitéz János, Bernhard Kraiburg, egy bizonyos Peter Fride kremsi plébános és Francesco Todeschini-Piccolomini.¹⁹⁶

Lehetne még sorolni Piccolomini új, bécsi barátait, ám ennek a dolgozatnak nem feladata a későbbi pápa összes kapcsolatának felfejtése és bemutatása. Előkerült azonban két név, Vitéz Jánosé és Janus Pannoniusé, akik még az Alpoktól északra lévő Bécstől is barbárabb helyről, Magyarországról származtak.

¹⁹⁰ HEINIG 1997, 746–748. ill. REINLE 1993, 337. vö. CZERNY 1888, 285.

¹⁹¹ FRA 68, 18. (7. ep.), FRA 68, 151. (81. ep.), FRA 68, 172–174. (97. és 98. ep.), és FRA 68 passim.

¹⁹² Melléklet 5, 74–76. sor.

¹⁹³ AFA II, 107.; AFA II, 117.; AFA II, 121. vö. HEINIG 1997, 622–23.

¹⁹⁴ 1450. február, FRA 67, 103–158. (40. ep.) 105.: „sic mihi, qui te instruit teque observat et amat maxime, vir tum doctus tum probus de te locutus est Gaspar, cujus hortatu libellum hunc ad te scribere sumus agressi.”

¹⁹⁵ FRA 68, 98. (46. ep.); FRA 68, 351–355. (181. ep.); FRA 68, 366. (186. ep.); FRA 68, 423. (235. ep.); FRA 68, 424. (236. ep.) és Melléklet 5.3. és 5.24.

¹⁹⁶ Ld. FRA 68, 97–98. (46. ep.); FRA 68, 116. (57. ep.); FRA 68, 236–37. (131. ep.); PICCOLOMINI 1551, 950–51. (Epist. CCCCVI.); Melléklet 4. és SCHLECHT 1914.

II.3. Enea Silvio Piccolomini magyarországi kapcsolatai

A Piccolomini magyarsággépéről való értekezéshez Pajorin Klára és Marton József tanulmányai jó kiindulási alapot nyújtanak.¹⁹⁷ Magyarországi kapcsolatairól szólva közhelyszámba megy a későbbi pápa kezdeti véleményének az évek folyamán mondhatni épp ellenkezőjére való fordulása. Mikor 1443-ban Frigyes udvarába került, nehezen barátkozott meg azzal a gondolattal, hogy egyrészt kollegái a kancellárián milyen bárdolatlan, tanulatlan emberek, melyről a már korábban említett *De miseria curialium*ban emlékezett meg, másrészt nagy fájdalomra így közvetlen szomszédságba került a barbár magyarok földjével. Sokat idézett részlet egy 1445-ben kelt leveléből, melyben azt panaszozza, hogy¹⁹⁸

post abii, at quo abii? in Alamaniam? nempe illum, ubi coniungitur Hungarie?

[majd elmentem, de hová mentem? Németországba? Ráadásul arra a részére, mely Magyarországgal határos?]

De nemcsak az Alpokon túli vidéktől és klímájától viszolygott, hanem a magyarok civilizálatlannak tűnő természete és kultúrája is undort keltett benne, a magyarok történetírását „tudatlannak, sőt balgának minősítette”¹⁹⁹, ami nyilván annak köszönhető, hogy a magyaroknál nincs számottevő irodalmi műveltség:²⁰⁰

In Austria vero dementis est querere Romam, aut Platonem apud Hungaros vestigare.

[Ausztriában pedig örültség Rómát keresni, vagy a magyaroknál Platón nyomát kutatni.]

Idővel azonban szert tett magyar ismeretségekre, majd barátokra, sőt Vitéz Jánosban a törökellenes hadjáratokért való küzdelemben hű társra, Janus Pannoniusban pedig az Alpokon túli humanizmus másik szószólójára lelt. Vitézt megelőzően levelezésben állt már Szécsi Dénes esztergomi érsekkel és Johannes de Dominis váradi püspökkel is. Jól ismerte a kiskorú trónörökös, a későbbi V. Lászlót is gyermekkorától, hiszen az ifjú nagybátyja, Frigyes gyámságnak nevezett fogságában töltötte gyermekéveit a bécsi udvarban.

II.3.1. V. László kiszabadítása

Kaspar Wendel, László egyik nevelője kérésére Piccolomini 1450-ben megírta *Tractatus de liberorum educatione* című nevelőtraktátusát, melyet egyrészt a kis uralkodó

¹⁹⁷ MARTON 2006.

¹⁹⁸ FRA 61, 542. (185. ep.) idézi MARTON 2006, 466.

¹⁹⁹ MARTON 2006, 466.

²⁰⁰ FRA 61, 152. (54. ep.)

neveltetésére szánt útmutatóul, másrészt e művével biztosította Lászlót az iránta való hűségéről.²⁰¹ 1452-ben részben emiatt, részben kancelláriai beosztása miatt sem vonhatta ki magát, mikor a királyszöktetési puccsot követően Frigyes és a magyar urak közt folytak a tárgyalások.

A hazai történész szakma egyetért abban, hogy Vitéz számára az 1452-es év, egészen pontosan V. László kiszabadítása és az azt követő események meghozták a régóta várt megbecsülést és tisztséget, a titkos kancellári címet. V. László gyámság alól való felszabadítása kulcsfontosságúnak mutatkozik, így már csupán azért is érdemes rövidebben kitérni rá, és ismertetni a körülményeit, mert minden valószínűség szerint ez az eseménysorozat alapjaiban határozta meg Vitéz és Piccolomini későbbi sorsát is.

Az első magyarországi Habsburg-uralkodó, Albert korai halála után posztumusz fia született, aki, bár a többség elfogadta legitim örökösnek, nyilvánvalóan nem kezdhette meg csecsemőként az uralkodását, s jöllehet megkoronázták, a valódi hatalomgyakorlás még váratott magára. Az országnak elsősorban a török fenyegetés miatt egy felnőtt, erőskezű uralkodóra volt szüksége, így végül a Jagelló-ház uralkodóját, III. Ulászló királyt hívták meg a magyar trónra, aki 1440-ben I. Ulászló néven lett magyar király. Uralkodása nem tartott sokáig, 1444 novemberében a várnai csatában életét vesztette. A még gyermek Habsburg-uralkodó megint nem jöhetett számításba mint régens király, így végül a hatalomgyakorlást a következőképpen oldották meg: Magyarországon Hunyadi János lett a kormányzó, hivatalosan László felnőtté válásáig, 1457-ig. László mindeközben apai nagybátyja, IV. Frigyes német-római király túlzott vendégszeretetét élvezte, amit sokan nem is annyira gyámságnak, mint inkább fogságnak láttak. 1450. június 17-én Hunyadi János, Garai László és Újlaki Miklós ligára lépett egymással, majd Hunyadi október 22-én Frigyessel kötött szerződést, melyben garantálta Frigyes háborítatlanságát László fölötti gyámságát illetően.²⁰² Látszatbéke volt ez, az osztrák rendek már 1451. október 14-én létrehozták az ún. mailbergi szövetséget, mely Frigyes ellenében Lászlót támogatta az osztrák trónon is. Decemberben Ulrich Sonnenberg, akit Frigyes Bécsbe küldött, már arról számolt be, hogy a város izgatottnak tűnik.²⁰³ Ez a köztes állapot tartott 1452-ig, amikor is nagy fordulat következett be.

A magyar nyelvű kézikönyvek, monográfiák és tanulmányok szerzői, úgy tűnik, beérik azzal a szokásos fordulattal a puccs említésekor, hogy az osztrák rendek fellázkodtak és

²⁰¹ ARNOLD 2007, 149.

²⁰² PÁLOSFALVI 2005, 37. vö. GUTKAS 1966, 61.

²⁰³ GUTKAS 1966, 73. idézi Piccolomini *Historia Austriacis*.

szövetséget kötöttek Frigyes ellen,²⁰⁴ hozzájuk csatlakoztak a cseh rendek, valamint Cillei pártja,²⁰⁵ 1452 augusztusának végén Bécsújhelyen megostromolták Frigyest, aki végül szeptember 4-én kénytelen-kelletlen kiszolgáltatta Lászlót az anyai nagybátyjának, Cillei Ulriknak, s az ifjú uralkodó végre elfoglalhatta helyét a magyar trónon. Hunyadinak ugyan le kellett mondani a kormányzóságról, de minden lehetséges módon kárpótolták különböző javadalmakkal és címekkel: Magyarország főkapitánya, a királyi jövedelmek kezelője és Beszterce örökös grófja lett, és nem utolsósorban megtarthatta Pozsony kivételével az összes kezén lévő várat.²⁰⁶ Olykor a királyszöktetés tervét vagy a firenzei követséget is említik, de nem bocsátkoznak pontosabb részletekbe.²⁰⁷ A lázadásról nem tudunk meg többet Thuróczy sokat idézett *Chronica Hungarorum*ából sem, melyet meg szoktak jelölni korábbi forrásként.²⁰⁸

Érdeemes azonban megvizsgálni a német nyelvű szakirodalmat is és feltárni az eseményre vonatkozó egykorú forrás(oka)t. Bár a 19. századi történetírók szívesen idézték Bohuslav Balbín történeti munkáját (*Epitoma rerum Bohemicarum*, 1677), de mivel ez is Piccolomini leveleire és az egykorú oklevelekre megy vissza, a következőkben csupán az utóbbiakat tettük alaposabb vizsgálat tárgyává.²⁰⁹ Ezek alapján ugyanis tudomásunk van egy korábbi királyszöktetési puccsról is, mely valamikor április elején, Rómában ment volna végbe és ami végül azért nem járhatott sikerrel, mert Piccolomini ébersége még csírájában elfojtotta.²¹⁰ A későbbi és majdnem sikeres szöktetésről szóló legfontosabb kortárs megemlékezés minden bizonnyal az ő tollából származik, aki egyrészt László felcseperedését is nyomon követte a bécsi udvarban, másrészt mint az egyik legbefolyásosabb tanácsadó részt vett a római császárkoronázási úton Frigyes kíséretében, így részben szemtanúja is volt e történéseknek. Piccolomini többször is megörökítette a puccs eseményeit, egyszer természetesen a *Historia Austriacis*ban, azonkívül egy hosszabb, Capranica bíborosnak címzett levelében részletesen beszámol arról, hogyan is

²⁰⁴ Az ún. mailbergi szövetség 1451. október 14-én kötött, ld. GUTKAS 1966.

²⁰⁵ A szövetség kötésének ideje 1452. márc. 5., szövegét ld. CHMEL 1837, 374–76. (Nr. 188.) Piccolomini szerint a csehek csak később csatlakoztak, ld. BAYER 1872, 153. SZALAY 1853, 122–23. PÁLOSFALVI 2005, 39. vö. GUTKAS 1966, 85.

²⁰⁶ ENGEL – KRISTÓ – KUBINYI 2005, 208–09. FRAKNÓI 1879, 82. DÜMMERTH 1985, 95. KUBINYI 2001, 13. PÁLOSFALVI 2005, 39. DRASKÓCZY 2000, 198.

²⁰⁷ FRAKNÓI 1896, 113–14.. SZALAY 1853, 124. PÁLOSFALVI 2005, 39.

²⁰⁸ Legutóbb KISS-BÉRY 2011, 46–49. THURÓCZY 2001, 301. (246. cap.)

²⁰⁹ Balbinnál egyébként ld. BALBÍN 1677, 507–08.

²¹⁰ LICHNOWSKY 1842, 114. BAYER 1872, 150. László Piccolominire volt bízva, ld. CHMEL 1838, 6–7. (Nr. 5.)

történt V. László kiszabadítása, kik voltak az értelmi szerzők és hogyan vitték végbe tervüket.²¹¹

Az episztola középpontjában Kaspar Wendelnek, V. László tanítójának sorsa áll. Előbb elbeszéli, hogy Kaspar nagyon alacsony sorból származott, de a tanulás révén legyőzte sorsát; a bécsi egyetemen tanult, majd előbb a királyi kancelláriába, utóbb a királyi udvarba került, ahol rábízták V. László nevelését. Személye oly kedves lett a császár számára, hogy idővel a tanácsba is bekerült, s egyre nagyobb befolyásra tett szert. Piccolomini hangsúlyozza, hogy nem tudja, hogy mikor és mitől változott meg, hogy még nagyobb kegyek után kezdett el vágyakozni. Kaspar ugyanis megértette, hogy az osztrák rendek elégedetlenek, így Ulrich Eitzingerrel, aki köztudomásúan Frigyes ellensége volt, feltehetően már 1451-ben²¹² titkos tanácskozásokat tartott arra vonatkozóan, hogyan szabadítsák ki Lászlót. A tanácskozásokon részt vett Magyarországról egy Pál nevű püspök is.²¹³ Az volt a terv, hogy amikor Frigyes hazafelé Rómából áthalad Firenzén, ott várják az osztrák és magyar követek (Salánki Ágoston győri püspök, Töttösi László királyi főpohárnok és Vetési Albert erdélyi kanonok),²¹⁴ s amikor a császár továbbhaladna, László maradjon a városon belül, ha kell, erővel is megvédi. Wendel feladata lett volna a császár meggyőzése, míg Eitzinger vállalta a sereg összegyűjtését. A firenzei akció (május elején)²¹⁵ egy árulás folytán nem sikerült, s mikor Bolognába értek, Wendel rábeszélte Lászlót, hogy írjon a pápának, hogy ügyét és az osztrák rendek érdekét védje, de hogy V. Miklós a levelet megkapta-e, azt Piccolomini szerint csak őszentsége tudhatja egyedül. Ferrarába érven a császár hajóval akart Velencébe átkelni, de Kaspar arra hivatkozott, hogy veszélyesnek tartja a tengeri utat, ő inkább szárazföldön menne Tarvisióig. Meg is kapta az engedélyt, (magával vitte természetesen Lászlót) és előbb Padovába ment, majd onnan Veronába igyekezett, hogy onnan Trentón át az Inn folyón keresztül a Dunán hajóval Bécsbe menjen, ahol várta volna Eitzinger serege. Véghez is vitte volna tervét, ha útközben a császár egy tabellariusával szembe nem találkozik, akkor azonban két lovas

²¹¹ Piccolomini levele Domenico Capranica bíborosnak, 1453. november 12. ld. FRA 68, 351–56. (181. ep.) = PICCOLOMINI 1551, 942–44. (409. ep.)

²¹² GUTKAS 1966, 89.

²¹³ A püspöki hely megadása feltehetően téves, a kéziratokban Agriensis, azaz Eger szerepel, amit Rudolf Wolkan az 1551-es bázeli kiadás alapján javított Argensire, azaz Argyasra, mely a kalocsai érseki tartomány szuffraganeusa alá tartozott, s ma Romániában található, így az itt említett Pál minden bizonnyal azonos (Hunyady Péterfia) Pál argyesi püspökkel, László erdélyi püspök szuffraganeusával (ex Hungaria episcopus Argensis nomine Paulus). FRA 68, 352. (181. ep.) Pálról ld. KARÁCSONYI 1905, 7.: „1421. május 38 (!) Hunyady Péterfia Pál, győrmegeyi pap, előbb kisbaráti plébános; 1451. Pál, Tán még mindig az előbbi.”

Szabó Károly (szerk.), Székely Oklevéltár III., Kolozsvár, 1890, 113–114. (493. Nr.)

²¹⁴ Hunyadi János 1452. márc. 11-én kelt megbízólevelét idézik: FRAKNÓI 1896, 114. SZALAY 1853, 124.

²¹⁵ GUTKAS 1966, 88. Frigyes május 6-án Firenzében volt.

utánuk küldtek és azok május 20-án elfogták Wendelét és Velencébe vezették, ahol ő mindent bevallott, sőt írásban is beismert.²¹⁶ Akkor Frigyes Piccolominire bízta Kaspart, hogy ő döntsön a sorsa felől, Piccolomini azonban ezt nem vállalta arra hivatkozván, hogy Itáliában neki nincs hatalma, de mikor ezután Bécsújhelyre vitték Kaspart, már nem térhetett ki a császár újbóli kérése elől. Ott Piccolomini azt mondta, hogy döntsenek a kanonokok felőle és egyébként is, nincs olyan hely, ahol fogva tarthatná Wendelt. Végül egy tágas és fényes zárkában helyezték el, ahol azt ette, amit a császári család, és kedvére olvashatott, írhatott. Piccolomini igyekezett nem ártani barátjának, de közben mégis betartatni a törvényeket. Amikor meg akarták kínozni Wendelt, hogy többet valljon be, Piccolomini megakadályozta. Közben tárgyalások kezdődtek az osztrák rendekkel kötendő békéről, Piccolomini pedig próbálta a császárt a fogoly elengedéséről meggyőzni. Egy későbbi levelében, melyet Carvajal bíborosnak írt, utal rá, hogy egyedül az ő érdeme, hogy Kaspar még életben van, ha nem lépett volna fel az érdekében, már rég megölték volna. Próbált küzdeni a szabadságáért, de egyelőre nem sikerült elérnie.²¹⁷ Capranica bíborosnak pedig még 1454 januárjában is azt bizonygatja, hogy igyekszik Wendelt kiszabadítani.²¹⁸ Piccolominit azonban nemcsak Capranica kérte Wendel sorsának javítására, hanem Johannes Tröster is. Egyik levelében Tröster könyörög Piccolomininek Kaspar felmentéséért, aki szerinte ártatlan és kiváló ember, amint azt maga Piccolomini is tudja.²¹⁹

Miután Kaspar börtönbe került és Eitzinger augusztus 27-én 12000, mások szerint 24000 fős sereggel megostromolta Bécsújhelyt,²²⁰ Frigyesnek valóban nem maradt más választása, mint átadni a gyermek uralkodót az ostromlók közt lévő Cillei Ulriknak.

Ősszel Bécsújhelyen tárgyalások folytak, melyekről Piccolomini megemlékezett *Commentarii rerum memorabilium* és *Historia Austrialis* című műveiben, utóbbiban részletesen megörökítette, hogy Vitéz a magyar urak nevében, ő pedig Frigyest képviselve, ám az ifjú trónkövetelésének jogosságát hangoztatva adták elő orációjukat.²²¹

²¹⁶ vö. LICHNOWSKY 1842, 114. vö. GUTKAS 1966, 89.

²¹⁷ Piccolomini Juan Carvajalnak, 1453. november 23. FRA 68, 366. (186. ep.) Wolkan jegyzete ugyanitt: „Kaspar Wendel erscheint noch 1461 in einer Streitsache, war also damals wohl schon frei.”

²¹⁸ FRA 68, 423. (235. ep.)

²¹⁹ Tröster Piccolomininek, 1452. jún. 27. = FRA 68, 97–98. (46. ep.) Wolkan jegyzete: „Kaspar Wendel, der Lehrer Ladislaus', war der Hauptleilnehvier an dem Fluchtversuche des Königs gewesen; wie wenig das Schreiben Trösters seinen Zweck erreichte, zeigt die Tatsache, daß Wendel noch 1457 im Gefängnis schmachtete.”

²²⁰ LICHNOWSKY 1842, 117.

²²¹ Az 1452-es követség leírását ld. PICCOLOMINI 2009a, 748–753. 748.: „Hvngari ut intellegunt suum regem esse Viennae, mox ad eum mittunt Augustinum episcopum Iauriensem. Nec diu post Dyonisius archiepiscopus Strigoniensis sanctae Romanae ecclesiae cardinalis, *Varadiensis* et *Vacciensis* episcopi, Nicolaus vaivoda, Ladislaus Palatinus ac filius Iohannis gubernatoris et alii complures regni proceres et legati communitatum cum duobus equitum eo veniunt...” – Wagendorfer jegyzetében írja: „Die ungarische

Az ifjú királyutód végül elfoglalhatta a magyar trónt azzal a feltétellel, hogy míg el nem éri a nagykorúságot, Hunyadi János lesz a kormányzó, s gyámja addig is anyai nagybátyja, Cillei Ulrik lett, a hatalomgyakorlást pedig a következő módon osztották fel: az osztrák területeken Cillei, a cseh vidékeken Podjebrád György helyettesítette a király szolgálatát. Piccolomini egy pár évvel későbbi művében, a *Historia Bohemicá*ban is hosszasan ír Lászlóról és egyáltalán a magyar ügyekről, többek közt emiatt vélte Josef Pekař, hogy Piccolomini a *Historia Bohemicá*t a *Tractatus de liberorum educatione* folytatásaként, egy újabb fejedelemtükörként eredetileg Lászlónak akarta dedikálni.²²² Ezt támasztaná alá többek közt az is, hogy a mű végén olyan személyek és eredmények szerepelnek, melyek a cseh történelemhez kevésbé kapcsolódnak, a magyar-osztrák históriához azonban annál inkább, mint pl.: Cillei Ulrik sorsa, Hunyadi János és László tettei és halála, a nándorfehérvári ütközet, mely leírások egy fejedelemtükör szerves részeit alkothatják. E részletek szintén kevésbé köthetőek a mű későbbi címzettjéhez, Nápolyi Alfonzhoz, míg László érdeklődésével és feladataival összefüggésbe hozhatóak.

II.3.2. Piccolomini és Janus Pannonius

Piccolomini másik fontos magyarországi kapcsolata nem annyira politikai, mint sokkal inkább irodalmi indíttatású volt: Janus Pannoniusszal váltott verses levelezése minden bizonnyal a magyarországi humanista irodalom igen korai létezésének lenyomata.²²³ A négy versben humanista szokásnak megfelelő témákat és megoldásokat találunk: Piccolomini Janus verseit kéri elolvasásra, Janus ezt szerényen próbálja hárítani, és a mestertől kölcsönkéri Martialis-kötetét, mely kérésnek Enea boldogan eleget tesz némi erkölcsi feddés kíséretében.²²⁴ A levélváltás idejét Huszti 1451 körülre teszi, Ritoókné azonban már 1455-re datálja, és a váradi hazalátogatáshoz és a *custodiatu*s átvételéhez

Delegation war spätestens am 8. 10. 1452. in Wien, wie das Datum des Begrüßungsrede des Johannes Vitéz lehrte. (...) Außer einer Ansprache des Dr. Nicolaus Barius ist über die Tätigkeit dieser Delegation nichts bekannt; nach Abschluß der Verhandlungen am 16. 10. 1452. lud Ladislaus sämtliche ungarische Prälaten und Barone sowie zwei Adelige aus dem Komitat zum Wiener Tag vom 11. 11. 1452." A másnapi válaszon Piccolomini és Vitéz is megszólalnak a császár és Ulrich Sonnenberger után. (Másik leírása ld. PICCOLOMINI 2009a, 801–802. sq.) A beszédet ld. BORONKAI 1980, 225–234. Piccolomini a *Commentariorum*ban nem nevezi meg Vitézt, és elég távolságtartóan ír a magyar követség bécsi útjáról, mikor azok Lászlót követelik királyuknak, ld. PICCOLOMINI 1993, 582.

²²² PICCOLOMINI 2005, 224–25.

²²³ A levelezésről bővebben ld. RITOÓKNÉ SZALAY 2002, 55–63. (*Humanisták verses levélváltása*) különösen 59. A kapcsolatról ld. HUSZTI 1931, 39–41.

²²⁴ A versek egymáshoz képesti sorrendjéről ld. CSAPODINÉ GÁRDONYI 1979. Huszti József a Teleki-féle kiadás alapján úgy vélte, hogy először Janus írt Piccolomininek, hogy a kötetet elkérje, ám Csapodiné meggyőzően bizonyította, hogy Piccolomini kezdeményezte a kapcsolatfelvételt, legalábbis a versek sorrendje ezt mutatja. A kritikai kiadásban a helyreállított sorrendben találni az epigrammákat, ld. 322., 323., 324. és App. 2. = IANI PANNONII 2006, 197–98. és 263–64.

köti.²²⁵ 1455-ben azonban minden bizonnyal aktualitást nyert a kapcsolatfelvétel, hiszen Janus is jelen volt Vitézzel együtt a bécsújhelyi birodalmi gyűlésen, így ott találkoztak Piccolominivel is. Nem ez volt azonban az első találkozásuk, ugyanis már 1452 tavaszán megismerkedtek, mikor a trónörökös V. László nagy örömeire Janus is részt vett a ferrarai császárlátogatáson, amiről Giorgio Valagussa Janushoz írt leveléből értesülhetünk, s Janus is egy emelkedett hangnemű elégiát szerzett V. László dicsőségére.²²⁶

Lényeges hangsúlyozni, hogy Janus Pannonius nemcsak Piccolominivel vette fel hamarabb a beszélgetés fonalát, mint Vitéz, hanem Piccolomini pártfogoltja, Johannes Tröster is hamarabb ismerte valószínűleg Janust hírből, mint nagybátyját.

Piccolomini legfontosabb magyarországi kapcsolata azonban vitán felül Vitéz Jánossal kötött barátsága volt, mely szorosán köthető V. Lászlóhoz, Janus Pannoniushoz és Johannes Trösterhez fűződő baráti viszonyához.

II.3.3. Piccolomini és Vitéz János²²⁷

Fraknói Vilmos Vitézről írt monográfiájában az elébb említett 1452-es bécsi találkozót mutatja be a két püspök közti első találkozásként, ám nem sokkal később homályosan fogalmaz:²²⁸

Az ifjúkori barátság és a szellemi irány közössége, mely Vitéz Jánoshoz csatolá (ti. Piccolominit), remélleni engedte, hogy megnyerheti ennek közreműködését, és így sikerülend lecsillapítani a régi gyűlöletet, kiegyenlíteni az ellentétes érdekeket.

Fraknói nem ad meg más forrást, csupán Piccolomini *Historia Austriacis*át és *Commentarii rerum memorabilium*át. Nem tudni azonban, miféle ifjúkori barátságról lehetne szó, hiszen ekkor már mindketten túl voltak negyvenedik életévükön, s korábbi találkozásról sem Piccolomini az említett műveiben, sem más ismert forrás nem tudósít.²²⁹ Egyéb külső

²²⁵ RITOÓKNÉ SZALAY 2012, 173–74.

²²⁶ Az V. Lászlóhoz írt *De certamine mensium* című elégiát ld. ÁBEL 1880a, 130–131. A versről ld. TÖRÖK 2008, 156–58. Valagussa levelét ld. HUSZTI 1935, 261–262.

²²⁷ A II.3.3. és II.3.4. fejezet elhangzott a MTA BTK Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz és Barokk Kutatócsoportjának 2010-es évi, *Szolgálatomat írom kegyelmednek. Misszilis és fiktív levelek, naplók, emlékkönyvek, dedikációk és alkalmi feljegyzések a régi magyar irodalomban* című konferenciáján, majd írásos változata a Pajorin Klára 70. születésnapjára készült ünnepi tanulmánykötetben jelent meg, SZILÁGYI 2012b.

²²⁸ FRAKNÓI 1879, 83.

²²⁹ Fraknói óvatosan céloz arra, esetleg a bázeli zsinaton (1431–1449) ismerkedhettek össze, de forrás híján nem mer konkrétan fogalmazni: „Valószínű, hogy Vitéz János, a magyar cancellár, Gothálóczi Máté oldala mellett, folytonosan kísérte a királyt utazásaiban. (...) Ekkor ismerkedhetett meg Olaszország hírneves tudósaival, kiket majdan bőkezűségének nyilvánulásaival fog elhalmozni. És ugyanakkor alkalma nyílt, hazájának számos egyházi és világi kitünőségeivel összekötöttségbe, többekkel baráti viszonyba lépni.” FRAKNÓI 1879, 12.

forrás híján a levelezésüket szokás görcső alá venni, ám úgy tűnik, ez az útvonal is problémákat és további kérdéseket vet fel.

II.3.4. Levélváltásuk az 1450-es években

Vitéz *Leveleskönyve* az 1445 és 1451 közti kancelláriai munka termését mutatja be, ebben azonban nem találni Piccolominihez írt levelet. Boronkai Iván kritikai kiadásában a *Leveleskönyv* után közli Vitéz későbbi – sokszor bizonytalan szerzőségű és gyakorta keltezés nélküli – leveleit is az 1451 és 1469 közti időszakból, illetve beszédeit az 1452 utáni évekből.²³⁰ A Boronkai-féle kritikai kiadás szerint a legkorábbi levél, melyet Vitéz Piccolomininek, azaz akkor már II. Pius pápának címzett, 1462-ből származik, s hangvételét tekintve a hivatalos levelek közé sorolandó.²³¹

Piccolomini az Alpokon túli humanizmus legelső és talán legnagyobb levélírója, levelezése kiterjedt időben–térben és tematikailag egyaránt: megőrizte itáliai barátságait és azok körét további osztrák, német, magyar, lengyel és cseh levelezőtársakkal bővítette, megemlítve a kora aktuális politikai eseményeit és sokszor élénk filológiai vitákba bonyolódva. Episztoláinak teljes kiadása mai napig nem készült el. Rudolf Wolkan gondozásában látott napvilágot az 1443 és 1454-es évek közti forrásokból készült négy kötet a *Fontes rerum Austriacarum* című sorozatban, ám ez a kiadás nemcsak a befejezését, hanem a kiadott korszak anyagát tekintve is hiányos maradt.²³² 1464-ig, tehát II. Pius haláláig olvasható szintén nem az összes levele az *Opera omnia quae extant* című bázeli 1551-es kiadásban. A legtöbb Vitézhez írt Piccolomini-levelet Fraknói adta ki *Zrednai Vitéz János politikai beszédei és Aeneas Sylvius Piccolomini Vitéz Jánoshoz intézett levelei* című gyűjteményében, mely levelek közül az 1454 nyaráig írtakat később Wolkan is közzétette Fraknói nyomán.²³³ Piccolomini ma ismert legkorábbi levele Vitézhez 1453. november 13-án kelt, azonban leveleinek szereplőjeként és értesülései forrásaként a váradi püspök már 1453 áprilisától kezdve gyakorta feltűnik.²³⁴ Egy ez év április 27-én Bánfalvi Miklósnak írt levelében a Vitéztől kapott ajándéklovat és magát a

²³⁰ BORONKAI 1980. Magyarul: BORONKAI – BELLUS 1987.

²³¹ Vö. CSAPODINÉ GÁRDONYI 1984, 34.

²³² FRA 61., 62., 67. és 68. Armando Nuzzo javaslatára felvettem a kapcsolatot Fabio Fornerrel, aki a kiadatlan Piccolomini-levelek összegyűjtésével és sajtó alá rendezésével foglalkozik, ám sajnos nem került elő eddig nem ismert Vitézhez írt Piccolomini-levél.

²³³ FRAKNÓI 1878a.

²³⁴ FRA 68, 132–133. (62. ep.) V. Miklósnak, Bécsújhely, 1453. ápr. 10.; 132: „Ladislaus a rege Francie requisitus ad congregationem generalis concilii operam dare, unum doctorem ad illum misit, qui cum eo rem transigat. atque hoc clam Hungaris factum est, ut Varadiensis episcopus <Wolkan jegyzete: Johann Vitéz> jurejurando mihi affirmavit.” FRA 68, 133–134. (63. ep.) Juan Carvajalnak, Bécsújhely, 1453. ápr. 10.; 134: „Hungarie, ut Varadiensis episcopus mihi affirmavit, ejus rei non fuerunt conscii.”

püspököt dicséri, sőt egy április 18-án Stephan Aloch kancellárnak címzett leveléből az is kiderül, hogy ekkor már bizonyosan élénk levelezésben állt Vitézzel, ugyanis sürgeti Alohot, hogy juttassa el hozzá a levelet.²³⁵

Venerabilis vir, amice carissima. Scribimus aliqua pro nostra benivolenti consuetudine reverendo patri domino episcopo Varadiensi, regni Hungarie cancellario. Sed quia nescimus ubi locorum is nunc sit, confisi de vestra humanitate litteras ipsas ad vos dirigere presumpsimus, neque enim dubium est, quin ad eum nuntios frequentes habeatis. Rogamus igitur, scripta nostra ad eum quam celeriter transmittere velitis.

[Tiszteletre méltó férfi, kedves barátom. Írtunk valamicskét jó szokásunkhoz híven a tisztelendő atyának, a váradi püspök úrnak, Magyarország kancellárjának, de mivel nem tudjuk, hol tartózkodik ezidő tájt, megbízva a ti szivességetekben a levelet hozzátok irányítjuk, ugyanis nincs afelől kétségünk, hogy gyakorta küldötök hírnököket hozzá. Kérünk tehát, hogy az írásunkat amilyen gyorsan lehet, továbbítsátok.]

Ebből világosan kiderül, hogy a két püspök legalább 1452 óta élénk levelezésben állt egymással, így Vitéz részéről egy évtizednyi levelezés hiányával biztosan számolnunk kell. E hiányosságra már Csapodiné Gárdonyi Klára és Pajorin Klára is felhívta a figyelmet,²³⁶ s azóta sem sikerült pótolni az elveszett láncszemeket.

A hiány pótlására két megoldás kínálkozik: a forráskutatás és az eddigi ismeretek alapján bizonyos következtetések levonása. Jelen esetben egyik út sem megkerülhető. A kérdésre, vajon miféle „ifjúkori barátság és szellemi irány közössége” kötötte össze a két püspököt, részben talán meg lehet felelni, ha alaposan megvizsgáljuk levelezésük tartalmát. Kétségtelenül feltűnő, milyen baráti a hangneme Piccolomini leveleinek, Vitéznek nem mint fontos egyházi személynek vagy kancellárnak ír, hanem mint barátjának, aki mellesleg jó összeköttetései és magas beosztása révén olykor segítséget nyújthat. Lehetséges, hogy Fraknóit ez a baráti hangnem vezette arra a gondolatra, hogy a két püspök korábbi ismeretségét olvassa ki belőle. Nem elképzelhetetlen azonban, hogy az ismeretség valóban 1452-ben köttetett és már kezdettől fogva közös célok vezérelték mindkettejüket: egyrészt a törökellenes háborút előkészíteni, másrészt a fiatal, többnyire bécsi értelmiségnek átmeneti patronálást nyújtani.

Piccolomini részéről az 1453 és 1457 közti időszakból ismerünk Vitézhez írt leveleket, ezek részben ajánlólevelek, részben köszönetnyilvánítások a bíborosi cím eléréséhez nyújtott segítségért, de találni dedikációt is, valamint ki tudjuk következtetni pár mára eltűnt levél tartalmát és keltét,²³⁷ ezek a sorrendben a következők:

²³⁵ FRA 68, 142–143. (72. ep.) Stephan Aloch kancellárnak, Bécsújhely, 1453. ápr. 18.

²³⁶ CSAPODINÉ GÁRDONYI 1984, 33. vö. PAJORIN 2006, 10.

²³⁷ A kikövetkeztetett leveleket zárójelben és kurzívan hozom.

1453. nov. 13., Bécsújhely, a volaterrai Nicolaus Liscius ajánlása²³⁸
1453. dec. 24., Bécsújhely, köszönetmondás a bíborosi cím támogatásáért²³⁹
1454. jan. 22., Bécsújhely, Johannes Nihili ajánlása²⁴⁰
1454. júl. 31., Bécsújhely, Johannes Tröster ajánlása²⁴¹
1455. márc. 14., Bécsújhely, a regensburgi gyűlés beszédének dedikációja²⁴²
(1455. ápr. 15. után, Bécsújhely, Kosztolányi [Polycarpus] György ajánlása)
1455. máj. 15., Bécsújhely, törökellenes háborúról²⁴³
1455. júl. 18., Bécsújhely, Virgilius Brixiensis ajánlása²⁴⁴
1456. dec. 27., Róma, köszönet²⁴⁵
1457. márc. 11., Róma, köszönet és kérés²⁴⁶
(1457. márc. 14. és aug 1. közt, Róma, üdvözlés)
1457. aug. 10., Róma, üdvözlés²⁴⁷

Ajánlottai sorában az első Nicolaus Liscius, őt követi Johannes Nihil,²⁴⁸ a híres prágai csillagász és Vergilius Brixiensis, a meglehetősen rejtélyes vándorhumanista.²⁴⁹ Vitéz mecénási tevékenységének korán híre ment a környező országokba is, Piccolomini pedig egyenesen Maecenasszal azonosította egyik ajánlólevelében, s talán nem véletlenül.²⁵⁰ Ahogyan korábban rámutattam, a szóban forgó korszakban nem volt ritka az ilyesfajta elnevezés, s a *Maecenasok* és leendő pártfogoltjaik közti láncszemet a *Maecenatulusok* alkották.²⁵¹ Piccolomini a *Maecenatulus* szerepét vállalva küldte a tőle segítséget kérő barátait Vitézhez, akihez támogatottjai ezért többnyire vagy Piccolomini, vagy unokaöccse, Janus Pannonius révén kerültek hozzá. Nicolaus Liscius az ajánlásnak köszönhetően titkári hivatalt nyert László prágai udvarában a kancellárián, így ekkortól kezdve Piccolomini az ő révén is próbálta újabb kegyeltjeit Vitéz és László szolgálatába

²³⁸ FRAKNÓI 1878a, Nr. 1. = FRA 68, 356–57. (182. ep.)

²³⁹ FRAKNÓI 1878a, Nr. 2. = FRA 68, 391–94. (206. ep.)

²⁴⁰ FRAKNÓI 1878a, Nr. 3. = FRA 68, 427–28. (238. ep.)

²⁴¹ A levelet a kremsmünsteri Stifftsbibliothek cod.10. 249-es foliója őrizte meg, egyelőre ez az egyetlen példánya ismert. A forrást magyar fordítás és egy tanulmány kíséretében kiadtam, ld. SZILÁGYI 2010. Ld. Melléklet 1.

²⁴² FRAKNÓI 1878a, Nr. 4., 5. = FRA 68, 492–563. (291. ep.)

²⁴³ FRAKNÓI 1878a, Nr. 6.

²⁴⁴ FRAKNÓI 1878a, Nr. 7.

²⁴⁵ FRAKNÓI 1878a, Nr. 8. = PICCOLOMINI 1551, 766. (ep. CXCVIII.), itt 1457-re (!) van datálva a levél!

²⁴⁶ FRAKNÓI 1878a, Nr. 9. = PICCOLOMINI 1551, 782. (ep. CCXLV.)

²⁴⁷ FRAKNÓI 1878a, Nr. 10. = PICCOLOMINI 1551, 839. (ep. CCCLXX.)

²⁴⁸ Nihilről bővebben ld. a II. 2. fejezetben a bécsi humanista társaság tagjai közt.

²⁴⁹ A tanulmány publikálása idején még nem sikerült azonosítanom, ám jelen dolgozatomban a patronáltak közt már ismertetem.

²⁵⁰ Ld. SZILÁGYI 2010.

²⁵¹ BURKE 1999, 123.

juttatni.²⁵² Feltehetően Kosztolányi (Polycarpus) Györgyöt is beajánlhatta Vitéz kegyeibe, legalábbis erre utal Kosztolányihoz írt levelében, mikor az III. Frigyes udvarában próbált állást szerezni Piccolomini révén.²⁵³

Quod petis ad me vocari, non est modo temporaneum; neque video hac in curia locum te dignum, neque ego hic mansurus sum. [...]; tibi melius erit meo iudicio apud regem Hungarie aut aliquem ex curia sua collocari. Studeas, in qua re Varadiensis episcopi doctissimi et optimi patris presidio uti poteris...

[Azt kéred, hogy hívassalak magamhoz, de ez most nem alkalmas; és úgy látom, hogy ebben az udvarban nincs hozzád méltó hely, és én sem szándékozom itt maradni. [...]. Nézetem szerint okosabban fogsz cselekedni, ha a magyar királynál, vagy udvari embereinél igyekszel alkalmazást nyerni. Törekedj, hogy ebben az ügyben a váradi püspöknek, a legtudósabb és kiváló atyának támogatását elérd...]

Fraknói Vilmos is említi monográfiájában, hogy nem egy tudós biztos megélhetés híján Enea Silvio Piccolominihez fordult segítségért, aki az esetek többségében Vitézhez irányította barátait. Így történt ez többek közt az imént felsoroltakkal.²⁵⁴ A Fraknói által felállított listát azonban bővíthetjük egy újabb névvel: Johannes Trösterével, akit Piccolomini 1454 nyarán ajánlott Vitéz figyelmébe és kegyeibe. Az ajánlólevél 1454. július 31-én kelt, és a kremsmünsteri apátsági könyvtár 10-es jelzetű kódexében található közvetlenül Tröster egyetlen ismert irodalmi műve előtt. Tröster *Dialogus de remedio amoris* című művének egyik variánsát feltehetően Vitéznek ajánlotta, jóllehet mai napig nem ismerünk konkrétan Vitéznek szóló dedikációt. Franz Josef Worstbrock szerint Tröster a B-variánst Piccolomini ajánlóleveléhez szerkesztette és a dialógust az ajánlással együtt küldték el Vitéznek. A kremsmünsteri ajánlólevél jól példázza, hogy lappanghatnak még olyan Piccolomini-levelek, melyek a főbb hagyományozódási vonalat elkerülve maradtak fent, így remélhetőleg előkerülnek még a közeljövőben eddig nem ismert Vitéznek címzett levelei is. Például ilyen, csak utalásból ismert levél volt az, melyben Vitéznek gratulál a börtönből való kiszabadulásához. Ismerünk ugyanis egy 1457. augusztus 10-én kelt üdvözlő levelet,²⁵⁵ ám augusztus 1-én Trösterhez írt levelében

²⁵² FRA 68, 378. (195. ep.) Piccolomini Nicolaus Lisciusnak Prágába, Bécsújhely, 1453. dec. 12.: „commenda me domino cancellario et domino Varadiensis, quibus sum deditissimus, et scribe ad me sepe mitte litteras ad curiam imperialem, ut dentur domino Johanni Nihili astronomo, is eas ad me ulterius diriget.”

²⁵³ FRAKNÓI 1879, 132–133. 1455. ápr. 15. vö. *Reliquiae* 12. Az egész levél fordítását és bővebben ld. FRAKNÓI 1898a, 3–5. 5: „Követte-e György a sienai püspök tanácsát, nem találjuk nyomát. 1458 nyarán tűnik fel újból. (...) Ekkor tehát már királyi szolgálatban állott, és mint titkár, a cancelláriában volt alkalmazva, ahol kétségkívül Vitéz János nyitott neki tért tehetségei érvényesítésére.”

²⁵⁴ FRAKNÓI 1879, 132–133.

²⁵⁵ PICCOLOMINI 1551, 839.

Piccolomini említi, hogy ugyan már küldött egy üdvözlő levelet korábban is a váradi püspöknek, de szándékában áll még egyet írni.²⁵⁶

Mivel Vitéz részéről mindeztidáig egyetlen olyan levél sem került elő az 1450-es évekből, melyet Piccolomininek írt volna, csupán következtetni tudunk arra vonatkozólag, hogy mikor és miről írhatott híres levelezőpartnerének:

(1453 ápr. 10. előtt, illetve a későbbiekben is: tájékoztatás Magyarország politikai helyzetéről)

(1454 márc. és 1455 márc. közt a Gutenberg-Bibliáról)

(1455 márc. előtt szeretné Piccolomini egy új művét megismerni)

(1455 és 1457 közt Tröster révén átadott levelek vagy üzenetek)

(1459. márc. 19. előtt Janus Pannonius érdekében)

Az egyik feltételezett levele 1454 és 1455 tavasza közt szülehetett az 1454 márciusában tett mainzi követi útja és élményei hatására. Borsa Gedeon feltételezi, hogy mikor Piccolomini Juan Carvajal bíborosnak 1455. március 12-én kelt levelében leírja a Gutenberg-bibliáról való értesüléseit, akkor egyik forrásaként Vitézt nevezhetjük meg.²⁵⁷ A feltételezés mégha helytálló is, egyelőre semmiképpen sem bizonyítható, mivel nem maradt fent levél Vitéztől, már amennyiben nem szóbeli közlésről volt szó, hiszen az 1455-ös bécsújhelyi gyűlésen alkalmuk volt ismét találkozni egymással. Ráadásul Vitézt mint kizárólagos forrást megjelölni már csak azért is problémás, mert maga Piccolomini is több hírforrásról beszél.

Nem csupán egy konkrét esetben, hanem általánosságban véve a tematikát tekintve is számolhatunk olyan Vitéz-levelekkel, melyekben a magyarországi ügyekről számolt be a váradi püspök. Piccolomini az 1440-es évek közepétől kezdve élénk érdeklődést mutatott a magyar politikai történések iránt. Legutóbb Pajorin Klára ismertette Piccolomini kapcsolatát a magyar humanistákkal,²⁵⁸ illetve Marton József foglalkozott Piccolomini magyarságképével. Marton megállapította, hogy a *Commentarii rerum memorabilium* magyar fejezetében (XII,16) „a múlt és jelen leírt eseményeinek az aránya 1:5”²⁵⁹, tehát a későbbi pápa értesüléseinek javát nem a történetírók munkáiból, hanem kortársaitól szerezte. Enea 1453-ban V. Miklósnak és Juan Carvajal bíborosnak írt leveleiből kiderül, hogy Magyarországra vonatkozó ismereteit Vitéztől nyerte, feltehetően ez a későbbiekben

²⁵⁶ PICCOLOMINI 1551, 833–834.

²⁵⁷ GÓMEZ CANEDO 1947, 329. ill. BORSA 1991. Erre a tanulmányra Bibor Máté hívta fel a figyelmem.

²⁵⁸ PAJORIN 2001.

²⁵⁹ MARTON 2006.

sem változott. Megjegyzendő azonban, hogy Piccolomini már az 1440-es években levelezésben állt többek közt Szécsi Dénes esztergomi érsekkel is, jóllehet hírforrásként nemigen nevezte meg őt.²⁶⁰

Minden bizonnyal számolhatunk egy olyan Vitéz-levéllel is, melyet unokaöccse, Janus Pannonius érdekében írt II. Piusnak 1459-ben, mivel a pápa erről megemlékezik ez év március 19-i emlékiratában:²⁶¹

Unokaöccsének segédpüspökké nevezését kérhette, s ezt azzal indokolja, hogy az egyházkormányzati teendőket reá bízva, időt akar nyerni hittudományi tanulmányokra és az egyházi szónoklatra.

Ugyanilyen biztos az is, hogy Vitéz 1455 elején megkérte Piccolominit, hogy az egyik legújabb művét küldje el neki, mire válaszképpen Enea a regensburgi gyűlésről szóló írását a váradi püspöknek dedikálta.²⁶²

Jól látható, hogy 1453 és 1457 közt hozzávetőlegesen mennyi Piccolomini által Vitéznek írt levélről van ismeretünk, logikusnak tűnne tehát azt feltételezni, hogy nagyságrendileg hasonló számú Vitéz által Piccolomininek írt levéllel, illetve ezek hiányával kell ma számolnunk. Ám elképzelhető, hogy kettejük levelezéséből mára nemcsak azért nem maradtak fent a Vitéz által írt levelek, mert azok azóta elvesztek, hanem mert egyes levelek talán sosem léteztek, vagy legalábbis nem olyan formában, ahogyan érdemes lett volna azokat az utókorra hagyományozni.

Az előbb említett Johannes Tröster ajánlása sikerrel járt, s az ambergi születésű humanista 1454 és 1457 közt Vitéz szogálatában állt. Nem tudni, vajon Váradon tartózkodott-e huzamosabban, az azonban bizonyos, hogy Vitéz, Piccolomini és a salzburgi érsek, Sigismund I. von Volkersdorf (1452–1461) közt működött közvetítőként, hírnökként. Piccolomini egy 1455-ben keltezett levelében így ír Vitéznek:²⁶³

Intellexi plane, que Johannes Troster ad me detulit.

[Világosan megértettem, amit Johannes Tröster hírül hozott hozzám.]

Majd a levél zárásaként:

Reliqua ex Johanne cognosces, quem tibi carissimum esse cupio.

[A többit megtudod majd Johannestől, akit szeretnék számodra igen kedvesnek tudni.]

²⁶⁰ FRA 68, 132–34. (62. ep. és 63. ep.)

²⁶¹ FRAKNÓI 1879, 157.

²⁶² FRAKNÓI 1878a, Nr. 4., 5. = FRA 68, 492–563. (291. ep.)

²⁶³ 1455. május 15., Róma. FRAKNÓI 1878a, Nr. 6.

Úgy tűnik tehát, hogy Vitéz üzenetét Tröster szóban adhatta elő vagy Vitéz levelét szóbeli részletekkel gazdagította. Nem volt ez ritka más esetekben sem, gondoljunk csak Vitéz 1451-ben Bánfalvi Miklósnak írt levelére, melyet szintén azzal zár, hogy:²⁶⁴

Plura dicet et seria* Marcus, familiarus tuus.

[A többit – ami komoly* – familiárisod, Márk fogja elmondani.]

Megjegyzendő, hogy Ivanich még kommentárt is fűz e részlethez:

* Seria: quasi diceret: „Hec fuere in ioco; alia, que sunt seriosa, intimata sunt per hunc familiarem” etc.

[*„Komoly”: mintha ezt mondaná: „Mindez tréfa volt, ami komoly, e familiárisal üzenjük” stb.]

További ilyen hely például a következő:²⁶⁵

Ceterum quantum profuerit mihi hactenus inquisitio mea de statu reverendissimi domini Iuliani legati, fratris vestri et patris mei, et quid sentiam, is magister Petrus, notarius et capellanus meus, quem oretenus super hoc informavi, paternitati vestre referet; cui credere placeat in dicendis.

[Egyébként arról, hogy milyen eredménnyel járt ez ideig való nyomozásom a főtisztelendő Giuliano legátus úr, fivérek és az én atyám hogyléte ügyében, és hogy mint vélekedem róla, Atyaságotoknak Péter mester, jegyzőm és káplánom fog beszámolni, akit szóbelileg tájékoztattam arról; szíveskedjék hitelt adni szavainak.]

Fraknói szerint Vitéz egyes levelei, szónoklatai iskolai tananyagként szolgáltak humanista megformáltságuknak köszönhetően,²⁶⁶ s bizonyítékul az egyik müncheni kézirat széljegyzeteit hozza,²⁶⁷ s minden bizonnyal az oktatásban való alkalmazásra utalnak Ivanich magyarázó jegyzetei is. Vitéz írásai nem maradtak fent sok másolatban, s kevés másolat közül is mindössze két kézirat (az autográf bejegyzésekkel és javításokkal ellátott bécsi ÖNB, cod. 431.²⁶⁸ és a prágai Archiv Pražského Hradu cod. lat. G XX) tartalmazza a teljes *Leveleskönyvet*, a többi kódex csupán egy-egy levelet vagy beszédet közöl. A kéziratok csekély mennyiségét a török pusztításával és egyéb más tényezővel szokás magyarázni, de még így is indokolatlanul alacsony a *Leveleskönyv* másolatainak a száma, miközben Piccolomini leveleit, amint írja, örült módon tépték ki a másolók kezéből és

²⁶⁴ Vitéz Bánfalvi Miklósnak, 1451. jan. 20. Vitéz ep. 74. BORONKAI 1980, 154–155. Magyarul: BORONKAI – BELLUS 1987, 194. = JUHÁSZ 1932, 4.

²⁶⁵ Hunyadi nevében Giorgio Cesarininek, 1445. ápr. 28. BORONKAI 1980, 55. Magyarul: BORONKAI – BELLUS 1987, 78. Ld. még Vitéz Giovanni da Tagliacozzonak, tarantói bíborosnak, 1446 eleje, BORONKAI 1980, 60. Magyarul: BORONKAI – BELLUS 1987, 80. vö. FRAKNÓI 1879, 32.

²⁶⁶ FRAKNÓI 1879, 111.

²⁶⁷ A jegyzetekkel ellátott mű Vitéz beszéde, amit 1455. március 23-án Bécsújhelyen tartott III. Frigyes meggyőzése érdekében, ld. BORONKAI 1980, 255–269. Magyarul: BORONKAI – BELLUS 1987, 356–77. Az említett kódex a következő: München, BSB, clm 4016. A kódex a könyvtár digitalizálásainak köszönhetően teljes egészében megtekinthető a könyvtár honlapján.

²⁶⁸ A bejegyzések autográf voltát Zsupán Edina fedezte fel és ismertette kiváló tanulmányában, ld. ZSUPÁN 2009.

adták ki, s a műveiről készült ma ismert másolatok száma meghaladja a 700-at.²⁶⁹ Lehetségesnek tartom, hogy az 1450-es években írt levelek hiányának okaként nem feltétlenül a kéziratok balsorsát kell megneveznünk, hanem valamilyen egészen más motivációt: elméletem szerint Vitéz az 1450-es években (s talán előtte és utána is) többnyire megbízóleveleket²⁷⁰ írt, s ennek részben kényelmi, de még inkább politikai okai lehettek. A megbízóleveleknek *per definitionem* nem szükséges szépen fogalmazott és jól megformált leveleknek lenniük, így nem szolgálhatnak az *ars dictaminis*ok és leveleskönyvek példaértékű mintáiként. Az 1450-es évek leveleinek hiánya ezzel magyarázhatóvá válik, s ez indokolná azt is, miért csupán az a néhány levele maradt fenn több példányban, melyek retorikailag olyan kimunkáltak. A megbízólevél mint műfaj révén azonban a levél átadójának, a közvetítőnek – így például a későbbiekben bővebben bemutatandó Johannes Trösternek – igen megnőtt a szerepe, ezért a továbbiakban elkerülhetetlennek tűnik azon levéltári anyagok feltárása, melyekből talán jobban megismerhetjük majd a Vitéz szócsöveiként funkcionáló kancelláriai személyeket, akik a magyarországi reneszánsz születésekor szerény bábaként közreműködtek.

Végül, de nem utolsósorban pár szót a kutatásból levonható konzekvenciákról és vizsgálódásaim további útvonaláról. Piccolomini Vitézhez írt ajánlólevelét, melyet egyetlen példányban egy kremsmünsteri kódexben találunk meg, hasonlóan több más Vitéznek írt levélhez, humanista levélgyűjtemény őrizte meg. Bár némely levél a főbb hagyományozódási vonalat elkerülte, tartalmilag azonban nagyjából behatárolható, milyen tartalmú kódexekben, mely összetételű kéziratgyűjteményekben érdemes további kutatásokat végezni.

Vitéz műveit Boronkai kiadása szerint összesen tizenöt forrásból ismerjük,²⁷¹ ezek némelyike (az ún. jugoszláv kézirat) már csak mikrofilmen érhető el, a többi kódexekben, humanista vegyes tartalmú, illetve levelezéseket tartalmazó kéziratgyűjteményekben található, de akad két levéltári fondegység is. Ezekon kívül még további két kéziratról (drezdai és hédervári kéziratok) van tudomásunk, melyeket korábbi szövegkiadók még ismertek, mára azonban nyomuk veszett.²⁷² Megfigyelésem szerint Vitéz írásai szinte minden esetben Piccolomini leveleivel együtt hagyományozódtak: a bécsi *Epistolariumon*

²⁶⁹ FRA 68, 320. (177. ep.): „Et quamvis aliquae epistole mee vulgo legerentur, non ego illas in lucem dederam, sed qui mecum convivunt familiares nunc has nunc illas furati ex manibus librariorum in volumen redegerant edeiderantque sodalibus, existimantes aliquid esse, quod nihil erat.” A Piccolomini-kéziratok szöveg-hagyományozódásáról ld. WEINIG 1998.

²⁷⁰ A fogalom más nyelveken: Mandatsbrief, littera creditiva, lettre d'office.

²⁷¹ Ld. alább.

²⁷² A forrásokhoz ld. BORONKAI 1980, 12–13.

kivüli tizenegy, Boronkai által ismertett forrás tartalmát átvizsgálva úgy találtam, hogy ezek közül tizenegy tartalmaz Piccolomini-műveket is.²⁷³

Ezt a számot most meg tudjuk növelni további hárommal: a Piccolomini által Vitéz figyelmébe ajánlott Johannes Tröster levelezését megőrző kódex (Brno, UB, Mk 96) nem csupán mestere, Piccolomini műveiből tartalmaz jónéhányat, hanem egy Vitéz-levél is megtalálható benne. Ugyan a levél ismert más kézirat alapján (a ktitikai kiadás 25. számú levele), de Boronkainak még nem volt tudomása az őrzőkódexről, amit mindenféleképpen fel kell vennünk a listára. Ugyanezt a levelet tartalmazza a vorauai apátsági könyvtár 35. számú kódexe és a schlägli apátság 124-es kódexe is, mindkettőben találni Piccolomini-levelet is.²⁷⁴ Tehát a bécsi *Epistolariumon* kívül Vitéz leveleit és beszédeit megőrző tizenhét forrás közül tizenegy tartalmaz Piccolomini-művet. Így aztán joggal remélhetjük, hogy ha előkerül egy újabb Piccolomini-szöveget hordozó kódex, azzal együtt talán Vitéz műveinek újabb forrását ismerhetjük meg.

A ma ismert Vitéz-műveket tartalmazó kéziratok lelőhelyei (Boronkai nyomán, de frissítve): aláhúзва szedve azok a kötetetek, melyek Piccolomini és Vitéz műveit is tartalmazzák:

Brno, UB, Mk 96²⁷⁵

Budapest, OSzK, fol. lat. 1668²⁷⁶

Budapest, OSzK FM 1–1660 (ún. „jugoszláv” kézirat, csak mf.)²⁷⁷

Budapest, MOL, DL 50404²⁷⁸

Cambridge, Univ. Libr., cod. lat. H. h. I. 7²⁷⁹

Esztergom, Prímási Levéltár, Arch. Eccl. Vetus no. 61²⁸⁰

Kraków, Bibl. Jagell., cod. lat. 42²⁸¹

München, Bayerische Staatsbibl., clm 4016²⁸²

²⁷³ Eddig tartott a Pajorin Klára köszöntésére írt tanulmányon, a következő bekezdést azóta tettem hozzá.

²⁷⁴ Vö. KISS 2012, 125.

²⁷⁵ Leírását ld. DOKOUPIL1958, 164–167. Vö. KISS 2012, 125.

²⁷⁶ Leírását ld. az ARCANUM oldalon. Boronkai cod. lat. jelzettel hozta, de ez fol. lat.-ra javítandó.

²⁷⁷ A mikrofilmet autopsziával vizsgáltam, nincs elérhető katalógusleírása.

²⁷⁸ A tartalmát ld. a Magyar Országos Levéltár *Collectio Diplomatica Hungarica* online adatbázisában.

²⁷⁹ LUARD 1858, 242–255.

²⁸⁰ Ehhez a fondhoz nincs leírás, viszont megtekinthető, ld. ottani jelzete: DF 249050

²⁸¹ WISŁOCKI 1877–1881, 14. és 139.

²⁸² HALM – LAUBMANN – MEYER 1894, 159–160. Ezt és a másik két müncheni kéziratot autopsziával is megvizsgáltam.

München, Bayerische Staatsbibl., clm 8482²⁸³

München, Bayerische Staatsbibl., clm 519²⁸⁴

Melk, Stiftsbibl., cod. lat. 173 (=1799)²⁸⁵

Praha, Archiv Pražského Hradu, cod. lat. G XX²⁸⁶ (teljes *Epistolarium*)

Praha, Statní Knihovna, cod. lat. XXIII D 172²⁸⁷

Schlägl, Stiftsbibliothek, cod. Plagensis 124²⁸⁸

Třeboň, Archiv, cod. lat A 16, 303 rv²⁸⁹

Vorau, Chorherrenstiftsbibliothek, cod. Voraviensis 35²⁹⁰

Wien, ÖNB, cod. lat. 431 (kizárólag a teljes *Epistolarium*)

Wien, ÖNB, cod. lat. 3473²⁹¹

²⁸³ HALM – LAUBMANN – MEYER 1874, 31–32.

²⁸⁴ HALM – LAUBMANN – MEYER 1892, 145–146.

²⁸⁵ A kódexet még cod. 1799-es számmal hozta Boronkai, de azóta átszámolták, a konkordanciát ld. GLABNER 1993/2000. vö. WEINIG 1998, 160.

²⁸⁶ PATERA – PODLAHA 1910, 95–96.

²⁸⁷ A kódexről nincs katalógusleírás, Paul Weinig listájában pedig, mely a prágai Piccolomini-kéziratokat is összegyűjtötte, nem található ezt a tételt, ld. WEINIG 1998, 161.

²⁸⁸ VIELHABER 1918, 221.

²⁸⁹ WEBER – TRISKA – SPUNAR 1958, 115–160. Vitéz levelét ld. 150.

²⁹⁰ FANK 1936, 23–24.

²⁹¹ Ezt és a másik bécsi kéziratot autopsziával is megvizsgáltam. Ehhez ld. WEINIG 1998, 160.

III. Vitéz János, a „magyarországi humanizmus atyja”

Miután láttuk, hogy milyen fontos együttműködés kötötte össze az Alpokon túli és a magyarországi humanizmus atyjait, ideje Vitéz János személyének, műveltsége jellemzőinek és kulturális tevékenységeinek ismertetésére áttérni.

Jóllehet, az elmúlt bő két évtizedben, köszönhetően néhány kerek évfordulónak (2008-ban Mátyás trónralépésének 550., illetve 1990-ben halálának 500., s nem utolsósorban 1990-ben Vitéz születésének (?) 580. évfordulójára emlékezvén), az elszórtan megjelenő cikkek mellett megrendezésre került nemzetközi konferenciák anyagából napvilágot láttak tanulmánykötetek,²⁹² a Vitézről szóló szakirodalom állandó referenciapontját mind a mai napig Fraknói Vilmos 1879-ben kiadott monográfiája képezi, az azóta megjelent tanulmányok kiindulási pontját rendszerint ez adja.²⁹³ Meg kell említeni még Szakály Ferenc és Kubinyi András e téren kifejtett munkásságát, akik számos eddig zavaros vagy félremagyarázott részletet fejtettek meg, árnyalva a Fraknói által kissé idealizált Vitéz-képet.²⁹⁴ Boronkai Iván, Csapodiné Gárdonyi Klára és Pajorin Klára főként a „magyar humanizmus atyjának” humanista műveltségét, könyvtárát és írástechnikáját vizsgálták írásaikban, elsősorban irodalom- és kultúrtörténeti szempontból közelítve meg tárgyukat.²⁹⁵ A sok pontosítás és az újabb ismeretek ellenére sem sikerült mindeközéig kielégítően feltárni számos kérdést, problémát és rejtélyt személyiségével, nézeteivel és munkásságával kapcsolatban. A hiányzó láncszemek mellett ennek legfőbb okaként elsősorban az eredmények szintetizálásának hiányát nevezhetjük meg. Míg az irodalomtörténészek elsősorban Vitéz iskolázottságát és műveltségét próbálták alaposabban feltárni, addig a történészek inkább Vitéz politikai karrierjét, nevezetesen kancelláriai működését és politikai pártállásait helyezték vizsgálódásuk fókuszába. A sokszor nagyon éles szétválasztást jól szemlélteti Kubinyi kiváló dolgozatának címe: *Vitéz János: a jó humanista és a rossz politikus*.²⁹⁶ Dolgozatomban törekszem a két eltérő megközelítés szintézisére, meggyőződésem ugyanis, hogy a külön tárgyalt aspektusok sokkal inkább összetartoznak, mint ahogy eddig a hagyományos diskurzus kezelte. Vitéz kancelláriai tevékenysége és politikai szerepvállalása szervesen összefügg mecénási

²⁹² FÖLDESI 2008a, RÁZSÓ – V. MOLNÁR 1990, AnnStrig 31 (1990).

²⁹³ FRAKNÓI 1879.

²⁹⁴ Elsősorban: KUBINYI 2003, SZAKÁLY 1990b.

²⁹⁵ BORONKAI 1980, BORONKAI 1975a, BORONKAI 1975b, BORONKAI – BELLUS 1987, CSAPODINÉ GÁRDONYI 1984, PAJORIN 1999, PAJORIN 2001, PAJORIN 2004, PAJORIN 2011b.

²⁹⁶ KUBINYI 2003.

tevékenységével, utóbbi működésének az előbbi nyújtott megfelelő hátteret, de hasonlóképpen, patrónusi munkássága révén diplomáciai kapcsolatait is tovább erősíthette.

III.1. Vitéz iskolázottsága, műveltsége

Már Fraknói is utalt rá, hogy sok a bizonytalan tényező Vitéz származását, iskolázottságát és külföldi kapcsolatait illetően. Vitéz János humanizmusát hagyományosan 1451-ben összeállított *Leveleskönyvével*²⁹⁷ és levélírói stílusának humanista jegyeivel magyarázta a hazai szakirodalom, humanista műveltségének eredetét pedig egyfelől az itáliai kapcsolatokkal próbálták bizonyítani több-kevesebb sikerrel: így szokás volt és mai napig szokás egyfelől itáliai tanulmányokkal vagy egy esetleges itáliai egyetemi tanulmányúttal, másfelől Pier Paolo Vergeriéhoz fűződő barátságával magyarázni Vitéz humanista műveltségének eredetét és jellegét. Ezt az irányt képviselte Fraknói Vilmos, Huszti József, Veress Endre, majd Kardos Tibor, jóllehet konkrét bizonyítékokat matrikulák vagy egykorú források révén nem tudott egyikőjük sem felmutatni, csupán feltételezések láttak napvilágot. Lényeges azt is hangsúlyozni, hogy szinte mindegyikőjük az 1450-es évekre helyezi az itáliai tanulmányutakat, pedig az nyilvánvaló, hogy az 1451 utáni években szerzett tudását már nem tudta volna a *Leveleskönyvben* hasznosítani.

A belső érvek mentén, a leveleinek stilisztikai vizsgálatával Boronkai Iván már több tanulmányában is kísérletet tett Vitéz műveltségének és e műveltség jellegének meghatározására, és arra jutott, hogy Vitéz műveltsége mögött igenis feltételezhetünk itáliai tanulmányokat.²⁹⁸ Legutóbb Pajorin Klára mutatott rá plasztikusan Vitéz műveltségéről írt tanulmányában, hogy egyrészt Vitéz műveltsége inkább középkoriskolasztikus, mint humanista, illetve „Vergerio hatásának nincs nyoma Vitéz leveleskönyvében.”²⁹⁹ Az előbbi állítással teljesen egybevág, hogy mikor Vitéz a bécsi egyetemre járt, ott az oktatás még nem vetkőzte le skolasztikus voltát, a bécsi egyetemi stúdiumok révén nem szerezhette meg a humanista műveltséget.

Könyvtárát, azaz annak rekonstrukcióját vizsgálva már azonban egy igazi humanista gyűjteményt találunk, mely tartalmazza a kortárs és az antik írók javát, de azért skolasztikus tanok jegyében született művek is megtalálhatóak benne.³⁰⁰ Vitéz könyvtárának összeállításában azonban döntő szerepet játszott, hogy kikkel és hogyan

²⁹⁷ BORONKAI 1980. Magyarul: BORONKAI – BELLUS 1987.

²⁹⁸ BORONKAI 1975b

²⁹⁹ PAJORIN 2004, 540.

³⁰⁰ CSAPODINÉ GÁRDONYI 1984, passim.

került kapcsolatba, kivel levelezett, kit támogatott stb., ezért ezzel a már valóban humanista hatás nyomait mutató könyvtárral érdemes tovább foglalkozni.

Szakedolgozatomat egy ideologikus elnevezés történetéről írtam – tudniillik hogy a humanisták a 15. század folyamán a törököket (*Turcus*) rendre trójainak (*Teucer*) nevezték –, ehhez gyűjtöttem forrásokat, s az így létrejött korpusz jelentős részét Vitéz, valamint az általa tanított diákok levelei és mindenekelőtt egyik legfontosabb levelezőpartnere, Enea Silvio Piccolomini írásai alkották.³⁰¹ E szövegek vizsgálatakor arra a következtetésre jutottam, hogy Vitéz humanista ideáljainak és műveltsége jellegének feltárásához a kulcsot egyrészt mecénási tevékenysége adhatja, másrészt ezzel összefüggésben Piccolomivel folytatott párbeszéde, humanista barátsága és patrónusi tevékenysége. Az a szisztéma, tudniillik a baráti- és munkakapcsolatok, illetve ismeretségek rendszere, melyek révén Vitéz az 1440-es évek végén, de leginkább az 1450-es évektől kezdődően felkarolta és támogatta a hozzá segítségért forduló fiatal tehetségeket, sok tekintetben nemhogy egyenrangú volt humanista kortársaiéval, de talán jónéhányukat meg is előzte színvonalát és mértékét tekintve. Mecénatúrájának csodájára jártak Európa-szerte, s talán csak a Mediciek patronálási rendszere múlta felül bőkezűségében, Hunyadi Mátyás is az ő nyomdokain, az ő segítségével hozta létre patronátusát. Vitéz mecénatúrája igen kiterjedt és széles körben ismert volt, amint azt az egykorú források mutatják. Fraknói három külön fejezetben is szól Vitéz mecénatúrájáról,³⁰² Csapodiné pedig tulajdonképpen részben megpróbálta összeállítani a pártfogoltak listáját a Vitéznek írt dedikációk mentén,³⁰³ átfogó munka azonban még nem született a „magyar humanizmus atyjának” valóban humanistának nevezhető tevékenységéről.

Könnyű volna Vitéz János műveltségét tanulmányai felől megközelíteni, amennyiben az erre vonatkozó adatok maradéktalanul rendelkezésünkre állnának. Ismereteink azonban meglehetősen hiányosak, így többnyire csupán következtetésekről, találgatásokról lehet szó. Az egyetlen bizonyosság, hogy Vitéz a bécsi egyetem hallgatója volt. Hogy tanulmányaiban meddig jutott és később folytatta-e stúdiumait, egyelőre homály fedi.

³⁰¹ A dolgozat rövidített változata elhangzott az MTA Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz és Barokk Kutatócsoportjának 2008-as évi konferenciáján, majd megjelent tanulmány formájában a konferencia kötetében, ld. SZILÁGYI 2012a.

³⁰² XIV. fejezet: Vitéz János befolyása László királyra. – Ennek tudomány kedvelő hajlamai. – Humanisták a királyi udvarnál. FRAKNÓI 1879, 131–134.; XVI. fejezet: Vitéz kulturális hatása. – Külföldi tudósok Váradon. – Csezmiczei János (Janus Pannonius). – Vitéz János tudományos állása. – Könyvtára. – Építkezései. FRAKNÓI 1879, 147–166. ill. XXI. fejezet: A pozsonyi egyetem alapítása 1467. – A Vitéz által meghívott tanárok. – Az esztergomi tudományos kör. – Galeotti és Regiomontanus. – Vitéz tudományos foglalkozása. – Mátyás vitatkozása Gattival. – Vitéz bőkezűsége külföldi tudósok iránt. – Az ezek által neki ajánlott munkák. – Vitéz könyvtára. – Építkezései. Ld. FRAKNÓI 1879, 227–278.

³⁰³ CSAPODINÉ GÁRDONYI 1984, passim.

A bécsi egyetem matrikulája fennmaradt, így tudjuk azt, hogy Johannes de Zredna 1434. április 14-én beiratkozott a nyári szemeszterre a magyar *natio* tagjaként az *artes* fakultásra,³⁰⁴ s négy prágai Groschent (groš) fizetett tandíjként, ami az akkori díjszabás szerint a jobb anyagi háttérrel rendelkező kismemesek és bakkalaureusok átlagos tandíjának felelt meg.³⁰⁵ Nincs arra vonatkozóan forrásunk, hogy befejezte-e az egyetemet, s végül megszerezte-e a bakkalaureátust.³⁰⁶ Fraknoi feltételezi, hogy már 1433-tól kezdve, mikor Zsigmond udvarába jutott, mindvégig elkísérte uralkodóját külföldi útjaira, így előbb Itáliába, majd Bázélbe, Regensburgba, Pozsonyba, Pestre és Budára, s csak rövidebb időre látogatott Bécsbe, és 1436 nyarától 1437-ig (Zsigmond haláláig) Csehországban tartózkodott.³⁰⁷ Amennyiben tehát Vitéz valóban mindvégig Zsigmond kíséretében tartózkodott, 1437-ig bizonyosan nem fejezhette be Bécsben megkezdett tanulmányait, jóllehet a pozsonyi és pest-budai tartózkodások igen közeli voltak Bécshez. Bónis György, Szakály Ferenc és Kubinyi András szerint valószínűtlen, hogy Vitéz jelen lett volna az 1433-as császárkoronázáson, hiszen nem találni nyomát a kíséretben.³⁰⁸ Zsigmondot halála után Albert követte a trónon. Amennyiben Albert uralkodása idején Vitéz a kancellárián dolgozott, akkor sem lehetséges, hogy közben bécsi egyetemi tanulmányokat folytatott volna. Albert halála után, Ulászló trónralépésekor nem sikerült feljebb lépnie a ranglétrán, s bár Johannes de Dominis alá rendelve a váradi prépostságot elnyerte,³⁰⁹ nem biztos, hogy a kancellárián maradt, lehetséges, hogy visszavonult Váradra.

Esetleges későbbi tanulmányait illetően még kevesebb a bizonyosság. A korábbi szakirodalomban szinte minden esetben itáliai tanulmányokról vagy egy esetleges konkrét

³⁰⁴ „Johannes de Zredna 4 gr.” MUV I, 186.; SCHRAUF 1892, 78.

³⁰⁵ Ld. MUV I, XI–XXI.

³⁰⁶ Nincs további nyoma sem a *Receptorium*-ban, sem a matrikulákban.

³⁰⁷ 1433–1437-ig ld. ENGEL – C. TÓTH 2005, 127–31.: 1432. júl. 13. – 1433. okt. 4. Siena, Viterbo, Róma, Mnterotondo, Foligno, Perugia, Cagli, Urbino, Rimini, Ravenna, Ferrara, Mantua Peschiera, Trient.; 1433. okt. 6. Fürstenburg; 1433. okt. 22. – 1434. máj. 13. Bázél; 1434. máj. 13. Brugg; 1434. máj. 20. Baden; 1434. máj. 21. Kaiserstuhl; 1434. máj. 22. Schaffhausen; 1434. máj. 24–25. Radolfzell; 1434. jún. 2. – aug. 13. Ulm; 1434. aug. 15. Augsburg; 1434. aug. 24. – okt. 1. Regensburg; 1434. okt. 7. Korneuburg felett, hajón; 1434. okt. 16. – 1435. jan. 9. Pozsony; 1435. jan. 15. Hainburg; 1435. jan. 21. – febr. 10. Bécs; 1435. febr. 13. – máj. 10. Pozsony; 1435. máj. 18. – jún. 29. Nagyszombat; 1435. júl. 4. – aug. 12. Brünn; 1435. aug. 20–21. Szokolca; 1435. aug. 29. – szept. 11. Nagyszombat; 1435. szept. 15. – nov. 10. Pozsony; 1435. nov. 18. Megyer, a Csallóközben; 1435. dec. 3–9. Tata; 1435. dec. 20. – 1436. febr. 22. Székesfehérvár; 1436. febr. 25. – márc. 7. Buda; 1436. márc. 5. Buda; 1436. márc. 12. Pest; 1436. márc. 13–20. Buda; 1436. márc. 21. Pest; 1436. ápr. 2–11. Temesvár; 1436. ápr. 18. Csanád; 1436. ápr. 23. Szeged; 1436. máj. 3–7. Pozsony; 1436. máj. 17–23. Bécs; 1436. máj. 25. Klosterneuburg; 1436. jún. 7. – aug. 18. Iglau; 1436. aug. 24. – 1437. jún. 29. Prága; 1437. júl. 5. – aug. 7. Eger (Cheb); 1437. aug. 7–10. Žatec; 1437. aug. 12. – nov. 9. Prága; 1437. nov. 11. Benešov, Vlašim; 1437. nov. 16. Pilgram; 1437. nov. 18–21. Telč; 1437. nov. 24. Prága; 1437. nov. 24. – dec. 9. Znaim

³⁰⁸ KUBINYI 2003, 10.

³⁰⁹ KUBINYI 2003, 11.

itáliai tanulmányútról volt és van szó.³¹⁰ Fraknói fő érve a padovai tanulmányok mellett az, hogy

a zágrábi egyházmegye növendékei sűrűn keresték fel Pádua nagy hírű főiskoláját, illetve Vitéz

műveltségének és műízlésének irányai, későbbi iratai és összeköttetései mind olaszországi hatásokra utalnak.³¹¹

A feltételezéseknek vélhetően az a két forrás nyújtotta a kiindulási pontot, melyekben arra történik utalás, hogy Vitéz Itáliába készült: az egyikben saját maga számolt be arról, hogy 1444 végén vagy 1445 elején (vagy akár július és szeptember táján)³¹² Itáliába indult tanulás céljából, de ebben a tervében megakadályoztatott, mint Ivanich Pál jegyzeteiből kiderül, Thallóczi Máté horvát bán által.³¹³ Kubinyi felveti azt a lehetőséget, hogy Dominis vette rá az utazásra.³¹⁴ A másik forrás az az 1451. április 29-én kelt, V. Miklós pápától származó felhatalmazás, mely szerint Vitéz tíz útítársával a Szentföldre mehet, a többi kegyhelyet is meglátogathatja s magát továbbképezheti a görög és latin irodalom tanulmányozása révén.³¹⁵ Lényeges azt is kihangsúlyozni, hogy szinte mindegyikőjük az 1450-es évekre helyezi az itáliai tanulmányutakat. Itáliába az *artes* és a (kánon)jogi fakultások által kínált tanulmányok végett lett volna érdemes utaznia, ahogyan azt majd

³¹⁰ KARDOS 1955. passim. Fraknói így fogalmaz: „Alig lehet kétség az iránt, hogy Vitéz János is ott [ti. Pádua] tanult.” Majd lábjegyzetben megjegyzi: „A páduai tanulók névsora a XV. századból nem maradt fenn.” Id. FRAKNÓI 1879, 11. Veress Endre azt állítja, hogy Vitéz 1451 és 1453 közt Bolognában tanult, jóllehet semmilyen bizonyítékot nem tud felmutatni, vö. VERESS 1941, 39–40. „1451 szeptember havában juthatott Zrednai Vitéz János váradi püspök Bolognába tanulmányai folytatása végett, amire már évek óta vágyott. Hogy vágyainak célpontja Bologna volt s nem más egyetemi város, abból gondolom, hogy pár év múlva (1463-ban) hasonló nevű unokaöccsét is oda küldte, nyilván saját tapasztalatai alapján. Vitéz János 1444-ben (közvetlenül 1445. június 4-én történt püspöki kinevezése előtt) mint a váradi káptalan prépostja „pro studio” Olaszországba készült, de az úton garázdálkodó rablók miatt csak Zágrábig jutott. Tervről azonban nem mondott le s amint a hazai viszonyok csendesedtek, 1451 április 29-én V. Miklós pápától felhatalmazást kapott arra, hogy tíz útítársával a Szentföldre mehessen, a többi kegyhelyeket is meglátogathassa s magát továbbképezze a görög és latin irodalom tanulmányozása által. (Fraknói 155-öt idézi) Ezt egyidejűleg egy másik bullájában a pápa külön is meghagyta neki, avval a hozzáadással, hogy magát közben valamely püspök által felszenteltesse, miként azt tőle maga is kérte. (a szöveget hozza a II. kötetben, 425–426.) [...] Vitéz János olaszországi tanulása nem sokáig tarthatott, mivel 1453 első napjaiban már Bécsben állít ki okleveleket ekként: Joannes Episcopus Varadiensis Cancellarius.” Az egyik legérdekesebb feltételezés Smithé, Vergerio leveleinek kiadójáé, aki szerint Janus és Vergerio Vitéz váradi udvarában ismerkedtek össze, vö. SMITH 1934, 376–377. Vitéz azonban csak 1445 előtt csupán váradi kanonok volt, míg Vergerio 1444-ben meghalt. Janus azonban valóban személyes ismeretségre utal a Guarinóhoz írt panegyricusában, ld. CSAPODINÉ GÁRDONYI 1984, 22.

³¹¹ A két részletet i.m.: FRAKNÓI 1879, 10–11.

³¹² SZAKÁLY 1990b, 16. és 18.

³¹³ „Az áldatlan idők béklyójában nem indulhattam el az úton, amelyre lelkem vágyott, hanem visszatérve a véget nem érő próbatétel eme házába, az igazat megvallva már magam sem tudom, mi is az én rangom.” Ivanich jegyzete: „,Úton”: mivel tanulmányok végett Itáliába indult, de az útonállók veszélye miatt, továbbá mert egy bizonyos Matkó bán megakadályozta, hogy átutazzék. Zágrábból visszafordult, s ezért mondja alább: „visszatérve” stb.” – BORONKAI – BELLUS 1987, 81. Eredetét ld. BORONKAI 1980, 60.

³¹⁴ KUBINYI 2003, 12.

³¹⁵ FRAKNÓI 1879, 155.; VERESS 1941, 39–40., II., 425–426.

unokaöccse, Janus is tette. Vitéz a padovai egyetemen biztosan nem szerzett fokozatot, ahogyan a bolognai egyetemen sem találni nyomát.³¹⁶ Mások, így legpragnásabban Huszti József, őt követve pedig Horváth János és Klaniczay Tibor az itáliai tanulmányokban való kételyeiknek adtak hangot, ám az itáliai – ha nem is helyben történő, hanem inkább egy konkrét személyhez köthető – hatásról ők sem mondtak le, mikor Vitéz humanizmusát Vergerio magyarországi működéséhez kapcsolták, azzal magyarázták.³¹⁷ Huszti azon az állásponton volt, hogy Vitéz Bécsen kívül sosem járt külföldi egyetemre, azaz

Vitéz János tanulási célból tehát valószínűleg sohase jutott el Olaszországba, ahová annyira vágyódott, amelyet műveltsége és sokszálú összeköttetései révén bizonyos mértékig szellemi hazájának tekinthetett. Valószínűbb, hogy képletesen szólva – inkább Olaszország juthatott el hozzá.

Illetve kicsit később:

Vergerio nélkül Vitéz János humanista voltát megmagyarázni nem tudom. Úgy gondolom, hogy Vergerio nélkül nincs Vitéz János, Vitéz nélkül nincs Janus Pannonius, kettejük nélkül nincs Mátyás világhírű humanista udvara, nincs az, amit jogos büszkeséggel magyar Quattrocentónak nevezhetünk. Vagy ha mindez van is, – másként van. Nem elhanyagolható erő valamivel később Enea Silvio Piccolomini hatása sem, aki évtizedekig III. Frigyes udvarában tartózkodott s akit a magyar humanizmussal sok szál fűzött össze. Enea Silvio hatása azonban már csak Vitéz Jánosnak többé-kevésbé kialakult humanista egyéniségével találkozhatott; az alapokat kétségtelenül Vergerio rakta le.

Klaniczay szerint Vitéz egy levelében maga is utalt arra, hogy sosem járt Itáliában – 1451 előtt.³¹⁸ Ahhoz, hogy Vitéz kapcsolatait és 1450-es évekbeli mecenatúráját megismerhessük és működését megérthessük, úgy tűnik, hogy az itáliai tanulmányútról és stúdiumokról mint lehetséges előzményekről le kell mondjunk. Vitéz követjárásait,³¹⁹ bécsi egyetemi éve(i)t, az Ulászló révén szerzett lengyel ismeretségeit és kapcsolati hálózatát kell alaposabb górcső alá venni, s ez utóbbi esetben Vergerio hatása valóban megkerülhetetlennek látszik.

További, a tanulmányaira vonatkozó források híján, illetve későbbi írástechnikájának ismeretében kétségtelennek tűnik, hogy Vitéz humanista műveltségét túlnyomórészt autodidakta módon sajátította el, ennek köszönhetően stílusa nem olyan kifinomult és klasszikus, mint tanultabb kortársaié, pl. Enea Silvio Piccolominié, hanem Boronkai Iván hasonlatával élve

³¹⁶ Az AGAGP I., II/1. és II/2. kötetekben nincs nyoma., ahogyan a ChSB I. kötetében sem.

³¹⁷HUSZTI 1931, 12–13. ill. 7. vö. HORVÁTH 2005, 734. vö. KLANICZAY 1993, 37–38. és RITOÓKNÉ SZALAY 2002, 11.

³¹⁸ KLANICZAY 1993, 37–38. vö. BORONKAI 1980, 39. és BORONKAI–BELLUS 1987, 56.

³¹⁹ Vitéz követjárásainak feldolgozása túlfeszítené e dolgozat kereteit, de az említés szintjén megkerülhetetlennek látszódnak.

Vitéznek a nyelve olyan, mint egy évszázados tölgyfa törzse: erek, göcsörtök tarkázzák; s aki ezeket akarva-akaratlanul simára csiszolja, meg is hamisítja.³²⁰

Az eredményes és hasznos diplomáciai levelezésekhez és követjárásokhoz azonban elengedhetetlen volt a humanista műveltség, a retorikában és az antik auktorokban való jártasság, és ezzel összefüggően az ékes latinsággal való írásművészet alapos elsajátítása.

Burke az itáliai reneszánszról szóló művében így ír:³²¹

A humanisták az egyház vagy az állam szolgálatában csinálhattak karriert. Ez részben annak köszönhető, hogy egyes pápák (pl. V. Miklós és X. Leó), illetve fejedelmek (mint I. Alfonzo) nagyra értékelték teljesítményeiket, részben pedig annak, hogy képességeiket, így azt, hogy elegáns és hatásos latin leveleket tudtak írni, a kormányzás jól tudta hasznosítani.

S valóban, Vitéznek, hasonlóan kortársaihoz (pl. Bészarión kardinálishoz, aki hasonló mecenatúrát épített ki, mint Vitéz³²²) elsősorban a kiváló írástudásra, diplomáciai készségekre és képességekre, illetve arra a műveltségre volt szüksége, amivel tárgyalópartnereit, kortársait, a szomszédos uralkodókat ámulatba ejtheti, egyszóval a humanista műveltségre. Mivel neki nem sikerült a megfelelő műveltséget megszerezni, igyekezett magát olyan személyekkel körülvenni, akik segítségére lehettek. Az általa támogatott személyek szinte mind vagy írásuk, írásművészetük miatt kerülhettek hozzá, és/vagy kiváló retorikai képzettségüknek köszönhetően, melyet aztán a diplomáciában hasznosíthattak. A sokat emlegetett csillagászati érdeklődéssel kapcsolatban itt és most megjegyzendő, hogy a Vitéz által oly nagyra tartott Georg Peurbach nemcsak a csillagászati tudásáról volt híres, hanem kiváló antik auktorolvasásokat is tartott a bécsi egyetemen. A támogatottak írásművészetére, kiváló stílusa pedig leginkább leírva, könyveikben érvényesülhettek, melyeket leendő vagy már meglévő mecénásaiknak dedikáltak.

III.2. Vitéz humanista eszménye, avagy humanista volt-e Vitéz?

Vitéz János „a magyarországi humanizmus atyja” – de vajon humanista volt-e *valóban* és ha igen, miben állt humanizmusa? Mely tevékenységében nevezhetjük nyugodt szívvel humanistának, mely munkássága állítható párhuzamba a kortárs humanisták azonos munkásságával anélkül, hogy magyarázkodásra szorulnánk? Levelezése és levélírói stílusa? Filológiai tevékenysége? Könyvtára? Contuberniuma? Oktatáspolitikája?

³²⁰ BORONKAI – BELLUS 1987, 30.

³²¹ BURKE 1999, 123.

³²² BURKE 1999, 123.

Diplomáciai tevékenysége? Avagy az összes említett tevékenységet összefűző mecenatúrája?

Vitéz élénk levelezésben állt kortárs külföldi humanistákkal, s közben körülötte egyfajta *contubernium* működött, ezen kapcsolati hálózatain belül, e mátrix révén működött mecenatúrája is.³²³ Ismeretségeinek feltérképezésére forrásaink elsősorban a *Leveleskönyve* és az azon kívül fennmaradt levelei, illetve a hozzáírt levelek és számára ajánlott művek előszavai, dedikációi, másodsorban a kortárs megemlékezések.

Külföldi levelezőpartnerei közt olyan személyeket találunk, mint V. Miklós pápa, III. Frigyes német-római király, majd császár, Lasocki Miklós krakkói dékán, vagy a Janus mestereként ismert Guarino Veronese, és talán a legfontosabb: Enea Silvio Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa.³²⁴ Két fontosabb elődjétől, a nagyváradi püspöki székből Johannes de Doministól, Esztergomban a prímási székből pedig Szécsi Dénestől örökölt meg fontos kapcsolatokat, államügyekben és kulturális értelemben is meghatározó ismeretségeket. A levelezésének nagyobb része a megörökölt hivatalos levelezések folytatása, így ezek a levelek – eltekintve pár kivételtől – nem annyira a művészetpártolásnak, mint inkább a politikai céloknak vannak alárendelve, s ezeket többnyire Hunyadi János nevében írta. Jóllehet, Vitéz az első Magyarországon, aki tudatosan leveleskönyvet szerkeszt saját, misszilis (később átdolgozott) leveleiből, így a petrarcai hagyomány első magyarországi képviselője, stílusa, szókincse, leveleinek kidolgozottsága inkább a középkori skolasztikusok, semmint a kortárs humanisták színvonalának felel meg: Vitéz levélíróként nem *igazán* humanista, humanizmusa e helyütt magyarózkodásra szorul.

Contuberniuma, a körülötte (?) kialakult tudós társasággal való szoros kapcsolata már sokkal inkább számításba jöhet mint humanista tevékenység. Az azonban mai napig tisztázatlan, hogy pontosan mikor, hol és kikből állt híres tudós társasága, a visszaemlékezések zavarosak és (ön)ellentmondásokkal teliek, alapvetően keveredik bennük elődjének, Johannes de Dominisnak és Vitéznek az udvara, valamint Vergerio budai társasága, és sokszor az sem világos, mikor van szó Vitéz váradi és mikor esztergomi udvaráról. Az a kérdés pedig, hogy milyen más, önálló csoportokhoz fűzte baráti viszony, mind a mai napig szinte feldolgozatlan: a bécsi humanistákkal való kapcsolata azonban elsődlegesnek tűnik.

³²³ A Vitéz mecenatúráját dicsérő források nagy részét idézi FRAKNÓI 1879, 226–244.

³²⁴ Levelezőtársaihoz ld. a *Leveleskönyv* kiadását, ill. Enea Silvio Piccolomini és Vitéz levelezéséről bővebben ld. FRAKNÓI 126–130., ill. kettejük levelezéséről előadást tartottam a 2010. évi MTA Irodalomtudományi Intézet Reneszansz és Barokk Kutatócsoport (ReBaKucs) éves konferenciáján *Enea Silvio Piccolomini és Vitéz János levelezése az 1450-es években* címmel, ebből megjelent tanulmányom ld. SZILÁGYI 2012b.

Vitéz tagja volt annak a követségnek, mely 1440-ben meghívta a magyar trónra a Jagelló uralkodóház tagját, a későbbi I. Ulászlót. Arra már Szakály rámutatott, hogy Vitéz korántsem játszott olyan fontos szerepet ebben, mint amelyet korábban tulajdonítottak neki, s hogy tulajdonképpen nem hogy nem lépett előre I. Ulászló regnálása alatt a hivatali ranglétrán, hanem lehetséges, hogy „az Ulászló-pártiak 1440 tavaszán jobb híján fanyalodtak Vitéz szolgálataira,»³²⁵ ezért feltehetően visszavonult Váradra és ott „saját szorgalomból” írt (utólag elveszett) leveleket Hunyadi hadjáratairól.³²⁶ A követségnek egy haszna mégis volt: bizonyos ugyanis, hogy Vitéz e követi úton ismerkedett meg Szánoki Gergellyel, aki később ura kíséretében Magyarországra érkezett. Szánoki már az 1430-as évek végén irodalmi összejöveteleket rendezett wieliczikai parókiáján, ahol minden bizonnyal Lasocki Miklós, későbbi krakkói dékán is állandó vendég volt, aki szintén elkísérte Ulászlót, majd miután hazatért Magyarországról, Vitéz állandó levelezőpartnerévé vált. Neki köszönheti Vitéz elsősorban a lengyel kapcsolatait, majd az orvostudomány iránti érdeklődését, a contubernium létrehozásának tervét, s talán a pozsonyi egyetem megalapításának ötletét is. Miután neveltjét, Ulászlót elvesztette a várnai csatában, Szánoki a Hunyadi fivérek – inkább László, mint az akkor még csak kétéves Mátyás – nevelője lett, majd Váradra került Vitéz udvarába.³²⁷ Erről Filippo Bounaccorsi tudósít, akinek a művével kapcsolatban számos kronológiai tévedés tisztázására volt szükség. Ezt a munkát Klaniczay Tibor után legutóbb Földesi Ferenc folytatta. Földesi rámutat, hogy Bounaccorsi műve nemcsak kronológiai tévedésektől hemzseg, de ráadásul két contuberniumot összemosva, egyként mutat be. Azt írja ugyanis, hogy Szánoki a püspök Vitéz (akit tévesen Garának ír!) váradi udvarába került 1444 után, ahol épp Pier Paolo Vergerio és Filippo Podocataro is tartózkodtak, s itt költői versenyeket rendeztek. Podocataro azonban ekkor itáliai tanulmányokat végzett (1444–1447), Vergerio már a várnai csatát (1444. november 10.) megelőzően elhunyt (1444. július 8.), Vitéz pedig csak 1445. májusában lett Várad püspöke.³²⁸ A szakirodalomban megállapodás Huszti József óta, hogy Bounaccorsi azért tévesztett ennyit, mivel Szánoki rosszul emlékezvén mesélt neki az 1440-es évekbeli eseményekről, melyek egyébként bizonyosan megtörténtek, csak nem úgy, nem ott és nem feltétlenül azok együttes összejövetelén, akiket felsorol.³²⁹ A négy humanista talán sosem találkozott egyszerre egymással, de

³²⁵ SZAKÁLY 1990b, 13.

³²⁶ SZAKÁLY 1990b, 13–16.

³²⁷ CALLIMACHI 1963, 34–36. vö. OLASZ 1903, 176. és KLANICZAY 1993, 33.

³²⁸ FÖLDESI 2008, 90–91. és KLANICZAY 1993, 27–42., vö. FRAKNÓI 1879, 24. és 30.

³²⁹ HUSZTI 1931, 305.

különféle konstellációk elképzelhetőek, így pl. hogy Vergerio 1444-ig, 1447 után pedig Podocotaro vehetett részt ilyen összejöveteleken, illetve 1444 előtt Vitéz mellett vagy helyett Johannes de Dominist találjuk a budai contuberniumokon. A legvalószínűbb, hogy Bounaccorsi a budai, Vergerio által vezetett 1444 előtti contuberniumot és Vitéz 1446/1447 után létrejött váradi tudós társaságát mosta össze.³³⁰ Váradi contuberniumának létezését tehát nem szokás megkérdőjelezni, jóllehet tagjainak azonosítása és létrejöttének időpontja mai napig vita tárgyát képezi.³³¹ Abban azonban biztosak lehetünk, hogy a feltételezett 1444 előtti budai contubernium – akár fontos résztvevője volt Vitéz, akár csak a hallgatóság része – bizonyosan nagy hatással volt az 1445 utáni váradi püspöki udvarának szellemiségére.

Később is sok tudós gyűlt össze Vitéznél, így tudomásunk van arról, hogy 1463 telét Nicolaus Modrusiensis sok jeles tudós férfi társaságában Vitéz könyvtárában töltötte, s mint az a Vitéznek dedikált művéből kiderül, az itt folytatott eszmecserék ösztönözték műve megírását arról a kérdéstről, hogy

vajjon az emberi elme egészen magára hagyatva, az isteni kinyilatkoztatás hozzájárulása nélkül, képes lett volna-e fölismereni az ember végeztelját, mely Isten örök látásában áll? A modrusi püspök azt vitatta, hogy igenis képes lett volna. Mivel pedig a jelenlevő többi tudós férfiak arra utaltak, hogy a hittudományi írók általán az ellentétei álláspontot foglalják el; kinyilatkoztatta, hogy ő a saját nézetének oltalmazására külön munkát fog írni.³³²

Nemcsak vitatkoztak azonban, hanem sokszor közös filológiai munkában is elmélyedtek: ennek lenyomatai azon kódexbejegyzések, melyekből kiderül, hogy Vitéz olykor egyedül, máskor pedig egy-egy barátjával javított végig kéziratokat.³³³ Látjuk tehát, hogy Vitéz contuberniuma, ha nem is folytonos jelleggel, nem azonos összetétellel, de létezett, s résztvevői koruknak aktuális teológiai-irodalmi-politikai kérdéseit tárgyalták.

„A kulturális kohézió e legfontosabb központjai” (Vasoli kifejezése) mellett természetesen nem hagyható figyelmen kívül a műveltség és tudomány továbbadásának és fejlesztésének a hagyományos, de a reneszánsz korban megújuló intézménye, az egyetem sem.³³⁴

A contuberniumtól tehát nem választható külön teljesen az a fajta patrónusi tevékenység, mely révén Vitéz számtalan diák külföldön való oktatásának költségeit állta, és

³³⁰ KLANICZAY 1993, 34.

³³¹ Valószínűleg Johannes de Dominis contuberniumáról szól Philippo Bounaccorsi Szánoki Gergelyről írt műve, de Galeotto Marzio is említi *De homine* című munkájában, vö. legutóbb FÖLDESI 2008, 89–91. A contuberniumról bővebben ld. KLANICZAY 1993, 27–43.

³³² FRAKNÓI 1897, 6.

³³³ Pl. a ma az ELTE EK-ban őrzött Tacitus-kódexet (Cod. lat. 9) és Tertullianus-kódexet (Cod. lat. 10.), melyeket csak „sietve” tudott javítani, vö. CSAPODINÉ GÁRDONYI 1984, 138–39. és Wehli Tünde leírását, ld. BIBOR 2008, 14–16. A ma a Vatikánban található Manilius-kéziratot (Vat. Pal. Lat. 1711), melyet a Galeotto Marzióval emendált, vö. CSAPODINÉ GÁRDONYI 1984, 119. és FÖLDESI 2008, 146.

³³⁴ KLANICZAY 2001, 200.

tanulmányaik végeztével állást szerzett nekik. Oktatáspolitikája, melyen leginkább a diákok külföldön való oktatását és a pozsonyi egyetem megalapítását szokás érteni, nem választható külön mecenatúrájának más aspektusaitól, egyéb feladataitól, így például attól, hogy a külföldi egyetemet végzett fiatalokat kancelláriai álláshoz vagy egyházi stallumhoz juttatta. Az oktatáspolitikája rögtön két, látszólag eltérő útvonalon haladt. Vitéz az 1440-es évektől kezdve taníttatott külföldön diákokat, elsősorban Bécsben, Itáliában és Krakkóban: Bécs értelemszerűen adta magát: közelsége és kiváló bakkalaureusi képzése megfelelő volt az alapkészségek elsajátításához. Krakkó mellett is elsősorban a közelség szólt; Itália, így elsősorban Padova, Ferrara és Róma azonban a felsőbb: jogi, teológiai és orvosi tanulmányok folytatásához és a görög nyelv tanulásához bizonyult kitűnő választásnak minden esetben. Nehéz dolog azonban, vagy talán lehetetlenség felfejteni, hány diák külföldi oktatását támogatta Vitéz, minthogy az esetek többségében nem áll rendelkezésünkre adat arra vonatkozóan, hogy egyes diákok taníttatásának a költségeit pontosan kik és miből fedezték. Csupán néhány forrás alapján – levelezések, dedikációk és egyéb írásos dokumentumok – következtethetünk. Így például tudjuk, hogy Bánfalvi (Barius) Miklóst Vitéz taníttatta Padovában, az ő patronálása révén jutott kánonjogi doktorátusához, mivel maga a püspök utal erre egy levelében;³³⁵ de általában képtelenség megállapítani a bécsi, krakkói és itáliai egyetemekre járt magyar peregrinusok mindegyikéről, hogy ki támogatta.

A szakirodalom rendszerint elválasztja a diákok külföldön való oktatását a pozsonyi egyetem képzésétől, noha ez utóbbi megszervezését az előbbi gyakorlati tapasztalatai alapján hozták létre – Leonhard Huntpichler tanácsai alapján és Vitéz elképzelései szerint. A rövid életű *Academia Istropolitana* szülőatyja és vezetője is Vitéz volt, és leginkább az ő kapcsolatai révén sikerült a tanárokat megnyerni az intézmény számára.

A művészek és a tudósok támogatása az oktatáspolitikával szoros kapcsolatban áll. Akadtak olyan szerencsés fiatalok, akik nemcsak oktatásukat, hanem későbbi elhelyezkedésüket is Vitéznek köszönhették, mint pl. Kosztolányi (Polycarpus) György esete mutatja. A színvonalas egyetemi képzés után hazatért ifjak jó szolgálatot nyújthattak Vitéznek a kancelláriai és/vagy diplomáciai feladatok elvégzésében: egy kiváló retorikai képzettségű diplomata vagy szónok nemcsak a külügyet segíthette, hanem a Magyar

³³⁵ BORONKAI 1980, 154–155. különösen 155. Magyarul BORONKAI – BELLUS 1987, 191–194., idézett részt ld. 192. „Alio enim destinaveram calamum, sed percellis, ut dum tibi super optato agnomine illo, quod tuo quidem studio, nostro vero voto petitum iam consecutus es...” „Hiszen tollamat másra rendeltem, te mégis arra sarkalsz, hogy miközben örömet kéne kifejeznem ama hön áhított címed miatt, melyet a magad szorgalmával, de a mi kívánságunkra keresvén immár megszereztél...”

Királyság renoméját is növelte a nyugatiak szemében, ezért nem tűnik túlzásnak a patronálás és oktatóstámogatás mögött propagandisztikus célokat sejteni.

Vitéz az 1450-es évektől kezdhett komolyabban foglalkozni fiatalok patronálásával, taníttatásával és álláshoz juttatásával. Ehhez szüksége volt előtte egy biztos egzisztencia megalapozására, illetve kapcsolati hálózat kiépítésére, melyet az évek során folyamatosan bővített. A gazdasági háttér már korábban rendelkezésére állt, körülbelül az 1440-es évek közepétől. 1443-ban elnyerte a váradi káptalan préposti címét,³³⁶ majd 1444-ben az akkori váradi püspök, Johannes de Dominis is életét vesztette a várnai csatában, s helyére Hunyadi Vitézt ajánlotta, aki a pápai kinevezést végül 1445-ben kapta meg,³³⁷ s ekkortól töltötte be a váradi püspöki tisztséget gyakorlatilag 1465-ig, esztergomi érsekké való kinevezéséig. A váradi püspökség rangra nézve a negyedik, az esztergomi érsekség pedig az első helyet foglalta el a magyarországi egyházi javadalmak közt,³³⁸ így gyakorlatilag 1445-től busás támogatásban tudta pártfogoltjait részesíteni. Szakály az 1445 és 1452 közti helyzetét találóan így foglalja össze:

A kormányzó és az országtanács «tolla» – rang és apparátus nélkül.³³⁹

Ebből az időszakból származnak a *Leveleskönyv* darabjai, ám ezek ismeretében sem derül ki pontosabb kép arra vonatkozóan, hogy Vitéznek mekkora politikai hatalma volt ekkor, mindenesetre az biztos, hogy Hunyadi tollaként és immár váradi püspökként végre hallatta a hangját. Az 1452-es év és V. László kiszabadítása, majd trónra ültetése fordulatot hozott Vitéz életében is. Politikai súlyának növekedése közben mindinkább nagyobb igénye lett a politikai és kulturális reprezentációra, melyeket már nem feltétlenül aktív alkotóként, levélíróként, hanem sokkal inkább a háttérből irányítva, mecénásként próbált megvalósítani. Ha az 1440-es évek a levélírói én kialakításáról, a kapcsolatok kiépítésének kezdetéről szóltak, akkor az 1450-es éveket a létrejött kapcsolatoknak köszönhető rendszer felvirágzásaként, Vitéz mecénatúrájának születési időpontjaként lehet értelmezni.

III. 3. Vitéz (lehetséges) pártfogoltjai

Vitéz mecénatúráját Fraknói a monográfiájában több ponton érintette, de nem dolgozta ki részletesen, az azóta eltelt több mint száz évben pedig rengeteg új adatot tártak fel a korszak kutatói. Húsz évvel a monográfia megírása után, Mátyás magyar diplomatáinak

³³⁶ FRAKNÓI 1879, 18.

³³⁷ FRAKNÓI 1879, 30.

³³⁸ FRAKNÓI 1879, 22.

³³⁹ SZAKÁLY 1990b, 19.

összeírásakor maga Fraknói is jó néhány névvel megtoldotta a Vitéz által támogatottak körét. Reményeim szerint a kutatásom eredményeként világosabbá válik az a rendszer, melyben a kor ún. értelmiségiei állást kerestek és találtak.

Burke szerint, ahogy már idéztem, egy humanista műveltségű ifjú vagy az állami, vagy az egyházi pályán tudott elhelyezkedni. Én e kijelentést árnyalását szükségesnek tartom, elsősorban David L. Scheffler munkájára támaszkodva.³⁴⁰ Scheffler szerint a karrier építésében az egyik legfontosabb kapcsolatot magával az egyetemmel való kapcsolat jelentette, az egyetemet végzettek álláskeresésében nagy jelentőséget tulajdonít ezen kívül a baráti kapcsolatoknak és a patrónusi rendszernek is.³⁴¹ Meglátásom szerint egy ifjú humanistának a következő lehetőségei adódtak: 1. egyetemi karrier, ami akkor is igen keveseknek adatott meg; 2. egyházi karrier, ami nem vált el teljesen a kancelláriától; 3. állami apparátusban, kancellárián való elhelyezkedés. 4. Amennyiben valaki vagy nem tudott, vagy nem akart e három úton egyikén sem elindulni – akár a pályák telítettsége, akár egyéni elképzelései miatt –, akkor megpróbált mecénást találni, hogy annak segítségével eredetileg elképzelt céljainak megfelelően élhessen. A negyedik út, mely az első háromhoz képest talán nagyobb függetlenséget nyújt, de határozottabb stílust is feltételez, a patrónus segítségével – ma úgy mondanánk – szabad szellemi munka végzését, elsősorban szépirodalom művelését vagy természettudományos kutatások végzését jelentené. Azonban az eddigi kutatások alapján úgy látom, hogy ez a tisztán az irodalomnak/kutatásnak szentelt pálya – legalábbis Vitéz támogatottjainak – nem adatott meg, hanem mindig hozzá kapcsolódott valamely egyéb más tevékenységhez, kötelezettséghez, melyeknek teljesítéséhez és kibontakozásához minden időben (álláskereséskor és már egy biztos állás esetében is) rengeteget adott az előzetesen és közben kialakított humanista kapcsolatok rendszere.

A következőkben bemutatom Vitéz kapcsolati hálózatát, természetesen a teljesség igénye nélkül, ám remélhetőleg rávilágítva a főbb útvonalakra, melyeken Vitézhez eljutottak későbbi pártfogoltjai. Előbb a kiterjedt kapcsolati útvonalakat és ismeretségeket ismertetem, mely során minden személynevet ritkított szedéssel, az irodalmi mecénatúra körébe sorolt támogatottak nevét azon felül aláhúzva hozom; ezután rátérek Vitéz irodalmi mecénatúrájának bemutatására, különös tekintettel az 1450-es évekre, majd egy konkrét patronálás története következik.

³⁴⁰ SCHEFFLER 2008.

³⁴¹ SCHEFFLER 2008, 207–8.

III. 3. 1. A kapcsolat útja szerint

A kapcsolatok útja szerinti hálózati feltérképezés arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen ismeretségek révén kerültek a felsorolt alkotók, tudósok, írók Vitéz kapcsolati rendszerébe, vagy akár pártfogoltjai sorába. E csoportosítás szerint megkülönböztethetünk I. Ulászló és kísérete, elsősorban Szánoki Gergely révén Lengyelországból nyert ismeretségeket; Vitéznek a váradi püspöki székbeli elődjétől, Johannes de Doministól megörökölt kapcsolatokat; a bécsi udvarral való szoros diplomáciai együttműködés révén szerzett, s elsősorban Enea Silvio Piccolomini és Leonhard Huntpichler segítségével létrejött ismeretségeket; Janus és más külföldön taníttatott fiatal által Vitéznél beajánlott humanistákat; illetve mindezek mellett, ezektől sokszor elválaszthatatlanul egy kissé ingoványos területet is fel kell vázolnunk: ez pedig a Mátyással együtt vagy egymástól függetlenül pártfogoltak sora, valamint a kancelláriai munkatársak. Természetesen ezek az ismeretségi útvonalak nem mindig választhatóak külön egymástól, sok az átfedés, így talán érdekesebb volna hálóként, mátrixként elképzelni a kapcsolatok rendszerét, semmint lineáris kurzusokként. Amit Kiss Attila Atilla mond a *szövegek hálózatáról*, véleményem szerint érvényes a *humanista kapcsolatok rendszerére* is:³⁴²

A nyomokat [...] akkor tudjuk a legerőteljesebben megszólaltatni, ha igyekszünk feltérképezni minden olyan mozdatóerőt, társadalmi energiát, amelynek viszonyrendszerében a nyomokat hordozó szöveg működött. [...] Minden szöveg egy sor tranzakció szövevényes hálózatába illeszkedik, különféle érdekeltségek, ügyletek diskurzív metszéspontjában helyezkedik el. Ezt a hálót soha nem bogozhatjuk ki végérvényesen, de lényegesen közelebb kerülünk a szövegben lévő nyomok megszólaltatásához, ha a megjelenítés mögött lévő motivációt, az *áruba bocsátást* vezérlő érdekeltséget vizsgáljuk.

A nyomok, azaz a kapcsolati rendszerek felderítésekor további problémát okoz, hogy nem lehetséges megállapítani, pontosan kikre terjedt ki Vitéz mecenatúrája, s kikkel állt csupán kapcsolatban, barátságban. A patronálásra, vagy az arra való próbára utalhatnak a dedikációk, de lehetséges patronálás dedikáció nélkül is, avagy dedikáció patronálás híján. Az ismeretségek, patronálások ismertetése során bővebben térek ki azokra, akiknek Vitézzel való kapcsolatuk kevésbé ismert.

³⁴² KISS 1998, 6–7.

III. 3. 2. A lengyel kapcsolatok (1440-től)

Az időben talán legkorábbi külföldi, komolyabb tudósokkal való kapcsolatai Lengyelországból származtak, s az I. Ulászlót a magyar trónra meghívó követséghez köthetőek.

Mind közül a legfontosabb minden bizonnyal Gregorz z Sanoka, magyarul Szánoki Gergely³⁴³ (1406 k.–1477), akit a lengyelek első humanistájukként tartanak számon. A krakkói egyetemen tanult, majd I. Ulászló gyóntató papja lett 1440-ben. Az uralkodó kíséretében érkezett Magyarországra, majd annak halála után Hunyadi János udvarába került, aki fia(i) – elsősorban László – tanításával bízta meg, majd Vitéz váradi udvarába került, ahol kanonokságot kapott.

Ugyan feltehetően a ferences rendi Gabriel da Verona (1420–86), akit Veronai Gáborként is szokás emlegetni, közeli kapcsolatban volt Vitézzel Szánoki révén, ismereteink inkább Mátyás körébe utalják, mintsem Vitézébe. Bár 1455-ben érkezett Magyarországra Kapisztrán Jánossal, a nándorfehérvári csata után huszita inkvizítor lett, s csak 1460-ban került vissza Magyarországra pápai követként, 1467-ben ebbéli tisztségében ajánlotta fel a cseh trónt Mátyásnak. Karrierje igazán Vitéz halála után ívelt fel, egri püspök lett, majd 1477-ben még bibornokká is nevezte az uralkodó,³⁴⁴ de teljességgel nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget, hogy magyar kapcsolatai Szánoki révén Vitézzel vették kezdetüket.

Lasocki vagy Lassocki Miklós, latinosan Nicolaus Lassocki (?–1451) még krakkói dékánként, Szánoki révén került összeköttetésbe Vitézzel, s később is élénk levelezést folytattak.³⁴⁵ 1449-ben Włocławek püspöke lett. Huszti József Janusról írt monográfiájában kiemeli, hogy Vitéz Lasockinak köszönhetően került kapcsolatba Guarinóval, az ő javaslatára küldte Janust és jónéhány másik pártfogoltját Guarino mester iskolájába.³⁴⁶

Jan Długosz vagy humanista nevén Johannes Longinus (1415–80) a lengyelországi humanista történetírás első alakja, krakkói egyetemi stúdiuma után Zbigniew Oleśnicki (1389–1455) krakkói püspök szolgálatába állt, aki már akkor szoros kapcsolatban állt Vitézzel, s a magyarországi humanizmus születését kezdetektől

³⁴³ KULCSÁR 2005.

³⁴⁴ Ld. BALÁZS 1981.

³⁴⁵ Pl. BORONKAI 1980, 60–62. és BORONKAI – BELLUS 1987, 81–83.; BORONKAI 1980, 106–7. és BORONKAI – BELLUS 1987, 153–54.

³⁴⁶ HUSZTI 1931, 18–19.

nyomon követte. Legátusi megbízásai többször szólították Magyarországra, de mindvégig Oleśnicki szolgálatában maradt.

Szánokinak fontos szerepe lehetett a pozsonyi egyetem megalapításában is, egyik előmozdítóját láthatjuk személyében. Ezt többek közt azzal lehet indokolni, hogy az ő javaslatára hívták meg a pozsonyi egyetem későbbi tanárát, Marcin Bylica z Olkusztát, azaz ismertebb nevén Ilkus Mártont is, illetve ennek barátját és mesterét, Marcin Król z Zurawicyt. Érdekes, hogy bár a magyar történetírásban hagyományosan mindketten csillagászként szerepelnek, igazából orvosok és csillagászok voltak. Ilkus Márton ugyanis Mátyás udvari orvosaként (is) működött, míg a másik Márton, Marcin Król z Żurawicy (z Premysła, Martinus de Polonia)³⁴⁷ (1422 k.–1453) Hunyadi János orvosa volt az 1449-es és 1450-es évek folyamán. Marcin Król elfogadott neve az irodalomban „Rex in medicinis”, azaz az ’orvoslásban király’, amivel hatalmas orvosi tudását ismerték el kortársai. Tanulmányait a krakkói egyetemen végezte, előbb csillagászati érdeklődést mutatott, 1448-ban megismerkedett Padovában Georg Peuerbachhal, majd Bolognában 1448/1449 körül orvosnak tanult, ám tanulmányai végeztével nem tért rögtön haza, hanem előbb Budán, majd Váradon állt Hunyadi János kormányzó szolgálatába. Az esetről Waldapfel József is megemlékezett a krakkói-magyar kapcsolatokról írt cikkében:³⁴⁸

[Jan Długosz] néhány hónappal korábbi látogatása [ti. 1449 végén] inkább személyes érdekű, de rendkívül jellemző a magyar-lengyel szellemi kapcsolatokra: a krakkói egyetem egy ordinariusát kellett volna hazavinnie, hogy tanszékét elfoglalja s ismét átvegye Oleśnicki gyógyítását is. Ez ügyben több levél is fennmaradt, tőle is, magától a kardinálistól is [...]. A professzor úr azonban korábbi ígérete ellenére egy évre Hunyadi János szolgálatába szegődött. Przemysli Król (Żorawica) Márton volt ez, a csillagászat tanára, akinek Bolognából a doktori cím elnyerése után egyenest haza kellett volna mennie a számára fenntartott tanszékre, e helyett azonban Budára kanyarodott, s minden rábeszélés ellenére csak egy esztendő letelte után tért haza. [...] De az is jellemző, mire kell Hunyadinak a tudós lengyel orvos, matematikus és asztronomus. Mint a korszak legtöbb uralkodója és hadvezére, a törökverő kormányzó sem tett egy lépést sem a csillagok megkérdezése nélkül, és Król az asztrológiát sem vetette meg, sőt ebben is iskolát alapított később: a csillagászat professzorainak feladata volt évről évre kalendáriumot szerkeszteni, s Krakkóban ő kezdte meg mindjárt tanszéke elfoglalása után azt a szokást, hogy évről-évre Juridiciumot is terjesszenek az egyetem elé.

Jan Długosz 1449 októberében Marcin Królhoz írt levele ma is olvasható.³⁴⁹ Ebből kiderül, hogy Długoszt két ügy hozta Budára: egyrészt itáliai tanulmányi útján kimerült, s a gyomra is elkezdett gyengélkedni, ezért gyógyulni ment Budára, illetve a budai fürdőket

³⁴⁷ ZWIERCAN 1974.

³⁴⁸ WALDAPFEL 1946, 33.

³⁴⁹ Jan Długosz do Marcina z Przemysła, 1449. SZUJSKI 1876, 86–87. Ábel Jenő is kiadta, ld. ÁBEL 1880a, 166–67.

felkeresni. Długosz azonban nagy meglepetésére nem találta Marcint Budán (mert Váradon volt!), és bosszankodott, mikor megtudta, hogy Marcin nem tartja be ígértét és a kormányzónak egy évre a szolgálatába állt, holott a krakkói kardinális és a tanszéke is vár rá. A kardinális betegségére bővebben is kitér:

Accedebat in augmentum molestie pes domini nostri cardinalis eger, diuturna vestri adventus spes et continua aliorum locum vestrum ambientium sollicitudo et instantia. Inter hec, quid dominus noster ageret et an alium phisicum pro medela sui et custodia corporis accersiret, vel offerentem se susciperet, perfluctuans hinc specialem nuntium pedestrem trasmittit, vosque ad se, ad patriam et ad locum vobis preparatum revocat, finaliter volens experiri, que sibi de cetero de vestro reditu habenda sit spes, urget enim male sanus pes, urgent anni, urget senectus, urget universitas, ut vos revocet, aut in locum vestri, si sanam mentem exueritis, alium substituat.

[Kardinális urunk neheztelését tovább növelte beteg lába, az állandó várakozás megérkezésekre és egyesek folytonos tudakolódása és aggodalmas könyörgése a hollétek felől. Mindeközben azon töprengve, hogy mit tegyen, vajon más orvost bízson meg gyógyításával és a teste feletti örködéssel, vagy vállalja azt, hogy veszélynek teszi ki magát, egy külön futárt küldött innen hozzátok, hogy titeket magához szólítson, és a számotokra előkészített helyre hazahívjon, mert egyszer és mindenkorra meg akarta tudni, hogy van-e remény egyáltalán a hazatérésekre, sürgeti ugyanis a beteg lába, sürgetik az évek, sürgeti az öregség, sürgeti az egyetem, hogy titeket visszahívjon, vagy a ti helyetekre, ha eszeteket vesztettétek, mást helyezzen.]

Aztán pedig sürgeti Marcint a hazatérésre, illetve egy könyvcserére:

Sollicitat dominus noster cardinalis reverendum patrem dominum Johannem episcopum Varadiensem, ut sibi librum Titi Livii mutuet, vel te, vel magistro Gregorio redeunte transmittat. Cura, rogo, ut prefatus dominus Varadiensis adnuat huic honesto desiderio et precibus tanti patris, in re sibi difficili neque ardua condescendat.

[Kéri a mi urunk, a kardinális a tiszteletreméltó atyát, János urat, a váradi püspököt, hogy adja kölcsön neki Titus Livius könyvét, s vagy te, vagy Gergely (ti. Szánoki) hazafelé hozza el. Gondoskodj róla, kérlek, hogy az elébb említett váradi úr rábólintson erre a tisztességes kérelemre és egy ily nagytekintélyű atya könyörgésének ebben a számára nehéz, ám nem kellemetlen ügyben engedjen.]

Cserébe biztosítsa Vitézt, hogy mindenben a szolgálatára állnak és adja át üdvözlét neki.

Nem sokkal ezután Oleśnicki is írt Marcinnak,³⁵⁰ s hangot adott afölött érzett felháborodásának és értetlenségének, hogy Marcin a bolognai tanulmányai után nem tért még haza. Nemcsak sürgeti, hanem már egyenesen parancsolja visszatérését:

subeunt enim egritudines, subeunt morbi, subit senectus. Jamque menses aliquot cum pede insano exegimus, in quo plures aperture sanie stillanes nos debilitant et aggravant ad cuius consolidationem etsi expertos habeamus cirologos, phisico tamen expertiori indigemus.

[elértek ugyanis a rosszullétek, elértek a betegségek, elért az öregség. Már jónéhány hónapja beteg a lábam, a rajta lévő több gennyedző fekély elgyengít és terhemre van. A kezelésére, jöllehet gyakorlott csontkovácsaink vannak, mégis inkább egy gyakorlott orvosra van szükségünk.]

³⁵⁰ Zbigniew Oleśnicki do Marcina z Przemyśla, 1449. SZUJSKI 1876, 92.

A levelekből nyilvánvalónak tűnik, hogy Marcin Król elsősorban orvos volt, s csak másodsorban csillagász: Oleśnickinek ugyanúgy az orvosi tudására volt szüksége, mint Hunyadi Jánosnak. Kapronczay Károly arra is felhívta a figyelmet, hogy Marcin Król Vitéz bonctani érdeklődését próbálta kielégíteni, s a csillagászat felé csak később fordult, Oleśnicki felszólítására.³⁵¹ Kapronczay még azt is megkockáztatja, hogy az egyetemalapítás vázlatos ötletét Królnak köszönhette Vitéz.³⁵² Waldapfel állítását tehát módosítanunk kell, mikor Marcin Królt mint az egyik első magyarországi csillagászt mutatja be, az igazsághoz közelebb állunk, ha orvos-asztronómus-asztrológus címekekkel egyaránt illetjük.

Marcin Bylica z Olkuszát, azaz ismertebb nevén Ilkus Mártont³⁵³ nem szükséges hosszasan bemutatni. Ilkus (1433?–1493?) a krakkói egyetemen végzett 1452-ben, amint arra Waldapfel és Szathmáry is rámutatott, Marcin Król tanítványaként. Minden bizonnyal nemcsak csillagász, hanem orvos is volt, élete vége felé magát mégis „artium et sacrae theologiae professor”-nak, azaz ‘bölcészeti és teológiai doktornak’ nevezte. 1461/1462-től bejárta Európát, előbb asztrológiát tanított a bolognai egyetemen, itt ismerte meg Regiomontanust és Janus Pannoniust is. Regiomontanus „amicorum dulcissimus”-nak nevezte leveleiben, Janusszal való barátságának köszönhetően annak meghívására 1465 és 1467 közt Magyarországra jött Galeottóval Vitézhez, akinél ezidőtájt Regiomontanus is tartózkodott. Ilkus a pozsonyi egyetemen tanárként működött, ám az intézmény szétesése után is itt maradt: Mátyás pártfogásába vette, a budai egyetemre is meghívta és papi javadalmat adományozott neki, így életét budai plébánosként fejezte be.³⁵⁴ Ilkus megmaradt Vitéz halála után is udvari csillagásznak, budai plébánosnak és a horoszkópkészítői feladatán kívül

sajátosan magyar tudományos feladatok megoldásában is részt vett, így Magyarország kartográfiai fölvételében több város földrajzi szélességének és hosszúságának megállapításával.³⁵⁵

Stercz János, Ilkus krakkói utódja is sokszor megfordult Budán, 1467-ben Mátyás udvarában egy csillagászati vitát is rendeztek.³⁵⁶

Kapronczay még egy további orvost doktort is említ, akit szintén Vitéz hívott Szánoki javaslatára Magyarországra: Stanisław Pleszewskit (Pirszewski,

³⁵¹ KAPRONCZAY 2010a, 48–49.

³⁵² KAPRONCZAY 2010a, 48.

³⁵³ KŐSZEGHY 2003, 490.

³⁵⁴ SZATHMÁRY 1940.

³⁵⁵ WALDAPFEL 1946, 33–34.

³⁵⁶ WALDAPFEL 1946, 34.

Pleszowski) (1427–1480).³⁵⁷ Pleszewski Bolognában tanult, de nem tett szert tudományos fokozatra, és végül az egyházi karrier mellett döntött. 1451-től már gnieznieni kanonok volt, s fontos diplomáciai feladatokat látott el Jagelló Kázmér szolgálatában.³⁵⁸ Vitézzel feltehetően Marcin Król révén került, talán együtt is érkeztek a váradi püspök udvarába.

III. 3. 3. A Johannes de Doministól örökölt kapcsolatok

Vitéz a váradi püspöki székből komoly kapcsolati rendszert örökölt elődjétől. A zenggi, majd váradi püspökről legutóbb Pajorin Klára írt bővebben, de hangsúlyozta, hogy „teljes biográfiája még megírásra vár.”³⁵⁹ Ahogyan azt már tisztázták korábban, Filippo Bounaccorsi Szánoki Gergelyről írt művében megjelenő *contuberniumot* vezető Johannes minden valószínűség szerint nem Vitéz, hanem Johannes de Dominis volt. Komoly levelezést folytatott kortársaival, így pl. Georgiosz Trapezuntiosszal, de olyan kiválóságok barátságát is magáénak tudhatta, mint Ambrogio Traversari vagy éppen Pier Paolo Vergerio. Pajorin ugyan emlékeztet, hogy fennmaradt egy levél Kaspar Schlicktől a váradi püspökhöz, Dominishoz, melyet Piccolomini stilizált, de véleményem szerint ez korántsem bizonyítja a két humanista ismeretségét.³⁶⁰

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy Johannes de Dominis egyrészt minden bizonnyal támogatta Vitéz kancelláriai karrierjét, másrészt személyében Vitéznek egy olyan elődje volt, aki a jelek szerint kora élvonalába tartozott műveltségének gazdagságát és korszerűségét tekintve, minek köszönhetően Vitéz áttételesen vagy valóban is kapcsolatba kerülhetett Pier Paolo Vergerióval (1370–1444) és Georgiosz Trapezuntiosszal.

Utóbbira később visszatérek, előbbire azonban érdemes most egy bekezdést szentelni, melyben a rövid biográfiai adatok ismertetése³⁶¹ mellett Kiss Farkas Gábor revelatív írására támaszkodom elősorban.³⁶² Az újkori pedagógia atyjaként nyilvántartott Vergerio bölcsész-, orvos és jogi doktorátust is szerzett, majd Padovában tanított évtizedeken át, idővel már mint felszentelt pap. 1405-től a pápai udvarban működött, majd a konstanzi zsinaton megismerkedett Zsigmond császárral és vele tartott Magyarországra, 1417-től haláláig itt élt. Zsigmond számára lefordította Arrianosz Nagy Sándorról szóló művét és

³⁵⁷ KAPRONCZAY 2010a, 48.

³⁵⁸ PIOTROWICZ 1937.

³⁵⁹ PAJORIN 2011b, Johannes de Dominisről: 4–15. idézett részt i.m. 4.

³⁶⁰ PAJORIN 2011b, 13. vö. FRA 62, 24–26. (XV. ep.)

³⁶¹ PAJORIN 2000d.

³⁶² KISS 2012.

Hérodianosz történeti munkáját latinra, sőt az uralkodó életét is megörökítette. *Paulus* című komédiája a humanista komédia egyik első remekműve, nevelési traktátusáról már a bevezetőben is szó esett. Amint arra már utaltam, Vitéz János műveltségét hagyományosan Vergeriéhoz fűződő barátságával magyarázták (Smith, Huszti, Kardos), Vitéz könyvtárának néhány példányát is Vergeriőének tudta Csapodiné,³⁶³ ám

e tetszetős, és az Aeneas Silvius-féle eredethez képest autochton elképzelésnek a legfőbb szépséghibája, ahogy arra nemrégiben Pajorin Klára is rámutatott, hogy Vitéz János és Pier Paolo Vergerio személyes kapcsolatára eddig csekély bizonyítékaink voltak csak.³⁶⁴

Kiss Farkas Gábor aztán felhívta a figyelmet egy brnói levelezésgyűjteményre, melyből egy Vitéznek elküldött misszilis 1454 őszéről világosan bizonyítja, hogy Vitéznek fontos lehetett Vergerio emléke, ha a levél szerzője, Johannes Tröster Vergerióra hivatkozva kezdte mondanivalóját.

III. 3. 4. A bécsi és/vagy Enea Silvio Piccolomini révén szerzett kapcsolatok (1450–)

Vitéz bécsi kapcsolatainak már Fraknoi is nagy figyelmet szentelt, aztán ez a figyelem mintha elhalt volna. Lassan már fél évszázada annak, hogy Szűcs Jenő fájlján hiányolta a *Magyar irodalom története* I. kötetéből a bécsi kapcsolatok alaposabb feltárását. Erről a vitacikkében így ír:³⁶⁵

Az irodalomban éppúgy, mint a történelemben, van „egyenlőtlen fejlődés.” A magyar korai humanizmus lendülete meglehetősen éles kontrasztként jelentkezik a középkori irodalom fejlődésében. Ez végeredményben két aktív gócba vezethető vissza, a korábbi, kancelláriai előzményeken kívül. Az egyik az „autodidakta” humanista, Vitéz János személye és köre, aki Itáliát soha sem látta, mégis az első műhelyt rendezte be Váradon. A másik: Mátyás renaissance udvara. Mindkettő Közép-Kelet-Európában igen korai. Ami a Vitéz-féle első váradi centrumot illeti, szinte egyedülálló. Hasonló csak Krakóban volt ezidőtájt, mert Bécsben az 1442-ben Itáliából érkezett Aeneas Sylvius kezdeményezte, s ez sugárzik ki Prágára is (noha előzmények már a XIV. sz.-ban ott is voltak). Erősen hiányolom ennek a váradi körnek bemutatását, jellemzését. Hiányolom továbbá, hogy a humanizmus-kutatásunk nem veszi figyelembe annak a közép-kelet-európai első „nemzetközi” humanista csoportnak a létezését, mely 1450 táján, Aeneas Sylviusszal az élén ezen a tájon formálódik, levelezés és személyes eszmecsere útján rendszeresen érintkezik. Ide tartozik jónéhány kancelláriai alkalmazott a bécsi birodalmi és osztrák kancelláriáról (Michael Pfullendorf, Wilhelm (!) Forchtenauer,³⁶⁶ Johann Nihil de Prag császári asztronómus (!), az ismertebb nevű Georg von Peuerbach, Johann Rot, a későbbi boroszlói püspök és mások), az első osztrák humanista művecske (egy *Dialogus a szerelemről* 1454) szerzője Johann Tröster, akinek személye már csak azért is érdekes, mert a jelek szerint 1454–1457

³⁶³ Kiss 2012, 124.

³⁶⁴ Kiss 2012, 121.

³⁶⁵ Szűcs 1967, i.m. 129–130.

³⁶⁶ Wolfgang Forchtenauer a helyes név.

közt Vitéz titkára volt. Ide tartozik a cseh kancellár, Prokop Rabstein és köre, s állandó a kapcsolat a krakkói püspök, Zbigniew Olesznicki körével. E társaság lelke Aeneas Sylvius, s az ő Bécsből való távozása (1455) után szét is hullik rövidesen. Vitéz János e nyilvántartott „elit” számottevő tagja volt már korábban is, majd 1452–1457 közt Bécsben és Prágában személyesen is alkalma van a korábban levelezés útján fenntartott kapcsolatot realizálnia.

A bécsi kapcsolatok vizsgálata nemcsak elsődlegessége miatt indokolt, hanem azért is, mivel a leggazdagabb és talán legfontosabb kapcsolati útvonalnak tűnik a bécsi udvarral folytatott levelezéseknek és elsősorban az ott tevékenykedő, az Alpokon túli humanizmus apostolához fűződő barátságoknak köszönhetően. A Szűcs által említett bécsi humanista kör szereplőire és leginkább a kör centrumát képező Enea Silvio Piccolominire ezért is tértem ki egy egész fejezetnyi terjedelemben. A Piccolomini körül működő és kiterjedt, bécsi humanista baráti kört Vitéz a centrumon át közelítette meg.

A mecénatúrák működéséről írt fejezetben említettem, hogy Antonio Beccadelli *Maecenasaihoz Maecenatulusok* révén jutott el.³⁶⁷ Beccadellivel barátságban állt Piccolomini maga is, élénk levelezésben álltak, hasonló szellemben alkottak, így talán nem meglepő, hogy mintha Beccadelli szavait fedezhetnénk fel Piccolomini művészpártoló tevékenységében. Pontosan ezt látjuk ugyanis Vitéz esetében, mikor támogatottjait Piccolomini szolgálatja, aki bár kiváló kapcsolatokkal rendelkezett a bécsi udvarban, a hozzá segítségért fordulókat sorra Vitézhez, illetve pár másik barátjához, például az akkor a prágai kancellárián tevékenykedő Prokop von Rabensteinhez küldte.³⁶⁸ Piccolomini ezt szó szerint ki is mondja Vitézhez írt ajánlólevelében:³⁶⁹

Quod si possem Vergilio me comparare, a quo remotissimus sum, dicerem te Mecenate Augusti cancellarium, et hunc Horatium Flaccum esse, quem Maro trepidantem nimiumque timentem in cancellarium duxit. Sed cum tu rite teneas Mecenate locum, et hic Horatii personam non inepte ferat, solus ego comparationi vaco, qui nimis a Marone disto.

[Ha engem Vergiliushoz lehetne hasonlítani, akitől meglehetősen távol állok, azt mondanám, te Maecenas, Augustus kancellárja vagy, és ő pedig a remegő és túlságosan félénk Horatius Flaccus lenne, akit Maro vezetett be a kancelláriába. De amíg te joggal mondhatod magadénak Maecenas helyét, ő pedig Horatius álarcát illőképpen viselhetné, egyedül nekem nincs helyem ebben az összehasonlításban, mivel olyannyira különbözöm Marótól.]

Tehát V. László Augustus, Vitéz Maecenas, Piccolomini Vergilius és Tröster pedig Horatius ebben a megfeleltetésben. Piccolomini pedig Panormita szavával élve egyúttal Mecenate is, aki Vitézhez eljuttatja az állástalan humanistákat. Kettejük levelezését átvizsgálva a következő listát lehet felállítani azok nevéből, akiket Enea Vitéznek

³⁶⁷ BURKE 1999, 124. vö. SABBADINI 1916.

³⁶⁸ Ld. a Johannes Nihilról szóló bekezdést és jegyzeteit.

³⁶⁹ Ld. a Trösterről szóló bekezdés jegyzeteit, SZILÁGYI 2010, 130–131.

beajánlott kronológiai sorrendben: Nicolaus Liscius, Johannes Nihil, Johannes Tröster, Kosztolányi (Polycarpus) György és Virgilius Brixienis.

A bécsi kapcsolatok – egyetemi évek, diplomáciai utak, kancelláriai levelezések – révén került Vitéz ismeretségbe Georg Peuerbachhal és Johannes Regiomontanusszal is.³⁷⁰ A bécsi humanista kört – melynek többek közt Peuerbach, Nihil, Piccolomini és Tröster is tagja volt – mutatja be (néhol keverve ugyan V. László prágai udvarával) Johannes Tröster a Vitéznek ajánlott művében, így disszertációnak jelentős része tárgyalja ezt az ismeretségi hálózatot, ügyelve egyaránt az intertextualitás diakronikus és szinkronikus tengelyére.³⁷¹

Georg vagy Georgius Peuerbach kora legelismertebb csillagászai közé tartozott, így Vitéz őt szeretne volna megnyerni a pozsonyi egyetem tanárának, de Peuerbach inkább Bécsben maradt a császári udvarban. Ismeretségüket valószínűleg Bécsben kötötték, mikor Vitéz tárgyalás céljából felkereste Frigyes császárt, majd V. László kancellárjaként is gyakran időzött Bécsben.³⁷² Peuerbach Vitéz kérésére mindenesetre elkészítette és neki ajánlotta a *Tabula Varadiensis* (*Váradai táblák*) és a *Gnomon geometricus* (*A geometriai gnómon szerkezete*), melyekkel meg lehetett előre jósolni a új- és a teliholdat, de a számításban fellelhető 22 perces tévedés (!) azt mutatja, hogy soha nem járt Váradon, csupán bécsi adatait vette alapul számításaihoz. Vitéznek ebben az esetben legfeljebb tiszteletből vagy egyszeri javadalmazás fejében írhatta műveit, igazi patronálásról nem beszélhetünk. Minden bizonnyal többször is találkoztak, megvolt rá a lehetőségük, mikor Peuerbach V. László (prágai) udvarában dolgozott, s csak a fiatal uralkodó halála után ment át III. Frigyes udvarába.³⁷³ Peuerbach a *Váradai táblák*hoz írt dedikációban kiemeli, hogy Vitéz az északi népek körében az egyedüli, aki a *studia humanitatis* műveli, megemlíti világhírű könyvtárát és hangsúlyozza különös érdeklődését a matematikusok és csillagászok eredményei iránt.³⁷⁴

Peuerbach a bécsi egyetemen csinált karriert, hasonlóan Regiomontanushoz: 1446-ban iratkozott be a nyári szemeszterre Georius Awnpekh de Pewrbach néven az osztrák *natio*

³⁷⁰ A bécsi udvari kapcsolatok feltérképezésében nagy segítségemre van Paul-Joachim Heinig alapos és kiváló összefoglaló munkája, melyben III. Frigyes udvarának kapcsolati hálózatát mutatja be: HEINIG 1997.

³⁷¹ „Ez a megközelítés voltaképpen újraorientálja az intertextualitás tengelyét: az autonóm irodalomtörténet diakronikus szövegét a kulturális rendszer szinkronikus szövegével helyettesíti.” – MONTROSE 1998, idézett részt ld. 113.

³⁷² FRAKNÓI 1879, 158.

³⁷³ ZINNER 18–33. vö. WACZULIK 1984, 39–44. ill. 517.

³⁷⁴ ÁBEL 1880a, 176–77. A dedikációknak nincs teljes fordításuk, részleteket ld. FRAKNÓI 1879, 159. WACZULIK 1984, 39–44.

tagjaként,³⁷⁵ 1448-ban bakkalaureus, majd 1453-ban – egy hároméves római utazást követően – Bécsben szerezte meg a magiszteri fokozatot is.³⁷⁶ Az 1453-as pestisjárvány miatt csak 1454-ben tudta megkezdeni előadásait, melyeket Piccolomini hatására 1454 és 1460 közt tartott az *Aeneis*ről, Iuvenalisról és Horatiusról.³⁷⁷ Róla szóló ismereteink nemcsak az egyetemi aktáknak és műveinek köszönhetőek, hanem fennmaradt levelezésének is.³⁷⁸ Legfőbb levelezőtársa, jó barátja földije, Johannes Nihil volt, akiről később még ejtek szót. Vitézt minden bizonnal mint V. László kancellárját ismerte meg az 1450-es évek elején, mikor V. László házi asztronómusa lett.³⁷⁹

Johannes Regiomontanusról, azaz a königsbergi János mesterről biztosan tudjuk, hogy Vitéznek és Mátyásnak is protektoráltja volt. Vitéz eredetileg Regiomontanus mesterét, Georg Peurbachot szeretete volna megnyerni a pozsonyi egyetem tanárának, de ő visszautasította az ajánlatot, így került a pozsonyi egyetemre tanítványa, Regiomontanus. Hogy az ifjú csillagász Peurbach révén került kapcsolatba Vitézzel, eddig is köztudomású volt, s ezt erősíti meg egy eddig kevésbé ismert levele is, melyben a három éve elhunyt mesteréről megemlékezvén – tehát 1464 körül, a pozsonyi meghívás előtt három évvel – megemlíti Vitézt mint Peurbach jótevőjét:³⁸⁰

Omitto, quod doctissimus Cardinalis S. Petri ad Vincula sepe numero te domesticis suis adnumerare voluit, Quod Dominus Ioannes Varadiensis Episcopus multa te humanitate amplexus est. Sed Bessarionem benefactorem communem nostrum, atque Patronum haud quaquam preterire licet...

[Arról már nem is beszélve, hogy a Megbilincselte Szent Péter igen művelt kardinális nagygyakran akart téged a saját házához tartozónak számolni, és hogy János váradi püspök úr igen nagy emberséggel bánt veled. De Bésszariónt, közös jótevőnket és patrónusunkat semmiképp sem lehet kihagyni...]

Johannes Regiomontanus életéről, munkásságáról és kapcsolatairól számos tanulmány, disszertáció és monográfia megjelent már, ami nemcsak a téma divatos voltát, hanem a róla és tőle fennmaradt írások nagy számát is mutatja.³⁸¹ Stúdiumait 1447-ben a lipcsei egyetemen kezdte, majd 1450-ben, tizennégy évesen iratkozott be a bécsi egyetem nyári szemeszterére Johannis Molitoris de Ku(e)nigsperg néven,³⁸² s már 1452 elején megszerezte a bakkalaureusi fokozatot, 1457-ben egyetemi tanári státuszt kapott, majd az aktákban a következő évek előadásait találni: 1458, 1460 és 1461, előbbi kettőt

³⁷⁵ MUV I, 246.

³⁷⁶ AFA III/1, 4.

³⁷⁷ AFA III/1, 61., 77., 95., 115.

³⁷⁸ CZERNY 1888.

³⁷⁹ KLANICZAY 2001, 164–165.

³⁸⁰ WALLNER 1947, 199. idézi Gassendit, ld. GASSENDI 1854, 74.

³⁸¹ A legfontosabbak: ZINNER 1938.; UIBLEIN 1999, 409–442.

³⁸² MUV I, 275. vö. ZINNER 1938, 13–57.

csillagászati-matematikai olvasmányokból, utóbbit Vergilius eklogáiról tartotta.³⁸³ 1462-ben Bésszarión kardinális hívására Rómába ment, hogy megtanuljon görögül és elkészítse Ptolemaiosz *Almagestjének* egy jobb fordítását, ugyanis a közkézen forgó középkori latin fordítás használhatatlannak bizonyult.³⁸⁴ Bécsben Georg Peuerbachhal feltehetően már 1450/1451 körül megismerkedtek, jöllehet Peuerbach ekkor még nem tartott órákat. Ekkor kötött barátságuk Peuerbach 1461-ben bekövetkezett haláláig megmaradt, s Regiomontanus sokat idézi Peuerbach tanait műveiben.³⁸⁵ Regiomontanus 1451-ben elkészítette Portugáliai Eleonóra, III. Frigyes jegyesének horoszkópját, majd 1455-től időjárás-előjelzésekkel is foglalkozott, 1457-től pedig elkezdett a táblákhoz megfigyeléseket végezni,³⁸⁶ ez utóbbi tevékenységéhez kapcsolható a pozsonyi egyetemre való 1467-es évi meghívása is. Pajorin Klára felveti azt a lehetőséget is, hogy talán Regiomontanus is Janusszal (annak 1465-ös itáliai követi útja alkalmával) érkezhett Magyarországra.³⁸⁷

Amennyiben Regiomontanus tanítani szeretett volna, csalódnia kellett. Bár nem sok forrásunk van a tanrendre vonatkozóan, azt azonban tudjuk, hogy Vitéz elsősorban a *Tabula Varadiensis* címen ismert Peuerbach-mű magyarázataival bízta meg. Két művét is Vitéznek ajánlotta, mindkettő csillagászati szakkönyv, tk. egyes műszerek használati utasításai: *Tabulae directionum projectionumque in nativitatibus multum utiles* (Az irányok és eredetek táblái, melyek a születéseknél nagyon hasznosak),³⁸⁸ melyet Esztergomban készített el, és a *Tractatus de torqueto* (A csillagászati torquetumról),³⁸⁹ illetve a sajnos elveszett évkönyvek, melyeket Vitéz mindig magával hordott, s melyek véleményének kikérdezése nélkül állítólag nem kezdte el a napot, olyan babonás volt.³⁹⁰ Mátyásnak is ajánlott egy könyvet, a *Canones LXIII in tabulam primi mobilis* (Rektaszcenzió-számítási táblázatok 63 oldalon)³⁹¹ címűt, de sosem lett udvari csillagász, s mikor Vitéz kegyvesztett lett, Regiomontanus elhagyta Magyarországot és sosem tért

³⁸³ AFA II, 94, 116, 122.

³⁸⁴ KLANICZAY 2001, 165.

³⁸⁵ ZINNER 1938, 33. ill. 44.

³⁸⁶ ZINNER 1938, 34–43.

³⁸⁷ PAJORIN 2011a, 277.

³⁸⁸ ÁBEL 1880a, 168–70. magyarul WACZULIK 1984, 46–48.

³⁸⁹ REGIOMONTANUS 1972, 574–78. magyarul: WACZULIK 1984, 48–53.

³⁹⁰ „Sok tudományban az elsők közé tartozott, az asztrológiának pedig annyira híve volt, hogy a csillagászati naptárt mindig magával hordta, és semmit sem cselekedett, míg a csillagokat meg nem kérdezte.” MARZIO 1977, 43. (30. cap.)

³⁹¹ A műnek tudtommal nincs hivatalos magyar fordítása, a zárójelben hozott cím Vargha Domokosnéétől származik, ld. VARGHA 1997, 1104.

vissza.³⁹² A Vitéznek ajánlott művek dedikációjában ő is megemlíti Vitéz könyvtárának pompáját és azt is, hogy a főpap meghívta a pozsonyi egyetemre oktatónak.³⁹³ Egyes elképzelések szerint Regiomontanus Mátyás rejtélyes betegségét gyógyította a horoszkópok segítségével.³⁹⁴

Semmit sem tudunk az ajánlás sikerét illetően egy nem sokkal későbbi esetről: 1455-ben Piccolomini Vitéz figyelmébe ajánlott egy bizonyos Vergilius Brixiensis, azaz bresciai Vergiliust, akiről eddig Fraknói egy említését leszámítva nem szólt a szakirodalom.³⁹⁵

Virgilius has tue Dignationi litteras deferet, non ille Mantuanus vates, toto notissimus orbe, sed Brixiensis; quamvis illo inferior, nobili tamen loco natus, et amini, corporisque dotibus non ignobilis. Qui cum magnam orbis partem lustraverit, ac diversarum mores gentium viderit et urbes, non tamen satis instructum credit se, nisi et Germanie consuetudines pernoscatur. Cupit vel regi vel cuiquam domino potenti servire, dum viret idonea labori fecundo iuventa.

[Vergilius fogja e levelet elvinni méltóságotoknak, nem ama mantovai, akit ismer az egész földkerekség, hanem a bresciai; jóllehet annál alacsonyabb rendű, de nemes születésű, és testi-lelki adottságait tekintve sem nemtelen. Bár a földkerekség nagy részét bejárta, és látta különféle népek szokásait és városait, mégsem hiszi azt magáról, hogy eléggé felkészült, míg Németország szokásait is meg nem ismeri. Szeretne a királynak vagy valamely hatalmas úrnak szolgálni, míg fiatalsága alkalmas a termékeny munkára.]

A levelet átadó és abban szereplő Vergilius Brixiensis minden bizonnyal azonos Virgilio Bornati val, aki Bresciában született 1427-ben, s tanulmányai után 1452-ben a Szentszék *abbreviatora* lett, ám úgy tűnik, ez a cím csak névleges volt, valójában sosem töltötte be e tisztséget. 1450 és 1460 közt követi útjai során jelentéseket írt, melyek ma a Chiariban lévő Biblioteca Morcellianában olvashatóak. Követi útjai az Itáliai- és Ibériai-félszigeten át, majd a Német-római Császárságtól Magyarorszáig, Lengyelországtól a Baltikumig, Angliába, Flandriába és Franciaországba szóltak életrajzírója szerint.³⁹⁶ 1460-ban Mantovába ment Piccolomini hívására, aki akkor már II. Pius pápaként összehívta a keresztény népeket, hogy a törökellenes kereszties háborút előkészítse. Magyarországi útjáról és kapcsolatairól bővebb betekintést nyerhetünk, ha megvizsgáljuk azt a pár levelet, melyet 1454 nyarán kapott: tudniillik Györgyi Bodó Gergely budai várnagy³⁹⁷ az 1454. augusztus 3-án Budán kelt, és V. László király ezév szeptemberében Prágában kelt

³⁹² ZINNER 1938, 105–122. vö. WACZULIK 1984, 45–58. ill. 520.

³⁹³ ÁBEL 1880a, 168–70.

³⁹⁴ A Mátyás körüli orvos-asztrológusokról ld. SZATHMÁRY 1940.

³⁹⁵ FRAKNÓI 1879, 133. vö. FRAKNÓI 1878a, VII. 1455. július 18. Vergilius Brixiensis ajánlása. A Pajorin Klára tiszteletére írt tanulmányomban még nem azonosítottam be, SZILÁGYI 2012b, 199.

³⁹⁶ DE CARO 1970. vö. RIVETTI 1904.

³⁹⁷ Györgyi Bodó Gergely korábban erdélyi alvajda volt, majd budai várnagy lett, ld. SZABÓ 1872, 156.

levelét.³⁹⁸ Piccolomini Vitézhez írt ajánlása ezzel szemben csak 1455. július 18-án kelt, tehát Virgiliót már mint a magyar ügyekben jártas, Európa-szerte gyakorlott követet méltatta – úgy tűnik, sikertelenül.

Sikerrel járt azonban Piccolomini a volaterrai Nicolaus Liscius (vagy olaszosan Niccolò Lisci) ajánlásakor, aki végül titkári hivatalt nyert. Piccolomini Liscius érkezését ajánlólevelében így harangozza be:³⁹⁹

is vestram dignationem et suo et meo nomine visitabit. Commendo eum dignitati vestre, reputaturus mihi ipsi prestitum, quicquid in eius personam vestra prestabilitas aut auxiliū aut humanitatis impenderit; nam mihi homo singulari caritate et affectione connexus est. Puto, virtutem eius postquam noveritis, una mecum diligetis.

[Méltóságotokat a maga és az én nevemben fogja felkeresni. Méltóságtok kegyelmébe ajánlom: a saját magaménak tekintem majd mindazt a segítséget és figyelmet, amit eminenciátok rá fordított; kivételes szeretet és barátság fűz vele össze ugyanis. Meggyőződésem, hogy ha megismeritek erényét, hozzám hasonlóan megkedvelitek.]

Liscius a legfelsőbb körökben lett jártas ekkortól, így aztán egy évvel később, 1454. szeptemberében már ő adott választ László nevében Prokop von Rabenstein cseh kancellárnak⁴⁰⁰ és 1456-ban, mikor Hunyadi László Cillei Ulrikot megölte, Liscius pontos részletekkel szolgált levelében.⁴⁰¹

Enea Silvio Piccolomini a hozzá forduló fiatalokat sorra igyekezett barátainál elhelyezni, így Vitéznél, Johannes Campisiusnál, illetve a prágai udvarban. Előfordult a prágai csillagász, Johannes Nihil vagy Nihili esetében az is, hogy 1449-ben Piccolomini Campisiusnak ajánlotta őt, majd 1454-ben ugyanazon a napon Vitéznek Podjebrád Györgynek saját és III. Frigyes nevében is. Nihil a bécsi udvarban volt, és szeretett volna Prágába kerülni, ezért volt szüksége Vitéz segítségére, hogy Podjebrád vagy V. László udvarába vezesse, de úgy tűnik, mindannyiuk segítsége elmaradt, s ő továbbra is bécsi udvari csillagász maradt.⁴⁰² Pedig Piccolomini láthatóan mindent megtett a siker érdekében.⁴⁰³

Johannem Nihili, astronomum eruditissimum, quid ni putem vestre dignationi notissimum, quem tota Germania atque Italia et novit et laudat? [...] Johannes [...] deditque se tandem litteris imbutusque philosophia non sine maximo labore – neque enim facile emergunt, quorum virtutibus obstat res angusta domi – astronomiam

³⁹⁸ Leírásuk ld. RIVETTI 1904, 167.

³⁹⁹ FRAKNÓI 1879, 133. vö. FRA 68, 356–57. (182. ep.) 1453. nov. 13., a volaterrai Nicolaus Liscius ajánlása.

⁴⁰⁰ CZ UKP AUKP sign. I/84, 1454. szept. 13.

⁴⁰¹ Fraknói szerint a levél kiadatlan: „Nicolaus Liscius kir. titkárnak 1456 november 21-ikén AENEAS SYLVIUS-hoz intézett kimerítő tudósítsa (melly a bolognai egyetem egyik codexében van meg) még nincs kiadva.” ld. FRAKNÓI 1878b, 131–32.

⁴⁰² ZINNER 1938, 20. vö. FRA 68, 425–427. (237. ep.), Piccolomini Podjebrád Györgynek ajánlja Nihilt, 1454. jan. 22.; FRA 68, 612. (XIX. ep.) Piccolomini Frigyes nevében ajánlja Podjebrádnak Nihilt, 1454. jan. 22.; FRA 68, 427–428. (238. ep.) Piccolomini Vitéznek Prágába, 1454. jan. 22.

⁴⁰³ FRA 68, 427–28. (288. ep.)

sectatus est atque in ea disciplina summus evasit. venit denique ad cesarem et ab eo cupide receptus diu inter aulicos nostros et dilectus et honoratus in paucis est. hic ego benivolentiam et amicitiam cum eo contraxi sumque ipso usus pluribus annis familiariter, cum et moribus et doctrina ejus non mediocriter oblectarer. [...] namque cum me vobis multis in rebus intellexerim carum et acceptum esse, non est mihi dubium, quin et amicos meos prestantis [!] viros vestro favore dignemini.

[Johannes Nihilről, az igen tudós asztronómusról, miért ne gondolnám, hogy méltóságod előtt is jól ismert, hiszen egész Germánia és Itália ismeri és dicsóíti? Johannes [...] átadta magát végül az irodalomnak és nem csekély áldozatot hozva a filozófiában is megmerítkezett – nem könnyű a felemelkedés azoknak ugyanis, akiknek szűkös anyagi helyzete erényeik útját keresztezi –, [végül] az asztronómiát választotta és ennek a tudományágnak a csúcsára hágott. Végül a császárhoz jött, aki örömmel fogadta és az udvarnál sokáig a keveseknek kijáró módon szerették és tisztelték. Itt kötöttem vele barátságot, és már évek óta bizalmas a viszonyunk, miután mind jelleme, mind szakértelme nem kis mértékben volt a kedvemre. [...] miután tehát megértettem sok dologból, hogy számotokra kedves és szívesen látott vagyok, nem kétséges számomra, hogy barátaimat is, akik kiváló férfiak, kedvezésekre méltatjátok.]

Szintén Piccolomini próbált segíteni Kosztolányi (Polycarpus) Györgynek is, akiről a későbbiekben lesz szó.

Nicolaus Modrusiensis (†1478), vagy ismertebb nevén a modrusi Miklós püspök, dalmát származású főpap is Piccolomininek köszönhetően érkezett Magyarországra. Fraknói szerint 1457-ig nem sokat tudunk életéről, csupán hogy bölcsészetből és hittudományból doktori fokozatot szerzett, valószínűleg a padovai egyetemen, majd 1457-ben a Frangepánok pártfogásának köszönhetően zenggi püspök lett.⁴⁰⁴ 1461-ben II. Pius pápa a modrusi püspökségre helyezte át, majd az ő utasítására jött Magyarországra, hogy segítséget kérjen a bosnyák király számára a török ellen, később Mátyás is követségbe küldte hasonló tárgyban Velencébe. 1463 nyarától 1464 második feléig tartózkodott Magyarországon, ahol Galeotto Marzio megemlékezése szerint megosztó viselkedésével hamar szerzett magának barátokat és ellenségeket egyaránt.⁴⁰⁵ *Tractatus philosophicus (Filozófiai traktátus)* vagy másképpen *De mortalium felicitate (A halandók boldogságáról)* című művét már Rómából ajánlotta Vitéznek, de mivel az ajánlás után sose tért vissza Magyarországra, vagy egy korábbi segítséget köszön meg művével, vagy baráti gesztusnak tekinthető a dedikáció.⁴⁰⁶ A baráti gesztus vagy köszönet a dedikáció szerint elsősorban egy közös szép emlékért illeti Vitézt: felidéz ugyanis egy

⁴⁰⁴ FRAKNÓI 1897, különösen: 2. vö. PAJORIN 1993.

⁴⁰⁵ Barátnak és támogatónak tekinthető Vitéz és Mátyás király is, eltekintve attól a legendától, miszerint Miklós Mátyással összekülönbözött volna, mivel utóbbi felismerte előbbi álnokságát. A történetet Galeotto Marzio jegyezte fel, de értesülései nem megbízhatóak, mivel a leírt események idején Marzio nem tartózkodott Budán, ld. Galeotto MARZIO, *De egregie...* 13. fejezet. Kardos jegyzetét ld. MARZIO 1982, 19.

⁴⁰⁶ ÖNB Cod. lat. 2431. feltehetően Vitéz példánya, kiadása: ÁBEL 1880a, 167–168., ld. CSAPODINÉ GÁRDONYI 1984, 121. Ez utóbbit támasztaná alá az is, hogy ismeretünk van egy II. Piusnak dedikált példányról is: Roma, Bibl. Casanatese B. IV. 13., ld. CSAPODINÉ GÁRDONYI 1984, 121.

igen kellemes és boldog telet (minden bizonnyal 1463 telét), melyet Váradon töltött Vitéz és sok igen bölcs férfi társaságában a már emlegetett könyvtárban. Ugyan más forrásunk nincs e téli közös emlékre vonatkozóan, valódiságában nincs okunk kételkedni. Dedikációjában ritkaságszámba menő módon Vitézt patrónusának nevezi (*te viro doctissimo disertissimoque patrono utar*), akinek azért küldi el ezt a traktátusát, hogy megőrizze, ha esetleg a művet indexre tennék.

Ritoókné Szalay Ágnes feltételezése, mely szerint a pozsonyi egyetem eddig megnyugtatóan nem azonosított tanára, „magister Petrus, doctor artium et medicinae” nem más, mint a rejtélyes sorsú vándorhumanista Peter Luder (1415–72), mai napig nem bizonyítható és nem is cáfolható.⁴⁰⁷ Az az útvonal azonban, mely alapján Ludert Vitéz körébe bekapcsolja, illeszkedik az általam felvázoltakhoz. Luder feltételezhetően Huntpichler révén került Vitézzel ismeretségbe, ám olyan szintű és mérvű összefonódások találhatóak Vitéz és a bécsi humanisták kommunikációjában, hogy nehéz egy-egy hatást egy személynek tulajdonítani. Szemléltetésül idézem azt, hogy Janus Pannonius Henricusnak, azaz Heinrich von Gundelfingennek írt ódájában azt helyezi kilátásba, hogy az ifjú a Parnasszust eléri majd,⁴⁰⁸ s az ő körében tevékenykedő Luder is tanítványait hasonlóan biztatta:⁴⁰⁹

ut quisque si non arduis Parnasi cacuminibus... ad fontem Pegasi pervenire possit.

[amint bárki, ha nem is a Parnasszus magas csúcsaira, de a Pégaszosz forrásához eljuthat]

Erre a képre azért érdemes felhívni a figyelmet, mert Johannes Tröster is, aki bécsi humanistaként Piccolomini közvetítésével került Vitéz szolgálatába, s Janus barátjának mondhatta magát, így ír Janusról:⁴¹⁰

si facta tuique domini me respicient [...], ad Castalidum illum Heliconis fontem, qui nunc in Eridani litore alte Estensis menibus domus cingitur, ubi Pannonius ille preclarus Iohannes in Pegaseo sedens me expectat, me dedam.

[ha a tettek és a te uraid tekintettel lesznek rám [...], a Helikonnak ama kasztáliai forrásához járulok, melyet most a Pó partján, az Este-ház magas falai öveznek, ahol az a bizonyos híres-neves pannon János [ti. Janus Pannonius] a Pégaszoszon ülve vár rám.]

⁴⁰⁷ RITOÓKNÉ SZALAY 2002, 15–16. (= RITOÓKNÉ SZALAY 1996, 16.)

⁴⁰⁸ 453. ep. = IANI PANNONII 2006, 259–61.

⁴⁰⁹ Idézi RITOÓKNÉ SZALAY 2002, 16.

⁴¹⁰ Melléklet 5, 381–83. sor, vö. 13. ep. 9–12., IANI PANNONII 2006, 77.

„Sed mihi Castalium nec spirant pectora nectar,
Nec sunt Aonio, labra rigata, lacu.
Non mihi Pegaseae, veniunt in carmina, vires,
Ut possim tantos, edere voce, duces.”

Ezek a szöveghelyek jól illusztrálják, hogy Janus Pannonius, Johannes Tröster és Peter Luder mind ugyanazon diskurzus részesei, ugyanannak a beszédhelyzetnek és társaságnak tagjai. Ugyan Luder és Vitéz közvetlen kapcsolatára nincs bizonyíték, a fentebbi példákon túl elegendő arra utalni, hogy Luder előbb említett tanítványa, Heinrich von Gundelfingen Vitéz János és könyvtárának dicsőítésére verset írt, mely bár sajnos nem maradt fent, de Janus egy hozzá írt epigrammájából tudunk róla.⁴¹¹ Luder egyébként azon a kortársaik által is csodált vándorhumanisták egyike volt, aki egyetemi tanulmányait 16 évesen kezdte. Ezután beutazta Európát és végül Guarino tanítványa lett; 1445-től Velencében jegyző, de ezt is megunván 1456-ban I. Frigyes választófejedelem hívására visszatért a heidelbergi egyetemre, ahol tanulmányait kezdte, majd 1460 körül az erfurti és a lipcei egyetemen oktatott, innen Padovába ment, majd 1468-ban Bázélba. 1470-ben beiratkozott a bécsi egyetemre, majd 1472-ben itt is halt meg. Mozgalmas életútjában sok az ismeretlen részlet, ezért sok a feltételezés is.⁴¹²

Piccolomini mellett fontos még szólni a domonkos Leonhard Huntpichlerről, mint fontos bécsi kapcsolatról. Vitéz Huntpichler tanácsát is kikérte a pozsonyi egyetem megalapításakor, fennmaradt néhány levél, melyekben Huntpichler elvi és gyakorlati tanácsokkal látja el Vitézt.⁴¹³ A skolasztikus-humanista vitában állást nem foglalt, szerinte mindkét rendszernek vannak előnyei. Ugyanezt a toleranciát képviselte akkor is, mikor figyelmeztette Vitézt, hogy figyeljen oda az egyetem működtetésében arra, hogy a különböző nációjú és helyzetű diákok és tanárok jól megférjenek egymás mellett, egymás munkáját segítsék, ne pedig akadályozzák.⁴¹⁴ Lehetséges, hogy már a bázeli zsinatról ismerték egymást, erre utal egy 1467-ben Vitézhez írt levelében.⁴¹⁵

In concilio Basiliensi sepe vidi fieri mentionem apud magnos prelatos.

[A bázeli zsinaton láttam, hogy gyakran említik a főpapoknál.]

Ugyan az egyetemalapításban kiemelten fontos szerepet játszott Huntpichler, az egyetemen oktató tanárok támogatását azonban praktikusabb egy későbbi alfejezetben, a Mátyással közösen támogatottak körében tárgyalni.

⁴¹¹ 452. ep. = IANI PANNONII 2006, 257–59. vö. RITOÓKNÉ SZALAY 2002, 15.

⁴¹² Luderről bővebben ld. WATTENBACH 1869.; JOACHIMSON 1896.; BERTALOT 1915.; PROBST – METZGER 2003.

⁴¹³ FRANK 1967.

⁴¹⁴ FRANK 1976, 372. és FRANK 1967, 437.

⁴¹⁵ FRANK 1976, 224.

III.3.5. Janus és tanuló társai, illetve az általuk Vitézhez kerültek csoportja (1450–)

Janus és tanuló társai révén járt sikerrel talán a legtöbb állást és támogatást kereső ifjú. Janus és ifjabb Vitéz János mellett itt kell felsorolni ismét a következőket, akik elsődlegesen Vitéz segítségével tanultak külföldön és/vagy csináltak külföldi karriert: Simon Hungarus, Kosztolányi (Polycarpus) György, Bánfalvi (Barius) Miklós, talán Zágrábi György Ágoston, Ivanich Pál. Janus tanácsára próbáltak támogatást szerezni Vitéztől: Galeotto Marzio sikerrel, Gaspare Tribraço és Ioannész Argüropulosz ismeretlen eredménnyel.

Galeotto Marzio (1427–97) vagy Galotteus Martius ugyanis 1460–1461 fordulóján járt először Magyarországon, Janus révén, akinek iskolatársa volt Guarinónál 1447-től, majd visszatért Itáliába, és Padovában, majd Bolognában tanított.⁴¹⁶ 1465-ben is Janusszal érkezett Magyarországra annak római követútja után, s 1471-ig Mátyás király társalkodója, mulattatója, a könyvtár őrzője volt. Mindeközben elsőszámú mecénásának mégis Vitézt tarthatta, amire nemcsak abból következtethetünk, hogy az összeesküvés bukásakor elsők közt menekült Itáliába, hanem erre utal az is, hogy filozófia-fiziognómiai traktátusát (*De homine*) Vitéznek ajánlotta, s az előszóban az érsek páratlan műveltségét és mecénatúrájának, műpártolásának kiválóságát dicsőítette:⁴¹⁷

Qui tempestate nostra musas ex toto orbe fugatas ad⁴¹⁸ se revocavit, Hungariamque novum musarum domicilium constituit, unde factum est ut qui dispersi fuerant docti ad ipsum tanquam ad litterarum parentem turmatim confluerint [...] disciplinarum delectionem, doctorum hominum fauorem rei pater gubernacula, nam in eorum regnorum bonus recumbat, nunquam dimisit neque post posuit

[Ő hívta maga köré a mi korunkban a Múzsákat, akik az egész világról menekültek, s Magyarországot tette a Múzsák új lakhelyévé. Azért azután a szétszórt tudósok csapatostul hozzá özönlöttek, mint az irodalom atyjához. [...] sohasem hanyagolta vagy napolta el a könyvekről való gondoskodást, a tudományokban való gyönyörködést, a tudós férfiak pártfogolását...]

A *De homine* a „filológiai indíttatású orvosi munkák tipikus példáját hozza”⁴¹⁹. Csillagászati és fiológusi érdeklődésükben rendkívül hasonlítottak egymásra, így jellemző, hogy 1469-ben együtt emendálták Marcus Manilius *Astronomicon*jának egy példányát.⁴²⁰ Galeotto több alkalommal megemlékezett Vitézről később is, ám akkor már nem

⁴¹⁶ Galeotto Marzio életéről és munkásságáról magyarul ld. BÉKÉS 2005. és BÉKÉS 2011.; PAJORIN 2000c.

⁴¹⁷ A műnek nincs teljes fordítása, a dedikációt ill. részleteket ld. Szörényi László fordítása: MARZIO 1982. ill. Waczulik Margit fordítása: WACZULIK 1984, 62–65. Idézett részt ld. MARZIO 1982, 1007. A latin eredetit ld. *Galeotti Martii Narniensis ad R. D. Archiepiscopum Strigonensem in librum de homine epistola*. MARZIO 1517, 62v–61r. ill. ÁBEL 1880a, 172–74.

⁴¹⁸ A nyomtatványban: *da* (!)

⁴¹⁹ KLANICZAY 2001, 170.

⁴²⁰ BÉKÉS 2011, 15. A kódex leírását ld. FÖLDESI 2008, 146. (kat. 23.) Hogy mennyire egy érdeklődés jellemezte Vitéz barátait, jól mutatja, hogy ezt a művet 1473-ban végül Regiomontanus adta ki.

feltétlenül pozitív hangnemben, mintha a korábbi barátságukat titkolnia, sőt tagadnia kellett volna. A *De egregie sapienter et iocose dictis ac factis Mathiae regis (Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv)* művében felhívja a figyelmet Vitéz babonás voltára, illetve csak érintőlegesen utal az ismeretségre, s Vitéz Jánosként már inkább ifjabb Vitéz Jánosról szól, aki mellesleg rokona volt a rosszemlékű Vitéznek és Janus Pannoniusnak.⁴²¹

Gaspere Tribraco vagy Gasparus Tribracus (1439–93) *Eclogae* című, hét eklogát tartalmazó munkáját feltehetően Janus javaslatára ajánlotta Vitéznek. Bár Tribraco is Guarinónál tanult, ferrarai tanulmányait csak 1458-ban kezdte meg, így minden valószínűség szerint csak Janus 1465-ös római követjárása során volt alkalmuk megismerkedni. A szakirodalomban elfogadott álláspont, hogy Janus ekkor javasolta Tribracónak a Vitézzel való kapcsolat felvételét. A kettejük közt kialakult barátság lenyomatát találjuk Janus Tribracóhoz írt három epigrammájában is.⁴²² A Corvina-kötet, mely korábban Vitéz saját példánya volt, arról tanúskodik, hogy a művet eredetileg nem Vitéznek szánták, mivel a dedikációs levelet utólag illesztették a versek elé.⁴²³ Későbbi kapcsolatról nem tudni.

Ioannész Argüropulosz, latinosan Johannes Argyropulos (1415k.–1487) bizánci humanista Arisztotelész *Περὶ οὐρανοῦ (Az égboltról)* című művének latin fordítását (*De caelo*) 1466-ban ajánlotta Vitéznek, feltehetően Janus és/vagy Garázda Péter tanácsára.⁴²⁴ Janus 1465-ös követi útján meglátogatta őt Firenzében, ahol egy valószínű magyar kolóniában találta. A magyar kolónia centrumában minden bizonnyal Garázda Péter állt, de ott volt Báthory Miklós és Bartolomeo Fonzio barátja, Farkas Mihály is. Így aztán az a korábbi elmélet, miszerint Argüropuloszt Janus hívta 1465-ös útja során Magyarországra, némileg módosítandó: legalább ilyen fontos szerepet kell e meghívásban Garázda Péternek is tulajdonítani. Bár az invitálás háttérben Vitéz állhatott,⁴²⁵ az érsek életében Argüropulosz végül nem érkezett meg Magyarországra, mivel a Mátyás elleni összeesküvés híre elijesztette. Magyarországra nem jöhetett, de már Firenzében sem maradhatott, mivel helyére időközben felvették Andronikosz Kallisztoszt, így végül Rómába távozott.⁴²⁶ Mindazonáltal Janusszal közeli barátságban állhatott, erről

⁴²¹ MARZIO 1977, 38. (27. cap.)

⁴²² Ld. 404–406. ep., ld. IANI PANNONII 2006, 236–37.

⁴²³ ÁBEL 1880a, 178–79. ZSUPÁN 2008, 220–221. CSAPODINÉ GÁRDONYI 1984, 144.

⁴²⁴ A dedikációt ld. ÁBEL 1880a, 170–72. A műről és Argüropuloszról bővebben ld. PAJORIN 2011a, 279. ill. EKLER 2008, 106–108.

⁴²⁵ KLANICZAY 2001, 113–114. vö. FRAKNÓI 2008, 256–257.

⁴²⁶ PAJORIN 2011a, 278–79.

árulkodik két hozzá írt epigrammája.⁴²⁷ A dedikációban a hagyományos dicstoposzokat sorolja fel, melyekkel Vitéz kedvében szeretne járni, és hangoztatja, hogy mikor kiválóságának híre eljutott hozzá, úgy döntött, hogy ezt a munkáját neki fogja ajánlani. Véleménye szerint Vitéznek nem kis örömet fog szerezni e könyv, mely segítségével végre sok eddig homályos vagy félreértett szöveghely válik érthetővé.

III.3.6. Mátyással közösen vagy egymás után támogatottak (1458/1460–)

Különösen nehéz szétválasztani ezt a csoportot más csoportoktól, ugyanis sok tudós, humanista nem elégedvén meg Maecenas kegyeivel, Augustus támogatására törekedett.

Galeotto Marzio ugyan Janus hívására jön Vitéz udvarába, de már első hosszabb itt tartózkodása idején Mátyás egyik legfelsőbb embere lett, majd a Vitéz-féle összeesküvés után pár évvel már Mátyás pártfogoltjaként élt Budán, s a Corvin Jánosnak ajánlott művében – mellyel egyúttal jelezte Mátyás felé, hogy elfogadja legitim utódnak fiát – már elhatárolódott korábbi jótevőjétől.⁴²⁸

Ha nem is határolódott el teljes mértékben, de szintén visszatért Magyarországra és Mátyás szolgálatába állt az a Bartolomeo Fonzio, akit Vitéz és Garázda Péter is patronált. Fonzio talán azért nem kényszerült magyarázkodásra és Vitéztől való elhatárolódásra, mivel igen rövid ideig állt vele kapcsolatban, ellentétben Marzióval. Bartolomeo Fonzio vagy Bartholomeo della Fonte, Bartolomaeus Fontius (1447–1513), aki a Corvina-könyvtár utolsó könyvtárosaként ismert, olyan bőkezű pártfogók támogatását tudhatta magáénak, mint Mátyás király és Vitéz János, de támogatottja volt Garázda Péternek, majd Giuliano Medicinek is.⁴²⁹ A *De poenitentia* (A bűnbánatról) című dialógusát eredetileg Vitéznek akarta ajánlani, amiről a mű egyik variánsának előszavában tájékoztat,⁴³⁰ majd végül Giuliano Medicinek (is) ajánlotta. Fonzio minden bizonnyal Garázda Péter javaslatára és Vitéz hívására jött volna Magyarországra, talán a pozsonyi egyetem katedrája is várta,⁴³¹ ám az érsek összeesküvése és bukása miatt, hasonlóan barátjához, Argüropuloszhoz, Rómába utazott inkább.⁴³² Végül 1488-ban mégis megérkezett Magyarországra, akkor már Taddeo Ugoletto ajánlására, és ekkor szinte tüstént a Corvina könyvtárosa és Mátyás támogatottja lett.

⁴²⁷ KLANICZAY 2001, 113. vö. PAJORIN 2011a, 279–80.

⁴²⁸ Ld. MARZIO 1977, 38.

⁴²⁹ A magyar szakirodalom, így elsősorban CSAPODINÉ GÁRDONYI 1977. és KLANICZAY 2001. Charles Trinkaus cikkét dolgozták fel, mai napig ő a kiindulási alap, ld. TRINKAUS 1970.

⁴³⁰ Vö., CSAPODINÉ GÁRDONYI 1977, 38–40. ill. az ajánlásról röviden ld. FONTE 2011, 190.

⁴³¹ KLANICZAY 2001, 113.; TRINKAUS 1970.

⁴³² PAJORIN 2011a, 280.

Georgiosz Trapezuntiosz, latinosan Georgius Trapezuntius (1395–1472k.), a híres görög emigráns kezdettől fogva élénk érdeklődést mutatott a magyarországi ügyek iránt: már Vitéz nagyváradi elődjével, Johannes de Dominisszal is kapcsolatban állt,⁴³³ majd Szent Nagy Vazul Eunomius ellen írt művének latin fordítását (*Contra Eunomium*) Vitéznek,⁴³⁴ illetve *De Spiritu Sancto* (*A Szentlélekről*) címmel készített fordítását Janusnak, Ptolemaiosz *Ἡ Μεγάλη Σύνταξις*, vagy az *Almagest* című művéből készült, *Magna compositio* címen ismert latin fordításához készített kommentárját pedig Mátyásnak ajánlotta.⁴³⁵ Monfasani, Trapezuntiosz monográfusa szerint Vitéznek 1467–68 körül dedikálhatta művét; Trapezuntioszt ugyanis előtte megvádolták, hogy II. Mehmeddel összejátszott, s csak 1467-ben, a pozsonyi egyetem alapításával egy időben szabadult a börtönből. Monfasani azt sejtí, hogy Trapezuntiosz ekkor ismerkedett meg Kosztolányi (Polycarpus) Györggyel, aki ekkor Rómában volt mint Mátyás diplomatája.⁴³⁶ Kosztolányi később feleségül vette a görög tudós lányát és Rómában telepedett le, így minden valószínűség szerint ő volt az egyik legfőbb közvetítő a pápai és a magyar közös ügyekben.⁴³⁷ De ugyanakkor megemlíti Handó Györgyöt is, aki 1467-ben Rómába ment patrónusa, Vitéz számára megszerezni a bíborosi címet, majd egészen 1469-ig Rómában maradt.⁴³⁸ Magyarországi kapcsolatai mögött Klaniczay Tibor és Ritoókné Szalay Ágnes is pozsonyi professzorságot sejtene, de ezt a források hiánya miatt sem megcáfolni, sem alátámasztani nem tudjuk.⁴³⁹

Mínthogy az egyetem alapítását Mátyás kérte, II. Pál pápa pedig az universitas kialakításával és irányításával Vitézt (és Janust) bízta meg, így az Academia Istropolitana tanárainak és dékánjainak támogatását Mátyás és Vitéz közös ügyének tekinthetjük, mégha nyilvánvaló is, hogy az egyetem arculatát Vitéz határozta meg, az ő bukásával és halálával az egyetem sorsa is megpecsételődött. Az egyetem 1467-be nyitotta meg kapuit, így nem kívánok a szükségesnél jobban elmélyedni a részleteiben, melyeket Császár Mihály és Klaniczay Tibor már bőségesen tárgyaltak, jóllehet sok keresnivaló is maradt még. Így aztán sikerült az akták révén egy eddig be nem azonosított tanárt találnom, név szerint Johannes de Kupferberget,⁴⁴⁰ aki minden bizonnyal csillagászként érkezett az intézmény oktatóinak sorába a korábban már ismert nevek mellé, kik közül a

⁴³³ Vö. legutóbb PAJORIN 2011b, 14–22.

⁴³⁴ ÁBEL 1880a, 175–76.

⁴³⁵ EKLER 2008, 108–112.

⁴³⁶ Trapezuntius magyar kapcsolatairól ld. MONFASANI 1976, 194–200. KLANICZAY 2001, 114.

⁴³⁷ MONFASANI 1976, 197.

⁴³⁸ MONFASANI 1976, 199.

⁴³⁹ EKLER 2007. és RITOÓKNÉ SZALAY 2002, 13. KLANICZAY 2001, 114.

⁴⁴⁰ Ld. SZILÁGYI 2012d.

legfontosabbak következők: Georg von Schönberg⁴⁴¹, Giovanni Gatti,⁴⁴² Laurentius Koch aus Krompach,⁴⁴³ Nicolaus Schricker aus Hüttendorf⁴⁴⁴, Matthias Gruber aus Mödling⁴⁴⁵, Angelus Rangon von Pern.⁴⁴⁶ Közülük a többség a bécsi egyetem hallgatója volt, vagy akár oktatója is.

III.3.7. A legközelebb állók: rokonok és/vagy közeli munkatársak

Janus Pannonius (1434k.–1472) patronálására, neveltetésére és iskoláztatására nem szükséges ebben a dolgozatban kitérni, megtették már ezt bőségesen az elődök.⁴⁴⁷ Álljon itt inkább egy parafrázis, mely dolgozatom célkitűzésével összhangban áll: Aki Janus Pannonius és Vitéz János humanista kapcsolatainak teljes hálózatát fel tudja fejteni, az egyúttal megtalálja a kulcsot a magyar Quanttrocento titkához is.⁴⁴⁸

Ifjabb Vitéz Jánosra (†1499) ugyanaz érvényes, ami Janusra:

egyházi pályája jó értelemben vett nepotizmussal, az érseknek a tehetséges unokaöccsöt támogató gondoskodásával indult.⁴⁴⁹

Galeotto Marzio tanítványa volt, ennek köszönhetően 1478-ban az ő közbenjárására adott kegyelmet a pápa az eretnekséggel vádolt Marziónak. 1467-től Padovában tanult, itt szerzett kánonjogi doktorátust is, zágrábi kanonok, majd váradi prépost lett. Nem szükséges e dolgozatban alaposabban bemutatni pályáját, mely Vitéz halála után – némi hallgatás után – immáron Mátyás szolgálatában, az ő követeként folytatódott, de nagybátyja szellemiségét továbbörökítve, amint azt az általa alapított *Sodalitas Litteraria Danibiana* nevű társaság munkássága és humanista mecénatúrája is mutatja.⁴⁵⁰

Rokona lévén Garázda Péter (1450?–1507) is élvezte a főpap bőkezűségét, Vitéz és Janus támogatása révén tanult előbb Guarinónál Ferrarában, majd Firenzében 1469-ben, Padovában 1471-ben, haza csak Vitéz és Janus halála után, 1473-ban érkezett, s ezután papi tisztségek sorát töltötte be Esztergomban, Nyitrán és Pécsen.

⁴⁴¹ CSÁSZÁR 1914, 38–45.

⁴⁴² CSÁSZÁR 1914, 56–57.

⁴⁴³ CSÁSZÁR 1914, 59–61.

⁴⁴⁴ CSÁSZÁR 1914, 61.

⁴⁴⁵ CSÁSZÁR 1914, 61–62.

⁴⁴⁶ CSÁSZÁR 1914, 62.

⁴⁴⁷ FRAKNÓI 1879, 152–154. et passim. HUSZTI 1931.; RITOÓKNÉ SZALAY 2002.; JANKOVITS 2002., PAJORIN 1999.; KARDOS 1955, 123–149, 228–243, et passim.

⁴⁴⁸ Az idézet eredetije a szállóigévé vált részlet Huszti József tollából: „Aki Vitéz János humanista egyéniségének kialakulását meg tudja magyarítani, az egyúttal megtalálta a kulcsot a magyar Quanttrocento titkához is.” – HUSZTI 1955, 521.

⁴⁴⁹ RITOÓKNÉ SZALAY 2002, 138. (*A veszprémi Camena* 137–45.)

⁴⁵⁰ RITOÓKNÉ SZALAY 2002 passim. Vö. ÁBEL 1880b. ill. FRAKNÓI 1899b. és PAJORIN 2000e.

Megyericsei János (1470–1517), akit szintén rokoni szálak fűztek a főpaphoz, születése kései volta miatt nem jöhet számításba mint támogatott személy.

Nem feledkezhetünk el Vitéz hűséges írnokáról, Ivanich Pálról sem, aki a *Leveleskönyv* darabjait összegyűjtötte és jegyzetekkel látta el. Ivanichot később követként látjuk viszont Rómában, ahol Simon Hungarusszal számolnak be egymásnak az elmúlt eseményekről, többek közt arról, hogy V. Miklósnak törökből ő tolmácsolt.⁴⁵¹ Ivanich tehát fényes karriert futott be, s ha úgy vesszük, Vitéz leveleihez írt kommentárja a magyarországi humanista filológia egyik első terméke.⁴⁵²

Pár olyan külföldön tanuló ifjú nevét is meg kell említsük, akiknek továbbtanulását minden valószínűség szerint támogatta Vitéz, de erre más bizonyítékunk nincs azon kívül, minthogy Janusszal együtt tanultak és Vitézzel levelezésben álltak. Bánfalvi Miklós, vagy latinus nevén Nicolaus Barius azon kevesek egyike, akiről biztosan tudjuk, hogy Vitéz taníttatta Padovában, ahol 1451-ben jogi doktorátust szerzett, Vitéz ugyanis egy hozzá írt levelében így fogalmaz.⁴⁵³

dum tibi semper optato agnomine illo, quod tuo quidem studio, nostro vero voto petitem iam consecutus es, congratulari debueram [...] Dicit enim, ut omne illud, quod ab Italia retulisti, pro vetusto more tecum – inquiens – commune constituo etc. Fateor quidem te hoc more, ymmo potius debito erga me teneri. [...] cum tamen ita mihi hactenus in animo et in spe constitueram, ut doctoratum illum tu quidem teneres, ego vero possiderem.

[miközben örömet kellene kifejeznem ama hön óhajtott címed miatt, amelyet a magad szorgalmával ugyan, de a mi kívánságunkra keresvén immár megszerezteél... [...] Azt állítod ugyanis, hogy mindazt, amit Itáliából hoztál, ősi szokás szerint veled – úgymond – közösnek nyilvánítom stb. Nos, valóban kijelentem, hogy te ezzel a szokással tartozol nekem. [...] mind ez ideig azt a reményt tápláltam a lelkem mélyén, hogy te a birtokosa leszel annak a doktorátusnak, én viszont a tulajdonosa.]

Vitéz tehát azt állítja, Miklós fokozatszerzése neki is köszönhető, nemcsak a diák szorgalmának. Az ellentét elsimulhatott, mivel a fokozatszerzést kancelláriai hivatal követte: 1453 januárjában Vitéz lett a titkos kancellár V. László oldalán, s maga mellé Bariust vette alkancellárnak.⁴⁵⁴

Kosztolányi (Polycarpus) Györgyről vagy latinosan Georgius Polycarpus de Kosztolanról (1431k.–1489k.) elsősorban levelváltásai, a nürnbergi gyűlésen elmondott beszéde és a hozzá írt epigrammák alapján szerezhetjük

⁴⁵¹ JUHÁSZ 1932, 13–15. vö. HUSZTI 1927.

⁴⁵² KLANICZAY 2001, 164.

⁴⁵³ Vitéz levele Bariusnak 1451. jan. 20., BORONKAI 1980, 154–56., idézett részt ld. 155. Magyarul: BORONKAI–BELLUS 1987, 191–194. idézett részt ld. 192–94.

⁴⁵⁴ SZAKÁLY 1990b, 23. vö. FRAKNÓI 1899a, 1–3.

legfőbb ismereteinket.⁴⁵⁵ Vitéz taníttatta Guarinónál, aki mellett aztán 1453-ban órát is tarthatott: Vergilius-szövegolvasói óráján hallgatója volt Simon (Hungarus), akinek fényes jövőt jósolt, Janus Pannoniusról pedig szuperlatívuszokban szólt Vitézhez írt levelében.⁴⁵⁶ Ferrarában taníttatta Enea Silvio Piccolomini unokaöccsét, Francesco Todeschini-Piccolominit is, ezért Fraknói szerint a későbbi II. Pius pápához az unokaöccse révén jutott el, s ennek a barátságnak a lenyomata tükröződik Enea 1455-ben írt válaszlevelében, melyben arra buzdítja a hozzá segítségért fordulót, hogy Vitéznél próbáljon szolgálatot nyerni, s ez minden bizonnyal teljesült is.⁴⁵⁷ Janusszal, akivel tanulótársak voltak,⁴⁵⁸ szintén jó viszonyban állt, a fiatal költő felnézett a Ferrarában tanító Kosztolányira, s két epigrammát is írt hozzá.⁴⁵⁹ 1458-ban már a magyar királyi kancellária főjegyzője, 1460-ban Sienában Mátyás követe II. Pius pápánál, utána többször is jár itáliai követi úton (1462-ben Velencében, 1463-ban Rómában) a törökellenes összefogás érdekében, majd 1468-tól Rómában telepedett le, ott élt feleségével, Georgiosz Trapezuntiosz lányával, s a Szentszék írnokaként működött.⁴⁶⁰ Úgy tűnik, hogy Kosztolányi az egyik legfontosabb kapocs Trapezuntiosz és Bartholomeo Fonzio felé.

Több magyar Simont ismerünk ebből a korból a külföldön tanult diákok közül, a szóban forgó Simon Hungarus az, amelyiket Vitéz Ferrarában taníttatott, s Kosztolányi 1453-ban Vergiliusra oktatta,⁴⁶¹ de nem lehet azonos azzal, aki 1452-ben Padovában jogi doktorátust szerzett.⁴⁶² A mi diákunk egy Vitézhez írt levelében beszámol egy találkozásról, mely közte és Ivanich Pál közt zajlott le. A levélből Ivanich későbbi sorsára is fény derül, de azt is megtudjuk, hogy Kosztolányi milyen hálával emlegeti Vitéz nevét.⁴⁶³ Simon későbbi sorsáról nem tudni.

Fraknói szerint aligha lehet kétséges, hogy Bajoni Istvánt is Vitéz taníttatta Ferrarában Guarinónál, majd Bolognában. Hazatérvén Itáliából Vitéztől a váradi, Janustól

⁴⁵⁵ Összegyűjtötte: JUHÁSZ 1932, 6–13. vö. FRAKNÓI 1898a, 2–14.

⁴⁵⁶ JUHÁSZ 1932, 6–7. vö. HUSZTI 1931, 36.

⁴⁵⁷ 1455. ápr. 15. után íródhatott Kosztolányi (Polycarpus) György ajánlása, erre a Eneának Kosztolányihoz írt leveléből lehet következtetni: FRAKNÓI 1879, 133. Az egész levél fordítását és bővebben FRAKNÓI 1898a. különösen 3–5. 5: „Követte-e György a sienai püspök tanácsát, nem találjuk nyomát. 1458 nyarán tűnik fel újból. [...] Ekkor tehát már királyi szolgálatban állott, és mint titkár, a cancelláriában volt alkalmazva, ahol kétségkívül Vitéz János nyitott neki tért tehetségei érvényesítésére.”

⁴⁵⁸ Janus utal rá egy levelében, ld. FRAKNÓI 1898a, 3.

⁴⁵⁹ JUHÁSZ 1932, 13. vö. IANI PANNONII 2006, 223. (378. ep.) és IANI PANNONII 2006, 225. (382. ep.)

⁴⁶⁰ PAJORIN 2000b. és JUHÁSZ 1932.

⁴⁶¹ Simonról bővebben ld. HUSZTI 1927. vö. FRAKNÓI 1898a.

⁴⁶² Licentia privati examinis et publica doctoratus d. Simonis de Ungaria in i. can. approbati nem. discr. sub... 1452. május 12. vö. AGAGP II/1, 60.

⁴⁶³ JUHÁSZ 1932, 13–15.

a pécsi káptalanban kapott javadalmat, az ő révükön került Mátyás szolgálatába is, akinek 1467-től teljesített szolgálatot. Egy legendás vadászjelenetét Janus is megverselte.⁴⁶⁴

Zágrábi György Ágoston (Georgius Augustinus Zagradiensis) Janus köréhez tartozhatott Ferrarában, közvetlen pártfogója talán Ostffy Miklós esztergomi prépost volt, akihez egyetlen ismert levelét címezte.⁴⁶⁵ Ostffy ekkor minden valószínűség szerint Bésszarión kardinális köréhez tartozott.

Biztosan kapcsolatban állt Báthory Miklós (1435k.–1506) humanista főpappal is, aki hasonlóan Vitéz unokaöccseihez, Guarinónál tanult, s aki később Vácott főiskolát alapított, humanista centrumot hozva létre itáliai professzorokkal (Pescennio Francesco Negro, Barnrdino d'Udine), Battista Guarinivel pedig élénk levelezést folytatott.⁴⁶⁶

Handó György (†1480k.) későbbi kalocsai érseket Vitéz taníttatta Padovában, így a bölcsész és jogi doktorátus megszerzése után tért haza, erre vonatkozóan a forrásunk Vespasiano da Bisticci híres életrajzgyűjteménye.⁴⁶⁷ 1465-ben elnyerte a pécsi székesegyházi prépostság javadalmát, majd Janus kíséretében részt vett a római diplomáciai küldetésben. A következő évben Mátyás király alkancellárnak nevezte ki Vitéz János esztergomi és Várdai István kalocsai érsekek mellett.⁴⁶⁸ 1467-ben az ő feladata volt, hogy egykori pártfogója, Vitéz számára kieszközölje a bíborosi címet, de ezt csak két év múlva sikerült elérnie. Később is Mátyás mellett teljesített szolgálatokat, így például Bánfi Miklóssal együtt tagja volt annak a követségnek, amely Beatrix hercegnő kezét igyekezett megkérni Mátyás számára. Vitéz és Janus bukása nemhogy nem érintette karrierjének alakulását, sőt úgy tűnik, kedvező hatással volt rá: a két főpap bukása és halála után Handó vette át feladataik jelentős részét.

Vetési Albert Vitéznek kortársa, mondhatni vetélytársa volt: Hunyadi János titkára lett, miután Vitéz és a kormányzó közt megromlott a kapcsolat, és amikor a II. Pius pápa által 1459-ben összehívott mantovai kongresszusra Vitéz lett volna a legalkalmasabb szónok, Mátyás mégis Vetésit küldte el, annak ellenére, hogy Vitéz és Piccolomini barátsága köztudomású volt.⁴⁶⁹

Szintén nem Vitéz taníttatta, ám 1443-tól a kancellárián alkalmazta Hangácsi Albertet, majd Vitéz váradi püspöki kinevezése után főjegyző lett. Hunyadi János a

⁴⁶⁴ FRAKNÓI 1899a, 3–5. JANUS PANNONIUS 1987, 314–15. A vers új kritikai kiadása még nem készült el, de a munkálatok közben felfedezett eredményekről ld. TÖRÖK 2008, 155–56.

⁴⁶⁵ JUHÁSZ 15–20. vö. HUSZTI 1931, 35.

⁴⁶⁶ PAJORIN 2000a.

⁴⁶⁷ FRAKNÓI 1898b.

⁴⁶⁸ FRAKNÓI 1898b, 103.

⁴⁶⁹ FRAKNÓI 1898c, különösen 393.

csanádi püspökséget is neki adományozta. A Hunyadi-Cillei viszály után, László kivégzését követően V. László őt küldte Szilágyi Erzsébethez, mivel ő független maradt a konfliktus során, s később Mátyás egyik fontos diplomatája lett.⁴⁷⁰

Sankfalvi Antal karrierje – egyetemi tanulmányai után – Vitéz váradi püspöki udvarában kezdődött, a váradi káptalanban kanonoki javadalmat kapott, de Vitéz bukása nem akadályozta meg előrelépésében, sőt, Mátyás király diplomatája lett.⁴⁷¹

Kancelláriai feladatai során Vitéznek sokszor kellett érintkeznie más alkalmazottakkal, így például Sáry Péterrel (†1468k.), Vezsényi Lászlóval (†1463) és Moharai Miklóssal is. Utóbbi 1449-től a bécsi egyetemen végezte bölcsész és hittudományi tanulmányait, hazatérte után váci örkanonok lett. Még feltehetően Bécsben ismerkedett meg Enea Silvio Piccolominivel, akinek pápai udvarában szolgálattelvő kamarás lett, magyarországi követek gyakran fordultak hozzá és Janus pártfogását is élvezte. Egy 1463-as hazalátogatását leszámítva II. Pius haláláig Rómában élt, majd Magyarországon telepedett le, s Mátyás küldte Itáliába követi megbízatásokkal. Veronai Gábor felé volt fontos kapocs és Georg von Schönberg pozsony préposttal is járt közös követségben.⁴⁷²

Kései karrierjük miatt nem vagy csak kevésbé ismerhették egymást Szántai Mihállyal és Kalmancsai/Kálmáncsehi Domokossal.⁴⁷³

III.3.8. Rejtélyes és elmaradt patronálások

Kénytelenek vagyunk egy ötödik csoportot is létrehozni, mivel egyes személyekről nem tudjuk, kinek a révén vagy pontosan hogyan kerültek Vitézzel kapcsolatba.

Minden valószínűség szerint Vitéz hívatta Kárai László budai préposttal Budára Andreas Hess vagy Hess Andrást, aki a Vitéz-féle összeesküvés után két, Vitéz halála után pedig egy évvel, 1473-ban jelentette meg a két legkorábbi magyarországi nyomtatott könyvet: a *Chronica Hungarorum*ot és egy másik kötetet, melyben Nagy Szent Vazul *A költők olvasásáról* szóló műve és *Szókratész védőbeszédének Xenophón által megörökített változatának latin fordítása* jelent meg.⁴⁷⁴ Későbből nem találni nyomát, mai napig tisztázatlan, hogy nyomdáját bezárni kényszerült és külföldre távozott, vagy esetleg elhunyt. Vitéz kezdettől fogva érdeklődött a technikai újdonságok iránt, különösen, ami a könyvterjesztést szolgálhatja. Borsa Gedeon tanulmányában valószínűsíti, hogy Vitéz

⁴⁷⁰ FRAKNÓI 1898d.

⁴⁷¹ FRAKNÓI 1898f, 871–75.

⁴⁷² FRAKNÓI 1898e, Moharait ld. 775–81.

⁴⁷³ FRAKNÓI 1898f, 865–70.

⁴⁷⁴ Bibor 2008, 23–24.

mainzi követi útja alkalmával az elsők közt tekintette meg Gutenberg még készülõ alkotását, sõt azt állítja, hogy Hess 1472-ben már elkészült a *Chronica* első változatával, melynek Vitézhez írt dedikációját késõbb eltávolította.⁴⁷⁵ Bibor Máté szerint nem csupán a dedikáció, hanem maga a mû szerkezete is a Vitéz melletti kiállítás jele:⁴⁷⁶

A kinyomtatott mû alapja a XIV. századi krónikakompozíció egy 1342-ig kiegészített példánya, amelyet – a szerzõ nevének említése nélkül – a Küküllei János által I. Lajosról írott életrajz követ. A kiadványban az 1382 utáni események csak nagyon röviden szerepelnek. Szövege Hunyadi Mátyás moldvai hadjáratának (1467/1468) elbeszélésével fejezõdik be, így Hess elkerülte azt, hogy a legfõbb pártfogója által vezetett lázadásról és leverésérõl (a megváltozott helyzetnek megfelelõ) beszámolókat nyomtasson ki.

Mátyás szemében feltehetõen gyanúsnak tûnhetett a Vitéz által behívott mester, másrészt reprezentatív díszkönyvtárába szívesebben vásárolt akár rosszabb szövegminõségû, ám gyönyörû és drága, kézzel írt és festett kódexeket, melyeket többnyire a firenzei Vespasiano Bisticci mûhelyébõl rendelt meg.⁴⁷⁷

Jacobus Publicius, a híres vándorhumanista megfordult Magyarországon vagy Mátyás, vagy Vitéz udvarában, majd folytatta útját Portugáliába és Franciaországba. Egy fennmaradt mûvében, a *Panagericon domus Lavallensis*ben (Paris, lat. 7809) azt állítja, hogy írt egy mûvet Vitézrõl, melyet a szakirodalom *Vita Johannis Vitéz*⁴⁷⁸ címen tart számon, azonban egyetlen példánya sem ismert és arra vonatkozóan sincs adatunk, hogy elkészült-e valaha ez a munka.⁴⁷⁹

III.4. Egyéni prioritások és irodalmi mecenatúra az 1450-es években

A fentiekbõl nyilvánvaló, hogy Vitéz mecenatúrájában az oktatáspolitikai-politikai és az irodalmi mecenatúra különös jelentõséggel bírt. Az irodalmi mecenatúrán belül érdemes megvizsgálni, milyen motivációkat sejtethetünk a támogatások háttérében, s ezek alapján az 1450-es évekbeli irodalmi mecenatúrára és jellegére vonatkozóan milyen megállapításokat tehetünk.

⁴⁷⁵Az Andreas Hesshez füzõdõ kapcsolatról vö. BORSA 1991, 113: „Bár az első hazai nyomtatvány, a *Chronica Hungarorum* eredeti ajánlása az első levélen kikövetkeztethetõen egykor Vitéznek szólt, az õ 1472 augusztusában bekövetkezett halálát követõen azonban Hess a kiadvány első füzetének külsõ levélpálját (a\ + 0 1 2) eltávolította. A *Chronica* szövegét (a 12 levél) újraszedte és ismét kinyomtatta, a Vitéznek szóló ajánlás helye azonban az első levélen üresen maradt.”

⁴⁷⁶ Bibor 2008, 23.

⁴⁷⁷ Vespasiano da Bisticci feljegyzéseiben sokat dicsérte Vitéz könyvtárát és tevékenységét, ld. HUSZTI 1931 passim.

⁴⁷⁸ CSAPODINÉ GÁRDONYI 1984, 131.

⁴⁷⁹ A mûvet idézi és Csapodinénak is a hivatkozási alapját adja: BERTALOT 1915, 17–19.

A Vitéz (irodalmi) mecénatúráját érintő írások megegyeznek abban, hogy a váradi püspök, majd esztergomi érsek a csillagászat iránt fokozott érdeklődést mutatott, s ezért számos csillagászt patronált, illetve egy csillagvizsgálót is építtetett Váradon, aminek a kialakításához Georg Peuerbach küldött eszközöket.⁴⁸⁰ Georg Peuerbach, Johannes Regiomontanus és Ilkus Márton nagyhatású csillagászok voltak a maguk idején s utódaik szemében is: előbbi kettőt a „bécsi matematikai iskola” nagyjaiként emlegetik. Mindeközben tudvalévő, hogy Vitéz a kor szintén nagy csillagászt, Johannes Nihilt *nem* karolta fel, jóllehet ugyanolyan jó ajánlással, tudniillik Piccolomini ajánlólevelével érkezett hozzá, mint sok bécsi barátja. Támogatta azonban az asztrológiával és fiziognómiával foglalkozó Galeotto Marziót, és a művében orvosi és csillagászati tudását fitogtató Johannes Tröstert. Még a váradi évek elején megfordult udvarában két olyan csillagász is, akik elébb orvosként szereztek maguknak hírnevet, s csak később lettek csillagászok, név szerint: Marcin Król z Żurawicy és Stanisław Pleszewski.

Vitéz csillagászathoz való viszonyáról már többen értekeztek,⁴⁸¹ maga Galeotto is utalt rá, hogy a püspök olyan babonás volt, hogy nem kezdte el a napot, míg a csillagászok véleményét ki nem kérte az aznapi eseményekkel kapcsolatban, s az azóta sajnos elveszett évkönyveket is mindig magánál tartotta.⁴⁸² Galeotto itt asztrológiát, azaz a csillagoknak a Földre, a földi dolgokra és élőlényekre gyakorolt hatását kutató tudományágot említette. A korszakban az asztronómia (ma: csillagászat), azaz a csillagok és bolygók mozgásának rendszerét leíró tudomány, és az asztrológia (ma: csillagjóslás) nem váltak még szét, sőt ahogy Békés Enikő is plasztikusan rámutatott, éppen Galeotto Marzio *De doctrina promiscua* című művének elemzése kapcsán, a csillagjóslás és a csillagászat legalább ilyen szorosan összefonódott a fiziognómiával és az orvostudománnyal.

Az asztrológia nem pusztán horoszkóp-készítést, jövendölést jelentett, hanem az orvosok számára is nélkülözhetetlen, természetfilozófiai ismeretek rendszerét.⁴⁸³

Békés nagyon fontos lépést tesz, mikor Galeotto művének eszmetörténeti vizsgálata során nem elégszik meg elődei antik és korabeli csillagászati párhuzamaival, mintáival, hanem rámutat, hogy legalább ilyen meghatározó szerepet kell tulajdonítanunk a padovai egyetemen folyó orvosi-asztrológiai oktatás hagyományának, illetve a késő középkori

⁴⁸⁰ SZÁLLÁSI 1990.

⁴⁸¹ Vitéz csillagászati érdeklődéséről bővebben ld. NAGY 1983.

⁴⁸² „Sok tudományban az elsők közé tartozott, az asztrológiának pedig annyira híve volt, hogy a csillagászati naptárt mindig magával hordta, és semmit sem cselekedett, míg a csillagokat meg nem kérdezte.” MARZIO 1977, 43. (30. cap.)

⁴⁸³ BÉKÉS 2011, 46.

orvosi fakultásokon kiemelt fontosságú asztrológia-oktatásnak.⁴⁸⁴ Önálló asztrológiai tanszék ugyanis csupán a krakkói egyetemen létesült 1459-ben, méghozzá Marcin Król z Żurawicy vezetésével, ezelőtti kizárólagos asztrológiai érdeklődésről is helytelen tehát szólni.⁴⁸⁵

Ugyancsak Galeottótól értesülünk arról, hogy Vitézt súlyos betegség gyötörte nap mint nap. A Vitéznek dedikált *De homine* című traktátusában sorra veszi az emberi szerveket és azok betegségeit, végül a húgyhólyagról így ír:⁴⁸⁶

Vesice morbus est calculus utinam non nimium notus sic nominatus a calcando est enim lapillus qui cum calcatur ledit ad cuius similitudinem morbum quoque dixere hoc etiam nomine appellant quibus in computando utuntur. Iuvenalis ponatur calculus ingens, sed hic morbus magnos plerumque viros inuestat et maxime Iohannem archiepiscopum Strigonensem: virum, divino consilio, doctrina admirabili, integritate vite conspicuum, rebus gestis clarissimum.

[A hólyag betegsége a húgyhólyagkő, amelynek latin neve, a *calculus* – noha ez kevésbé ismert – a taposni (*calcare*) igéből származik. Olyan ugyanis, mint az a kövecske, amely akkor sebzi meg a lábat, ha rálépnek. [...] De ez a betegség gyakran háborgat nagy embereket is, és leginkább János esztergomi érseket, ezen isteni belátású, csodálatos műveltségű, feddhetetlen életével tündöklő, tetteivel elhíresedett férfit.]

Majd pedig arról ír, hogy Vitéz milyen hősiezen tűrte fájdalmait:⁴⁸⁷

Et cum maxime calculo laboraret, librorum curam, disciplinarum delectionem, doctorum hominum favorem rei pater gubernacula, nam in eo multorum regnorum bonus recumbebat, nunquam dimisit neque post posuit.

[Még akkor is, mikor a legnagyobb mértékben szenvedett, könyveinek gondját, egyházi olvasmányait, a tudós férfikkal való társalgást és a kormányügyek tárgyalását egy pillanatig sem szakította félbe, és el nem halasztá.]

Tröster 1454 őszén Janusnak erős fogfájásról panaszkodik:⁴⁸⁸

Nisi ingens dentium dolor, qui ita vultum mihi distorsit, impediret, salutatum atque commendatum coram processissem...

[Ha nem akadályozna meg az a fogfájás, ami az arcomat úgy gyötöri, eljárulnék tiszteletemet tenni előtte és ajánlani magam...]

Ugyanebben az időszakban Johannes Hinderbachnál is egészségi problémákra hivatkozva menti ki magát, ebben az esetben épp májpanaszai voltak, legalábbis ezt hozta fel mentségül:⁴⁸⁹

Ita me hepatitis oppilatio tenuit, ut acerbe in clementiam mortis adesse credidi, que ita me toxi[ca]t...

⁴⁸⁴ BÉKÉS 2011, 46.

⁴⁸⁵ PIROZYŃSKI 1997, 22.

⁴⁸⁶ MARZIO 1490, 61v. Szörényi László fordítását i.m.: MARZIO 1982, 1006–1007.

⁴⁸⁶ MARZIO 1490, 62r

⁴⁸⁷ MARZIO 1490, 62r . Fraknói Vilmos fordítása, ld. FRAKNÓI 1879, 233.

⁴⁸⁸ Brno, UB, Mk 96, 152r (Melléklet 4.21.)

⁴⁸⁹ Brno, UB, Mk 96, 154r (Melléklet 4.23.)

[Olyannyira kínzott a májgörcs, hogy keserűen már a halál torkában éreztem magam, mely úgy mérgez engem...]

Mikor magát már biztos helyen tudta Vitéz barátságát és támogatását illetően, egy orvos barátját ajánlotta Vitéz figyelmébe, név szerint a dialógusban is szereplő Jacobus Castelbarcust, aki az akkor aktuális problémáról, ti. a pestisről írt értekezését Vitéznek ajánlotta.⁴⁹⁰

Elhamarkodott és idejétmúlt feltevés volna, ha Vitéz csillagászati érdeklődése mögött az öngyógyítás szándékát feltételeznénk, de teljes mértékben nem zárható ki ez a lehetőség sem, és megfontolandó mint Vitéz mecénatúráját formáló egyik motiváció. Csillagászati érdeklődésével kapcsolatban pedig egy apróságra szeretném még felhívni a figyelmet.

Vessünk ugyanis egy pillantást Vitéz egyetemi tanulmányaira. Matrikulálásának évében, 1434-ben tartott felolvasást a híres csillagász, Johannes de Gmunden⁴⁹¹ az *astrolabium* használatáról,⁴⁹² ezért feltételezhetjük, hogy Vitéz későbbi csillagászati érdeklődése akár már innen eredeztethető, de mindenesetre erős támogatást kaphatott. Eddig legkorábban Klaniczay is csak 1440-es évek végétől, az 1450-es évek elejétől eredezteti Vitéz csillagászati érdeklődését, mikor is a váradi püspöki udvarban vendégeskedett a lengyel Marcin Król z Zurawiczy, orvos-csillagász. Megjegyzendő, hogy a korábbi szakirodalomban csak azt hangsúlyozták ki, hogy a később Vitéz által támogatott Georg Peuerbach is a bécsi egyetemen tanított, és ő Gmunden-tanítvány volt, s ez mellesleg nem is állja meg helyét – minthogy Peuerbach Gmunden halála után négy évvel érkezett csak az egyetemre, s inkább Johann Schindel tanítványa lehetett –,⁴⁹³ ám az a lehetőség, hogy maga Vitéz (is) hallgathatta a nagy csillagász Gmunden előadását 1434-ben, látszólag mai napig elkerülte a kutatók figyelmét.

Ha végigtekintünk azonban azokon, akiket biztosan támogatott Vitéz akár oktatásuk költségeiben, akár elhelyezkedésüket segítve, a következő eredményre jutunk. A felsoroltak között a következő csoportokat lehetséges létrehozni: 1. oktatástámogatásban részesültek; 2. kancelláriai állást és/vagy egyházi stallumot kaptak Vitéz révén; 3. irodalmi mecénatúra részesei lehettek, avagy 4. a fent említettek különféle kombinációiban is kapcsolatba kerültek Vitézzel. Ez a támogatói kör szinte megegyezik azzal a karriermodellel, melyet Sheffler vázolt fel a 15. századi humanista

⁴⁹⁰ Melléklet 4.21. és 4.22.

⁴⁹¹ Róla bővebben ld. LHOTSKY 1965, 153–156.

⁴⁹² AFA II, 98.: „6506 / p-1 *vname*: Johannes *name*: de Gmunden *ort*: Gmunden *grad*: mag. *kontext*: *astrolabium quo ad usum et compositionem eius*”

⁴⁹³ UIBLEIN 1999, 411. vö. KLANICZAY 2001, 163–164. Ennek ellenére ma is jelennek meg olyan cikkek, melyek Peuerbachot Gmunden-tanítványként tüntetik fel, ld. GRÖSSING 2002, 77–88.

életpályamodelljeként.⁴⁹⁴ Vitéz volt annyira bőkezű és nagyvonalú, hogy híre messze földre eljutott és ezért sokan próbáltak ideig-óráig a szolgálatába kerülni, de azt a luxust nem engedhette meg magának, hogy kizárólag írásművészetükért támogasson fiatalokat: az irodalmi pártfogás ezért Vitéznél sokszor keveredik más elemekkel, pl. diplomáciai feladatokkal vagy orvosi-asztrológusi tevékenységekkel.

A dedikációk segíthetnek fetérképezni Vitéz irodalmi mecénatúráját, mely kapcsán nemcsak azt a szempontot kell szem előtt tartani, hogy valóban létrejött-e a patronálás a két személy közt, hanem azzal is érdemes foglalkozni, hogy Vitéz mecénatúrájának már meglévő hírneve milyen művek megírására készítette a kor alkotóit. E szempont alapján a következő támogatottak vagy támogatásra jelentkezők névsora állítható fel: Johannes Tröster, Johannes Regiomontanus, Georg Peuerbach, Nicolaus Modrusiensis, Ioannész Argüropulosz, Galeotto Marzio, Bartolomeo Fonzio, Georgiosz Trapezuntiosz, Gaspare Tribraço (és Jacobus Publicius). Közülük Johannes Tröster, Johannes Regiomontanus, Georg Peuerbach és Nicolaus Modrusiensis műveinek megszületése Vitéz bécsi (elsősorban Piccolominihez fűződő) kapcsolatainak köszönhető; míg Argüropulosz, Marzio, Fonzio, Trapezuntiosz és Tribraço próbálkozásai két Itáliában tanítatotthoz: Janushoz és Kosztolányi (Polycarpus) Györgyhez köthetőek. Jacobus Publicius minden bizonnyal a legrejtélyesebb személy Vitéz mecénatúrájának tárgyalásakor: sem az állítólag Vitéz életéről írt művét, sem pedig azt a kapcsolati útvonalat nem ismerjük, mely révén a magyar humanizmus atyjának ismeretségi körébe került – már amennyiben nem fikció az egész.

A főpap irodalmi mecénatúrájának köszönhetően a következő művek születtek meg: *Dialogus de remedio amoris* (Tröster), *Tabula Varadiensis* és *Gnomon geometricus* (Peuerbach), *Tabulae directionum profectionumque in nativitatibus multum* és *Tractatus de torqueto* (Regiomontanus), *Tractatus de homine* (Marzio), *Tractatus philosophicus* (Nicolaus Modrusiensis), *De poenitentia* (Fonzio), *Contra Eunomium* (ford., Georgiosz Trapezuntiosz), *Eclogae* (Tibraço), *De caelo* (ford., Argüropulosz), *Vita Johannis Vitéz* (Publicius). A művek tartalmuk alapján tulajdonképpen két típusba sorolhatók: a traktátusok (és azok fordításai), illetve a mai értelemben vett szépirodalmi alkotások csoportja különíthető el. A természettudományos érdeklődésről elég szó esett már, de a másik, ti. a szépirodalmi intenciók eddig mintha háttérbe szorultak volna. Holott ez a lista

⁴⁹⁴ SCHEFFLER 2008, 207–8.

alapján úgy tűnik, mai terminusokkal szólva Vitéz érdeklődése a *fiction* iránt legalább olyan erősnek bizonyult, mint a *non-fiction* iránt. A *Dialogus de remedio amoris* és a *De poenitentia* néha még a skolasztikus dialógusokat idézik, de sok tekintetben a humanista dialógusok előfutárai, első gyöngyszemei. Tribraço *Eclogae* címet viselő rövid kötete már egyértelműen a humanista verselés példánya, Janus verseinek méltó párja. A *Vita Johannes Vitézről* ugyan semmiféle ismeretünk nincs, azonban tematikája alapján a klasszikus biográfiák vagy a *virii illustres* műfaj követőjének tűnik.

Más szempontból vizsgálva azonban ismét az orvosi érdeklődés kerül előtérbe: a *Dialogus de remedio amoris*ban egy orvos és egy beteg párbeszédét olvashatjuk, a *De hominében* számtalan medicínatörténeti érdekesség rejlik, a *De poenitentiában* a bűnbánatnak fizikai tüneteit is részletezi a szerző, csak hogy a legfontosabbakat említsem. A szerelem mint betegség, illetve egyéb lelki megpróbáltatások, valamint valódi, testi betegségek közti összefüggések minden bizonnyal nemcsak korának szerzőit, de a dedikációkból sejthetően Vitézt is mélyen foglalkoztatták.

A fentiek alapján az egyértelműen megállapítható, hogy Vitéz irodalmi mecenatúrája az 1450-es években még nem épült ki teljesen, de azok a motivációk, melyek a későbbiekben meghatározóak lesznek, már ebben az évtizedben körvonalazódtak: (szép)irodalmi, csillagászati és orvosi érdeklődés keverednek, mindenhol az emberi élet alapvető érzéseit és kérdéseit állítva a vizsgálódás fókuszába.

A következőkben Vitéz irodalmi mecenatúrájának az egyik igen korai, ha nem legkorábbi darabjára térek rá, mely iskolapéldája a váradi püspök patrónusi tevékenységének mind a létrejöttét, mind a megvalósulását illetően is.

IV. Johannes Tröster, „az első bajor humanista”

Johannes Tröster neve talán ismerősen csenghet a magyar olvasó füle számára, ám ez sokkal inkább az erdélyi szász történetíró (1640–1670 k.)⁴⁹⁵ munkásságának köszönhető, semmint két évszázaddal korábban élt névrokona, a bajor humanista irodalmi tevékenységének, illetve ennek gazdag magyarországi recepciója folytán. Bár kettejük működése közt eltelt kétszáz év, mégis előfordult, hogy összekeverték őket.⁴⁹⁶ Ha az itthon kevésbé ismert, a 15. században élt Trösternek akadna mégis valamiféle nyoma a magyar nyelvű irodalomtörténetben, az bizonyosan elsősorban Fraknói Vilmos munkájának: a Vitéz János-monográfia⁴⁹⁷ megírásának és a Vitéz és Enea Silvio Piccolomini között lezajlott levelezés⁴⁹⁸ közlésének, illetve Szűcs Jenő már idézett vitairatának tudható be.⁴⁹⁹ Így aztán, bár a hazai kortárs kutatók számára nem feltétlenül volt ismeretlen e név,⁵⁰⁰ Szűcs Jenő megjegyzését leszámítva Fraknói óta egészen az utóbbi évekig a hazai reneszánszkutatás elsiklott fölötte. Holott Tröster nemcsak fontos diplomáciai feladatot látott el Vitéz szolgálatában, hanem minden jel szerint annak unokaöccsével, Janus Pannoniusszal is levelezésben, sőt, talán barátságban is állt. A nemzetközi szakirodalomban azonban már Fraknóit megelőzően és azóta is találni tudományos publikációkat, disszertációkat, melyekben Tröster humanista kapcsolatait, dialógusának szövegahagyományozódását, de mindenekelőtt egykori könyvtárának gazdagságát mutatják be a szerzők. Ezen felül pedig két szövegkiadás is készült már Tröster egyetlen ismert művéből, s tudomásom szerint készül egy harmadik is, melyben Tröster leveleit adják majd közre.⁵⁰¹ A következőkben röviden ismertetem Johannes Tröster életútját, amennyire az mai tudásunk szerint rekonstruálható.⁵⁰² Javaslom e fejezet

⁴⁹⁵ Róla legutóbb Cziráki Zsuzsanna írt bővebben kiváló könyvében, ld. CZIRÁKI 2006.

⁴⁹⁶ Kobolts idézi Georg Andreas Will lexikoncikkét, hibásan a VI. kötetből, mert valójában a IV. kötetben található a téves azonosítás. KOBOLTS 1795, 698. vö. WILL 1758, 72–3.

⁴⁹⁷ FRAKNÓI 1879.

⁴⁹⁸ A levelezés csak részben ismert, de a fennmaradt anyag jelentős részét Fraknói adta ki: FRAKNÓI 1878a.

⁴⁹⁹ „Ide tartozik jó néhány kancelláriai alkalmazott a bécsi birodalmi és osztrák kancellárián (Michael Pfullendorf, Wilhelm Furchtenauer, Johann Nihil de Prag császári asztronómus, az ismertebb nevű Georg von Peuerbach, Johann Rot, a későbbi boroszlói püspök és mások), az első osztrák humanista művecske (egy *Dialógus a szerelemről*, 1454) szerzője Johann Tröster, akinek személye már csak azért is érdekes, mert a jelek szerint 1454–57 közt Vitéz titkára volt.” SZÜCS 1974, 403–404. Vö. SZÜCS 1967, 366.

⁵⁰⁰ Az 1996-ban megjelent, internacionális közreműködésnek köszönhető *Humanismus und Renaissance in Ostmitteleuropa vor der Reformation* című tanulmánykötetben Strnad és Baumann több helyen is említi Tröstert. Ebben a kötetben megtalálható többek közt Ritoókné Szalay Ágnes és Marosi Ernő cikke is.

⁵⁰¹ Tröster leveleit Franz Fuchs, a würzburgi egyetem professzora rendezi sajtó alá.

⁵⁰² Az alábbiakban Johannes Tröster mint a *Dialogus de remedio amoris* és a brnói kódexben (UB, Mk 96) fennmaradt levelezések szerzőjének történeti személyként való kontextualizálására töreksem., vö. TÓTH 2008.

elolvasása előtt a mellékletben közölt *Dialogus de remedio amoris* című műnek és az itt közölt leveleinek elolvasását, mivel sok esetben ezekre támaszkodom, ezeket idézem. Tröster kiterjedt baráti társaságának, levelezőpartnereinek köre egyúttal szinte azonos a dialógus szereplőivel, s ők szinte kivétel nélkül mind a bécsi humanista kör tagjai voltak, így a történeti-magyarozó jegyzetekben (Melléklet 5.) prozopográfiai és egyéb, a szöveg jobb értéséhez szükséges segédletet készítettem róluk.

IV.1. A szép kezdetek (1425k.–1452)

Johannes Tröster a bajor Oberpfalz körzetbe tartozó Ambergben született feltehetően az 1420-as évek elején, legkésőbb 1425 körül,⁵⁰³ szüleit Hermann és Anna Trösternek hívták, a család anyagi helyzete pedig – ismerve Tröster későbbi tanulmányait – nem volt rossznak nevezhető.⁵⁰⁴ A következő adatunk róla az, hogy 1442. október 13-án,⁵⁰⁵ a téli szemeszterben immatrikulált a bécsi egyetem *artes* fakultására⁵⁰⁶ néhány földijével, köztük rokonával, Johannes Mendellel együtt.⁵⁰⁷ További tanulmányairól az utóbbi évekig nem voltak forrásaink. A bécsi egyetemi levéltár aktáinak digitalizálása révén azonban újabb adatok birtokába jutottam:⁵⁰⁸ Tröster a korban megszokott idő eltelte után, vagy

⁵⁰³ Életéről bővebben ld. WORSTBROCK 1995.; LEHMANN 1940. különösen 647–48.; BOSL 1983.; MÜLLER 2003.; FÜRBEETH 2011.; Megjegyzendő, hogy Bosl csupán Lehmann cikkére támaszkodott, nem tett hozzá újabb adalékot, csak Lehmann cikkét tömöríti egy kolónba, ezért elmélyült kutatáshoz semmiféleképpen sem ajánlom.

⁵⁰⁴ A szülei nevét Franz Fuchs találta meg a regensburgi püspöki központi levéltárban (Bischöfliches Zentralarchiv Regensburg BDK Urk. 1465 Juli 1), ld. FUCHS 2010, 98. Tröster szüleinél akkor esett szó, mikor a regensburgi kanonokságba belépett, s be kellett számoljon előéletéről. Innen tudjuk azt is, hogy az édesanyja ekkor még élt, édesapja azonban már elhunyt. Franz Fuchs készíti az új biográfiai lexikon szócikket Trösterről, így ezt a tanulmányt a szócikk előzményének tekinthetjük.

⁵⁰⁵ Uiblein figyelmeztet, hogy az október 13. mint téli és az április 14. mint nyári szemeszterre való beiratkozás csak hozzávetőleges, többnyire nem pontos, vö. UIBLEIN 1999, 410.

⁵⁰⁶ 1442. október 13: „Johannes Tro(e)ster de Amberga 4 gr.” MUV I, 229. Tröster a *natio Renensium*, azaz a többek közt a bajorokat, svábokat, hessenieket, frankokat és spanyol területről származókat tömörítő natio tagjaként immatrikulált, és négy prágai Groschent (groß) fizetett tandíjként, ami az akkori tandíjszabás szerint a jobb anyagi háttérrel rendelkező skolarok, kismesek és bakkalaureusok átlagos tandíját jelentette. Ld. MUV I, XI–XXI. A bejegyzés a matrikula 53b folióján található.

⁵⁰⁷ MUV I, 229.: (fol 54a) „Johannes M(a)endel de Amberga 4 gr.” Johannes Mendel Tröster jóbarátja volt, akivel nemcsak együtt végezte az egyetemet, de később mindketten a regensburgi kanonokságon voltak, és nem utolsósorban könyvgyűjtő szenedélyük is összekötötte őket. Bibliofilágukat mutatja az a tény, hogy egy Cyprianus-kötetet például közösen ajándékoztak a tegernseei kolostornak. Bővebben ld. CORTESI 2003, 10–14. Mendel egyébként Tröster után hat évvel jutott el a bakkalaureusi tanulmányokat lezáró vizsgáig, mert feltehetően hiányzott a tanulmányai befejezéséhez szükséges anyagi fedezet. Erre utal a matrikulában a „d” jelzés: „der Kandidat hat wegen fehlender Geldmittel um Dispens von der Anschaffung eines Habits oder von Bezahlung der Taxen angesucht” 1451. aug. 9.: „10519 / b-10 vname: Johannes name: Mendel ort: Amberga ann: d. 1455. márc. 14-én magiszteri fokozatot szerzett, az 1456-os nyári szemeszterben Cicero *De senectute* című művéből tartott felolvasást, 1457 nyári szemeszterében egy ismeretlen műről tartott előadást, 1458. július 12-én ismét anyagi problémák miatt csúszott a vizsgája, 1458 nyári szemeszterében pedig Lucanus-szövegolvasást tartott.

⁵⁰⁸ Az adatokat velem egy időben találta meg Martin Wagendorfer is, aki eredményeit ld. WAGENDORFER 2012.

annál kicsit korábban, az 1444-es téli szemeszter folyamán, egészen pontosan 1445. január 7-én vizsgára bocsáttatott, hogy nyilvános dispután bizonyítsa a bakkalaureátus címére való alkalmasságát.⁵⁰⁹ A vizsga, az ún. *determinatio*⁵¹⁰ eredményét az aktákban nem tüntetik fel külön e helyütt, a bécsi egyetem *artes* fakultásának *Receptorijában* azonban további adatot találni: az ambergi Johannes Tröster 1445. április 14-én, Szent Tiborc napján elnyerte a bakkalaureusi fokozatot és ezzel a címmel az egyetem bakkalaureusai közé felvétetett.⁵¹¹ A bécsi egyetem *artes* fakultásán mindenesetre nem találni későbből nyomát, tehát az bizonyos, hogy nem tartott felolvasásokat⁵¹² és nem szerzett magiszteri fokozatot, de ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy ne tanulhatott volna továbbra is az egyetemen. Paul Uiblein hangsúlyozza a bécsi egyetem dokumentumairól és szervezetéről írt alapvető fontosságú monográfiájában, hogy nem tudunk arról a tömegről semmit, akik a bakkalaureátusi fokozatot ugyan megszerezték, de további akadémiai címre nem tettek szert, mivel a matrikulákban nincs róluk későbbi bejegyzés, ám ez a tény nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy akár évtizedeken át tanultak és működtek az egyetemen, vagy megkezdett tanulmányaikat folytatva, vagy más karokra áthallgatva.⁵¹³ Mivel Tröster levelezésében a dialógusban is szereplő Jacobus Castelbarcust, a császár házi orvosát mint tanárát emlegeti,⁵¹⁴ és maga Castelbarcus is mint mint növendékére utal rá,⁵¹⁵ illetve a dialógusban számos olyan utalást találunk, mely orvosi érdeklődését bizonyítja, így pl. az avicennai tanok ismerete és a vajúdo császárné kínjainak enyhülést hozó gyógymód leírása, talán feltételezhetjük, hogy orvosi tanulmányokat is folytatott, jóllehet az orvosi

⁵⁰⁹ Determination. 29 geprüfte Scholaren werden zur Determination zugelassen. AFA II, 168v: „8786 / b-19 *vname: Johannes name: Tröster ort:Amberga*”, AFA II, 162.

⁵¹⁰ A korabeli bécsi egyetem tudományos fokozatai a párizsi egyetemet követték, a fokozatok közti tevékenységről, a vizsgákról, így pl. a *determinatióról* ld. UIBLEIN 1987, 68–109. vö. BAUR 2009, 5–6.

⁵¹¹ RFAMB, 25r: „In rectoria Magistri Conradi Mulner de Nurenberga electi in die tiburry anno domini 1445to praecepta a magistris baccalarii intitulasi [...] Johannes Tröster de amberga dt 1 flor.” Ez az egyetlen olyan Receptorium, ami fennmaradt ebből a korszakból és a vizsgadíjakat feltünteti, ld. UIBLEIN 1995, 61.

⁵¹² Az egyetem keretein kívüli szövegolvasásokért a tanárok külön tandíjat szedtek, ám ezen előadásokra vonatkozó forrásunk meglehetősen csekély. Bővebben ld. BERTALOT 1915. Nem tartom azonban valószínűnek, hogy Tröster olyan privát előadásokat tartott volna, mint a híres vándorhumanista, Peter Luder, akinek a személyisége és fellépése is egészen eltérő Trösterétől, mert míg Luder megtestesíti a humanista egyetemi tanárt, tanítványai rajongtak érte, addig Tröster inkább a magántanításban, az egyéni tehetséggondozásban tűnt ki.

⁵¹³ UIBLEIN 1995, 45.

⁵¹⁴ Brno, UB, Mk 96, 154v (Melléklet 4.23.): „sit, me ut filium tu, forchtenawer ut germanum, dominus Jacobus ut alumpnum Reverendissimum, gurensis ut seruulum, waradiensis ut commendatum, Senensis omnium pater ut maro flacum, Ladislaus rex ut miserum, qui michi duos nuper dum prage abirem donauit ducis.”

⁵¹⁵ Brno, UB, Mk 96, 153r (Melléklet 4.22.): „tuus Johannes meus alumpnus, qui in nostro Reverendissimo patre Senensi et tibi deditus est atque commendatus, quem flaccum tue Reverendissime patri scribens vocitavit.”

kar aktáiban nincs nyoma ennek.⁵¹⁶ Lehetséges, hogy Rómában is tanult, ám erre vonatkozóan sincs megbízható forrásunk, csupán egy utalás forrásmegadás nélkül: Johannes Roth életrajzírója, Karlmann Tangl említi, hogy Roth Trösterrel együtt tanult Rómában, ám egyrészt nem hivatkozik forrásra, másrészt nem valószínű, hogy az ifjú Trösternek olyan pártfogója akadt volna, aki fizette volna Lorenzo Valla iskoláját. Valószínűbb, hogy Tangl a dialógusnak ebből a sorából vonja le következtetéseit:⁵¹⁷

dum Romae essemus

[míg Rómában voltunk]

ami minden bizonnyal arra utal, hogy Tröster és Roth is jelen volt III. Frigyes császárrá koronázásán 1452 tavaszán Rómában.⁵¹⁸ A korabeli orvosképzéséről híres padovai és a bolognai egyetemeken nem lelni ezidőtájt Tröster nyomát.⁵¹⁹ Tanulmányait, úgy tűnik, csak negyed századdal később folytatta.

Paul Lehmann szerint az 1440-es évektől III. Frigyes kancelláriáján találjuk, és valószínűsíti, hogy Enea Silvio Piccolomini egy 1447-es levelében őt említi familiárisaként,⁵²⁰ de ez az állítás se nem bizonyítható, se nem cáfolható, minthogy a Johannes név túlságosan gyakori volt a kancellárián (is). Az első biztos jele annak, hogy Tröster az udvarral kapcsolatban áll, hogy 1450 körül Piccolomini pártfogásába vette és sűrűsödtek a róla szóló feljegyzések. 1451-ben már Enea unokaöccsének, Francesco Todeschini-Piccolomininek (a későbbi III. Pius pápának) a tanítója Nicolaus von Wartenberggel együtt, majd Kaspar Wendellel közösen még ugyanebben az évben Ladislaus Postumus nevelője lett.⁵²¹ Ebben a minőségében vett részt feltehetően⁵²² III. Frigyes császárrá koronázásán és esküvői szertartásán Rómában 1452 tavaszán. Mivel V. László nevelőjeként (*instructor regis Ungarie et Boemie*) a burgschleinitzi plébániát kapta javadalomként, március 24-én, pár nappal a császári esküvő után halasztásért folyamodott

⁵¹⁶ AFM II.

⁵¹⁷ Melléklet 5, 6. sor

⁵¹⁸ vö. TANGL 1841, 175.

⁵¹⁹ Az AGAGP I. és II/1. kötetében nincs nyoma., ahogyan a ChSB I. kötetében sem.

⁵²⁰ FRA 62, 44. (XXIV. ep.)

⁵²¹ Kaspar Wendel kérésére készítette el Enea Silvio Piccolomini V. Lászlónak írt nevelőtraktátusát, FRA 67, 103–58. (40. ep.)

⁵²² A császári koronázásra és Elenonórával kötendő esküvőjére Frigyes meglehetősen nagy kíséretben vonult be Rómába 1452 márciusában. A pompás eseményről, illetve a bevonulás rendjéről több beszámoló is megemlékezik, de ezek egyikében sem találkozni Tröster nevével, míg nevelőtársa, Kaspar Wendel szerepel V. László kíséretében, vö. HACK 2007, 142. A résztvevők közt Wendelen kívül megtaláljuk Enea Silvio Piccolominít, Ulrich Sonnenbergert, Prokop von Rabensteint, Ulrich Riederert, Hartung von Kappelt, Jacobus Castelbarcust fiával, Friedrichhel együtt és Johannes Nihilt, tehát a dialógus szereplőinek nagy részét. HACK 2007, 137–142. További beszámoló a koronázásról Johannes Rothtól Ludwig Radnak dedikálva, ld. SOTTILI 2000.

az Apostoli Penitentiához, hogy még ne kelljen papi hivatalba lépnie, előbb hadd tanuljon tovább és fejezze be stúdiumait.⁵²³

ad illucidationem et clarificationem sui intellectus desiderat usque ad septenium in studio generale studere et gradus consuetos recipere.

[saját elméjének megvilágosodására és pallérozására kíván hét évig az egyetemen tanulni és a szokásos fokozatokat megszerezni.]

Nem vesztegette az időt, és még április 15. és 19. közt lemásolta V. Miklós pápai palotájában Maffeo Vegio, vagy latinosan: Mapheus Vegius két munkáját.⁵²⁴

IV.2. A bukás és a szerencsétlenség évei (1452–1454)

Nem sokkal ezután azonban Tröster sorsa gyökeres fordulatot vett. A koronázásról hazafelé útközben kollegája, Kaspar Wendel megpróbálta a gyermek uralkodót, a későbbi V. Lászlót nagybátyja, a császár gyámsága alól felszabadítani, a terv azonban meghiúsult, és Wendel magával rántotta a bukásba Tröstert is, jóllehet egyáltalán nem biztos, hogy az részt vett az összeesküvésben.⁵²⁵ Ártatlanul vagy sem, kegyvesztetté vált és ekkortól kezdve több mint két éven át küzdött azért, hogy a császár jóindulatát és a bécsi udvarban betöltött állását visszanyerje, ám próbálkozásai – legalábbis jó pár éven át – eredménytelennek bizonyultak. Ismerjük számos levelét, melyben mesteréhez, Piccolominihez könyörög, hogy beszéljen az érdekében az uralkodóval, illetve segítsen neki állást szerezni.⁵²⁶ Leveleiben nemcsak a saját, hanem Wendel érdekében is kéri Piccolomini segítségét, akit ártatlannak hisz, akárcsak őt Piccolomini.⁵²⁷ A sienai püspök megpróbált az érdekében eljárni a császárnál két közös barátjuk, Ulrich Sonnenberger és Johannes Hinderbach társaságában, de miután belátta, hogy a császárnál nem fog célt érni könyörgéseivel,⁵²⁸ barátaihoz fordult, és az ő kegyeikbe igyekezett beajánlani

⁵²³ Az 1452 tavaszi eseményekről a forrásokat ld. FUCHS 2010, 98. Szerinte ez azt bizonyítja, hogy Tröster még ekkor is kapcsolatban állt a bécsi egyetemmel.

⁵²⁴ Ez a legkorábbi autográfunk Tröstertől, ld. CORTESI 2008, 217–18.

⁵²⁵ Franz Fuchs olyannyira meg van győződve Tröster ártatlanságáról, hogy őt V. Miklós kéziratait másolva láttatja, *míg* Wendel elköveti a felségárulást, FUCHS 2010, 98–99.

⁵²⁶ Legkonkrétabb segítségkérését az 1453. december 14-én kelt levele tartalmazza, melyben Piccolominihez azért könyörög, hogy Sonnenberger és Hinderbach segítségével próbálja megnyihíteni irányában a császárt: „oro, peto per deum atque hominum fidem obtestor, mi here, mi pater, o mi humanissime Enea, desertum me revoca, aures cesaree celsitudinis pietate penetra, ignoranciam innocenciamque meam excusa, dominos Gurcensem episcopum, Hinderbachium, doctores mei bene amantes advoca et ad millenarium digitos extende, quia universum potes.” FRA 68, 379. (196. ep.) Brno, UB, Mk 96, 141v, (Melléklet 4.9.)

⁵²⁷ Enea Silvio Piccolomini több levelében is hangsúlyozza Tröster ártatlanságát, többek közt abban a levélben is, melyet Vitéznek írt Tröstert beajánlván, ld. SZILÁGYI 2010. A levél eredetije és fordítása: 129–131. Ugyanígy törekszik Tröster is Kaspart megvédeni, és ehhez Piccolomini segítségét kéri: FRA 68, 97–98. (46. ep.); FRA 68, 236. (131. ep.)

⁵²⁸ Piccolomini egy 1453. aug. 25-én kelt, Trösterhez írt levelében tudósítja Tröstert az esetről: FRA 68, 236–237. (131. ep.): „fui cum cesare de tuo casu locutus, ostendi tuam innocentiam, monstravi tuam fidem,

tanítványát.⁵²⁹ Mindeközben Tröster folyton az állásnélküliségről és a nélkülözésekről, éhezéseiről panaszkodott leveleiben,⁵³⁰ jóllehet leveleinek datálásából kiderül, hogy megtarthatta javadalmát, s 1453-ban végig az alsó-ausztriai Horn kerületben fekvő Burgschleinitzban tartózkodott,⁵³¹ 1453/1454 fordulóján pedig a Karintiában fekvő hornburgi prépostság feladatait látta el, amire burgschleinitzi javadalmát cserélte el a lavanttali Szent Pál apátság apátjával.⁵³² Egzisztenciális válságának végül az vetett véget, mikor Piccolomini egy korábbi ígéretének megfelelően⁵³³ beajánlotta őt Vitéz Jánoshoz 1454. július 31-én kelt levelében.

Az ajánlólevél csupán egy példányban maradt ránk, melyet a kremsmünsteri apátsági könyvtár Codex Cremifanensis 10-es jelzetű kódexe őrzött meg.⁵³⁴ A főleg humanista levelezéseket, így például Guarino Veronese és Isotta Nogarola leveleit tartalmazó kódexben nemcsak Piccolomini ajánlása található, hanem közvetlenül utána a *Dialogus de remedio amoris* című mű egy példánya is.⁵³⁵ Mivel e kéziratcsoport elkerülte a főbb hagyományozódási ágat, mely alapján Piccolomini leveleit Rudolf Wolkan kiadta, s a négykötetes *Fontes rerum Austriacarum*-kiadás amúgy is csak 1454. június 1.-vel bezárólag tartalmazza az akkor már sienai püspök leveleit, e szöveg kiadásával mostanáig adós volt a humanizmuskutatóknak. Az ajánlólevelet magyar nyelvű fordítás és egy tanulmány kíséretében kiadtam, így már könnyebben hozzáférhető.⁵³⁶

de tua doctrina sum locutus, supplicavi te in gratiam reciperet velletque te suis in dominiis tuto esse. presentes fuerunt Ulricus Sonnenbergher et Johannes Inderbachius, viri boni et tui amantes. respondit cesar, nihil se habere adversum te favereque tibi quando velles et ubi velles in suis territoriis moram faceres. dominus Jacobus tunc egrotus fuit neque potuit sermoni interesse. [...] de servitio autem nescio, ubi nunc id tibi patere possit.”

⁵²⁹ Az előbb idézett levél később így folytatódik: „si venerit Varadiensis antistes ero tui memor studeboque tuam conditionem efficere meliorem. apud me non vacat locus, familia mihi equo major est et ego in dies dispono domum repetere servilemque hanc vitam relinquere. hec ad causam dicta sint. tuas litteras probo et commendo et suadeo, uti perseveres. doctus es, fies brevi doctissimus neque virtuti tue locus deerit.”

⁵³⁰ FRA 68, 379. (196. ep.): „moveat te id, quod est in ore omnium vulgo, me esse alumpnum tuarum primarum et optimarum artium, ne me peregrinari sinas cum neutrobique stabile habeo stabulum *neque vix quid manducem scio*. aiunt cum Cicerone prandere me, cenare cum Marone et cum mihi questus ex elenticis sophisticisque garrulacondius, ut ipsis est, esse nequeat, illiberale omne Studium putant meum quemadmodum in nostra disciplina cetariorum et aliorum laniorum etc.”

⁵³¹ Piccolomini levele 1454. november 28-áról Prugkban kelt, azaz Burgschleinitzben, vö. FRA 61, 452–453. (165. ep.)

⁵³² Brno, UB, Mk 96, 140v–141r (Melléklet 4.8.)

⁵³³ Piccolomini már egy évvel korábban (1453. aug. 25.) megígérte Trösternek, hogy segít a váradi püspök kegyébe ajánlani: „Si venerit Varadiensis antistes ero tui memor studeboque tuam conditionem efficere meliorem. [...] Tuas litteras probo et commendo et suadeo, uti perseveres. Doctus es, fies brevi doctissimus neque virtuti tue locus deerit.” FRA 68, 236–237. (131. ep.)

⁵³⁴ A kódexről két katalógusleírás készült, az elsőben hosszabb kivonatok is olvashatók a művekből: SCHMID 1877, 170.; A modern katalógusban az ajánlólevél és a dialógus leírását ld. FILL 2000, 144. Ezúton mondok köszönetet Hauke Fillnek, a kremsmünsteri apátsági könyvtár dolgozójának a szíves segítségért.

⁵³⁵ A kódex tartalmára még visszatérek a szöveg-hagyományozódásról szóló V.3. alfejezetben.

⁵³⁶ SZILÁGYI 2010. A teljes levelet a Melléklet 1.-ben közlöm.

Amikor Enea Silvio Tröster beajánlja Vitéznek, világosan utal rá, hogy korábban már több támogató is ezen az úton került Vitéz védőszárnyai alá. Levelében Vitéz mecénási tevékenységét nem csupán megemlíti, hanem azt az ajánlási folyamatot, mely Vitéz és közte jelen esetben Tröster érdekében zajlik, a római aranykori patronálás reneszánsz analógiájaként mutatja be. Ha Vitéz Maecenas, akkor ő maga Vergilius, aki a félénk Horatius-Tröster bevezeti (a kimondatlanul is V. Lászlóval azonosítandó) Augustus udvarába, Maecenas elé. Piccolomini aztán szerénykedve, a szerénységi formulának⁵³⁷ megfelelően kivonja magát a megfeleltetések alól, ezzel még inkább kiemelve és dicsőítve Vitéz irodalompartoló voltát. Az ajánlásban nemcsak Vitézt illeti dicsérő szavakkal, Tröster méltatásakor sem szűkölködik a pozitív jelzőkben.⁵³⁸

Is est vita bona et moribus venustis, ingenio florido, et animo liberali, amat humanitatis litteras, cupitque illis ad summum imbui, propositum eius excludit inopia. *Neque enim cantare sub antro pierio tyrsumque potest, contingere sana paupertas atque eris inops, quo nocte dieque corpus eget.* [...] Serviet tibi summa fide, si eius dignaberis famulatum accipere, eritque tua in cancellaria non otiosus.

[Derék életű és kellemes modorú, ragyogó tehetségű és nagylelkű, szereti az irodalmat, és szeretne abban a lehető legjobban megmártózni, tervétől azonban elzárja a szegénysége. *De dalt soha az nem zenghet a Múzsák barlang jában, meg thyrust se ragadhat, akit bús, pénztelen inség nyom, s éjjel-nappal sanyarog csak.* [...] A legfőbb hűséggel fog szolgálni téged, ha méltóztatsz őt a szolgálatodba fogadni, és nem lesz haszontalan a kancelláriádban.]

Majd utal arra, hogy mivel Tröster a szerencsétlen sorsú Kaspar Wendellel együtt V. László nevelője volt, az uralkodó bizonyosan örülne régi mestere jelenlétének és szolgálatának az udvarban. A szöktetés és felségárulás kérdését mindeközben ügyesen elkerüli:

Fuit hic aliquando inter preceptores gloriosi regis Ladislai secundumque post Gasparem locum habuit, neque puto ex mente regia hunc excidisse, qui et carus erat et amatus inter paucos. At cum malum fatum Gasparis oppressit statum, hic etiam cecidit, non quia vel particeps vel conscius eorum esset, que activavit Gaspar, sed quia unius arboris ruina raro sola est. Recognoscet eum regia sublimitas, ut primum videbit, nec me dubium habet, quin tibi gratiasaget, si hunc apud te collegeris. Ipse quoque tue prestabilitati erit non inutilis, pro ea, quae sibi est cum rege vetusta consuetudine, poteris eum nonnumquam ad regem mittere, eiusque obsequio non incassum uti.

[Egykor ugyanis a dicsőséges László király tanítói közé tartozott, méghozzá a második helyet bírta Kaspar után, és úgy vélem, nem hullott ki a királyi emlékezetből az, aki oly kedves és szeretett volt, miként csak kevesen. Amikor viszont a balsors Kaspar karrierjét megtörte, ő is vele bukott, nem azért, mert akár résztvevője vagy

⁵³⁷ A szerénységi formuláról bővebben ld. PESTI 2010, 121–129. Glomski kiemeli, hogy „a dedikációs levél írója ugyan nagyon szerényen ír magáról, de nem veti meg magát. A humanista scholárok talán kicsinyítik tehetségüket, de sosem késlekednek bizonygatni igyekezetüket és hangsúlyozni szorgalmukat.” Ld. GLOMSKI 2002, 172. Sokszor a művet is kicsinyítik, *libellus*nak, *opusculum*nak, *munusculum*nak nevezik, de még *epistolum*nak is. GLOMSKI 2002, 174–75.

⁵³⁸ A kurzívval szedett idézetet ld. Iuv. *Sat.* 7, 59–62. Magyarul: PERSIUS – JUVENALIS 1977, 92–93.

csupán cinkosa lett volna azoknak az ügyeknek, amiket Kaspar folytatott, hanem mert ritkán fordul elő, hogy csak egy fa dőljön ki magában. Fel fogja őt ismerni a királyi fenség, mihelyt meglátja, és nincs kétségem afelől, hogy meg fogja hálálni neked, ha magadhoz veszed. Még a te kiválóságodnak sem lesz haszontalan, azért a régi kapcsolata alapján, ami közte és a király közt van, néha majd a király elé küldheted, és a szolgálata nem lesz hiábavaló.]

Az ajánlások állandó elemei a dicstoposzok, melyekben az ajánlott és a címzett belső és külső tulajdonságait illeti elismerő szavakkal az ajánló.⁵³⁹ Piccolomini azonban ebben az esetben még Tröster külsejéről is tesz egy – nem igazán hízelgő – megjegyzést, ami a korabeli magyar viszonyok ismerete nélkül vagy azzal együtt is csak nehezen értelmezhető:

Is primo congressu subagrestis uidebitur, neque enim admodum prompto sermone est, pronuntiatque more teutunico [!] crassius et morosius. Attamen scripta eius videris et ingenium et doctrinam probabis.

[Elsőre egy kissé parasztosnak fog tűnni és a beszéde sem a legkifinomultabb, minthogy németek módjára durva és mogorva a kiejtése, mégis, amint az írását meglátod, el fogod ismerni tehetségét és műveltségét.]

Érdekes, hogy Piccolomini kiemeli Tröster nyers külsejét, és parasztosnak nevezi őt, aki pedig a bécsi udvarban szolgált, így kevésbé valószínű, hogy a váradi vagy a budai udvarban szégyenkeznie kellett volna megjelenése miatt. Talán érdemes megjegyezni, hogy a német humanizmus első alkotóinak bemutatásakor ritkán maradt el ez a fordulat, hogy ti. ez a kiváló műveltségű tudós paraszti származású volt, vagy viselkedése alapján annak nézték, tehát feltehetően egy toposszal van dolgunk. Halász Előd a német irodalom történetéről írt monográfiájában kortárs források alapján Konrad Celtist „parasztivadék”-nak titulálja, míg a tübingeni egyetem híres professzorát, Heinrich Bebelt „egy kemény ország paraszti fiá”-nak nevezi.⁵⁴⁰ Tröster kevésbé finom külsejéről azonban nemcsak e passzusból kiindulva nyerhetünk információt, hanem a regensburgi dómban ma is látható a sírköve alapján is. A sírkőről készült képet a mellékletben (Melléklet 2.) közlöm a hozzá tartozó szakirodalommal együtt. Ezenkívül Tröster pár héttel korábban Piccolomininek arról írt, hogy azok, akiknek elküldte dialógusát, azt minden bizonnyal parasztosnak és németesnek (*videbunt agrestem alamanum*) fogják találni.⁵⁴¹ Úgy tűnik azonban, hogy Piccolomini a nem túl dicsérő jelzőket elvetette mint az írástechnikájának jellemzőit, azonban átvette, mint külseje leírását.

⁵³⁹ A dicstoposzokról bővebben ld. PESTI 2010, 135–150.

⁵⁴⁰ HALÁSZ 1987, 135.

⁵⁴¹ Brno UB, Mk 96, 143v (Melléklet 4.12.)

IV.3. Tröster Vitéz mellett (1454–57)

A zord külső ellenére, vagy sokkal inkább Piccolomini dícsérő sorainak és talán a levélhez mellékelt dialógus sikerének köszönhetően az ajánlás végül eredményes volt. Ebben minden bizonnyal nagy szerepet tulajdoníthatunk annak, hogy Tröster a dialógus Vitéznek szerkesztett változatába belefűzte Janus Pannonius alakját is, hogy ezzel a váradi püspök kedvében járjon (Melléklet 5, 381–83. sor). Franz Josef Worstbrock szerint a dialógus elején olvasható felsorolásban Vitézt kell értenünk a következő leíráson:⁵⁴²

Sub istius an doctissimi Castalidarum amatoris sororum infula (sc. concedam), qui opulentissimum quondam amplissimum archiregnum Hungarorum sua Orpheica lyra auget ridereque facit, Pannonii huius?

[Ama kasztáliai nővérek igen művelt szeretőjének, ama Pannoniusnak a papi süvege alá (ti. térjek), aki az egykor igen gazdag és kiterjedt magyar ősi királyságot orpheusi lantjával gyarapította és megneveltette?]

Jómagam is így véltem, amikor a részletet közöltem, minthogy magyar főpapról van szó. Azóta azonban bizonyosabbnak tűnik számomra, hogy az idézetben valójában Janusról van szó, aki ugyan 1454 nyarán még nem volt főpap, ám már tudvalévő volt, hogy hamarosan nem akármilyen egyházi javadalmat: a váradi *custodiatust* fogja megkapni,⁵⁴³ a lantjáték pedig egyértelműen a poétát jelöli, s nem pedig a poéta nagybátyját. Vitézzel ellentétben Janust valószínűleg nem csupán hírből ismerhette Tröster, hanem alapos okunk van arra következtetni, hogy barátságban álltak. Erre utal többek közt Tröster egy 1454. október 2-án Prágában kelt levele, melyben a hazatérő Janust üdvözli, s melyre nemsokára visszatérek.

Tröster tehát 1454 szeptemberében elején még Bécsújhelyen volt, szeptember közepétől október elejéig Prágában, V. László udvarában, majd decemberig ismét Bécsben, amint az egy könyvmásolásából⁵⁴⁴ és még inkább a leveleiből kiderül.⁵⁴⁵

Levelezésének egy részét a brnói egyetemi könyvtár egy kódexe őrizte meg: e gyűjtemény 24 levelet tartalmaz az 1452 és 1457 közti időszakból, melyek közül 19-nek Tröster a szerzője, a többit vagy hozzá írták, vagy barátai egymásnak. A levelezőpartnerek közt találjuk a bécsi humanista kör tagjait: Enea Silvio Piccolominit, Castelbarcust, Kaspar Wendelt, egy bizonyos Péter kremsi plébánost, Bernardus Kraiburgot, Theobald

⁵⁴² Melléklet 5, 63–65. sor, WORSTBROCK 1995. vö. SZILÁGYI 2010, 125.

⁵⁴³ RITOÓKNÉ SZALAY 2002, 59.

⁵⁴⁴ St. Pölten, Diöz. Arch, cod. 63, 132r, a *De vetula* végén a dátum, Dorothea Weber azonosította Tröster kezét, WEBER 1987, 260.

⁵⁴⁵ Brno, UB, Mk 96, 149v–155r (Melléklet 4.19.; 4.20.; 4.21.; 4.22.; 4.23.)

Sweinpecket/Schweinböcköt, a Szent Pál monostor apátját (lavanti püspököt)⁵⁴⁶, Wolfgang Forchtenauert, Johannes Hinderbacht, valamint a magyarországi humanizmus megalapítóit: Vitéz Jánost és Janus Pannoniust, akik nemcsak Tröster dialógusa révén, de e levélgyűjteménynek köszönhetően is egy csoportba kerültek a bécsi humanista társaság tagjaival. Megjegyzendő, hogy a levélgyűjtemény meglehetősen töredékes, bizonyos, hogy Trösternek ennél kiterjedtebb levelezőköre volt időben és a partnerek számát tekintve egyaránt. Ugyanis ez csak a korai levelei egy részét tartalmazza, míg ismeretes, hogy későbbi éveiben egykori tanítványának, Francesco Todeschini-Piccolomininek barátai közé tartozott, de vele váltott leveleinek is csak töredéke maradt fent.⁵⁴⁷ Mivel a brnói levelek épp az általam vizsgált korszakból származnak és fontos adalékként szolgálnak Vitéz mecénatúrájának és a magyarországi humanizmusnak vizsgálatakor, nem lehetséges megkerülni bemutatásukat. Mivel még nem készült el a kritikai kiadásuk,⁵⁴⁸ a Melléklet 4.-ben ismertetem a kolligátum tartalmát egy táblázatban, majd közlöm a magyarországi humanizmuskutatás szempontjából legfontosabb négy episztola átiratát. A levelekre való utaláskor mindig megadom a mellékletbeli konkordanciát is a további tájékozódás végett (pl. datálás, címzett, etc.).⁵⁴⁹

Az itt közreadott négy levél a következő: Tröster két Vitézhez, és egy Janushoz írt levele, melyek Tröster Vitéz általi patronálásának bizonyítékai, illetve e mecénálás folyamánya: Tröster barátjának, mesterének, Castelbarcusnak a levele Vitézhez, melyben ő is Vitéz támogatását kívánja megszerezni magának. (Melléklet 4.19.; 4.20.; 4.21.; 4.22.)

Az első Vitézhez írt levele (Melléklet 4.19.) Prágában 1454. szeptember 14-én kelt, s tulajdonképpen Piccolomini ajánlólevelének folytatása, az ajánlott bemutatkozik, de csak diszkréten: magáról keveset mond, de próbálja megcsillogtatni mestere által dicsért műveltségét antik auktorok (elsősorban Cicero) citálásával. Igyekszik bizonyítani azt is, hogy jól ismeri Vitéz erényeit, humanisták közt is kiemelkedő kulturális tevékenységét és baráti kapcsolatait, példaképeit. Így aztán a bemutatkozó-levelet nem saját maga méltatásával, hanem egy Vergeriónak tulajdonított részlettel nyitja, ami egyrészt

⁵⁴⁶ 1453-ban, a levél írása idején a püspök Theobald Sweinpeck (1446–1463) volt, aki 1454. január 20-án közreműködött Tröster másik barátjának, Ulrich Sonnenbergnek a pappá szentelésekor, Sweinpeckről ld. TANGL 155–68. és HEINIG 1997, 472. és Sonnenberg pappá szenteléséről ld. OBERSTEINER 237. A lavanti apátságot 1439 és 1442 körül a Cilleiek katonái feldúlták.

⁵⁴⁷ ld. SCHLECHT 1914.

⁵⁴⁸ Néhány levél megjelent Piccolomini levelezése közt, ezeket a mellékletben jelölöm. Wolkan kiadása nem minden esetben megbízható, így a *Fontes rerum Austriacarum*ban kiadott levelek mellé érdemes a brnói kéziratokat hozzáolvasni.

⁵⁴⁹ A lábjegyzetben akkor tüntetem fel csupán a pontos foliószámot, ha az idézett részlet nem található meg a mellékletben teljes terjedelmében. Egyéb esetekben csak a konkordanciaszámot közlöm, pl. Melléklet 4.11.

tartalmilag is megerősíti a váradi püspököt abban, hogy a humanisták számára a barátságánál nem létezik fontosabb (ld. a disszertáció mottóját), másrészt egyúttal utal arra is, hogy Tröster tiszttában volt azzal, hogy Vitéznek fontos lehet Vergerio emléke. Ebből minden korábbi kétkedés ellenére úgy látszik, Vitéz valóban ismerte Vergeriót:⁵⁵⁰

Et sic ut ad ceptum redeam Neque tu a Vergerii illius P. P. sententia videris dissentire, cum ea familiaritate potiaris...

[És hogy visszatérjek oda, ahol kezdtem, úgy látszik, hogy te sem térsz el ama Pier Paolo Vergerio véleményétől, minthogy barátságát birtokoltad...]

Ez az utalás nem kevésbé jelentős, mint az a részlet, melyben toposzszerűen ugyan, de elhalmozza dicséretekkel Vitézt, ahogyan egy patronálásban reménykedőhöz illik:

humanissime pater, apud quem et regum regnique fides est, penes quem post Italos humanarum studia plurimum valere scio, cum et regno populisque leges das, regemque instituis, scisque ignaviam regum non ferre regna, Johannem, qui hoc die et datus est et commendatus, suscipe, cumque intueri et eam quasi tuis Johanni⁵⁵¹ Gorroque⁵⁵² doctis Ferrariae studentibus legalita[tem] quia ostendit, redde quos, qui (testes mihi sunt) in huius regi[s] aulam bis terve duxit dextram dextra tangentes letos remisit. Videbis tunc, que fides regis in eum sit, quae benevolentia omni, cuius aulam; ut Graeci aiunt, a teneris unguiculis⁵⁵³ observavit, neque preceptis caruit suis, nunc ut dictis finem imponam meis, singularissime pater, neque tu ignarus malis miseris succurrere didicisti, neque ego aulam licet regiam incoluerim, in aspero tamen ungula nutrita⁵⁵⁴ est mea, fortiter labores ferre didici, quidque in me esse poterit, quod ad nostri regis gloriam tuamque immortalitatem esse poterit, ubicumque gentium expediet facturum me semper polliceor atque spondeo.

[Kegyelmes atyám, akiben megbízik király és királyság egyaránt, és akinél jól tudom, hogy az itáliaiak után leginkább virágoznak a humanista tanulmányok, miközben a királyságnak és a népnek is törvényeket adsz, a királyt is vezeted, és tudod, hogy a tehetetlen királyokat nem viselik el a királyságok, fogadd magadhoz Jánost, aki ma érkezett és lett ajánlva, hiszen szemed elé tárja összetartozását a te Ferrarában tanult tudósaiddal, Jánossal és Gorróval, tanúságképpen idézd csak fel, kiket hívtott kétszer-háromszor is ennek a királynak az udvarába és bocsátotta meglelégedéssel újtukra őket szívélyes kézszorítással. Látni fogod akkor, hogy a királynak mekkora bizalma, milyen jóindulata van felé, akinek udvarát, ahogyan a görögök mondják, zsenge körmű kora [ti. gyerekkora] óta tisztelte, és nem hiányoztak a tanácsai sem, hogy most mondanivalómnak véget vessek, kiváló atya, te sem úgy segítesz a nélkülözök nyomorúságán, hogy ne ismernéd azt, és én is, jóllehet a királyi udvarban élek, zsenge gyermekkorom nélkülözésben telt, megtanultam bátran túrni a bajokat, és ami csak rajtam állhat, ami a mi királyunk dicsőségére és a te halhatatlanságodra lehet, bárhol a világon használhat, ígérem és fogadom, hogy azt mindig meg fogom tenni.]

Tröster tehát azt kéri Vitéztől, hogy fogadja kegyeibe, pártfogolja, ő pedig cserébe szolgálatába állítja minden képességét. Kérése közben egyszerre játszik rá Vitéz segítőkészségére és hivatkozik a közös barátokra, ismerősökre, pl. Janusra, de különösen V. László királlyal való szoros kapcsolatát emeli ki, hasonlóan Piccolomini érveléséhez.

⁵⁵⁰ Ehhez bővebben ld. KISS 2012.

⁵⁵¹ Janus Pannonius.

⁵⁵² Gregorio (Goro) Lolli, Enea Silvio Piccolomini magántitkára, később életrajzírója.

⁵⁵³ CICERO, *Ep. fam.* I, 6, 3: „qui mihi a teneris, ut Graeci dicunt, unguiculis es cognitus”

⁵⁵⁴ Vö. SENECA, *Ep.* 51, 10 „Quamlibet viam iumenta patiuntur, quorum durata in aspero ungula est.”

Másik levelében (Melléklet 4.21.), melyet 1454. november 26-án Bécsből írt Vitéznek, már nem kér, hanem inkább hálálkodik:

Ita me reverendissimus Senensis dominus commendavit, sic denique humanissima tua liberalitas crevit, ut et gratus esse et videri cupiam, dum vivam.

[A tisztelendő sienai úr úgy ajánlott engem, és úgy növelt azután a te kegyes bőkezűséged, hogy amíg csak élek, szeretnék hálás lenni és annak is látszódni.]

Utána rátér a szinte kötelező szerénységi formulára, ti. hogy miben is lehetne ő Vitéz hasznára?

Si dignitatem literis velim amplificare meis, quarum vix tres nosco, tam supervacaneum, tamque ineptum, quam sus Minervam [sc. docet]. Si suadendo nemo, aut te aut avo⁵⁵⁵ doctissimo maior. Si externa bona addere[m], quorum egentissimus ego sum, tuisque sustentor, nihil ineptius. Si animi bona, cum virtuosior est te nemo?

[Ha a méltóságodat írásaimmal akarnám növelni, miközben jó, ha alig három betűt ismerek, az oly fölösleges és alkalmatlan volna, mintha a disznó [tanítaná] Minervát.⁵⁵⁶ Hiszen tanácsban nálad vagy nagyatyádnál nincsen okosabb. Ha anyagi javakkal támogatnálak, mi sem lenne balgatagabb, hiszen azokat éppen hogy nélkülözöm, és magam is a tiédből élek. Lelki javak tekintetében pedig ki lenne nálad is erényesebb?]

Itt szó esik a levélírásról és tanácsadásról, melyek révén Vitéz hasznát vehette Tröster fáradozásainak. Amint azt a Piccolomini és Vitéz közti levelezés, illetve annak hiánya kapcsán bemutattam, Tröster minden bizonnyal kulcsfigura szerepet töltött be a kettejük közti és talán Vitéz másokkal való kommunikációja folyamán is. Ami bizonyos, az az, hogy Tröster két fő pártfogója, illetve a salzburgi érsek, Sigismund I. von Volkersdorf (1452–1461) közt is közvetített.

Történik utalás könyvmásolásokra is, ami nem meglepő, hiszen Tröster nem csupán gyűjtötte a kéziratokat, de maga is sokat másolt le saját kezűleg. Azt írja, hogy november 19-én átment Prágából Bécsújhelyre, s hasznossá akarta magát tenni, például szerette volna Suetonius könyvét és Caesar *Commentariáját* lemásolni, de végül ezekre nem került sor.⁵⁵⁷

A második levélből világosan kiderül az is, hogy megírása idején Tröster már olyan biztosan érezhette magát Vitéz szolgálatában és pártfogásában, hogy egyik barátját ugyanebben a levelében beajánlotta Vitéznek. Jacobus Castelbarcus – aki Tröster

⁵⁵⁵ Az *avus* nagyapát, őst jelent, így elsősorban Vitéz János nagyapját kell értenünk alatt: 1380-ban „a garicsi pálos kolostor procurátora a báni ítélőszék előtt Dezou fia Geleth, Vitéz János nagyapja.” – RITOÓKNÉ SZALAY 2002, 26–27. idézett rész 27. (III. János pécsi püspök, azaz Janus Pannonius családjáról 23–29.) Azaz Vitéz nagyapja, Zrednai Gele(th fia) Dénes minden bizonnyal jogi végzettséggel rendelkezett.

⁵⁵⁶ Petneházi Gábor javaslata Baranyai Decsi János alapján: „a vak szömösnek ad világot.”

⁵⁵⁷ Az itt említett művekből Trösternek csak Suetonius volt a tulajdonában, az is nyomtatvány formájában; Vitézé volt azonban az a Suetonius-kódex, mely ma az ÖNB-ben található, hasonlóan a többi, Beckensloer által elhurcolt kötethez. Vitéz Suetonius-kódexét ld. Wien, ÖNB cod. 132, 1470-re vagy legkorábban 1465-re datálják, csak Vitéz és Beckensloer van feltüntetve mint tulajdonos. ld. TABULAE 1864, 19.

dialógusában és leveleiben is feltűnik, rendre mint mestere és barátja –, III. Frigyes házi orvosaként előkelő ajánlással rendelkezett, mikor Tröster felkonferálása utána maga is tollat ragadott és levelet írt Vitéznek.

Castelbarcus levele (Melléklet 4.22.) tartalmilag Tröster ajánlólevelének folytatása, valószínűleg a két levelet együtt küldték el a váradi püspöknek, amire utal az is, hogy Tröster a levelében említi, hogy november 19-én érkezett Bécsújhelyre. Castelbarcus levele november 20-ra van datálva, szintén Bécsújhelyen. Tröster ugyanis már említette, hogy Castelbarcus pestisről szóló értekezését küldi el Vitéznek, így Castelbarcusnak már nem kell bemutatnia magát és művét, csak olvasásra biztatja Vitézt, és Trösterhez hasonlóan Cicero-idézetekkel próbálja elkápráztatni címzettjét. A pestis-értekezés aktualitását az 1452-es bécsi pestisjárvány adta, melynek hatása még az egyetemi immatrikulációk és ezzel összefüggésben az órameghirdetések számán is megmutatkozott. Vitéz élénk érdeklődése az orvoslás iránt jól ismert, Castelbarcus azonban a mű tartalma és Tröster ajánlása mellett még egy apróságot bevetett sikere érdekében: amikor Trösterről ír, Piccolomini sikerrel járt ajánlásának szavait visszahangozza:

tuus Johannes meus alumpnus, qui nostro reverendissimo patri Senensi et tibi deditus est atque commendatus, quem Flaccum tue reverendissime paternitati scribens vocitavit.

[a te Jánosod az én növendékem, aki a mi tisztelendő sienai atyánknak és neked van adva és ajánlva, akit Flaccusnak szokott szólítani, mikor tisztelendő atyaságodnak ír.]

A magyar humanizmus kutatás szemszögéből talán az egyik legfontosabb darabja a gyűjteménynek Tröster 1454. október 2-án Prágában kelt, Janus Pannoniushoz írt levele.⁵⁵⁸ (Melléklet 4.20.) A levél egyértelműen üdvözlőlevél: Janus végre megérkezett Ferrarából Prágába, de a híre megelőzte.

Neque tuus caruit adventus preconē, fit is Simon, qui fulgentissima tua studia virtutesque narrasset singulas, ex quibus nihil novi conceperam, cum longe maiora de te narranda essent, quam queant, unam tamen nescio rem, quod te affore subito predicabat, quod cum vehementi id gaudio et heri, dum veneras, vehementissimo ita acceperam, ut facile dictu non est.

[És nem hiányzott az eljövetelednek a hírnöke sem, Simon lett az, aki ragyogó tanulmányaidat és kiváló erényeidet elmesélte, amiből nem tudtam meg semmi újat, mivel sokkal nagyobb dolgokat kellene rólad elmondani, mint amennyit képesek, egy dolgot azonban nem tudtam, és oly heves örömmel fogadtam, mikor azt mondta hogy tüstént itt leszel, és mikor tegnap megérkeztél, azt annyira még hevesebb öröömre volt, hogy azt szavakba önteni nem lehet.]

Hogy mi szükség levelet írni annak, aki vele már végre egy helyen tartózkodik? A választ hamar megkapjuk, Tröster magyarázkodásával együtt: szörnyű fogfájás gyötri, azért nem járul elébe, és hozzáteszi, hogy ami ezen felül félelemre sarkallja, az az, hogy Simon

⁵⁵⁸ Betűhíven kiadta KISS 2012, 129–31.

beszámolója szerint Janus háborúba készül a törökök ellen; ő pedig fél, nehogy Janusnak a görögök rossz sorsa adassék, mielőtt itthon a nép és a királyság hasznára lehetne, tanulmányainak megfelelően.

A levélből kiderül, hogy Janus Pannonius hazatért 1454 őszén (október 1-én?), ami egyrészt megerősíti a *Búcsú Váradtól* címen közismert vers 1455-ös datálását.⁵⁵⁹ Másrészt az is nyilvánvalóvá válik, hogy Tröster nemcsak Janust ismerte – legalábbis hírből –, hanem Vitéz más pártfogoltjait is, így Simont, aki minden bizonnyal azonos a Padovában tanított Simon Hungarusszal, és a jelek szerint Kosztolányi (Polycarpus) Györgyöt is:

nunc dat deditque [sc. fatum] in primis nostrum reverendum herum cancellarium, deinde te, quem nunc primum ex Italia venientem Heliconeque irrigidatum conspicimus Georgiumque ipsum, quem et Polycarpum dici consuevimus, deinde plures in dies alios...

[most adja és adta [a sors] előbb a mi tiszteletre méltó kancellár urunkat, aztán téged, akiről látjuk, hogy Itáliából és a Helikontól átítatva jössz, és Györgyöt magát, akit Polycarpusnak is szoktunk nevezni, aztán többeket napról-napra...]

Ez lényeges információ, hiszen betekintést enged abba a kapcsolati rendszerbe, mely a ferrarai diákokat, Vitéz mecénatúráját és a bécsi humanista kört összekötötte. Kosztolányi Györgyről és Simon Hungarusról ugyanis kevés adatunk volt, de e levél révén bizonyosabbá válik a sejtés, hogy fontosabb szerepük volt, mint amennyit korábban nekik tulajdonítottak. Kosztolányi közrejátszott Trapezuntiosz és Fonzio Magyarországra hívásában is, kapcsolatai révén sokat tett a magyarországi kultúra fejlődéséért, s a jelek szerint neve a korszak humanistái számára ismerősen csengett.

Janus jellemzésekor Tröster a levelében a Helikont emlegeti, hasonló körülírást ad róla a *Dialogus*ban is.⁵⁶⁰

si facta tuique domini me respicient [...], ad Castalidum illum Heliconis fontem,⁵⁶¹ qui nunc in Eridani litore alte Estensis menibus domus cingitur, ubi Pannonius ille preclarus Iohannes in Pegaseo sedens me expectat, me dedam.

[ha a tettek és a te uraid tekintettel lesznek rám [...], a Helikonnak ama kasztáliai forrásához járulok, melyet most a Pó partján, az Este-ház magas falai öveznek, ahol az a bizonyos híres-neves pannon János [ti. Janus Pannonius] a Pégaszoszon ülve vár rám.]

A Janusról szóló, egykorú beszámolók, megemlékezések közt gyakori intellektusának a dicsérete és kiválóságának hangsúlyozása,⁵⁶² de ez a két, egymáshoz nagyon hasonló, nem

⁵⁵⁹ RITOÓKNÉ SZALAY 2002, 59. és RITOÓKNÉ SZALAY 2012, 173–74.

⁵⁶⁰ Melléklet 5, 381–83. sor

⁵⁶¹ A Helikon forrása gyakori toposz a kor irodalmában, Angelo Poliziano arra a firenzei kútra írta, melyet Mátyás rendelt meg, mivel Mátyás is igyekezett uralkodói propagandájában udvarát bemutatni a fons Musarumkénk. Erre utal Janus egy verse is (Hic situs est...) vö. MIKÓ 1991, 149.

⁵⁶² JANKOVITS 2002, 181. Többek közt Kosztolányi (Polycarpus) György, Battista Guarino, Lodovico Carbone s Bonfini is méltatják kivételes *ingeniumát*.

nagy időeltéréssel készült leírás minden bizonnyal a legkorábbiak közé tartozik, és már csupán ezért is különös figyelmet érdemelnek.

1454 vége/1455 eleje és 1457 tavasza közt Tröster minden valószínűség szerint Vitéz szolgálatában találjuk, amint a nagyváradi és sienai püspök, illetve a salzburgi érsek közt teljesít követi megbízásokat. Esetenként Rómába is utazhatott követi feladatokkal, legalábbis egy 1456-ban lemásolt kötet ezt igazolja.⁵⁶³ A követi feladatokra és megbízásokra utaló levélrészleteket már Paul Lehmann összegyűjtötte, így ezeket itt külön nem idézem.⁵⁶⁴ A Vitéz és Piccolomini közti levelezésben az 1450-es évekre eső időszak hiátusát Vitéz részéről megmagyarázni látszik az a felvetés, miszerint Vitéz Trösterrel megbízóleveleket küldött Piccolomininek: egyrészt sokkal intimebb, titkosabb kommunikációra nyílt így lehetőség, másrészt ezekben az években Vitéz talán nem vállalhatta nyíltan barátságát a bécsi udvarral.⁵⁶⁵

E ponton érdemes megjegyezni, hogy Tröster Vitéz melletti szolgálatának ideje pontosan egybeesik a váradi püspök Hunyadi Jánossal való szakításának idejével, s talán ez nem véletlen egybeesés. Kettejük konfliktusa bizonyára korábbra nyúlik vissza, de a nyílt ellenségeskedést az robbantotta ki, amikor V. László 1454 elején Jan Griskát megerősítette birtokaiban, mire Hunyadi egy meglehetősen indulatos és fenyegető hangnemű levelet írt Vitéznek.⁵⁶⁶ Erre a püspök már nyíltan Hunyadi ellen fordult, s feltehetően, ha nem is ő fogalmazta, de értelmi szerzője lehetett annak az előterjesztésnek, melyben a Hunyadi kezén lévő királyi birtokokat vissza akarták juttatni az uralkodóhoz. Az ellenséges viszony 1456 áprilisáig állt fent, akkor a király megszökése miatt Vitéz kénytelen volt tisztázni viszonyát Hunyadival, aki mellé amúgy is királyi utasításra rendelték. Vitéz tehát ismét a Hunyadi-párthoz csatlakozott, s Cillei Ulrik meggyilkolása után megkapta a sólyomkői adományt. Ennek köszönhetően, mikor 1457. március 14-én V. László letartóztatta a Hunyadi-fivéereket, Vitézt is elfogatta velük együtt. Az közismert, hogy az uralkodó Szécsi Dénes esztergomi érsek őrizetére bízta Vitézt, majd többek közt Piccolomini kérésére szabadon engedte. Tröster V. László tanáraként került Vitéz udvarába, s (szintén Piccolomini javaslatára) két igen jó barátja, a *Dialogus*ban is megörökített Wolfgang Forchtenauer és Johannes Roth is Cillei Ulrik szolgálatában állt 1453 és 1456 körül: Forchtenauer 1453 körül nevelő lehetett a grófnál, Roth kötődését pedig a Cillei halálára írt

⁵⁶³ Bővebben ld. a St. Pölten-i 63-as kódex leírását a szövegahagyományozódásról szóló V.3. alfejezetben.

⁵⁶⁴ LEHMANN 1940, 650–651.

⁵⁶⁵ Erre az eshetőségre Pajorin Klára hívta fel a figyelmet, amit ezúton is köszönök neki. A levelezésről bővebben ld. III.3.4.-es fejezetet.

⁵⁶⁶ KUBINYI 2003, 16. FRAKNÓI 1879, 93–94.

gyászbeszéde mutatja.⁵⁶⁷ Ennek ismeretében már érthető, hogy miután Vitéz átállt a Hunyadi-párt oldalára és Cillei Ulrikot Hunyadi László megölte, a bajor humanista nem érezhette tovább biztonságos helynek sem Vitéz szolgálatát, sem egykori tanítványa, László környezetét.

Nem tudni, pontosan meddig állt Tröster Vitéz szolgálatában, mert még 1457 folyamán is ő tájékoztatta Piccolominit Vitéz fogságba kerüléséről és Magyarország ügyeiről,⁵⁶⁸ de ez év márciusában már biztosan a salzburgi érsek udvarában dolgozott, amint erről Piccolomini egy 1457. március 13-án kelt Trösternek írt leveléből értesülünk, tehát Vitéz börtönbe kerülését nem várta meg, vagy ennek okán már nem tért vissza.⁵⁶⁹ Franz Fuchs azt is valószínűsíti, hogy Burchard von Weißbriach bíboros familiárisaként működött. V. László hirtelen halála és az ennek következtében kialakult politikai helyzet arra kényszerítették Trösteret, hogy megerősítse német és itáliai kapcsolatait.⁵⁷⁰ Ebben az időben már Francesco Todeschini-Piccolomini informátora a délnémet és osztrák ügyekkel kapcsolatban, illetve gyakran írhatott Milánóba is, amint azt egy az ottani levéltárból előkerült, a magyar és cseh ügyekről írt jelentése mutatja.⁵⁷¹ Idővel a császár jóindulatát is visszanyerte (*divus imperator me in gratiam recepit*), amint arra egy datálatlan levelében utal Kaspar Wendelnek.⁵⁷² A levél ugyan dátum nélkül maradt ránk, de mivel László hamvait (*per cineres divi Ladislai regis et eius quondam in vos fidem*) emlegeti, a megírásának *terminus post quem*-je minden bizonnyal 1457. november 23.

IV.4. Tröster későbbi sorsa: a felívelés (1457–1485)

Mesterének, Piccolomininek II. Pius pápává koronázásával Tröster ölébe is csak úgy hullottak a birtokadományok. 1460-ban megkapta második papi hivatalát a taxenbachi parókiában (Zell am See kerületben), majd legkésőbb 1462-ben elnyerte a mattseei préposti címet, 1465. október 5-én pedig regensburgi kanonok lett, tehát az 1460-as évek közepére elérte a gazdasági létbiztonságot. Véglegesen letelepedett Regensburgban, és ekkortól kezdve 1479-ig, de leginkább 1462 és 1470 közt sokat utazott, főleg Itáliába,⁵⁷³

⁵⁶⁷ WAKOUNIG –SIMONITI 2008, 30. *Oracio funebris Iohannis Rot de casu illustris comitis Ulrici de Cilia*. i.m. WAKOUNIG –SIMONITI 2008, 289–93.

⁵⁶⁸ PICCOLOMINI 1551, 833–834. (ep. CCCLXII.)

⁵⁶⁹ PICCOLOMINI 1551, 782. (ep. CCXLVIII.)

⁵⁷⁰ LEHMANN 1940, 651.

⁵⁷¹ Archivio di Stato Milano, *Potenze Estere*: “scritte a Christoforo da Bollate per messer Zohanne Troster”, datálatlan levél, Fuchs adatközlése: FUCHS 2010, 100.

⁵⁷² Melléklet 4.24.

⁵⁷³ vö. LEHMANN 1940, 652–653.

amint az oklevelekből⁵⁷⁴ és a könyvvásárlásaiból kiderül. Tröster mániákusan bejegyezte minden könyvébe, hogy hol és mennyiért vásárolta. Könyvvásárlásainak köszönhetően tudjuk, hogy 1462. januárjában Rómában volt, júniusban Velencében, októberben Firenzében, 1463 februárjában pedig Salzburgban. 1466-ban Rómában, majd Firenzében Vespasiano da Bisticcinél vásárolt, 1468/1469 körül Padovában látjuk, 1468 telén hajdani tanítványát, Francesco Todeschini-Piccolominit látogatta meg Rómában, ahol biztosan ott maradt februárig, majd a nyarat Sienában töltötte. 1468 és 1470 közt a padovai egyetemen barátjával, Johannes Mendel együtt megszerezte a kánonjog doktora címet,⁵⁷⁵ s ezekben az években kezdte el létrehozni azt a kortársai által is csodált könyvtárat, melynek köszönhetően a német szakirodalom mind a mai napig mint humanista könyvgyűjtőt és ajándékozásai révén egyetemi és kolostori könyvtárak jötevőjét tartja számon. Tröster könyvtárának rekonstrukcióját a ma ismert, illetve az egykor fellelhető, de ma már nem hozzáférhető kötetekről ld. a Melléklet 3.-ban lévő táblázatban. 1468 és 1469 fordulóján Francesco Todeschini-Piccolomini római palotájában lemásolta Pomponius Mela művét, majd a következő évben a kardinális Regensburgba küldte a Caesarnál és Tacitusnál található nevek jegyzékéért, amit Raimundus Marlianus állított össze a kardinális kérésére, hogy a könyvet majd a nyáron, mikor Sienában találkoznak, odaadja.⁵⁷⁶ 1472-ben Johannes Mendellel közösen egy Cyprianus-kötetet adományoztak a tegernseei kolostornak. Ám még ekkor sem ismerték el mindenütt, 1473-ban ugyanis a mittelmünsteri kolostor apácái elutasították őt mint pápai oktatót és pártossággal vádolták.⁵⁷⁷ Franz Fuchs szerint egy szélütést követően, 1481 végén⁵⁷⁸ könyvgyűjteményének jelentős részét Tröster a nürnbergi Pirckheimeréknek, illetve az ingolstadt-i jogi fakultásnak ajándékozta.⁵⁷⁹

Megjegyzendő, hogy az 1460-as években minden jel szerint elkezdett görögül tanulni, legalábbis erre utalnak a görög szavak egyik másolatának kolofonjában (München, StB, clm 15142, 212v), és az, hogy beszerezte Manuel Chrysoloras görög grammatikáját (London, BML, Arundel 526). A görög irodalomban való jártasságára azonban latin

⁵⁷⁴ 1466-ban biztosan Rómában járt, ld. HHStA Salzburg AUR 1466 IV 28: II. Pál pápa Johann Tröster, a Szent Mihálynak szentelt mattseei apátság prépostja révén küldi el Eb Bernhardnak a palliumot. Az oklevelet ld. MONASTERIUM Korábbi utalás rá vö. LEHMANN 1940, 652.

⁵⁷⁵ AGAGP II/2., 421–22. Utal rá cikkében CORTESI 2008, 229. Tröster iskoláiról: SCHEFFLER 2008, 360.

⁵⁷⁶ MERTENS 2004, 62–63. Vö. München, BSB, clm 5333, 84–119 ff (115v–117v Francesco levele Trösternek), 115v: „Libellum hunc si recte meminimus promissimus ad te tr.ansmittere cum proxima estate Senis nobiscum esses.” 1470. dec. 12.

⁵⁷⁷ ZIRNGIBL 1787, 96.

⁵⁷⁸ Franz Fuchs és Claudia Märtil szerint az első szélütése 1481-ben következett be, míg a másodikba már belehalt, vö. FUCHS – MÄRTL 2000, 911. ill. MÄRTL 1991, 77.

⁵⁷⁹ LEHMANN 1940, 653–663. ill. SCHULLER-JUCKES 2008. és SCHULLER-JUCKES 2009. vö. CORTESI 2008.

fordítások révén szert, Plutarkhoszt, Eusebius Pamphilust, Appianoszt és Diodórosz Szikuloszt, Sztrabónt, Onoszandert, Lukianoszt, Phalarisz leveleit latinul olvashatta s valószínűleg az elveszett Ptolemaiosz-példánya is latin fordítás volt.

Tanítványának, Francesco Todeschini-Piccolomininek a baráti körébe tartozott, vele mindvégig élénk levelezésben állt, feltételezhetően gazdag levelezésüknek sajnos csak a töredéke maradt fent.⁵⁸⁰ Sírkövének felirata alapján Tröster 1485-ben halt meg.

Bár csak egyetlen műve, az itt közreadott *Dialogus de remedio amoris* ismert, Tröster számos alkalommal utal arra, hogy életét az irodalomnak szeretné szentelni: dialógusában is magát a Parnasszuson antik szerzőkkel, többek közt Senecával, Vergiliusszal és Ovidiusszal viaskodva mutatja be, majd a befejezésben hangot ad óhajának, tudniillik hogy ő is a ferrarai Este-udvarba szeretne menni, a Helikon mostani forrásához, ahol a Pegasuson ülő Janus vár rá (Melléklet 5, 381–83. sor). Piccolomini is tudott tanítványa terveiről, ezért így írt hozzá:⁵⁸¹

Vellemus tibi quietum esse locum in quo tibi et musis vivere posses, et aliquando nobis: nunc tamen quod apud Archiepiscopum Salzburgensem devertisti, speramus rem tuam meliorem futuram, neque enim ille est qui suos amicos iacere sinat. Dabitur tue virtuti premium: et *post tenebras sequitur aliquando lux.*⁵⁸²

[Szeretnék, ha nyugalmas helyed volna, ahol magadnak és a múzsáknak élhetnél, és olykor nekünk: most mégis hogy a salzburgi érsekhez visszatértél, reméljük, hogy jobban alakul majd az ügyed, ugyanis ő nem az a fajta ember, aki a barátait cserben hagyja. Erényeidnek meglesz a jutalma, és a sötétséget egykor fény követi majd.]

Lehmann utal rá, hogy fennmaradtak tőle versek is, melyeket Londonban kéne keresni.⁵⁸³ A Brit Nemzeti Könyvtárban őrzött egyik kódex valóban tartalmaz egy rövid versikét, és bár a szakirodalom – így Lehmann véleménye és a katalógus megtévesztő leírása⁵⁸⁴ – szerint ez Tröster verse, az epigramma a *Lucretia epitaphiuma* címen emlegetett, ismeretlen szerzőjű mű⁵⁸⁵ és a kézírás sem Trösteré, ezért egyelőre be kell érünk a következőkben itt tárgyalandó művel.

⁵⁸⁰ Kiadta SCHLECHT 1914. Trösterrel való levelezést illetve a rá való utalást ld. 34–37.

⁵⁸¹ PICCOLOMINI 1551, 782. (CCXLVIII. ep.)

⁵⁸² Jób 17,12

⁵⁸³ vö. LEHMANN 1940, 648. és 662–63.

⁵⁸⁴ A British Library Museum, Arundel 526-os kódex leírását ld. BLO.

⁵⁸⁵ RIESE 1870, 255. (Nr. 787.) Vö. PASCAL 1907, 108.

V. *Dialogus de remedio amoris*

A *Dialogus de remedio amoris* kezdettől fogva megosztotta a szakirodalom képviselőit: Georg Voigt a Piccolominiről írt monográfiájában még lelkesen a későbbi pápa első tanítványaként mutatta be Tröster, s művét *Dialogus* címen említette.⁵⁸⁶ Hans Rupprich, Tröster művének második kiadója már egy kissé kritikusabban így írt a műről:

az anyaga, a szerkezete és a formája is új, de a szellemisége minden bizonnyal középkori.⁵⁸⁷

A *Dialogus de remedio amoris* megemlítő irodalomtörténeti munkák azonban abban egyetértenek, hogy Tröster művét a német humanizmus egyik úttörőjeként látják és láttatják.

A mű címének idézése a szakirodalomban sem következetese, de ez mindennek előtt a szöveg hagyományozódással magyarázható. A kollacionálás során ugyanis arra jutottam, hogy a mű nem feltétlenül rendelkezett címmel, és ebből kifolyólag vagy a mű elején álló dedikációs levél alapján *epistolaként* van feltüntetve, vagy az előszóban található utalás és az azt követő párbeszédet bevezető alcím alapján szokás⁵⁸⁸ *Dialogus*nak nevezni. A Wolfgang Forchtenuernek címzett prológusban így ír:

Per dialogum hunc fieri volui.

[Azt akartam, hogy dialógus legyen.]

Dialógust emleget ugyanígy Piccolominihez írt levelében is:⁵⁸⁹

Scripsi his diebus dialogum, quem clausum tue reverendissime paternitati misi.

[Írtam a napokban egy dialógust, melyet befejezvéen elküldtem főtisztelendő atyaságtoknak.]

Mivel a művel Tröster egyértelműen *Dialogus*nak nevezi, ezt muszáj a kiadásban is feltüntetni. Ugyanakkor a kéziratok mind a *De remedio amoris* alakot hozzák, mely már a címben is utal a forrásokra és imitált munkákra. Ezért úgy vélem, a kiadás akkor jár el a leghelyesebben, ha – követve Hans Rupprich kiadását is – jelen esetben is a *Dialogus de remedio amoris* alakot jelöli meg címként, melyet olykor *Dialogusként* lehet rövidíteni.

A *Dialogus de remedio amoris*nak két kiadása is készült már az elmúlt három évszázad során, de ezek egyrészt a szövegkiadók tévedései és hibái folytán elavultak és ma már használhatatlanok, másrészt a dialógus azóta előkerült kéziratai miatt újra kell gondolni a szöveg hagyományozódás kérdését. A dialógusnak az autográf példányai sajnos elvesztek, s a ma ismert másolatok jelentős különbségeket mutatnak. Jelen kiadás a kritikai kiadás

⁵⁸⁶ VOIGT 1863, 353–355.

⁵⁸⁷ RUPPRICH 1973, 632. Őt idézi szinte szó szerint BERNSTEIN 1978, 3. és 11.

⁵⁸⁸ Melléklet 5, 14. sor

⁵⁸⁹ Brno, UB, Mk 96, 143v vö. Brno, UB, Mk96, 145r (Melléklet 4.12. és 4.14.)

előkészületi fázisát adja közre, a tervezett kiadást bevezető tanulmányának alfejezetekké alakításával. A mellékletben annak az ún. B-variánsnak a kritikai kiadása található, melyet Tröster minden bizonnyal ahhoz az ajánlólevélhez szerkesztett, melyben Piccolomini őt Vitéz kegyeibe beajánlotta.

V.1. Kutatás- és kiadástörténeti áttekintés

Az áttekintést érdemes a mű újabb kori recepciójával és kiadásával kezdeni. A mű első szövegkiadását Raymundus Duellius készítette 1723-ban.⁵⁹⁰ Duellius az előszóban leírja, hogy azért adja ki ezeket a szövegeket, mert ritkábban elérhetőbbnek, kevésbé hétköznapiak tűntek. A margón közli azokat a glosszákat, amiket a kéziratokban is ugyanott látni, és amelyeket fontosnak ítélt a szöveg szempontjából.⁵⁹¹

Addemus in margine, sicubi visum fuerit, Scripturae, aliorumve nonnumquam Autorum, tum etiam loca, tum etiam notulas; has tamen nec ubique nec nullibi, verum ubi e re fore judicaveramus.

[Hozzáadjuk a margón, ami ott látszott, úgy a Szentírásnak, vagy néhány másik Szerzőnek a helyeit, mint néhány jegyzetet is, de ezeket sem mindenütt vagy pedig sehol, hanem csak ahol úgy ítéltük meg, hogy hasznos lesz.]

Duellius szerint a jegyzetek, melyeket közöl, magától a szerzőtől származnak, a többi Nr. jelzéssel jelölte, ám sajnos ez nem teljesen felel meg a valóságnak, mert az első jegyzetét leszámítva, melyet ő maga írt (*Secretarius Ladislai Regis ... Anno 1506. fato functum*), mindegyik jegyzete a St. Pölten-i kódex margójáról került a kiadásba, s az első jegyzetet pedig ugyanolyan jelöléssel hozta, mint a többi.⁵⁹²

De binis hisce Viris non habemus, quod liceat, nisi quod ex ipsa forte Epistola colligitur. Conneximus cum illa ejusdem Authoris Dialogum de remedio amoris, tum quod is cottidiano huic vitio saluberrima praescribat remedia, tum etiam, quod citra difficultatem separari haud potuisset. Notulae, quae adjiciuntur, ipsius sunt Authoris, praeter eam, quam N.r. signavimus. Continentur iisdem nomina Virorum illius Saeculi celeberrimorum, quae potissime nos ratio permovit, ut ex Codice nostro chartaceo ejusdem Saeculi hoc opusculum ederemus.

[Erről a két férfőről nincs semmink, ami lehetne, hacsaknem az, ami magából a Levélből összeszedhető. Hozzáfüztük ugyanennek a Szerzőnek a Dialógusát a szerelem gyógyírájáról, egyrészt, mivel ennek a hétköznapi bűnre igen hatásos gyógyírt javasol, másrészt, mivel nehézség nélkül aligha elválasztható tőle. A jegyzetek, melyeket hozzáadtunk, magáé a Szerzőé, kivéve azokat, melyeket számmal jelöltünk. Ezekben ama század igen kiváló férfúinak nevei foglaltatnak, leginkább ez indított engem arra, hogy a mi papírkódexünkben ama század e művecskéjét kiadjuk.]

⁵⁹⁰ DUELLIUS 1723, 227–245.

⁵⁹¹ DUELLIUS 1723, 1–2.

⁵⁹² XVII. Epistola Johannis Tröster ad Scribam Caesaris Wolfgangum Forchtenauer, DUELLIUS 1723, 21–22.

Miscellaneorum, Quae Ex Codicibus Mss. Collegit a kötet címe; a kiadó sajnos azt azonban már nem árulja el, hogy melyik kéziratot honnan vette, melyik gyűjteményből és mi a jelzete. Amint az a kötet címlapján is szerepel, Duellius a St. Pölten-i püspöki bibliotéka könyvtárosa volt, ezért elsősorban a St. Pölten-i kéziratokból készít(het)te válogatását.⁵⁹³ A St. Pölten-i Püspöki Levéltárban ma is hozzáférhető egy kódex, mely tartalmazza Tröster dialógusát (St. Pölten, Diözesenarchiv, Hs 63, 155r–164v), és bár Duellius kiadása minden valószínűség szerint ebből a kéziratból készült, előfordul, hogy a kiadása nem hoz bekezdéseket (leghosszabb a szerelmi gyógyír receptjének részletezése, vagyis ennek hiánya), melyeket a kézirat azonban tartalmaz, s a glosszák közlése sem egyértelműen megfeleltethető a kódex bejegyzéseinek: a többféle jegyzetelést meglehetősen következtelenül és önkényesen közli, már amennyiben közli. Így némely intermarginális jegyzetet, glosszát, sőt színi instrukciót (*probat, secum loquitur...stb.*) a főszövegben hoz, sok margináliát pedig egyáltalán nem ad közre. Duellius tehát egy fontos kéziratot próbált közreadni, sajnos kiadása azonban csupán hiányos és következtelen jelölésekkel ellátott forráskiadás lett.

Duellius kiadása után idővel előkerültek újabb kéziratok, és a manuskriptumok közti eltérések előbb-utóbb két variáns elkülönítésének szükségességét vonták maguk után. A St. Pölten-i kéziratot Franz Josef Worstbrock szócikke óta szokás az A-variánsnak nevezni,⁵⁹⁴ mely a következő pontokon tér el az ún. B-variánstól: 1. az A-variánsban a dialógust megelőző levél szerint, mely prólogusként funkcionál, a dialógus megírására Tröstert *Johannes Roth* vette rá; 2. tartalmaz azonban olyan bekezdéseket, melyekben a császári pár születendő gyermekéről esik szó.

Az ún. B-variánsnak nevezett csoport alapját képező kremsmünsteri kézirat (Kremsmünster, Stiftsbibliothek, cod. 10, 253r–260r) a szövegcsoport legkorábbi ismert kézírata.⁵⁹⁵ A kéziratot Hans Rupprich úgy adta közre 1938-ban,⁵⁹⁶ hogy a Duellius-féle kiadással kontaminálta,⁵⁹⁷ azzal magyarázván tettét, hogy a St. Pölten-iek többszöri megállapodás után sem adták oda számára a korábban ismert kéziratot, így *kénytelen* volt

⁵⁹³ A könyvtár történetéről ld. WINNER 1973.

⁵⁹⁴ Worstbrock 1995-ös szócikkét megelőzően St-Pölten-i és kremsmünsteri variánsokról volt szó.

⁵⁹⁵ Igaz, a RB és StB kéziratok teljesen datálatlanok, utóbbi nagyon romlott kézirat, előbbi pedig csonka.

⁵⁹⁶ RUPPRICH 1938.

⁵⁹⁷ „Druckvorlage: Cod. Cremifanesis (Stiftsbibliothek Kremsmünster) 21, fol. 253r–206r. Hrsg. v. R. Duellius, *Miscellanea*, 2 Bde., Augsburg, 1723/24, I, 227 ff. nach einer Hs., die sich heute in d. Bibl. des bisch. Alumnates in St. Pölten (XIX 5a [L200 oder N214], XV, 4°) befinden soll, mir aber trotz wiederholtem Versprechen nicht mehr zugänglich gemacht wurde. Wenn Duellius die St. Pöltener Hs. getreu nachgedruckt hat, dann unterscheidet sie sich von der in Kremsmünster so stark, daß die Abweichungen in einem Apparat kaum unterzubringen wären, und die Hs. einen vollständigen Abdruck erfordern würde.” – RUPPRICH 1938, 314.

Duellius kiadását használni. Azt azonban ő is megjegyezte, hogy ha Duellius kiadása pontos, akkor a két kézirat közti eltérés oly mértékű, hogy azt egy közös apparátusban feltüntetni lehetetlenség volna. A kiadott szöveget azonban a különbségek jelölése nélkül adta közre, így a kiadása filológiailag értékelhetetlennek és használhatatlannak bizonyult. A B-variánsnak nevezett változat kézírataiban közös, hogy a prológusként szolgáló levélben Johannes Roth helyett *Baptista ille Veronensis* szerepel. Ezen kívül a B-variánsba tartozó kéziratok mindegyike tartalmazza a Janus Pannoniust dicsőítő két részletet, és hiányzik belőlük a császári pár utódjára való három utalás közül kettő.

A korábbi szakirodalomban csupán e két variánst tüntették fel, illetve ezek egymáshoz való időbeli viszonyát többnyire úgy magyarázták, hogy az B a korábbi, az A a későbbi. Időközben felbukkantak további kéziratok, melyeket annak alapján, hogy a prológusban *Johannes Roth* vagy *Baptista ille Veronensis* szerepel mint a mű megírásának iniciátora, osztották be az A- vagy B-variáns csoportjaiba. Worstbrock 1995-ben készült, máig referenciapontként szolgáló lexikoncikkében már hét kézirattal számolt, melyeket a következőképpen sorolta be a manuskriptumokat:⁵⁹⁸

A-variáns kéziratai (Johannes Roth):

- (StP) St. Pölten, Diöz. Arch., cod. 63 (XIX 5 a), 155r–164v
- (RA) Róma, Bibl. Apost. Vat. cod. Pal. Lat. 1794, 46r–54r
- (StA) Stuttgart, LB, cod. poet. et phil. 2° 25, 1r–6r

B-variáns kéziratai (Baptista ille Veronensis):

- (K) Kremsmünster, Stiftsbibl., cod. 10, 253r–260r
- (M) München, BSB, clm 519, 65r–73r
- (N) Nürnberg, StB, cod. Cent. V, App. 15, 2r–5r
- (U) Uppsala, UB, cod. C 918, 158r–163v

Az elmúlt években a könyvtári állományok digitalizálásainak köszönhetően újabb és újabb források kerültek elő, így 2007-ben Franz Fuchs további két kéziratot fedezett fel: az egyik, mint utólag kiderült, csak elkerülte Worstbrock figyelmét, pedig volt róla katalógusleírás is,⁵⁹⁹ a másikat azonban autopsziával ismerte fel Fuchs, nem lévén leírás a kéziratot tartalmazó kódexről.⁶⁰⁰

⁵⁹⁸ WORSTBROCK 1995.

⁵⁹⁹ IRTENKAUF – KREKLER 1981, 26.

⁶⁰⁰ FUCHS 2007b, 7.

(RB) Róma, Bibl. Apost. Vat. Ross 786, 79r–82r

(StB) Stuttgart, LB, Hist. 4° 11, 73v–84r

Az egyértelmű, hogy az új stuttgarti kézirat a B-variánst őrizte meg, a vatikáni kézirat azonban sehogyan sem illik e kategóriákba: egyrészt hiányzik belőle a prolóógus (így az abban szereplő ösztökélő neve is), másrészt egyéb olyan eltéréseket is mutat, melyek arra készítettek, hogy a korábbi besorolást felülbíráljam.

A kollacionálás közben aztán még világosabbá vált, hogy a kérdés korántsem olyan egyszerű, mint ahogy azt az elődök gondolták. Az elmúlt három évben felvettem a kapcsolatot Franz Josef Worstbockon kívül Franz Fuchsszal is, utóbbi a *Pirckheimer Jahrbuch* sorozat szerkesztőjeként számos Tröster-tanulmányt szerkesztett és maga is írt. Az alábbiakban azt mutatom be, miképpen volna érdemes az eddigi felosztás helyett más rendszerben gondolkodni és vajon rekonstruálható-e a stemma, s ha igen, melyik szövegé? Ehhez azonban fel kell tárni a szöveg összes rétegét, és végiggondolni, hogy lehetséges-e az *ultima manus* elve alapján egy szövegről beszélni, avagy egymással párhuzamosan létező szerzői variánsokról van szó.

V.2. A dialógus variánsai és születési fázisai

Mindenekelőtt tisztázni kell, mit értünk variánsokon és a szöveg rétegein. A variánsok belső érvek alapján elkülöníthető szövegváltozatok, de ezen variánsok nem egyszerre készültek el, hanem sokszor több lépésben, mely folyamatot olykor külső érvek és adatok mentén nyomon lehet követni. Ebben elsősorban Tröster levelezése lesz segítségünkre.

A dialógus ma ismert kilenc kézirata közül egy sem autográf,⁶⁰¹ mindet 1454 és 1472 közt, de legalábbis a 15. században másolták, és szembetűnő, hogy a kópiák jelentős része 1467/1468 fordulóján készült. Több munkafázis megkülönböztethető, egyrészt a javítások elvégzése miatt, másrészt a patrónuskeresés céljainak megfelelően; tehát megkülönböztethetünk legalább (első) kikövetkeztetett, és további, javított szerzői (második, harmadik, stb.) változatokat. Abban a különleges helyzetben vagyunk, hogy a mű első változata elveszett, ám az arról készült kritika fennmaradt, így abból néhány esetben ki tudjuk következtetni annak az eltéréseit, hibáit a későbbi változatokhoz képest, melyek ránk maradtak. Előbb a levelezések alapján próbálom rekonstruálni a születési

⁶⁰¹ Igaz, a St. Pölten-i és a kremsmünsteri kéziratok esetében már többször feltételezték, hogy ez Tröster kézírása, majd el is vetették ezt a lehetőséget.

fázisokat, mely úgy tűnik, elsősorban a B-variáns esetében nyomon követhető, majd ezután térnek rá a ma ismert kéziratok alapján a stemma felállítására.

A dialógus első változatának (ω) 1454. június 1-e előtt kellett elkészülnie, mely dátumot belső érvek alapján lehetséges meghatározni. A dialógus mindegyik variánsában szerepel az a részlet, melyben Tröster az egyik barátját, Jacobus Castelbarcust úgy mutatja be, mint a császári pár háziorvosát, aki épp a vajúdo Eleonora császárné segítségére siet, így nem tud Philostratus-Forchtenauer betegségével, ti. a szerelemmel és annak gyógyításával foglalkozni. Eleonora és Frigyes 1452. március 16-án keltek egybe és bár már az esküvő után nem sokkal azt rebesgették, hogy a császárné várandós, úgy tűnik, csak 1453 őszén sikerült teherbe esnie. 1454. június 1-én egy látszólag egészséges fiúgyermeknek adott életet, ám feltehetően még aznap vagy legalábbis nem sokkal a szülés után váratlanul meghalt az újszülött, úgy, hogy még nevet sem adtak neki, s a legtöbb feljegyzésben meg sem emlékeznek róla.⁶⁰² Mivel nagyon várták már a trónörökös, érthető volt a csalódottság, ezért feltételezhetjük, hogy ha Tröster vissza akarta nyerni az uralkodó kegyét, akkor nem a vajúdo császárné orvosaként mutatta volna be Castelbarcust, ha már bekövetkezett volna a tragédia a dialógus írása folyamán.

Az első változat (vagy annak nagy része) tehát 1454. június 1. előtt keletkezett, melynek Tröster – saját bevallása szerint – egy-egy másolati példányát elküldte Enea Silvio Piccolomininek, Wolfgang Forchtenauernek és feltételezhetően Johannes Hinderbachnak is. A dialógus egyik kézírata a címben utal arra, hogy Tröster a dialógust nemcsak Forchtenauernek, hanem a többi kollégájának is írta: „ad doctum Wolfgangum Forchtenauer cesaris scribam et ad ceteros conscribas.”⁶⁰³ Ezt már július 10-e előtt meg kellett tennie, ugyanis egy július 10-én Wolfgang Forchtenauernek írt levelében utal rá, hogy már korábban elküldte a dialógust Piccolomininek és Forchtenauernek is. Ugyanezen a napon, tehát július 10-én Johannes Hinderbachnak is írt, mely levélben felkérte, hogy Piccolominivel együtt legyen a dialógusának a bírója.⁶⁰⁴

Misi proximis his diebus dialogum limandum reverendissimo patri Senensi, quem ad Wolfgangum Forchtenauer scripsi, ridiculi magis quam ponderis [habentem], in quo Philocaptum eum esse finxi. Quid veritatis in se habeat, iudices vos ambos esse volo.

[Elküldtem javítás céljából az elmúlt napokban a tisztelt sienai atyának egy dialógust, amit Wolfgang Forchtenauer részére írtam, (a dialógus) inkább humoros, mint komoly, s amiben őt (ti. Wolfgangot) Philocaptusként ('szerelemtől elragadottként')

⁶⁰² PFERSCHY-MALECZEK 1997. különösen 421–422.

⁶⁰³ St. Pölten, Diöz. Arch., cod. 63, 155v

⁶⁰⁴ Brno, UB, Mk 96, 145r (Melléklet 4.14.)

költöttem. Arról, hogy van-e benne igazság, azt szeretném, ha bírám ti ketten volnátok.]

A legismertebb válaszlevél, melyben Tröster dicséretet és javítási instrukciókat kapott, Piccolomini *Opera quae extant* című – korántsem teljes – művében jelent meg Piccolomini nevében. A levélnek más a keltezése az 1551-es bázeli kiadásban, mint a brnói kódexben: előbbi szerint *XII. Idus Julias*, azaz, míg utóbbi szerint *VII. Idus Julias*, ám ez a két szám kéziratban könnyen félreolvasható, felcserélhető. Mindenesetre a július közepi dátum biztosra vehető. A szakirodalomban csupán Piccolomini válaszlevelét szokás emlegetni, holott Hinderbach is méltatta július 16-án kelt levelében Tröster művét.⁶⁰⁵

que ego non nisi summa laude et admiratione persequi possum

[amit én máshogy nem, csak a legfőbb dicsértettel és csodálattal tudok illetni]

csak azt kifogásolja, hogy hogyan jutott eszébe Forchtenauert a szerelmes szerepébe helyezni, amikor köztudomású, hogy

lascivia multum horrere

[irtózik a(z efféle) pajkosságoktól]

s az efféle dialógus jobban illene az egykori tanítványához, Fridericus Castrobracushoz⁶⁰⁶ (!). A dialógus címzettje és egyben egyik főszereplője, Forchtenauer csupán azért nem mond véleményt a műről július 12-én Trösterhez írt levelében, mert azt állítja, hogy nem kapta meg azt a levelet, amely az opust tartalmazta, kizárólag az a levél jutott el hozzá, melyben Tröster már a véleménynyilvánításra ösztönzi.⁶⁰⁷ Későbbi levél Forchtenauertól nem ismert, így az ő véleményét nem ismerjük.

Piccolomini válaszlevelére bővebben ki kell térnünk. Az első megjegyzés, amit nem szokás említeni, hogy a levelet ugyan saját nevében írta, de a Trösterrel és Hinderbachal váltott levelekből egyértelműen kiderül, hogy a dialógus elolvasását és értelmezését, kritizálását nem egyedül hajtotta végre, hanem Hinderbachkal *együtt*. Erre is utalhat a levél kezdőszava (*Legimus*), és jelen esetben nem a királyi többség kell érteni, hanem a közös olvasás és műértelmezés folyamatát, a filológia csoportos művelését. A sienai püspök először megdicséri tanítványát, majd hamar rátér a levél valódi tárgyára: a dialógus hibáinak részletezésére.⁶⁰⁸

Annotavimus quedam pauca, que nostro iudicio visa sunt emendationis egentia: scis, quia facilius aliena, quam nostra vitia cernimus, nihil errare sapientis et perfecti est

⁶⁰⁵ Brno, UB, Mk 96, 146r. és 147v. (Melléklet 4.16.)

⁶⁰⁶ Id. HEINIG 1997, 148. A császári pár orvosának, Jacobus Castelbarcusnak a fiáról van szó. Később, legalább 1465-től Frigyes kamarása, ld. KOLLER – HEINIG – NIEDERSTÄTTER 2007, 111. (82. Nr.)

⁶⁰⁷ Melléklet 4.17.

⁶⁰⁸ PICCOLOMINI 1551, 950. (Epist. CCCCVI.)

hominis, errata cognoscere vel rudes queunt. Audi ergo, quae nobis non detestanda, sed nobis melioranda in tuis dictis visa sunt.

[megjelöltünk néhányat, melyek véleményünk szerint javításra szorulnak: tudod, mennyivel könnyebb más, s nem pedig saját vétkeinket észrevennünk, semmit sem tévedni a bölcs és tökéletes ember sajátja, a tévedéseket még a tudatlanok is képesek felismerni. Hallgasd meg tehát, amiket mi nem annyira elítélendőnek, mint inkább jobbítandónak véltünk a te mondataidban.]

Piccolomini nem ajánlott minden hiba esetében kész megoldást, néhol Trösternek magának kellett volna kitalálni a helyesebb alakot, változatot. Azoknak az eseteknek a többségében azonban, amikor világosan megjelölte, hogy mit mire kéne kicserélni, ott a ma ismert kéziratok már a javított, tehát a Piccolomini által ajánlott változatot hozzák, pl.:⁶⁰⁹

De amore quid sentirem scriberem, dixisses elegantius, quid sentirem de amore et scriberem, habent enim sentirem et scriberem concentum, dum simul exeunt venustum et in continuum.

[„A szerelemről mint vélekednék, írnám meg,” elegánsabban mondtad volna: „mint vélekednék és írnék a szerelemről”, ugyanis a „vélekednék” és az „írnék” összecsengenek, így tetszetősebb, mivel egyszerre zajlanak és egymásba illeszkedve.]

Illetve kicsit később:⁶¹⁰

Algores, nisi fallimur, apud veteres legimus, non ut ais, hibernalia algoza.

[Ha nem tévedünk, a régieknél „*fagyokat*” olvassuk, és nem ahogy mondd: „téli *fagyokat*.”]

Ez utóbbi megjegyzésre találni utalást a St. Pölten-i kódex egy margináliájában, amiből arra következtethetünk, hogy a jegyzet készítője ismerte Piccolomini kritikáját. Sebastian Günther egyenesen azt feltételezte, hogy ezeket a jegyzeteket maga Tröster írta, ám minden bizonnyal tévedett:⁶¹¹

aliqui et moderni nostri dicant algoza

[némelyek és a mi újkoriaink *fagyokat* mondanak]

Mindenesetre az, hogy e részleteket már mindegyik ma ismert kéziratban javítva találjuk, azt jelenti, hogy az első változat (ω) nem maradt fenn, s a ma ismert kéziratok őseinek egyike sem hozható a Piccolomini-féle válaszelevéllel szorosan összefüggésbe.⁶¹² Az biztos azonban, hogy ω már az előszót is tartalmazta, mert az elébb idézett részlet (*quid sentirem de amore*) ott olvasható, azt azonban nem tudjuk biztosan állítani, hogy a dialógus felbújtójaként kit nevezett meg ebben a változatban. Látjuk, milyen hibái voltak a ma

⁶⁰⁹ PICCOLOMINI 1551, 950. (Epist. CCCCVI.) Ennél a résznél csak a müncheni kézirat tér el a többitől, de ez az eltérés minden bizonnyal másolási hibára vall, s nem pedig eltérő szöveghagyományra.

⁶¹⁰ PICCOLOMINI 1551, 950. (Epist. CCCCVI.)

⁶¹¹ GÜNTHER 1815.

⁶¹² Ld. WORSTBROCK 1995, 1081.

ismert változatokhoz képest az első változatnak; de vajon hogyan javította hibáit Tröster, miután a bírálólevelet kézhez kapta?

A második, javított változat (elsősorban β_1 , de talán α_1) elkészültének *terminus post quem*je a válaszlevél keletkezési dátumára teendő, ekkor azonban azzal a problémával szembesülünk, hogy míg a válaszlevél július 7. vagy 12. idusára lett datálva, addig a legkorábbi, ti. a kremsmünsteri kézirat (vagy amiről ezt a példányt másolták), mely már tartalmazza a javítások egy részét, július 2-ára van keltezve! Mivel maga Tröster is csak később ír javított változatról Forchtenauernak címzett levelében, valószínűsítem, hogy a kremsmünsteri kézirat datálása a helytelen és a második változat július közepe és 31. közt készült. 31-én ugyanis biztosan már egy javított (második? harmadik?) változatot küldött el barátjának, s ugyanezen a napon Piccolomini is minden valószínűség szerint a dialógus egy javított példányának kíséretében küldte el ajánlólevelét Vitéz Jánosnak.

Tröster a javított változatról így ír Wolfgang Forchtenauernak:⁶¹³

Imperfectiorem quem misi iterum imperfectum remitto dialogum quem pro nostro amore leges dum voles, paret iussionibus tuis, dicet namque, dum cupis, verum nequis etiam clausus silet.

[A tökéletlen dialógust, melyet elküldtem, most újraküldöm kevésbé tökéletlenül, amit a mi szeretetünk jelenként fogsz olvasni, amíg akarod, engedelmessé parancsaidnak, beszélni fog ugyanis, amíg úgy kívánod, de ha hasznontalan, becsukva hallgat.]

Felszólította barátját, hogy vonódjon be az alkotásba, kiritzálja művét és ítélkezzen a mű további sorsa felől, melyről azonban nincs további ismeretünk. A javítások azonban érdekes képet mutatnak, s a további példák ismertetése előtt be kell mutassam a dialógus megőrző kéziratokat és kódexeket, hogy már ezek ismeretében térhessek rá a kollacionálás eredményére és a stemma felállítására.

V.3. A kéziratok leírása

A kéziratok hagyományozódásának nemcsak a diakrón, hanem a szinkrón története is lényeges. Nagyon sokat elárul a szöveg használati köréről, recepciójáról, ha megvizsgáljuk az őrzőkódex provenienciáját, azaz hogy a szöveg milyen kötetekben maradt ránk, milyen más szövegek kíséretében másolták, illetve hol készültek másolatok, kiknek a birtokában voltak korábban és hol lehet ma megtalálni őket.

⁶¹³ Brno, UB, Mk 96, 148v (Melléklet 4.18.)

A szövegeknek a másolás során való változása a szövegkritika feladati körébe tartozik, míg a szöveg kontextusának, a ránk hagyományozódott korpuszok vizsgálata inkább irodalom- és művelődéstörténeti jelentőségű.

A dialógus összes kéziratáról elmondható, hogy vegyes tartalmú, humanista gyűjteményekben maradt ránk. A kilenc kéziratból ötben (K, M, N, StB, U) Enea Silvio Piccolomini szövegei társaságában találjuk a dialógust, kettő a későbbi II. Pius pápát tünteti fel szerzőként (M, StB), illetve a kompilátum eredetijének alkotójaként (U),⁶¹⁴ az egyik kódexben (StB) ráadásul együtt szerepel Piccolomini *De remedio amoris* címen elhíresült levelével⁶¹⁵ és *Historia de duobus amantibus* című széphistóriájával. Frank Fürbeth szerint az a tény, hogy Piccolomininek lett tulajdonítva a mű, azt mutatja, hogy Piccolomini stilisztikai ideáljának megfelelően íródott.⁶¹⁶

A vegyes tartalmú, humanista kéziratgyűjteményekről (*Humanistische und frühhumanistische Sammelhandschrift*) elmondható, hogy többnyire hasonló felépítéssel rendelkeznek: találhatóak benne klasszikus szövegek és humanista, kortárs alkotások is. Többnyire az egyetemi körökben készültek, a diákok egymás vagy a tanár példányáról másolták le saját kézírataikat, sokszor tematikusan csoportosítva.

A klasszikusok közül a kilenc vizsgált kódexben többször is találkozni Seneca, Terentius, Vergilius, Ovidius és Pseudo-Ovidius, illetve Plutarkhosz műveivel vagy részleteikkel, tehát az egyetemi szövegolvasások tananyagával. A bécsi egyetemen például az 1440-es évek óta tartottak humanista szövegolvasásokat, csak a dialógus szereplői közül pl. Georg Peurbach, akinek Iuvenalis- és *Aeneis*-szövegolvasó órái legendásak voltak.⁶¹⁷ A bécsi egyetemi tananyaggal és az udvari humanista kör érdeklődésével párhuzamba állítható azon szövegek listája, melyekre Tröster a dialógusban direkt vagy indirekt utal, melyeket idéz, így elsősorban Ovidius műveire, Seneca tragédiáira, Terentius vígjátékaira, Vergilius munkásságára és néhány középkori szerző egy-egy munkájára (Avicenna, Alanus...stb.) kell gondolnunk.

De Tröster nemcsak klasszikus és középkori szerzőket idéz, hanem nagy szeretettel vesz át részleteket mesterétől, Enea Silvio Piccolominitől, elsősorban a *De remedio amoris* címen ismert levélből, illetve a *Historia de duobus amantibus* című széphistóriából. Előbbiben Piccolomini sokat idéz – sokszor jelölve forrását – Senecától és Terentiustól, s több alkalommal is nyomon követhető, hogy Tröster ugyanazon helyeket idézi, talán nem

⁶¹⁴ Vö. VILLA 2006, 250.

⁶¹⁵ Ennek a levélnek két szerzői változata ismert attól függően, hogy ki a címzett.

⁶¹⁶ FÜRBEETH 2011, 424.

⁶¹⁷ GROSSMANN 1929, 258–261. ill. ZINNER 1938, 18–19.

véletlenül.⁶¹⁸ Nemcsak a klasszikus művekkel alkot tehát egy egységet a dialógus kontextusa, hanem azon szövegekkel is, melyek szinkrón készültek vele, így Peuerbach, Francesco Filelfo, Leonardo Aretino és természetesen mindenekelőtt Enea Silvio Piccolomini műveivel. Utóbbiak a levél- és szónoki beszédek megírásában mintegy mintakönyvként szolgáltak, ezért számos másolatuk fennmaradt. Ha arányaiban nézzük, a vegyes tartalmú kéziratkötetbe (*klassische und humanistische Sammelhandschrift*) tartoznak a következő kódexek: StP, K, RB, StB, U, míg a RA, StA, M, N jelzéssel ellátott kódexek inkább kortárs alkotások (*frühhumanistische und humanistische Sammelhandschrift*) gyűjteményei.

Vessünk egy pillantást a kéziratos megőrző kódexek tartalmára:

(StP) St. Pölten, Diöz. Arch., cod. 63 (XIX 5 a), 155r–164v (1456/1464)⁶¹⁹

A St. Pölten-i 63-as kódex vegyes tartalmú humanista kézirategyűjtemény, mely egyaránt tartalmaz antik és humanista szövegeket is. Seneca *De remediis fortuitarum* (133r–136r), és *De tranquillitate animi* című művének részleteit az akkor még Ovidiusnak tulajdonított pseudo-ovidiusi *De vetula* (121r–132r) követi,⁶²⁰ majd egy Terentius-szótár (136v–137v), Georg Peuerbach siratóéneke M[agister] Reinbertről (138r–142v) és az üstökösről való írása (143r–148v), illetve egy verse (150v–151v) olvasható; ezen kívül oratiók: egy padovai egyetemi előadás szövege (165r–168v), humanista beszéd- és levélgyűjtemények: Guarino Veronese, Leonardo Bruni levelei (225v–236r és 236v–244r) következnek, majd többek közt Guilelmo Traversagni, a bécsi egyetem tanárának levele található (247r–259r). Fontos megjegyezni, hogy ebből a kódexből ismerjük Tröster kézírását is (244r),⁶²¹ ugyanis ő másolta Bruni leveleit ebbe a gyűjteménybe. Dorothea Weber mutatott rá, hogy a Bruni levél végén található kézírás azonos a *De vetula* lejegyzőjének írásával, így bizonyosak lehetünk, hogy Tröster másolta le a pseudo-ovidiusi művet is, és hogy annak a subscriptiója szerint Tröster 1456-ban Rómában járt.⁶²² A kódex mindenféleképpen Tröster közeli társaságából, talán saját tulajdonából származik. A kódex leírói is feltették a kérdést, hogy vajon az a két kéz, mely Bruni leveleit és Tröster dialógusát másolta, azonos-e, ami azt jelentené, hogy Tröster autográf dialógus-kéziratáról lenne szó, ám ezt cáfolja az írástükrök eltérő mérete.

⁶¹⁸ Egy plasztikus példa: két hely, amit mindketten idéznek: SEN. *Oct.* 561. ill. TER. *Eun.* 225–226.

⁶¹⁹ WINNER 1978.

⁶²⁰ Erről a kéziratról ld. WEBER 1987. A *De vetuláról* szakirodalom: KLOPSCH 1967.

⁶²¹ WINNER 1978, 53–57.

⁶²² WEBER 1987, 260. A következő oldalakon Weber Tröster a *De vetula* című műben véghezvitt konjektúráit ismerteti.

(StA) Stuttgart, LB, cod. poet. et phil. 2° 25, 1r–6r (1468. undecimo kalendas Ianuarias)⁶²³

Ennek a humanista tartalmú kódexnek a provenienciája aránylag jól nyomon követhető. A kéziratcsoport 1468 és 1473 közt jött létre. A dialógust a heidelbergi egyetemen tanuló Johannes Köppel aus Kemnat másolta 1468. január 11-én Heidelbergben, amint azt az explicatióban megjegyzi.⁶²⁴ A kötetet Tröster dialógusa nyitja (1r–6r), majd ezt követik humanista komédiák másolatai: Antonio Barzizza *Cauteriarája* (6v–17v), az ebben a kódexben Leonardo Bruninak tulajdonított *Dolos* (18r–26r)⁶²⁵ és *Poliscena* című darabok (26v–33r); az *Aeneis* teljes szövege (37r–241r) és Baptista Guarino *Elegia Aldaeja* (241v–244r). A kötet tartalma alapján humanista érdeklődésre vall és leginkább a heidelbergi egyetem körébe tartozik, amit nemcsak Köppel bejegyzése bizonyít, hanem a komédiák másolatai is, ugyanis ebben az időben kezdődtek meg a heidelbergi egyetemen a humanista szövegolvasások, elsősorban komédiák révén.

(RA) Roma, Bibl. Apost. Vat. cod. Pal. Lat. 1794, 46r-54r (1468 duodecimo Kalendas Aprilis)⁶²⁶

A ma a Vatikánban található, vaskos humanista kötet kéziratái 1465 és 1472 közt keletkeztek. A dialógus itt található példányának explicatiója megegyezik az előző kódexével, ám mivel ez a későbbi és van olyan szövegrészlet, amit a másikkal ellentétben ez a másolat tartalmaz, ezért nem készülhetett az StA-ról, hanem ugyanarról a példányról másolhatták mindkettőt. A másoló magát nem nevezi meg, csak a másolás helyét és idejét árulja el: az írás 1468. április 12-én Egerben, a mai Chebben készült. A kötet egy része (I. rész) Heidelbergben született 1470 körül, ezekhez még ugyanott köthették hozzá a dialógust tartalmazó és a többi részeket, s innen került később a Vatikán gyűjteményébe. Tröster dialógusa a III. részben szerepel Barzizza *Cauteraria* című komédiája (54v–81r), illetve több másik dialógus: *Dialogus Bilae et Aristanti* (81v–83r), *Dialogus Petri, Stephani et Hieronymi* (83v–84r) előtt. A kötet feltehetően egy humanista komédiagyűjteménynek készült, legalább két kéz írásával. A kódex további részeiben

⁶²³ IRTENKAUF – KREKLER 1981, 26.

⁶²⁴ „Anno itaque saluatoris gnati marie 1468 Vndecimo kalendas Ianuarias Per me Iohannem Köppel de kemnat haydelberge protunc degentem”. Johannes Köppel 1463. április 24-én immatrikulált a heidelbergi egyetemen, majd 1465. május 28-án már meg is szerezte a bakkalaureusi fokozatot.

⁶²⁵ ROSSI 2004, 36–37.

⁶²⁶ A kódexről Máté Ágnes készített leírást, amiért ezúton is köszönetet mondok.

megtalálni Leonardo Bruni pár írását, Francesco Poggio Bracciolini *Asinus aureus* címmel készített Lukianosz-fordítását, és egyéb humanista műveket.⁶²⁷

(K) Kremsmünster, Stiftsbibl., cod. 10, 253r–260r (1455?)⁶²⁸

Ez a vegyes tartalmú humanista kötet különösen fontos a magyar kutatás számára. Egyrészt egyedül ebben a kódexben, a dialógus mellett pár folióval maradt fent az egyetlen ismert másolata Piccolomini levelének, melyben Tröstert Vitéz kegyeibe ajánlja (249rv), másrészt olyan magyar vonatkozású, ám a magyar szakirodalom által kevésbé kutatott szövegeket találni a kéziratgyűjteményben, mint például a Tröster dialógusában is szereplő Johannes Rothnak Cillei Ulrik halálára írt gyászbeszéde (288r–289v).⁶²⁹ A kolligátum két nagyobb részből épül fel, a 1453 és 1455 körül keletkezett rész tk. egy humanista vegyes tartalmú gyűjtemény, melyben találni további műveket magyar szerző tollából, így Vetési László IV. Sixtus előtt Mátyás nevében tartott beszédét (290r–294r) és László király nevében Miklós pápához vagy III. Callixtushoz intézett levelét (287rv), de egyéb humanista és antik műveket, így Leonardo Bruni (241r–246v, 247v–249r), Guarino Veronese (228v–230r, 265r–271v) és Isotta Nogarola leveleit (272r–285r). De megtaláljuk a kódexben Ovidius *Heroides*ának egy részletet (150v–153v), és többek közt részleteket a a phoenixről Ovidius *Metamorphoses*ából, Lactantiustól és Dantétól (154v–156v, 156v, 156v).

(M) München, clm 519, 65r–73r (1468. die 26 Aprilis)⁶³⁰

A müncheni kódex főként humanista levelezéseket tartalmazó kódexek közé sorolható. Megtaláljuk benne többek közt Piccolomini beszédeit és bulláit (83v–126r, 249ff,), Hunyadi János nevében írt Vitéz-levelet (79ff) és Francesco Filelfo (145r–161) egy-egy episztoláját, beszédét is, azon kívül Johannes Roth és Gregor Haimburg (46ff) irodalmi vitáját megörökítő levelezését. A dialógus e példányában Piccolomini van feltüntetve szerzőként (65r–73r). A kéziratcsoport 1468 és 1474 közt jött létre, Hartmann Schedel⁶³¹ másolta (egy-két fóló kivételével az egész kódexet), aki a nürnbergi humanisták csoportjába tartozott, Peter Luder tanítványa volt 1462-ben a lipcsei egyetemen, majd barátságuk révén ismerte meg Johannes Pirckheimert. A dialógus másolatával 1468.

⁶²⁷ METZGER 2002, 161–169, különösen 163.

⁶²⁸ SCHMID 1877, 170. ill. FILL 2000, 137–48. különösen: 144.

⁶²⁹ A gyászbeszédet Marija Wakounig és Primož Simoniti 2008-ban kiadták, s egyéb forrásokkal együtt monográfiájukban elemezték, WAKOUNIG – SIMONITI 2008, 289–293.

⁶³⁰ HALM – LAUBMANN – MEYER 1892, 145–146.

⁶³¹ HERNAD – WORSTBROCK 1992.

április 26-án készült el az explicatiója szerint Nürnbergben. A példány, melyet lemásolt, minden bizonnyal a következő, ma (is) Nürnbergben található kézirat.

(N) Nürnberg, StB, cod. Cent. V, App. 15, 2r–5r (1467k.)⁶³²

A kódex datálása mai napig nem megnyugtatóan tisztázott.⁶³³ Meglehetősen nagy terjedelmű (488 folió!), leveleket és beszédeket tartalmazó humanista kéziratgyűjtemény, több kéz írta, de egyedül Hermann Schedelé lett azonosítva. Piccolomini levelei és beszédei foglalják a legtöbb helyet, de találni Gregor Haimburg-leveleket, Poggio Bracciolini Valla ellen írt invectiváját (402r–411v), Francesco Filelfo Johannes Rothnak címzett levelét (476r–482r), Leonardo Bruni *Commentarii rerum Graecarum*át (155v–173v), Guarino Veronesének leveleit, melyeket Leonello Estével váltott (302v–312v). A dialógus itt található példánya (2r–5r) a müncheni példányhoz kapcsolódik, és ezt nemcsak a szövegkritikai vizsgálatok bizonyítják, hanem egyértelmű kapcsolatot mutat a két kézirat közt, hogy míg a münchenit Hartmann Schedel másolta, addig a nürnbergit Hartmann nagybátyja és nevelője, Hermann Schedel. A közös hibák arra engednek következtetni, hogy egy szövegcsaládba tartozik a dialógus e két kézírata, így a kérdés az volt, közös forrásról másolták-e őket, avagy valamelyik kéziratot a másikról kopírozták. Jómagam arra hajlok, hogy elfogadjam Fürbeth 1467-es datálását a nürnbergi kéziratról, és a müncheni kéziratot e másolatának nevezzem. Erre utalnak azok az apró másolási hibák is, melyek kizárják azt a lehetőséget, hogy ez a kézirat készült a müncheniről.

(RB) Róma, Bibl. Apost. Vat. Ross. 786, 79r-82r (15. sz.)⁶³⁴

A Rossiani-gyűjteményből, a karinthiai Viktring kolostorából került ez a 15. században készült kódex a Vatikán könyvtárába. Közelebbi datálás és a kódexről pontos katalógusleírás még nem készült. Vegyes tartalmú kódex, melynek a kötésgerincén ez a cím szerepel: *De vita et moribus philosophorum, Exercita de libri Tullii, Epistolae Aeneae Silvii, etc.* A dialógust másoló első kéztől megkülönböztethetünk egy másikat, a dialógust interlineáris jegyzetekkel ellátó kézírást.

⁶³² NESKE 1997, 129–142.

⁶³³ FÜRBEETH 1995.

⁶³⁴ A kódex leírását Máté Ágnesnek köszönöm ezúton is. A leírás nem tartalmaz pontos folióadatokat, így ebben a leírásban ettől eltekintek.

(StB) Stuttgart, LB, Hist. 4° 11, 73v–84r (15. sz.)⁶³⁵

A feltehetően a maulbronni kolostor tulajdonából származó,⁶³⁶ vegyes tartalmú kódex elsősorban levelezéseket tartalmaz. A kötet a 15. század folyamán készült, Piccolomini levelei (1r–108r) közt találjuk Tröster dialógusát Piccolomini leveleként feltüntetve, közvetlenül a *Historia de duobus amantibus* című széphistóriája után (37r–73r). Érdekes, hogy Tröster művét *Epistola de remedio amoris* címen hozzák, míg Piccolomini azonos című műve is szerepel ebben a kötetben (84v–89r).⁶³⁷ Szintén megtalálni a gyűjteményben az akkor még Ovidiusnak tulajdonított, ám Ofilius Sergianus által szerzett *De pulice* című elégiát (132r–133r), melyből Tröster dialógusában is találni részletet, illetve a Battista Guarinónak tulajdonított *Elegia Aldaet* (133r–137r), mely más kódexben (ld. StA) is együtt hagyományozódott Tröster szövegével. A kollacionálás alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a következő, uppsalai kéziratról készült ez a példány, így a további vizsgálatokból kizártam.

(U) Uppsala, UB, cod. C 918, 158r–163r (die Lunae vicesima prima mensis decembris anno 1472)⁶³⁸

A klasszikus és humanista szövegeket tartalmazó gyűjtemény két nagyobb részből tevődött össze és 1470 és 1474 közt készült, minden bizonnyal a strassburgi Thomas Vogler (Aucuparius) birtokában volt, s feltehetően négy különböző, ám külalakra hasonló írású kéz munkája. A dialógust (158r–163r) a harmadik kéz másolta, az explicatio szerint 1472. december 21-én. Tröster műve mellett egyaránt megtalálni klasszikus és kortárs szerzőket, főleg leveleket és dialógusokat, így Sallustius *De coniuratione Catilinaeját* és a *Bellum Iugurthinumot* (1r–40v), Darész Phrügiosztól részleteket (47v–53r), Plutarkhosz nevelési traktátusából készült Guarino-fordítást (54r–63v), Leonardo Bruni Nagy Szent Vazul-fordítását (64r–70v), Piccolomini-leveleket (72r–85r, 93r–94r), Andreas Capellanus *De amorejät* (95r–155v) és Cicero *Laelius de amicitiajät* (164r–178r). A dialógust is tartalmazó rész (3. kéz: 72r–178r) szövegei mind a barátság, a szerelem és az irodalmi műveltség fontosságának hangsúlyozása körül szerveződnek.

⁶³⁵ HEYD 1889–1891, 8–9.

⁶³⁶ Erre Heyd a 146. folión kezdődő, a maulbronni konvent új apátválasztásáról szóló szövegből következett.

⁶³⁷ Heyd rosszul írja, Piccolomini *De remedio amorisa* 84v-n kezdődik, s nem pedig 85 v-n!

⁶³⁸ ANDERSSON-SCHMITT – HALLBERG – HEDLUND 1993, 352–355.

V.4. Kollacionálás, elimináció és a stemma

A kollacionálás során feltűnt, hogy bizonyos kéziratok rokonságot mutatnak egymással, különösen feltűnő volt ez azokban az esetekben, amikor az adott bekezdésben Piccolomini utasításait követte a szerző, vagy épp csak kellett volna követnie, de nem tette. Egyszerűen fogalmazva: ugyan kikérte mestere véleményét, a javítási útmutatással azonban nem minden esetben élt, úgy tűnik, inkább próbálgatta, melyik a jobb változat, de az is lehetséges, hogy félig emlékezetből írta le az új variánst, nem feltétlenül ragaszkodott az előtte fekvő szöveghez. Az azonban bizonyos, hogy a különbségek szerzői változatokat sejtetnek, s nem pedig másolói hibákra utalnak. Ezek a különbségek sokszor indikátorként működnek a variánsok elkülönítésekor.

Plasztikus példa Tröster hezitálására, átírására a híres csillagászról, Georg Peuerbachról szóló bekezdés, melyben arról van szó, hogy Peurbach, László király asztronómusa azt igyekszik kifürkészni a csillagok állásából, hogy milyen módon, miféle fegyverekkel lehet a törököket távol tartani a magyar és a cseh területektől. Abban a változatban, melyet a mester látott, Tröster minden valószínűség szerint a magyar királyságot az ősi hunok királyságának nevezhette (*Archihunorum regnum*), amire Piccolomini feddően reagált:⁶³⁹

Archiregnum Hunorum, quam archihunorum, potius dictum uideri poterat. Ungaros preterea nunc non Hunos appellare debemus, quoniam eam incolunt terram quae olim Pannonia dicta est, etsi nos aliquando aliter diximus in errore communi fuimus. Huni enim aliquando Pannoniam tenuere, sed illis eliminatis subintrarunt Ungari ab extremis Scythiae partibus venientes, quemadmodum in Iordano licet intelligere. Sunt et hodie ultra Tanaim et paludes Meothidas populi qui Ungari dicuntur, eamque linguam loquuntur, quam nostri circa Budam et Hystrum, nec Teucros vero vocabulo nominamus, qui anno proxime decurso Constantinopolim expugnauere. Quamvis eam regionem occupent, que quondam Teucrorum fuit Turcorum nomine appellandi sunt et hi Scytharum soboles habentur, ut Ethicus philosophus in *Cosmographia* sua confirmat.

[A hunok ősi királyságát inkább lehet mondani, mint az ősi hunok királyságát. A magyarokat azonkívül most nem szabad hunoknak neveznünk, mivel ugyanazt a földet lakják, melyet egykor Pannóniának hívtak, és ha néha mi magunk is másként mondtuk, közös tévedésben voltunk. A hunok ugyanis egykor Pannoniát bírták, de az ő elűzésük után jöttek ide a magyarok Szkitia távoli részeiről érkezvén, ahogyan az Iordanesnél olvasható. Ma is vannak a Tanaison [ti. Don folyón] és a meóthiszi mocsarakon túl népek, akiket magyaroknak mondanak, és ugyanazt a nyelvet beszélik, mint amit a mieink Buda és a Duna környékén. Nem nevezzük azokat sem trójaiaknak, akik az előző évben elfoglalták Konstantinápolyt. Mégha ugyanazt a régiót birtokolják is, mely egykor a trójaiaké volt, törököknek kell hívni őket. Ők is a szkíták leszármazottjai, amint azt a bölcs Aethicus *Cosmographiájában* megerősíti.]

A kollacionálás során azonban azt találtam, hogy *Archihunorum regnum* alak sehol sem szerepel, sőt a hunok nyomára sehol sem akadhatunk, a kilenc kézirat közül ötben azt

⁶³⁹ PICCOLOMINI 1551, 951. (Epist. CCCCVI.)

találjuk, hogy csak félig javítja a hibát, és *Archiungarorum regnum*ot hoz (K, M, N, StB, U), a másik négyben azonban teljesen javított változatot, azaz *Archiregnum Ungarorum*ot olvasunk (StP, RA, StA, RB). Utóbbi csoportból az egyik vatikáni kézirat (RB) ráadásul *Turcus* helyett *Teucert* hoz, utólag kideríthetetlen, hogy eredetileg is így volt-e, vagy csak Piccolomini javaslatának ellentmondva az eredeti *Turcus* alakot átírta *Teucerre*.⁶⁴⁰ Másolási hibáról ebben az esetben szó sem lehet, egyrészt mivel a népnév használatában inkább fordítva, *Teucerről Turcusra* javítana a másoló, másrészt mert ez a másolat hozzávetőlegesen jó helyesírással készült. Tröster egy Kaspar Wendelhez írt levelében szintén ezzel a szóalakkal él, mikor Giuliano Cesarini kardinális haláláról szól, és bár ez a levél sem autográf, a másolási hibát itt is kizárhatjuk.⁶⁴¹

A hun–magyar kérdésre visszatérve azonban fontos egy kitérőt tenni. A hun és magyar népek rokonságelmélete a Mátyás-korabeli propaganda főbb elemei közé tartozott, de középkori kezdetekre nyúlik vissza. Veszprémy László rámutatott, hogy a középkori magyar krónikások

amikor a hun-magyar hagyományról és a feltételezett hun-magyar rokonságról írtak, akkor *semmilyen magyarországi eredetű írásos vagy szóbeli forrásanyagra nem támaszkodtak. Az is bizonyos: ismereteik forrása alapján a nyugati irodalmi hagyomány volt, mégha egyébként nem is zárható ki, hogy korabeli magyar történeti énekekben Attila emlékééről szó eshetett.*⁶⁴²

Elsősorban német források jöhetnek szóba. Veszprémy is említi több példa közt és Fodor István is idézi a hun-magyar rokonságelmélet eredetéről szóló tanulmányában hersfeldi Lampert *Annales*át, melyben arról ír, hogy 1071-ben a magyar királyné Attila kardját ajándékozta Nordheimi Ottónak, s hogy ezt a kardot a magyarok a hun idők óta őrizték. Ebből arra lehet következtetni, hogy a magyar uralkodóházban élt a hunok királyától való származás elmélete.⁶⁴³ De találni további forrásokat is arra vonatkozóan, hogy a középkori nyugati történetírók már jóval korábban azonosították a két népet, így például az Lupus Protospatharius Barenis *Annales*ében már a 12. században így ír a 920-as évről:⁶⁴⁴

920: introierunt Hungari, id est Hunni, in Italiam mense Februarii.

[920: bejöttek a magyarok, azaz hunok, Itáliába február havában]

Roger Bacon a 13. században így ír *Opus maius*ában.⁶⁴⁵

⁶⁴⁰ A *Turcus–Teucer* azonosításról ld. SZILÁGYI 2012a.

⁶⁴¹ Brno, UB, Mk 96, 137v (Melléklet 4.3.): „Nunc vero quietus vitam agit dulcissimam. Considera Iulianum illum cardinalem qui sua sciencia videbatur celum pulsitare? a barbaricis gentibus in bello theucrorum penes andrinopolim occisus est.”

⁶⁴² VESZPRÉMY 2004. Idézett részt ld. 18.

⁶⁴³ Ld. FODOR 2010, 166. A szöveget ld. LAMPERDUS 1894, 130.

⁶⁴⁴ Lupus Protospatharius Barenis *Chronicon rerum in regno Neapolitano gestarum*át ld.: PERTZ 1844, 53.

⁶⁴⁵ BACON 1888, 573.

Huni, qui postea Hungri, modo dicuntur Hungari, ... destruxerunt terras omnes usque in Franciam.

[A hunok, akiket később hungarusnak, hol magyarnak mondanak, felforgattak minden földet egészen Franciorszáig.]

Anonymus *Gesta Hungarorum*ában a magyarok a hunok leszármazottjaiként jelennek meg, de a népnév etimológiája még nem kapcsolódik az eredettörténettel, ugyanis az *Ungarus* Anonymusnál abból származik, hogy a magyarok Ung várában szálltak meg. A *Hunnus–Hungarus* magyarországi azonosítása későbből datálható, legpregnansabban először Kézainál találjuk így, de feltehetően nem nála jelent meg. Kézai krónikájának megvan a német párhuzama is, melyben a szkíta rokonság még adekvátábban kerül kifejezésre. Ehhez kapcsolódik a kevésbé feltárt trójai eredetmonda is. Brogyányi Béla és Veszprémy László szerint a hun–magyar rokonságelmélet bevezetése Anonymusnál és Kézainál egyfajta belépőként funkcionált az akkori európai népközösségbe,

egy Mi-érzés fogalmazódott meg, mely azt jelentette: a magyar a közös származás okán a többi európai néppel egyenrangú.⁶⁴⁶

Amikor a humanisták elkezdik azonosítani a két népet, egy középkori hagyományt folytatnak. Mátyás hatalma megszilárdítása céljából előszeretettel hasonlítottatta magát Attilához, isten ostorához, így a hun-magyar rokonság elméletet szívesen vonta be propagandájába. Udvari történetírója, Antonio Bonfini a hun–magyar elméletet hun–avar–magyar elméletté bővítette, mely elmélet a 19. századig közkedvelt maradt.⁶⁴⁷ A helyzet érdekességét ebben az esetben egyrészt az adja, hogy a dialógus 1454-es keletkezésével nyilvánvalóan a Mátyás-kori propagandát megelőző hullám követője, így sokkal inkább kell kapcsolnunk Tröster mesterének, Piccolomininek a népnév etimologizálási szokásaihoz. Piccolomini volt ugyanis az egyik legnagyobb híve annak a humanista szokásnak, hogy a törököket (*Turcus*) trójainak (*Teucer*) nevezze diplomáciai levelezésekben, majd 1453-ban, Konstantinápoly bukása után ugyanő vált e szóhasználat legádázabb ellenségévé.⁶⁴⁸ Ekkortól kezdve minden levelezőpartnerét dörgedelmes szavakkal illette, aki a barbárok ilyen pusztítása után is e szójátékkal élt. Ezt a magyarózkodást és helyreigazítást látjuk a Trösternek írt levélben is, illetve a fennmaradt kéziratok alapján pedig Tröster eljárását a kérdésben.

Piccolomini javaslatának teljesen figyelmen kívül hagyására is álljon itt egy példa. Nem javít néhány egyértelmű helyet és rendszerint azokat a tévedéseket, melyek további erőfeszítéseket igényeltek volna. Így bár a sienai püspök figyelmeztet, hogy Tröster nem

⁶⁴⁶ BROGYÁNYI 2008., Idézett részt németül ld. 4–5.

⁶⁴⁷ VESZPRÉMY 2004.

⁶⁴⁸ Az elnevezés történetéről bővebben ld. SZILÁGYI 2012a.

jól értelmezi az *Aeneis* Alvilágban játszódó fejezetének végén található Álom kapujaleírását, mondhatni épp az ellenkezőjét írja, mint Vergilius, Tröster ezen a részleten láthatóan nem eszközölt további javítást.⁶⁴⁹

Megtalálni azonban számos javítást a későbbi változatok másolataiban, így M, N, StB, U kéziratokban már a javított változat szerepel (*amorosum et furiosum*), ám teljesen hibás alakban áll még az RB manuskriptumban (*infuriatum et inamortum*) és félig javítva K, StP, RA, StA kéziratokban (*furiosum et inamortum; infuriatum et amortum; infuriosum et inamorosum*), ehhez Piccolomini a következőket fűzi:⁶⁵⁰

infuriatum et inamortum, quamvis Latine dici posse fatemur, melius tamen furiosum, amorosumque dixeris

[beleőrült és beleszerelmesedett, mégha mondhatjuk is latinul, mégis inkább mondj örültet és szerelmeset]

A szöveg kollacionálása után a javítások következtek, és ekkor arra lettem figyelmes, hogy a következő kéziratok tartalmazzak egyrészt javított szöveghelyeket, másrészt helyes mondatszerkesztéseket: M, N, StB, U, ezért ezek a kéziratok egymással rokoníthatóak. A mondatszerkesztési hibát Piccolomini nem javíttatja ki, de valószínűsíthető, hogy a másolók nem javították az előttük fekvő szöveget szintaktikailag. Ezt az is alátámasztaná, hogy míg a tulajdonneveket sokszor rosszul másolják, mivel nem ismerik az adott mitológiai személyt, helyet, utalást, addig a mondatszerkezet érintetlen marad. Úgy tűnik, hogy a legkorábbi kéziratok (StP, K, RB) még a rossz mondatszerkezetet hozzák, míg a későbbiek már helyesen íródtak. Erre jó példa a következő, előbb a helytelen változat (StP, RA, StA, K, RB):

In huiusne sinum concedam, qui a Mantuano illo vate citra hominum mores deorumque naturas Phebeia chele dulcius sonuit eo nullus, Cesaris secretario?

Majd a javított, későbbi változat (M, N, StB, U):

In huiusne sinum concedam, quo a Mantuano illo vate citra hominum mores deorumque naturas Phebeia chele dulcius sonuit nullus, Cesaris secretario?

[Annak a kebelére térjek, akinél senki sem zengte édesebben Phoebus lantján nem csupán az emberek tetteit, de az istenek természetét sem Vergilius óta, a császár titkára létére,(...) a Helikon tisztelőjéhez, ama nagylelkű hessenihez?]

A kollacionálás során feltűnt, hogy a kilenc kézirat közül három-három egymással nagyon közeli rokonságban áll. A rokonságot nem csupán a közös hibák mutatták, hanem olykor a kolofónok, sőt a szöveghagyományozódás kontextusai is egyeztek. Alaposabb vizsgálat alapján arra jutottam, hogy StA-nak és RA-nak ugyanaz a példány volt a forrása; az M

⁶⁴⁹ Erről az *Aeneis*-részletről bővebben ld. V.6. alfejezetet.

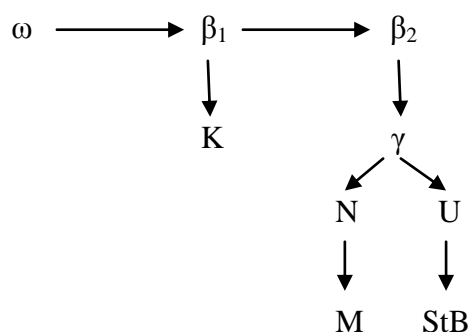
⁶⁵⁰ PICCOLOMINI 1551, 951. (Epist. CCCCVI.)

kéziratot N-ről másolták, míg az StB az U alapján készült, ezért M-et és StB-t a további vizsgálódásokból az *eliminatio codicum descriptorum* elve szerint kizártam.

B-variáns

Szinte a kollacionálás kezdetétől fogva világos volt, hogy K és M, N, StB, U kéziratok közeli rokonságban állnak egymással. Ez a hagyományosan B-variánsnak nevezett, iniciátorként *Baptista ille Veronensist* megnevező kéziratcsoport felderítése a magyarországi humanizmuskutatók szempontjából fontosabbnak és szerencsére könnyebbnek bizonyult. N és U nagyon hasonlítanak, ám N-ből hiányzik egy részlet, melyet a későbbi U tartalmaz⁶⁵¹, ezért nem készülhettek egymásról, hanem közös őst kell feltételeznünk (γ), mely elveszett, s mely a B-variáns legkésőbbi változatának (β_2) másolata volt. K és β_2 közvetlen rokonságban nem állhatnak, jóllehet kevés az eltérés köztük, de ezek arra engednek következtetni, hogy K a B-variáns egy korábbi változatára (β_1) megy vissza, míg β_2 már tartalmazza azon további javításokat, melyeket Enea Silvio Piccolomini javasolt, így pl. míg K-ban (β_1) még csak a félig javított *infurisoum et inamorosum* verzió áll, addig NU-ban (β_2) már a helyes alakot találjuk: *furiosum et amorosum*.⁶⁵² Azonfelül NU-ban (β_2) találni olyan javítást is, melyet Tröster magától eszközölt a szövegen: *In huius ne...*⁶⁵³

K sem az eredeti változatról (ω) készült másolat, mert már K-ban is találni olyan javítást, mely azt mutatja, hogy β_1 írása során Tröster már megkapta Piccolomini korrigendáját, ld. pl. *quid sentirem de amore, ut scriberem*.⁶⁵⁴ A B-variáns stemmája tehát így néz ki:

⁶⁵¹ Melléklet 5, 304–06. sor.

⁶⁵² Melléklet 5, 272. sor.

⁶⁵³ Melléklet 5, 65–66. sor.

⁶⁵⁴ Melléklet 5, 7–8. sor.

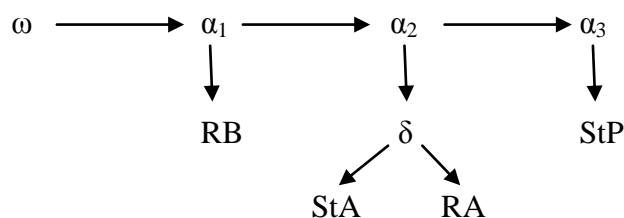
Minthogy M és StB eliminálva lett, a B-variáns kritikai kiadásakor tehát K, N és U alapján lehetséges a szöveget rekonstruálni. E kéziratok képezik a Melléklet 5.-ben található kiadás alapját. Az *ultima manus* elve alapján természetesen a β_2 rekonstruálása a cél, de mivel az N és U kéziratok – lévén kései másolatok – sokszor hiányosak vagy több szövegromlást mutatnak, mint K szövege. K ráadásul a legkorábbi ismert kézirat és nyilvánvalóan Tröster közvetlen környezetéből került ki, s nem utolsósorban a legtöbb esetben a legjobb helyesírást is ez a példány mutatja, ezért K lesz a főszöveg. Azokban az esetekben azonban, mikor N és U javított alakokat (pl. *interula* helyett *murenula*, *commeruerim* helyett *demeruerim*) vagy bővített mondatokat tartalmaznak, akkor ezek segítségével kiegészítem, javítom K-t az *ultima manus* elvének megfelelően.

A-variáns

A B-variánsnak nevezett szövegváltozat kiadása elkészült, azonban a probléma ezután kezdődött. Az nyilvánvaló, hogy az A-variánst a B-variánstól külön, amellet kell majd közölni. Az azonban korántsem problémamentes, hogy az A-variánst lehetséges-e avagy szükséges-e az *ultima manus* elve alapján kiadni. Arra gondolok, hogy az A-variánsba sorolt kéziratok, és az ebből kikövetkeztetett változatok olyan eltéréseket mutatnak egymáshoz képest, melyek egyrésze szerzői szerkesztésekre utalnak, de nehéz egyértelműen elkülöníteni a másolói és a szerzői szándékokat. Röviden vázolom a problémát és a mai álláspontomat a kérdés kapcsán, de fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy az ügyet nem tartom lezártnak.

Nézzük az A-variánshoz tartozó kéziratokat, melyeknek közös jegye az, hogy a dialógus megírásának ösztökélője Johannes Roth. StP, StA és RA alkotják e változatot elsősorban. Lehetséges, hogy RB is ebbe a csoportba tartozik, ám mivel nem maradt fent a dedikációt tartalmazó előszava, nem lehetünk teljesen biztosak a besorolásában. StA/RA és StP szövegek kollacionálása egyértelműen azt mutatja, hogy a három kézirat egymással közvetlenül nem rokonítható. Felváltva tartalmazznak vagy hagynak el bekezdéseket, jó néhány esetben pedig eltérő szinonimákat használnak, s ezekben az esetekben StA/RA inkább RB-vel rokonítható. Míg StA/RA és StP közös jegye Johannes Roth nevéen kívül az is, hogy e szövegek tartalmazzák a császári pár utódjára való két utalást (*Scio nihil ab hac gente...* és *inter cuius etiam alta moenia...* kezdetű bekezdések), Philostratus nevetését (*Hahahe*) és például Piccolomini utasításai közül az egyik hiba javítását (*properabo, accersam, concitatus accurram*), abban eltérnek egymástól, hogy míg az StP szövege nem

említi Janust, addig StA/RA csupán egyszer (a dialógus végén), míg az RB kéziratban – hasonlóan a B-variánshoz – megtalálható mindkét B-variánsból ismert bekezdés, azonban az egyik eltérő helyen szerepel. RB-t vizsgálva arra a következtetésre jutottam, hogy az eredeti (ω), Piccolomini által bírált változathoz igen közeli szövegváltozat (α_1) másolatáról van szó. Erre utalnak a következők: a kéziratban előfordul a *Theucrorum* szóalak, amit a püspök helytelenített, azonkívül itt megtalálni a hibásnak titulált *infuriatum et inamortum* szókapcsolatot is. A *properabo, accersam, concitus accurram*, melyet RB, StP, StA/RA is tartalmaznak, azonban egy olyan megoldásnak tűnik, mely a Piccolomini által helytelenített alakra születhetett válaszként, ami arra utal, hogy az a változat, melynek példánya az RB kézirat, szintén azután készült, hogy Tröster kézhez kapta Piccolomini levelét. Az eredetileg két Janusra való utalást RB még tartalmazza, ám az elsőt másik helyen találjuk, mint a B-variáns kézírataiban. StA/RA egy következő szerkesztési szintet tükröznek (α_2), ennek a változatnak egy másolatáról (δ) készült e két kézirat: már nem tartalmaznak, csupán egy utalást a pannon költőre, mégpedig azt, mely a dialógus végén található. Egyébiránt RB, StA/RA és StP sem tartalmaznak egy bekezdést Amor hatalmáról, mely a B-variánsban megtalálható.⁶⁵⁵ Az A-variánsba sorolandó kéziratok nem tartalmazzák azt a mondatszerkezeti javítást, melyet a B-variáns későbbi kézíratai (N, M, U, StB) igen, ez is arra utal, hogy az A-variáns változatai a kezdeti szövegre (ω) mennek vissza, s nem hozhatóak a B-variánssal összefüggésbe. A legkésőbbinek tűnik az a változat (α_3), mely alapján az StP kézirat is készült, melyet 1456-ra datálnak a kolofonja szerint, s mely kézirat a legközvetlenebb ismeretségbe hozható Tröster személyével.⁶⁵⁶ A kézirat már egyszer sem említi Janust, viszont tartalmaz olyan színi instrukciókat, melyeket a korábbi változatok másolatai nem, s melyek minden bizonnyal szerepeltek volna a többi kézirat széljegyzeteiben is, ha a korábbi változatok tartalmazták volna. Az A-variáns stemmája az eddigiek alapján így épül fel:

⁶⁵⁵ Melléklet 5, 279–81. sor.

⁶⁵⁶ Ld. a kódex leírását, V.3. alfejezet.

A két ág összekapcsolása, egymáshoz való viszonyának értelmezése azonban még készült el. A helyzetet ugyanis bonyolítja, hogy míg e két ágrajz alapján K és StP egymástól nagyon messze van, e két kéziratot, melyek minden bizonnyal különböző variánst őriztek meg, mégis sok közös vonás kapcsolja össze. Az A-variáns változatainak megismeréséhez, és a B-variánshoz fűződő viszony megértéséhez meg kell tudni válaszolni többek közt azt a kérdést, hogy azon változatok mögött, ahol eltűnnek a Janust dicsőítő részletek, milyen intenciót sejtethetünk? Lehetséges, hogy Tröster az A-variánst már Vitéz szolgálatában készítette el, mikor újabb mecénás után keresgélt, s választott címzettje nem kedvelte Janust? Avagy a hiány csupán egy másoló preferenciáját tárja felénk? E kérdések megválaszolása és a problémák megoldása azonban már a későbbi, teljes kiadás feladata lesz. Most azonban ideje rátérni a műre, annak tartalmi ismertetésére és irodalom- és művelődéstörténeti szempontok alapján való elemzésére.

V.5. A dialógus felépítése és tartalma

A szöveghagyományozódást követve a szövegkiadásban is jelölöm az egymástól elkülönülő részeket. A szöveg a következő részekből épül fel: prológus vagy dedikáció, Philostratus monológja, Philostratus és Eudion dialógusa.

V.5.1. Prológus előszó helyett és dedikáció

A dialógus szerkezetéhez alapvetően hozzá szokás számítani a prológusként funkcionáló levelet, mely a dialógust megelőzően felvezeti a cselekményt és a szereplőket, illetve megindokolja a szereplőválasztást. A ismert kilenc kézirat közül nyolc a mű részeként hozza a prológust, csupán egy kézirat (RB) nem tartalmazza az előszót.

Tröster egy jó, sőt a legjobb barátjának, Wolfgang Forchtenauernak címezi művét, melynek témája a szerelem. A mű megírására az egyik variáns (ún. B-variáns) szerint egy bizonyos *Veronensis ille Baptista*, a másik (ún. A-variáns) szerint *Johannes Roth* vette rá, mikor Rómában meglátogatta. Johannes Roth azonosítása és Trösterrel való kapcsolata nem okoz problémát: Roth 1452-től biztosan III. Frigyes udvarához tartozott, amit a császár koronázásáról írt, Ludwig Radnak, a császári titkárnak ajánlott beszámolója is bizonyít.⁶⁵⁷ Minden bizonnyal jól ismerték egymást Trösterrel már ekkor. Később, Enea Silvio Piccolomini ajánlásának köszönhetően V. László szolgálatába került 1455-től a királynak 1457-ben bekövetkezett haláláig. Nehezebb feladat a másik variánsban szereplő

⁶⁵⁷ SOTTILI 2000. vö. HEINIG 1997, 699.

Veronensis ille Baptista azonosítása. Kezdetben Guarino Veronesével,⁶⁵⁸ majd leginkább ennek a fiával, Giovanni Battista Guarinóval azonosították, ami kézenfekvő megoldásnak tűnt, mivel Tröster a dialógus végén annak az óhajának ad hangot, hogy Ferrarába szeretne eljutni, ahol a Múzsák laknak ezidőtájt – s ahol nem melleleg Guarino Veronese híres iskolája is működött. E mellett szólna az az érv is, hogy Tröster barátja és levelezőpartnere, Janus Pannonius csoporttársa és jó barátja volt Battista Guarinónak. Ezt a nézetet képviselte többek közt Herrmann,⁶⁵⁹ majd megjelent ennek a megoldásnak is a kritikája és egy újabb megoldási kísérlet. Előbb Paul Joachimson írt róla,⁶⁶⁰ de Karl Langosch óta általánosan elfogadott álláspontnak tűnik, hogy ez a bizonyos Baptista nem más, mint a veronai származású Johannes Baptista de Dyonisiis (Donisius, Domisius), aki *Comedia Pamphile* című művét⁶⁶¹ 1450–1460 körül a Tröster dialógusában is szereplő Johannes Hinderbachnak, majd meglehetősen trágár és illetlen verseit a dialógus címettjének, Wolfgang Forchtenauernak ajánlotta.⁶⁶² Valójában nem egyértelmű, hogy a komédia 5. sorában szereplő *Inderbach* azonosítható-e Johannes Hinderbachhal, a bizonytalankodás ellenére Langosch egy egész fejezetet írt Hinderbach és Donisius kapcsolatáról.⁶⁶³ Ráadásul Donisius személyéről sem tudni sokat, az azonban bizonyos, hogy Trösterrel ismerték egymást, amit egy könyvcseréről szóló könyvbejegyzés is tanúsít. Franz Fuchs szerint Donisius III. Frigyes kancelláriáján működhetett, de ennek egyelőre nincs bizonyítható nyoma.⁶⁶⁴ Worstbrock szerint *Veronensis ille Baptistának* a prologusban való említése előhívja a Donisius komédiáját, aminek ellenpárja volna Tröster dialógusa: előbbi Ovidius *Ars amatoriájának* követője, míg utóbbi a *Remedia amorisszal* kel versenyre.⁶⁶⁵ Mindenesetre megjegyzésre méltónak tartom, hogy a két szöveg közt szinte semmilyen kapcsolatot nem véltem felfedezni, se intertextuálisan, se tartalmilag, de még csak verstanilag sem, ennek ellenére a mai tudományosan elfogadott álláspont szerint Tröster műve Donisius munkásságához csatolandó.

A felbújtó azt kéri, hogy Tröster írjon a szerelemről: károsnak avagy üdvösnek tartja-e, vak, kegyetlen isten-e, avagy jó és kívánatos dolog? Tröster magát nem tartja kompetensnek a kérdés megválaszolásában, de nem akarja, hogy úgy tűnjék, nincs

⁶⁵⁸ Ld. BEUTLER 1927, 48.

⁶⁵⁹ HERRMANN 1893, 131.

⁶⁶⁰ JOACHIMSON 1896, 65.

⁶⁶¹ Kiadása: LANGOSCH 1979.

⁶⁶² München, BSB, clm 418, 129v–131r A kéziratokról készült képeket Franz Fuchs bocsátotta a rendelkezésemre.

⁶⁶³ Ld. LANGOSCH 1979, 27–37.

⁶⁶⁴ Franz Fuchs szíves szóbeli közlése alapján.

⁶⁶⁵ WORSTBROCK 1995, 1082.

véleménye, ezért eleget tesz a kérésnek. Úgy véli, dialógus formában jobban elő tudja adni érveit, s a két szereplőnek magát és barátját, Forchtenauert teszi meg. Beszélő neveket ad maguknak, melyek etimológiáját így magyarázza:

Philostratum te, idest amore percussum, meque Eudionem, idest bonum suadentem esse volui

[Azt akartam, hogy te Philostratus, azaz 'szerelemtől sújtott', én pedig Eudion, azaz 'jót tanácsoló' legyek.]

Forchtenauer tehát a hős szerelmes⁶⁶⁶ lesz, míg Eudion a gyógyító barát szerepében tetszeleg.

V.5.2. Philostratus monológja

A mű tartalmának összefoglalása a következő: egy aránylag hosszabb monológban megismerjük Philostratust, akit az istenek szerelemmel sújtottak, jóllehet semmi bűnt nem követett el, legalábbis nem tud róla. Ebből nyilvánvaló, hogy a szerelem büntetésként értendő, s kizárólag bűn elkövetése, még hozzá olyan súlyos bűnök elkövetése miatt jár, mint amilyeket a héroszok: Tantalosz és Héraklész követtek el. Az antik példák nemcsak a szerző műveltségét mutatják, hanem a kínok nagyságát is, ami Philostratus munkáit, szenvedéseit a római nép megalapításának nehézségeivel helyezi egy mérlegre, erre utal a tantalozsi és héraklészi büntetéseknek az *Aeneis* invocatiójára (*Aen.* I, 8–11.) való vetítése:

Adhuc Tantalidas Herculeas penas minitatur.

[Egészen tantalozsi és herculesi büntetésekkel fenyegetőzik.]

Iuno haragja ugyanúgy üldözi az *Aeneis*ben ugyanis Aeneast és a trójaiakat, akárcsak a görög–római mitológiában Héraklészt, vagy a később még emlegetett Ixiónt, ahogyan a dialógusban Philostratust Amor. Mivel egyedül nem képes meggyógyítani magát, számba veszi barátait, kollégiáit, akik talán segíthetnének rajta, s így nevek nélkül, körülírva, „intellektuális játékba vonván a korabeli olvasót”⁶⁶⁷ említi meg III. Frigyes bécsi és V. László prágai udvarának jónéhány humanista tudósát, titkárát, kancellárját; név szerint és az elhangzás sorrendjében: Enea Silvio Piccolomini, Ulrich Sonnenberger, (Janus Pannonius), Johannes Hinderbach, Ulrich Riederer, Hartung von Kappel, Prokop von Rabenstein, Bernhard von Kraiburg, Johannes Nihil, Georg Peuerbach, Jacobus Johannis de Castro Romano (Castelbarcus) és végül maga Tröster alakja jelenik meg egy-egy

⁶⁶⁶ Hinderbachhoz írt levelében is utal rá, az egyetlen fennmaradt példányban *Philocaptusként* szerepel, de ez lehet másolási hiba is, mindenesetre érdemben nem sokat változtat, ld. Brno, UB, Mk 96, 145r (Melléklet 4.14.)

⁶⁶⁷ vö. FÜRBEETH 2011, 424. „Trösters Verzicht auf Namensnennungen fordert den zeitgenössischen Leser zur Dekodierung auf und macht ihn so zum Teilnehmer eines intellektuellen Spiels.”

bekezdés erejéig. A leírások során Tröster többnyire az udvarban betöltött tisztségüket említi, vagy valamely jellemző képességüket, sokszor allegorikusan körülírva. A szereplők szinte mind azonosíthatók és azonosítandók a megadott leírások mentén, ráadásul a Sankt Pölten-i kézirat egykorú margináliái sok esetben megnevezik a kérdéses személyt. A kontextualizálás révén jobban megértjük a szereplők egymáshoz fűződő viszonyait, így a közös élményekre való humoros utalásokat is. Piccolomininek a nevével játszik, hogy kis emberből (ol. *piccolo* 'kicsi' + *uomo* 'ember, férfi') lett naggyá, majd utal arra a nevezetes epizódra, ami Piccolomini bécsi egyetemi előadásán zajlott le: a herceg is jelen volt és megkérdezte Piccolominit, hogy vajon az udvarban a kancellárián miért olyan divatos az állatbőr? A tréfásan gúnyolódó kérdésre Piccolomini talpraesett választ adott.⁶⁶⁸ Allegorikus leírásra két példa is említésre méltónak bizonyul: egyfelől Janus Pannoniust *lyrával*, Johannes Hinderbachot pedig *chelysszel* a kezében mutatja be, ami nemcsak különbségtétel a korabeli hangszerek közt is, hanem egyúttal utalás irodalmi-zenei működésükre és világi, illetve egyházi karrierjükre is. Másfelől Jacobus Johannis de Castro Romanót Aesculapiusként, azaz a gyógyítás isteneként jeleníti meg, ami az orvosi végzettséget és feladatokat jelenti, minthogy Castro Romano a császári pár háziorvosa volt. Végül a hosszas felsorolás végén Eudion-Tröster mintegy végszóra fel is bukkan, épp jókor, hogy barátja kínjait enyhítse.

V.5.3. Dialógus Philostratus és Eudion közt

A dialógus, tehát a párbeszéd valójában itt kezdődik: Eudion és Philostratus kölcsönösen konstatálják, hogy a másik rossz színben van, de míg Eudion készségesen megvallja, sőt a mű későbbi részeiben is többször hangoztatja, hogy ennek csupán a szegénység és az éhség az oka, addig Philostratusból barchoba-kérdésekkel kell kiszedni, hogy az ő betegsége nem más, mint a szerelem. Miután erre rájön Eudion, akkor a szeretett hölgy személyét kell kitalálja, s mikor ezzel is megvolnának, csak akkor tudja elkezdni Philostratus gyógyítását. Már ennél a jelenetnél kiderül az olvasó számára, hogy Eudionnak nem lesz könnyű dolga: Philostratusnak nemcsak nagy szíve van, de olykor megmakacsolja magát, s nem segíti orvosa munkáját.

A gyógyításnak, akár csak a szerelemnek és a szerelembé esésnek három szintje van, mely fokozatokat Eudion Avicenna (és Galénosz) alapján magyarázza. Az első, veleszületett szintet (*causa primitiva*), ami a gyűlöletes *otium* számlájára írható, úgy lehet

⁶⁶⁸ STRNAD 1996, 81–82. és LHOTSKY 1965, 263–273.

elkerülni, ha megfelelő elfoglaltságot talál magának az ember, így például írjon, vadásszon, tanuljon, olvasson, áldozzon az isteneknek, bort vízzel higítson, kényelmetlen matracon aludjon, szemét csukva tartsa stb. Soha nem jut el senki sem a második szintre, ha az elsőt sikerül elkerülnie. Philostratus szomorúan konstatálja, hogy ő bizony az első szinten túljutott.

A második, azaz az ún. megelőző szinten (*c. antecedens*) Eudion a tulajdonképpeni szerelmi viszonyt írja le, a levélváltásoktól az ajándékküldésen, egymásról való ábrándozáson, csókokon és öleléseken át egészen az együttélésig vázolja a fokozatokat. Ha ettől megmenekülsz, hamar meggyógyulsz, mondja, ám Philostratus csekély jelét mutatja a valódi gyógyulás szándékának: esze ágában sincs ugyanis elégetni a szerelmi ajándékokat. Az élelmes Eudion próbál hasznot húzni Philostratus gyógyításából: a drága ajándékok további sorsáról gondoskodna, ám Philostratus átlát barátja olcsó trükkjén. A komikus jelenet itt még nem csúcsosodik ki, később visszatérnek erre a kérdésre.

A szerelem harmadik, ún. társult szintjén (*c. coniuncta*) már nem ismerni rá a korábbi emberre: kifordul magából, miképpen Avicenna is betegségnek nevezte a szerelmet és a melankólia típusába sorolta, ez jól megmutatkozik: a szerelmes fantáziája, ízlése elromlik, ízléstelen és az embertől távolálló dolgokat kíván tenni: kiskutyaként bújna asszonya ölébe, vagy bolhaként szívna magát tele a hölgy combjai közt található nedvekkkel, esetleg madárkaként csipegetne a szeretett nő ajkairól.

A következő részben Eudion röviden megválaszolja Philostratus kérdéseit Amorról: miért mondják, hogy szárnyas, kislíú, kegyetlen és vak isten? Kik a szülei? Gyógyítható-e varázsfüvekkel vagy mágia segítségével? Eudion a görög-római mitológiából vett példákkal támasztja alá érveit, majd a szerelmet Seneca és Alanus szavaival definiálja. Ekkor Philostratus már készen áll a gyógyításra, bár – komikus módon – az ajándékokat még egyszer megsiratja.

Az utolsó előtti részben Eudion egy monológban felsorolja az összes gyógyírt, ellenszert, amit csak ismer, hogy a szerelmet elűzze: a nőt a szerelmese képzelje az ördögnek, meneküljön előle, tegyen hosszabb utazásokat lehetőleg minél messzebb, keményítse meg a szívét, ne olvasson elégikus költőket, és ha mégis arra kényszerülne, hogy a hölgygel együtt töltsen az éjszakát, arra is megvannak a praktikák, hogyan ábránduljon ki belőle: figyeljen csak a ráncos bőrére, lógós mellére és strumás nyakára. Érdeemes a vetélytársnak tartott férfival jó barátságot ápolni, mert amíg az őszintén ölel keblére, nincs ok aggodalomra. Jóllehet, ezek a tanácsok most szigorúnak tűnnek, de meglesz a jutalmuk: ezek révén majdan elnyeri az istenek és az emberek barátságát.

Végül, de nem utolsósorban még két érve van, melyeknek Philostratust vissza kellene tartaniuk a szerelemtől: egyrészt nem maga dönti el, hová megy, hanem mindig urát kell követni, s a távollét nem kedvez a szerelemnek, gondoljon csak Heléné szerelembe esésének történetére; másrészt Philostratusra is vonatkozik a cölibátus rendelete. Jellemző módon ez az utolsó érve.

Miután Philostratus megígéri, hogy betartja az utasításokat, még magyarázkodik kissé, tudniillik hogy mi indította őt a szerelemre: azt hallotta ugyanis, hogy a szerelem ékesszólóvá, kifinomulttá és emberségessé teszi a művelőjét. Eudion tiltakozására hamar belátja, hogy nem így van, és végül kiderül, hogy Eudiont az óvja a szerelemtől, hogy mivel az éhséggel kell állandó harcot vívnia, nincs érkezése ilyes gondokkal foglalkozni. Philostratus meghívja vacsorázni barátját, majd kedélyeskedve távoznak a klasszikus komédiák és dialógusok záróformulája szerint (*Valete et plaudite*).

V.6. A dialógus irodalmi mintái és forrásai

Tröster dialógusának irodalmi mintái túlnyomórészt meghatározhatóak, akár a cím- és névválasztásait nézzük, akár az idézeteinek vagy utalásainak visszakeresése révén vizsgáljuk forrásait. A műben megidézett, előhívott szövegek többnyire az antik irodalomnak a korszakban is jól ismert darabjai, az iskolai tananyag részét képező olvasmányok, de akad utalás középkori és kortárs alkotásokra is. A dialógus forrásául szolgáló művek szerzőinek a nevét ritkítva szedem.

A mű címe: *Dialogus de remedio amoris*, egyértelműen utal az ovidiusi előzményekre, tehát elsősorban a *Remedia amoris*ra, mindeközben mesterének, Enea Silvio Piccolomini-nek a tíz évvel korábban írt *De remedio amoris illiciti* címen elhíresült levelét is felidézi.⁶⁶⁹ Hogy Tröster tanárával is versengett, nem vitás, s erre épp Piccolomini utal, mikor véleményezi a dialógust:⁶⁷⁰

Quod si fateri volumus aliquid in te nostrum fuisse magisterium, illud quoque concedere oportebit, quoniam superati a discipulo sumus. Est dialogus tuus et tersus et limatus, aptis compositus verbis, sententiisque gravibus refertus, cuius lectores necesse est de te grande iudicium faciant. Crevisti ad modum brevi tempore, crescesque, si pergis, virum te clarum reddes, ornabis tuam patriam, nomenque tibi efficies, quod non Theutones solum, sed Galli quoque atque Itali celebrent.

[Ha bevalljuk, hogy mi valamiben mestered voltunk, azt is el kell majd ismernünk, hogy a tanítványunk felülmúlt minket. A dialógusod finom és szépen csiszolt, illő szavakból van összeállítva, és súlyos mondatoktól zsúfolt, az olvasóiban

⁶⁶⁹ Tröster ovidiusi és Piccolominitől átvett mintáiról ld. BRAUNGART 1980/1981. Braungart nem keresi vissza a pontos citátumokat, csak tematikai összehasonlítást végez a teljesség igénye nélkül.

⁶⁷⁰ PICCOLOMINI 1551, 950. (Epist. CCCCVI.)

mindenképpen nagy tiszteletet kelt majd irányodban. Sokat fejlődöttél rövid idő alatt, és még fogsz is fejlődni, ha folytatod, ragyogó férfiként fogsz visszatérni, ékessége leszel a hazádnak, nevet szerzel magadnak, amit nemcsak a németek, hanem a franciák és az itáliaiak is ünnepelni fognak.]

Tröster tehát egyszerre verseng az antik elődökkel és a kortárs mintákkal. A legtöbbet citált antik szerzők idézési technikájára hozok ebben a fejezetben pár plasztikus példát, mellyel illusztrálni tudom Tröster irodalmi műveltségét és írástechnikáját.

A dialógus formájának egy lehetséges mintájaként meg kell neveznünk egy másik művet is, mégpedig a bécsi egyetemi humanista kör professzorának, Guilhelmo Traversagninak az 1453-ban írt *Dialogus an mortui sint lugendi an non* című művét.⁶⁷¹ A dialógust Traversagni Wolfgang Winthagernek ajánlotta vigasztalásképpen, mivel legjobb barátja, Johannes Schwarz ebben az évben tragikus fiatalon, váratlanul elhunyt. A két jó barát egyazon évben, 1443-ban iratkozott be a bécsi egyetem *artes* fakultására a *natio Austriarum* tagjaiként, így elképzelhető, hogy Trösterrel már akkor kapcsolatba kerültek.⁶⁷² A dialógus szereplői maga a szerző, Traversagni, a címzett, Winthager, a Trösternél is szereplő Georg Peuerbach, egy bizonyos magiszter, Johannes de Brethaym és még egy barát, Oswald néven. Traversagni dialógusa több ponton is összefüggésbe hozható Tröster művével. Először is: a cím- és témaválasztás tekintetében, ugyanis mindkét mű egy kérdést fogalmaz meg, s azt dialektikus módon válaszolja meg: míg Traversagninál a címben szereplő függőkérdés arra vonatkozik, hogy meg kell-e siratni a holtakat, és tágabb értelemben véve: mi a valós boldogság és boldogtalanság, addig Trösternél a szerelem bipoláris megítélése áll a vizsgálódás középpontjában. Mindkét mű az ún. vigasztaló könyvek (*Trostbücher*) szerepét tölti be, így ennek megfelelően mindkét műben találunk egy-egy szereplőt, akik az orvos-beteg szerepbe bújnak, ráadásul mindkét esetben a gyógyulni vágyót Wolfgangusnak hívják (!). Ugyan Traversagninál három napon át játszódik a cselekmény, s több szereplője is van, míg Trösternél csak egy nap leforgása áll rendelkezésre a vigasztalásra, az például közös jegyük, hogy Georg Peuerbach hosszabb-rövidebb időre itt is, ott is feltűnik. A halott barátinak emléket állító dialógus további érdekessége, hogy az egyetlen ismert példányát maga Winthager másolta le 1453-ban és a kötetben mellette találunk egy Terentius-kommentárt is, melyet feltehetően Traversagni szerzett, és Petrarca Terentius-életrajzát.⁶⁷³ Hogy mennyire egy baráti körről van szó, mutatja a Tröster dialógusát megőrző egyik

⁶⁷¹ A műről ld. WAGENDORFER 2007a, 31.

⁶⁷² A két barát tanulmányairól ld. ČERNÍK 1908. vö. WAGENDORFER 2007a, 30–32. Források: MUV I. és AFA II, 169.

⁶⁷³ WAGENDORFER 2007a, 31–32.

kódex tartalma is: a Sankt Pölten-i 63-as számú kódexben, melynek egy része bizonyosan Tröster tulajdonát képezte, az ambergi humanista dialógusa mellett szerepel Traversagni *Modus epistolandi*ja, majd Traversagni gratulálólevele Winthagernek a doktori cím elnyeréséhez, illetve Peuerbach néhány műve.⁶⁷⁴

A *Dialogus de remedio amoris* kapcsolatba hozható Piccolomini egy másik művével is mely a *Dialogus* címet viseli, s mely párhuzamosan készült el Tröster művével, így aztán talán nem meglepő, hogy néhány esetben fel lehet fedezni szövegszerű azonosságokat mester és tanítványa szövegében. A legszembetűnőbb a prológusban szereplő álomról való leírás, melyben Vergilius *Aeneis*ét citálja Piccolomini is, akárcsak tanítványa.⁶⁷⁵

A *Dialogus de remedio amoris* szereplőinek névválasztása szintén beszédes. Mindkét szereplő esetében görög nevet adott, mely eljárás a görög újkomédiákat imitáló Terentius és Plautus komédiáira is igen jellemző. Philostratus, azaz 'szerelemtől sújtott', egyszerre utalás a klasszikus atellana egyik alakjára, Pappusra, aki a szerelem kínjaitól szenved, másrészt e név kapcsán lehetséges, hogy Petrarca mára elveszett komédiáját is forrásként jelölhetjük meg.⁶⁷⁶ Petrarca komédiáját *Philologia* címen írta,⁶⁷⁷ ám mivel Boccaccio Petrarcáról írt életrajzában a művet *Philostratus* címen említi, ezért az utókor *Philologia Philostrati* címen emlegeti,⁶⁷⁸ ebből pedig gyaníthatjuk, hogy az utólagos elnevezés a komédia főszereplőjének neve nyomán jött létre. Hans Rupprich szerint két külön drámai költeményről van itt szó, tudniillik a *Philologia* és a *Philostratus* címűekről, melyek mind elvesztek.⁶⁷⁹ Petrarca komédiáját már csupán azért is érdemes megjegyezni, mert annak ellenére, hogy Donatus Terentius-kommentárja újra előkerült, még azután is sokáig másolták Petrarca Terentiusról írt tanulmányát, sőt az 1471-es velencei és 1476-os római Terentius-kiadás elé is ezt illesztették előszóként.⁶⁸⁰

⁶⁷⁴ WAGENDORFER 2007a, 37. vö. A St. Pölten-i 63-as kódex leírásával: WINNER 1978, 53–57.

⁶⁷⁵ PICCOLOMINI 2011, 5. vö. Melléklet 5, 18–19. sor.

⁶⁷⁶ A komédia teljes egészében elveszett, csupán öt szót ismerünk belőle, ld. Petrarca, *Fam.* II, 7.: „Meministi, credo, in Philologia nostra, quam ob id solum ut curas tibi iocis excuterem scripsi, quid Tranquillinus ait: *Maior pars hominum expectando moritur.*” – idézi SABBADINI 1915/1916, 54.

⁶⁷⁷ PETRARCA, *Fam.* VII, 16.: „Comediam, quam petis, me admodum tenera etate dictasse non infitior sub Philologie nomine.” ill.: *Fam.* II, 7.: „Meministi, credo, in Philologia nostra, quam ob id solum ut curas tibi iocis excuterem scripsi...”

⁶⁷⁸ WEISS 1948, 65. Boccaccio Petrarca-életrajzát ld. BOCCACCIO 1928, 238–244. (*Cenni intorno a Francesco Petrarca*), idézett rész 244.: „Insuper edidit dialogum quendam prosayce tam mira ac artificiosa sermonum pulcritudine decoratum, ut appareat liquido, nil eum quod Tullius arpinas noverit latuisse. (...) Ultra etiam scripsit pulcerrimam comediam, cui titulum imposuit Philostratus, et si dicerem Terentii vestigia persecutum, timeo ne dum omnibus palam erit, que adhuc modicis visa latet, ductori ductum legentes extiment et merito preponendum.”

⁶⁷⁹ RUPPRICH 1973, 629.

⁶⁸⁰ JOCELYN 2004, 108.

A másik szereplő neve Eudion, szintén beszélő név.⁶⁸¹

Eudion id est bonum suadens.

[Eudion, ami annyit tesz: jót tanácsoló.]

Az atellánák másik figurája, Bucco folyton beszél és mindig éhes, de kétségtelen, hogy nincs híján az észnek, hogy céljait elérje, akárcsak a jót tanácsoló, ám azért legalább annyira a saját hasznát is figyelemmel kísérő Eudionnak. De értelmezhető Eudion alakja a görög újkomédiák és római vígjátékok parazitájaként is.

A többi személy, akik név nélkül, vagy nevük mellett egy *cognomennel* szerepelnek a komédiában, olyan görög és latin álneveket kapnak, melyek vagy állásukra, státuszukra, vagy valamely belső/külső tulajdonságukra utal, melyet olykor csak a barátok ismernek. Előbbire jó példa, hogy amennyiben az emlegetett barát orvosként működik, úgy Aesculapius a neve (Castelbarcus leírása); ha csillagász, akkor nem lehet más, mint maga Ptolemaiosz (Johannes Nihil); a gurki püspök mint főpap Áron lesz (Ulrich Sonnenberger), vagy az ünnepezt költő a Múzsák szeretőjeként jelenik meg (Janus Pannonius). Külső/belső tulajdonságokra, származásra és családi viszonyokra példa, amikor a cseh, sváb vagy magyar származást (Prokop von Rabenstein, Ulrich Riederer és Janus Pannonius), illetve képességeket, egyéb ismertetőjegyeket, pl. egy barát lantjátékát emeli ki (Johannes Hinderbach). Ez a fajta körülírás, mely a klasszikus retorikai alakzatok közül az antonomasiával hozható leginkább kapcsolatba, a humanisták állandó játékát képezte, gondoljunk csak arra, hogy egymást hogy hívják a dialógus szereplői levelezésükben.

A kora újkori latin dialógusok tipologizálásakor Virginia Cox arra figyelte fel, hogy többnyire valós baráti kör *conviviumán* lezajlott vitákat örökítenek meg a művek, de dialógusok valós személynévvel (Cox *documentary dialoguenak* nevezi e műveket) elsősorban Itáliában születtek, ezzel szemben az Alpoktól északra ilyen alig található, s ezt a jelenséget Cox az itáliai udvarok kulturális helyzetére vezette vissza. Cox szerint a fiktív nevek a lukianoszi tradíciót idézik.⁶⁸² Emellett Ludwig megjegyzi, hogy a 15–16. századi dialógusokra jellemző a komédiákban használatos nevek átvétele.⁶⁸³

Ha megvizsgáljuk, hogy milyen szövegek szolgálhattak forrásul a dialógus megírásakor, összeállíthatunk egy listát, hogy milyen művek birtokában kellett legyen Tröster 1454 nyarán és/vagy milyen műveket olvasott korábban, az így nyert listát

⁶⁸¹ Melléklet 5, 15. sor.

⁶⁸² LUDWIG 2004, 86.

⁶⁸³ LUDWIG 2004, 87.

egybevetve pedig a könyvtáráról⁶⁸⁴ készült rekonstrukcióval még akár a felhasznált szövegek példányait is meg tudjuk nevezni.

Ovidius *Remedia amoris* mint elsődleges referenciális pontot már a cím is jelzi. Gyakorlatilag az összes olyan hely, mely a szerelem ellenszerét részletezi, szinte kivétel nélkül a *Remedia amoris*ből való.⁶⁸⁵

Nec cras, cras dicito, cum hodie facere queas: reperit enim in morando alimenta amor.
Vidi namque sanabile vulnus in mortiferum virus longam redigere moram.

Qui non est hodie, cras minus aptus erit: / Verba dat omnis amor, reperitque alimenta morando; (...) Vidi ego, quod fuerat primo sanabile, vulnus / Dilatum longae damna tulisse morae. (Rem. Am. 94–95 ill. 101–102)

[Nem vagy kész idején: kis topogás, s lemaradsz. / Részted a vak szerelem. Csak várj, a nyakadra növekszik. (...) Láttam olyan sebet is, mely könnyű volt elején, de / elhanyagolva utóbb végleg elüszkösödött.]

Loca, scripta, ioca, dicta, dona vita, Syrtis domum, torum hydreas latebras (...) puta.

Tu loca, quae nimium grata fuere, cave. / Haec tibi sint Syrtis: haec Acrocerania vita. (Red. Am. 738–39)

[Most te boldog idők tájairól menekülj! / Syrtised ez legyen, ez neked Acrocerania partja.]

Ezt azért is érdemes hangsúlyozni, mert a szakirodalom szerint a dialógus forrásának tekinthető mű, a *Comedia Pamphile* épp az *Ars amatoria* folytatója kíván lenni, így képeznének egy párt e szövegek.

Máskor, általánosabb igazságok megfogalmazásánál inkább egyéb Ovidius-művet citál Tröster. Sokszor csak a szentencia-tömörségű mondatokat idézi, de Amor hatalmát a *Metamorphoses*ra játszva, Arakhné vásznát szemünk elé idézve illusztrálja.

Meglehetősen sok citátum származik a *Metamorphoses*ből, különösen, mikor a szerelem okozta átváltozásokat sorolja mintegy hasonlatként a személyiség önmagából való kifordulásának leírására, de előfordul utalás a *Heroides*ra, természetesen az *Ars amatoriára*, illetve egyéb műveire is (*Epistulae ex Ponto*, *Fasti*.. stb.). Sőt, még egy pseudo-ovidiusi szöveget (*De pulice*) előhívó részlet is található a dialógusban. Ez a példa különösen érdekes, mivel a kortársak előszeretettel idézték fel ezt a passzust, tudniillik a bolháról, aki a szeretett hölgy combjai közt fészkel.⁶⁸⁶

⁶⁸⁴ Könyvtáráról ld. Melléklet 3.

⁶⁸⁵ Melléklet 5, 192–94. ill. 335. sor

⁶⁸⁶ Melléklet 5, 265–68. sor

Tu laceras corpus tenerum, durissime, morsu; / cuius quum fuerit plena cruore cutis
(...) Ah! piget, et dicam, quum strata puella recumbit, / tu femur avellis, cruraque
aperta subis.⁶⁸⁷

[Zsenge a test, mit szétmarcangolsz durva csipéssel, / melytől a meggyült vér duzzad
a bőre alatt, (...) szégyen, de bizony, ha a lány nyújtózva hanyatt dől, / széttárod lábát,
s combjai közt beosonsz.]⁶⁸⁸

cum iam te aut pulicem inter dulcissime tue amice crura succi pleni recubantem (...)
esse optas.

[mikor már azt kívánod, hogy vagy bolhaként édes barátnőd combjai közt nedvvel
telve feküdhess]

Az akkor még ovidiusinak tartott, ám később pseudo-ovidiusinak bizonyuló műre, melyet
mai ismereteink szerint Ofilius Sergianus szerzett,⁶⁸⁹ utal Trösteren kívül mestere,
Enea Silvio Piccolomini is a *Historia de duobus amantibus* című széphistóriájában, sőt jó
barátja, Janus Pannonius is egy epigrammájában, amint arra Jankovits László korábban
rámutatott.⁶⁹⁰

O utinam fieri possem hirundo: sed libentius transformari in pulicem vellem, ne mihi
fenestram clauderes.⁶⁹¹

[O bárcsak fecskévé lehetnék, sőt szívesebben változnék bolhává, hogy ne zárhasd be
előttem az ablakot.]⁶⁹²

Nunc ego me pulicem scilicet esse velim, / ut possem contra te ledere: nunc ego
mestus / quam iaceo, fieret tam tibi amara quies.⁶⁹³

[hát most persze bolhává szeretnék változni, hogy viszontsérthesselek: amilyen
kínban most én fekszem, olyan keserves legyen a te nyugalmad is.]⁶⁹⁴

Ezen a példán tettenérhető ismét a szélesebb értelemben vett baráti körnek a hasonló
érdeklődése és értékítélete, és nem utolsósorban a közös nyelve, közös forráshasználata is.
Ennek az elégiának köszönhetően pedig a bolha évszázadokon keresztül az erotikus,
pajzán irodalom egyik állandó toposza lett, olyannyira, hogy még a majdan Balassinak
mintául szolgáló Hieronymus Angerianust is megihlette.⁶⁹⁵ Bár sajnos Tröster Ovidius-
példánya nem ismert, de minden bizonnyal egyik legtöbbet forgatott kötete lehetett.

⁶⁸⁷ PS.-OVID., *Pulex* 3–4. ill. 11–12. i.m. JANKOVITS 2002, 80.

⁶⁸⁸ JANKOVITS 2002, 80–81.

⁶⁸⁹ SZENTMÁRTONI SZABÓ – VIRÁGH 2001, 346. vö. JANKOVITS 2002, 81.

⁶⁹⁰ JANKOVITS 2002, 79–81.

⁶⁹¹ PICCOLOMINI 1988, 107.

⁶⁹² A Pataki Névtelen neve alatt fennmaradt magyar széphistóriában ez a részlet így hangzik:

Vajha ideiglen fecskévé lehetnék, azmint te magad írod,

Jóllehet bolhává örömesben lennék, nem tennéd be ablakod...

ld. *Eurialus és Lucretia históriája*, 36. vsz., 319, 320. skk = RMKT XVI. sz., IX, 80.

⁶⁹³ Epigr. 192. = IANI PANNONIUS 2006, 143.

⁶⁹⁴ JANKOVITS 2002, 79.

⁶⁹⁵ SZENTMÁRTONI SZABÓ – VIRÁGH 2001, 347. A szerzőpáros további bolhákat idéz e tanulmányban.

Bőségesen találunk részleteket S e n e c á tól is, még hozzá a tragédiáiból. Senecát idézi Enea Silvio Piccolomini és Tröster is, mikor Amort definiálják:⁶⁹⁶

Vis magna mentis (...) qui luxu otioque gignitur et inter laeta bona fortunae nutritur, et quem si alere fovereque desinas, brevi extinctus suas perdit vires.

[Hatalom az elme fölött, mely fényűzésben és semmittevésben születik és a szerencse boldog javai közt táplálódik, melyet ha megszűnsz táplálni és szítani, hamar elveszti erejét kihunyván.]

Amor, ut in tragediis inquit Seneca, nihil aliud est, nisi vis quaedam magna mentis, blandusque animi calor, qui iuventa gignitur, luxu, otio, et inter laeta fortunae bona nutritur.⁶⁹⁷

[A szerelem, miként Seneca a tragédiáiban mondja, nem más, mint valamely hatalom az elme fölött, a lélek nyájas láza, mely fiatalkorban születik, és a fényűzés, semmittevés táplálja a szerencse boldog javai közt.]

Vis magna mentis blandus atque animi calor/ Amor est; iuventa gignitur, luxu otio/ nutritur inter laeta Fortunae bona./ quem si fovere atque alere desistas, cadit/ brevisque vires perdit extinctus suas.⁶⁹⁸

[Szív-pezsdtő, lélek-melengető parázs: / nem más Amor, kit ifjúkor szül, fényűzés / táplál s busás jólétben ráérő idő, / s ha szüntelen nem szítod, összerogy hamar / varázsa vesztve hamvadó zsarátnoka.]⁶⁹⁹

Ez a hely jól mutatja, amit más esetekben is tapasztaltam, tudniillik, hogy Tröster nem egy az egyben vesz át antik citátumot Piccolomini szövegéből, hanem inkább ő maga is az eredeti szöveget idézi. Ugyan Piccolomini az esetek többségében megadja forrását, Tröster ebben nem követi, viszont hosszabb részleteket citál. Tröster legtöbbet idézett, így feltehetően kedvenc tragédiái az *Octavia*, a *Hercules furens*, a *Phaedra*, az *Oedipus* és a mai napig vitatott szerzőségű *Hercules Oetaeus*. Ám ha ezt a meglátást a könyvtárának ismert tételeivel egybevetjük, azt találjuk, hogy Seneca művei közül csupán a leveleinek birtoklásáról van tudomásunk, ám sajnos ma már abból sem hozzáférhető a saját példánya.⁷⁰⁰ Megjegyzendő, hogy Vitéz egyik kedvenc és sokat idézett szerzője is épp Seneca volt, akinek a művei közül ráadásul épp a tragédiákat részesítette előnyben. Saját példányáról is tudunk, mely irodalmi, prozódiai, mitológiai magyarázatokat tartalmazó glosszákkal volt ellátva, feltehetően Pier Paolo Vergerio révén.⁷⁰¹

⁶⁹⁶ Melléklet 5,313. és 317–18. sor

⁶⁹⁷ FRA 67, 34–35. (7. ep.)

⁶⁹⁸ SENECA, *Oct.*, 562–566.

⁶⁹⁹ Kárpáty Csilla fordítását ld. SENECA 1977, 205.

⁷⁰⁰ LEHMANN 1940, 656. ill. CORTESI 2008, 219.

⁷⁰¹ CSAPODI-GÁRDONYI 1984, 134. vö. BORONKAI 1975a.

A tragédiáknál sokkal meghatározóbb azonban a komédiák hatása.⁷⁰² A *Dialogus de remedio amoris* sok tekintetben a komédia műfajára hajaz. Elsősorban utal erre a sok helyzetkomikum, a római atellánát idéző alakok és beszélőnevek, és nem utolsósorban a Terentius- és Plautus-idézetek is:⁷⁰³

Scio, manibus pedibusque omnia obnixe facturum, mihi ut commodet.

[Tudom, hogy kézzel-lábbal, buzgón mindent meg fog tenni, csak hogy nekem a hasznomra legyen.]

Quem ego credo manibus pedibusque obnixe omnia/ facturum, magis id adeo mihi ut incommodet.⁷⁰⁴

[Úgy hiszem, ő kézzel-lábbal, buzgón mindent meg fog tenni, csak hogy nekem a hasznomra legyen.]

Quem ubi queram? aut qua insistam via?

[Hol keressem őt? Vagy mely útra álljak?]

Aut qua quaerere insistam via?⁷⁰⁵

[Vagy mely útra álljak keresni?]

Edipus, non Eudion es.

[Oedipus; nem Eudion vagy.]

DA. non hercle intellego. SI. non? hem. DA. non: Davos sum, non Oedipus.⁷⁰⁶

[DA: Herculesre, nem értelek. SI: nem? hm. DA: nem, Davis vagyok, nem Oedipus.]

A kora újkori komédia története két, egymást gyorsan követő eseménnyel vette kezdetét: egyrészt mikor Nicolaus Cusanus 1429-ben megtalálta az elveszettnek hitt Plautus-darabokat, másrészt mikor 1433-ban Giovanni Aurispa fellelte a Donatus-féle Terentius-kommentárt. Tröster könyvtárából ismerünk egy Plautus-kötetet, mely csak a korábban ismert nyolc komédiát tartalmazza,⁷⁰⁷ és a dialógus tüzetesebb vizsgálata után is úgy tűnik, hogy vagy nem volt tulajdonában a további tizenkét komédia, vagy nem ismerte eléggé ahhoz, hogy idézzon belőle. Saját Terentius-kötetről, pláne nem hozzáírt kommentárról nincs ismeretünk, jóllehet hemzseg a sok Terentius-citátumtól a dialógus; az eddigiek

⁷⁰² Bővebben ld. a V.8. alfejezetet.

⁷⁰³ Melléklet 5, 100–01. ill. 186. sor

⁷⁰⁴ TERENTIUS, *Andria* 161–62.

⁷⁰⁵ TERENTIUS, *Phormio* 192.

⁷⁰⁶ TERENTIUS, *Andria* 94.

⁷⁰⁷ LEHMANN 1940, 658. A példányt ld. München UB cod. ms. 2° 545 Leírását: DANIEL – SCHOTT – ZAHN 1979, 64–65.

alapján tehát úgy tűnik, a felfedezések egyike sem volt hatással Tröster művére. Hogy Terentius azonban egyik kedvenc olvasmánya lehetett, arra a dialógusban is utal, mikor az adósságát kéne törleszteni, csak metaforikus fizetéssel szolgálhat:

Sed suppleat Terentius Ciceroque meus tuam mihi creditam pecuniam.

[De térítse meg neked Terentiusom és Ciceróm a nekem kölcsönadott pénzt.]

A következő sokat idézett szerző Vergilius, akinek mindhárom ismert művét előszeretettel idézi Tröster, jóllehet saját Vergilius-kötetről szintén nincs ismeretünk. Természetesen az iskolai tananyag *Aeneis* adja a legtöbb citátumot, de találni a szintén humanista szövegolvasások tárgyát képező *Eclogaeból* részleteket, és meglepően sok *Georgica*-helyet. Utóbbinak jellemzően azt a híres jelenetét használja fel a szerelmes férfi tüneteinek leírására, melyben a haldokló mén épp kiszenved.⁷⁰⁸

Sed quid est, fare, quod tibi frigidum instar morientis sudorem, durum, aridam cutem, in cavos arduos oculos, gravem ab alto spiritum, longum in ima gemitum, asperam effecit linguam?

[De mondd, mi az, ami neked halál-hideg izzadságot okoz, bőrödöt érdes-szárazzá, szemeidet égővé, üregessé, mély lélegzeted súlyossá, mélyről jövő nyögéssé hosszassá, nyelvéd érdessé teszi?]

demissae aures, incertus ibidem / sudor et ille quidem morituris frigidus; aret / pellis et ad tactum tractanti dura resistit. / haec ante exitium primis dant signa diebus: / sin in processu coepit crudescere morbus, / tum uero arduos oculi atque attractus ab alto / spiritus, interdum gemitu grauis, imaque longo / ilia singultu tendunt, it naribus ater / sanguis, et obsessas fauces premit aspera lingua.⁷⁰⁹

[füle meg lekonyul s egyenetlen előnti / jéghideg izzadság, a halál jele; bőre kiszárad, / sőt tapogatva tapasztaljuk, merev-érdes egészen. / Hullta előtt pár nappal a bajt jelek bizonyítják; majd később mind kínzóbbá kezd válni a kórság: / két szeme lángja lobog, lassúbb lesz mély lihegése, / néha pedig csak fű fájón, és vékonya kidülled, míg hosszan hörög, és barnás vér ömlik el orrán, / végre merev nyelvétől már dagadó nyaka fullad.]⁷¹⁰

Az *Aeneis*re történő egyik utalás azonban külön figyelmet érdemel. A mű prológusában a római hőseposz egyik legvitatottabb, legtöbb elmélet születését kiváltó részletére, a VI. énekben található Álom kapujának leírására utal, mely eredetileg így hangzik:

Sunt geminae Somni portae, quarum altera fertur
cornea, qua ueris facilis datur exitus umbris,
altera candenti perfecta nitens elephanto,
sed falsa ad caelum mittunt insomnia Manes.⁷¹¹

[Két kapun át járnak föl az Álmok. Egyik szaru. Rajta,
Mint mondják, a való árnyak szoktak kilebegni;

⁷⁰⁸ Melléklet 5, 134–36. sor

⁷⁰⁹ VERGILIUS, *Georgica* III, 500–508.

⁷¹⁰ Lakatos István fordítását ld. VERGILIUS 1984, 87.

⁷¹¹ VERGILIUS, *Aeneis* VI, 893–896.

Hószínfényü, fehér elefántcsontból van a másik,
Itt a család jelenéseket engedik égnek a mánok.]⁷¹²

Illetve egy pontosabb, prózafordítás:

[Ikerkapui vannak az Álomnak, melyek közül az egyik, azt mondják, szaru: ezen át az igaz árnyak könnyen jutnak ki; a másik ragyogó hófehér elefántcsontból készült, de [itt] hamis álmokat küldenek az ég felé a mánok.]⁷¹³

Az Álom kapujának értelmezéseiről legutóbb Vince Máté írt egy alapos, áttekintő tanulmányt, én az ő eredményeire támaszkodva szólok e helyről.⁷¹⁴ Aeneas, miután a Sibyllától megkapta a római nép jövőjére vonatkozó jóslatot és apjától, Anchisestől a *pietasra* való buzdítást, az elefántcsontkapun, tudniillik a hamis álmok kapuján át hagyta el az Alvilágot. Már az antik kommentáríró Serviusnak is gondot okozott a hely megértése, s azóta is számos érdekes megoldás született a negatívnak tűnő kicsengés és az eposz emelkedett hangneme közti feszültség, vagy akár ellentmondás feloldására. A legérdekesebb és egyben legmulatságosabb megoldás talán az volt, mely szerint az igaz álmok csak éjfél után szállnak fel, s Aeneas azért kényszerült az elefántcsontkapun át távozni, mert még éjfél előtt ért oda.⁷¹⁵ Abban azonban minden kommentátor megegyezik, hogy a kapu értelmezése kihat az egész eposz értelmezésére, már csupán ezért is érdemes megvizsgálni ezt a helyet. Tröster a prólógusban így ír barátjának, Wolfgang Forchtenauernek:

Si quid aut impudicum aut minus honestum dixisse aut fecisse te dicam, id non in re esse, sed finxisse me puta, aut nihil credas, somnium tamen putabis, et per corneam, minime per eburneam, exisse portam, tu te iudicabis.

[Ha azt mondanám, hogy valami erkölcstelen vagy tisztességtelen mondtál vagy tettél, azt vedd úgy, hogy nem igaz, csak én koholtam/költöttem, vagy semmi se higgy el, vedd inkább álomnak, és gondold azt, hogy a szaru-, és legkevésbé sem az elefántcsontkapun távoztál.]

A dialógus egy korai változatát elküldte mestereinek és barátainak, Enea Silvio Piccolomininek és Johannes Hinderbachnak, hogy kijavíttassa hibáit és véleményt kérjen művéről. Piccolomini bírálatában kitér erre a részletre is:⁷¹⁶

Cum de porta cornea efficis mentionem, si futile somnum tuum, nihil veri habere intelligis. Non recte locutus es, veris enim hac porta facilis datur exitus umbris, ut Maroni placet.

[Mikor a szarukapuról teszel említést, ha haszontalan az álmod, úgy érted, hogy nem igaz. Nem mondod helyesen, ugyanis, azon a kapun az árnyaknak adatik könnyű kijárat, amint azt Maro gondolja.]

⁷¹² Lakatos István fordítását ld. VERGILIUS 1984, 251.

⁷¹³ VINCE 2005, 89.

⁷¹⁴ VINCE 2005.

⁷¹⁵ NORDEN 1916, 348.

⁷¹⁶ PICCOLOMINI 1551, 951. (Epist. CCCCVI.)

Arra utal tehát, hogy Tröster félreérti az *Aeneis*-részletet és tévedésből épp arra a kapura utal, melyen az igaz álmok hagyják el az Alvilágot, tehát mintha Tröster a fiktív történetet igaznak nevezné. A fennmaradt kéziratokról nem lehetséges megállapítani, hogy vajon Piccolomini utasítása előtt vagy után készült variánsok másolatai-e, mindenesetre az bizonyos, hogy egyikben sem lett a megjelölt részlet „kijavítva”. Megjegyzendő továbbra, hogy a másik bírának felkért barát, Johannes Hinderbach válaszlevelében Tröster szereplőválasztását indokolatlannak véli, ugyanis, mint írja, köztudomású, hogy Forchtenauer

lascivia multum horrere⁷¹⁷

[nagyon irtózik a pajkosságtól.]

A helyzetet látszólag tovább bonyolítja, hogy fennmaradt Johannes Baptista Domisius Dionysii néhány meglehetősen illetlen verse, melyeket ő is Forchtenauernak címzett.⁷¹⁸ A megoldás kulcsát talán épp az adja, hogy Tröster – mesterével ellentétben – nagyon is jól értette az *Aeneis*-részletet. Vince Máté tanulmányában kiemeli Agnes Kirsopp Michels⁷¹⁹ és Michael Courtney Jenkins Putnam⁷²⁰ kommentárjait, melyeket megvizsgálva talán választ kaphatunk arra kérdésre: helyesen értelmezte-e Tröster az *Aeneis*-szöveghelyet és miért ragaszkodott a szarukapuhoz?

Michels a jelenetben szereplő *insomniumot* Macrobiusra⁷²¹ támaszkodva olyan álomként magyarázza,

amely zavart idegállapotban jelentkezik, és ezért nincs használható jelentése, nem értelmezhető, és ahogy véget ér, el is felejtődik.

Illetve a *falsa* nem hazugot, hanem *nem valóst* jelent, mely nem lesz hatással álmodójára az ébredés után.⁷²² Aeneas az eposz későbbi jeleneteiben, különösen az utolsóban úgy látható, mint aki egyáltalán nem hallgat apja alvilágbéli, álombéli tanácsára, s nem a *pietas*, hanem sokkal inkább a *furor* vezérli. Forchtenauernek azonban emlékeznie kell a valós álmára, mégha szeretné is fikciónak gondolni. A részlet ugyanakkor utalhat Forchtenauer álságos, álszent viselkedésére is. Amennyiben Hinderbach szavait ironikus olvasatban értelmezzük, nincs is már további ellentmondás: nem maradhat érintetlen,

⁷¹⁷ Brno, UB, Mk 96, 147r (Melléklet 4,16.)

⁷¹⁸ Ld. München, BSB, cIm 418, 129v–131r ill. cIm 650, 4r–6r. A kéziratok másolatát Franz Fuchs bocsátotta rendelkezésemre. Az első verset érdemes volna összevetni Janus Pannonius Orsolya vulvájáról írott versével, minthogy mindkettőben a vulva mint feneketlen és veszélyes, akár még foggal is rendelkező mélység (*barathrum*, cf. Aen. VIII, 245.) jelenik meg ld. 197. ep. = IANI PANNONII 2006, 145–46. A *barathrum*-ról és irodalmi hagyományáról ld. TÖRÖK 2008, 135–36.

⁷¹⁹ MICHELS 1981.

⁷²⁰ PUTNAM 1995.

⁷²¹ MACROBIUS, *Commentarii in somnium Scipionis*, I. 3, 2–6.

⁷²² VINCE 2005, 112. vö. MICHELS 1981, 144–145.

akinek szerelmi gyógyírról és fogakkal rendelkező *cunnusokról* írnak barátai, sőt talán épp Forchtenauer volt közülük a legpajzánabb. A prológusban olvasható *Aeneis*-citátum tehát Forchtenauer pajkosságának leleplezése, a barátok cinkos összekacsintása, miközben a címzett becsületén mégsem esik folt.

A dialógusban elvétve találni olyan reminiscenciákat, melyek Lucanust vagy Martialist idézik, de ezek a részletek nem teljesen meggyőzőek, szerepelhettek *florilegiumok*ban is, s a könyvgyűjteményében sincs rá nyom, hogy antik költőket a felsoroltakon kívül alaposabban ismert volna, ha csak nem vesszük vonatkozási alapnak, amikor magát Senecával, Lucanusszal, Ovidiusszal, Ciceróval, Liviusszal, Homérosszal vagy Vergiliusszal birkózva mutatja be.⁷²³

Aut quorsum me defatigem, in Parnassum nisi, ibi [sc. Eudion] in arce Tarpeia aut cum Cordubensibus Lucano Senecaue, aut Peligno Nasone, aut Arpinate illo Cicerone, vel Patavino illo Livio, aut Meonio illo Homero, aut Mantuano illo Virgilio certat.

[Vagy hova forduljak, ha csak nem a Parnassusra, ott a Tarpeji sziklán vagy a cordubai Lucanusszal és Senecával, vagy a paelignus Nasóval, vagy az arpinói Ciceróval, vagy ama padovai Liviusszal, vagy ama maeon Homérosszal, vagy ama mantovai Vergiliusszal küzd (ti. Eudion).]

Ezen szerzők közül Cicero, Livius és Homérosz hatása kevésbé pragnánsan kimutatható, inkább a *studia humanitatis*nak szentelt idő, a saját műveltségének állandó gazdagítása jelenik meg itt metaforikusan.

Két középkori szerző kiemelt helyen szerepel: Avicenna, a híres arab orvos és Alanus; előbbi név szerint idézi egy helyen, de a dialógusban már korábbi helyen is találni tőle származó eljárást,⁷²⁴ utóbbitól pedig egy hosszadalmas citátum származik Amor definiálására, a dialógusban az Alanus-részletet⁷²⁵ beleágyazva a korábban bemutatott senecai definícióba:⁷²⁶

Amor est mixtus cum ratione furor, naufragium dulce, falsa voluptas, nox lucida, lux tenebrosa, ceca visio,⁷²⁷ suave malum, pium scelus, ebria sitis, grata Charybdis, insipidus sapor, fraudulenta fides, timorosa spes, odiosa pax, mors vivens, moriens vita, mulcebris Tartarus, triste celum, amenus carcer, atrox mentis tinea.

⁷²³ Melléklet 5, 101–04. sor

⁷²⁴ Erről bővebben ld. V.6. A dialógus szerelemképe a humanista szerelemképek sorában című alfejezetet.

⁷²⁵ Megjegyzendő, hogy a bécsi egyetemen 1452 őszi félévében tartottak felolvasást Alanus *De planctu nature*jéről, ami azért érdekes, mert előtte legutóbb 1425-ben volt felolvasás e műről és 1452-ben Tröster épp tovább akart tanulni az egyetemen AFA III/1, 46. vö.

⁷²⁶ A citátumra Franz Josef Worstbrock lett figyelmes, ld. WORSTBROCK 1995, 1082. Melléklet 5, 313–16. sor

⁷²⁷ Alanus oximoronokból felépülő gondolatlánc ihlette meg minden bizonnyal Johannes de Garlnadiát is, aki *Epithalamium beatae virginis Mariae* című versében hasonló képeket használ, sőt, nála megtalálható a *caeca visio* kifejezés is, ami Alanusnál nem. vö. 334. skk., ld. SAIANI 1995, 514.

Est amor, et mistus cum ratione furor./ Naufragium dulce, pondus leve, grata Charybdís, / Incolumis languor, et satiata fames. / Esuries satiens, sitis ebria, falsa voluptas, / Tristities laeta, gaudia plena malis. / Dulce malum, mala dulcedo, sibi dulcor amarus, / Cujus odor sapidus, insipidusque sapor. / Tempestas grata, nox lucida, lux tenebrosa, / Mors vivens, moriens vita, suave malum. / Peccatum veniae, venialis culpa, jocosa, / Poena, pium facinus, imo, suave scelus. / Instabilis ludus, stabilis delusio, robur / Infirmum, firmum mobile, firma movens. / Insiapiens ratio, demens prudentia, tristis / Prosperitas, risus flebilis, aegra quies. / Mulcebris infernus, tristis paradisus, amoenus / Carcer, hiems verna, ver hiemale, malum. / Mentis atrox tinea, quam regis purpura sentit, / Sed nec mendici praeterit illa togam.⁷²⁸

[A szerelem józan ésszel vegyes örület, édes hajótörés, könnyű teher, kedves Charybdís, sértetlen bágyadság és jóllakott éhség. Jóllakó éhezés, részeg szomjúság, hamis gyönyör, boldog szomorúság, bajjal teli öröm. Édes rossz, rossz édesség, magának keserű édes íz, melynek bölcs szaga és ostoba íze [van]. Kedves vihar, fényes éj, árnyas fény, élő halál, haldokló élet, édes rossz. A megbocsátás bűne, megbocsátható véték, tréfás bűn, kegyes gaztett, sőt édes vétség. Bizonytalan játék, szilárd becsapás, gyenge erősség, erős ingatagság, szilárdan ingó ostoba ész, esztétvesztett okosság, szomorú szerencse, síró nevetés, beteges nyugalom. Vigasztaló Pokol, szomorú Paradicsom, kellemes börtön, tavaszi tél, rossz, téli tavasz. Az elme szörnyű férge, amit érez a király bíbora, de nem kerüli el a koldus tógáját sem.]

Látható, hogy Tröster hasonlóan a korábbi példákhoz, itt is kreatívan dolgozta át Alanus szövegét, néhol elhagyva részleteket, máshol megtoldva saját vagy máshonnan kölcsönzött fordulatokkal. Kisebb idézetek találhatóak még Szent Ágoston *Confessiones*éből és Szent Jeromos leveleiből, ám ezen művek egyikéről sem ismert példány Tröster könyvgyűjteményében.

Kevés részlet azonosítható be, ám minden bizonnyal sokat forgatta Boccaccio *De montibus, silvis, nemoribus, lucis et multis aliis* című művét, melynek példánya is ismert, igaz, a possessor-bejegyzés szerint nyolc évvel a dialógus megírása után vásárolta,⁷²⁹ tehát ebből a kötetből biztosan nem dolgozhatott 1454 nyarán. Más földrajzi műnek, melynek ismerjük példányát, nem mutatható ki a jelenléte a dialógusban, így Pomponius Mela *De chorographiá*jának nincs nyoma Tröster művében, igaz, erre a kötetre is csak 1468-ban tett szert, mikor is ő maga másolta le Francesco Todeschini-Piccomininél vendégeskedve.⁷³⁰ Ami még számításba jöhetne, az Ptolemaiosz *Cosmographiá*jának egy latin fordítása, de ezt a példányt utoljára 1793-ban látta Andreas Mayer, így semmi biztosat nem mondhatunk felőle.⁷³¹

A legnagyobb szívfájdalom pedig nyilvánvalóan annak a térképnek az elvesztése, melyet Tröster az ingolstadti artes fakultásnak ajándékozott. A *Mappa mundi*ről 1492-ben

⁷²⁸ ALANUS, *De planctu naturae* 299.

⁷²⁹ LEHMANN 1940, 660. ill. CORTESI 2008, 227. A kéziratot ld. München, UB, 8° Cod. ms. 336.

⁷³⁰ LEHMANN 1940, 659–660. ill. CORTESI 2008, 229–230. A kéziratot ld. München, UB, 4° Cod. ms. 533a.

⁷³¹ LEHMANN 1940, 656. ill. CORTESI 2008, 218–219.

készült leírás,⁷³² és joggal feltételezhetjük, hogy Tröster dialógusának földrajzi helyszíneit is megjelenítette. Ugyanígy nem jöhet számításba a dialógus forrásai közt az a Sztrabón-kötet, melyet Guarino Veronese fordított, s mely példánya egy az 1471-nem vásárolt nyomtatványok közül.⁷³³

Nem érdemes az összes ismert kötetben, melyekre 1454 után tett szert, a dialógus forrásait keresni, inkább kiegészítésképpen szükségeltetik az eddig ismert könyvjegyzékhez csatolni azokat a tételeket, melyeket alaposabban ismernie, talán birtokolnia kellett műve készítése előtt vagy idején. A rekonstruált könyvtár darabjai mellett feltehetően számolnunk kell Terentius, Vergilius, Ovidius műveivel, Seneca tragédiáival és talán Valerius Maximus *Facta et dicta memorabilia* című művével is.

V.7. A *Dialogus de remedio amoris* szerelemképe

Közismert, hogy az *amor sanctus* és a petrarkista szerelemideál közel sem volt kizárólagos, korán megjelentek a priapikus, trágár és nőgyűlölő versek a magyarországi irodalomban is.⁷³⁴ A petrarcai szonettek piedesztálra emelt nőképéhez képest e szerzőknél sokkal inkább a mizogün, a nőt kizárólag termékenység funkciójában értékelő hozzáállás dominál, sőt egyesek szerint e művekben egyenesen a petrarcai szerelemkép sémáinak kigúnyolását találjuk.⁷³⁵ Nem szükséges felsorolni az összes efféle idézetet, elég csak röviden utalni Piccolomini levelére, melyben a bécsi nőkről ír,⁷³⁶ Janus vulva-epigrammáit vagy Strozzi gúnyos verseit felidézni.

Tröster szerelemképéről jelent már meg tanulmány: Georg Braungart Tröster *De remedio amoris*ában egy antik motívum továbbélését látja, s elsősorban az ovidiusi örökséget mutatja be Piccolomini és Tröster majdnem azonos című műveiben.⁷³⁷ Bár Braungart számos fontos szempontra hívja fel a figyelmet – így például a pseudo-ovidiusi hagyomány fontosságára –, sajnos nem egy tévedést és hiányt találni tanulmányában és mind közül a legfájóbb talán az, hogy nem hozza a testimoniumok jegyzékét, mely egy színvonalas komparatív dolgozat alapját képezné. A *Dialogus de remedio amoris* kritikai

⁷³² „Mappa mundi descripta in pergameno magno et extenso in lignis quadrangulariter, que pendet in pariete versus lectorium Seneca post pulpitem.” – a részletet közli LEHMANN 1940, 657.

⁷³³ LEHMANN 1940, 657. A kötet a II. világháborúban megsemmisült, CORTESI 2008, 218.

⁷³⁴ SZENTMÁRTONI SZABÓ 2002, xviii–xix.

⁷³⁵ Ld. BRAUNGART 1980/1981, 20.

⁷³⁶ Magyarul: PICCOLOMINI 1980, 23–27. (Boronkai ford.) „töméntelen sok a szajha, és ritka az asszony, aki beéri egy férfival.” i.m. 26.

⁷³⁷ BRAUNGART 1980/1981, 11–28.

kiadásának részeként elkészítettem a testimoniumok jegyzékét, amit a szövegkiadás apparátusában közlök.

Tröster dialógusában olvasható szerelemképének megértéséhez szükséges legfontosabb irodalmi mintáit röviden ismertetni, különös tekintettel mesterének, Enea Silvio Piccolomininek az azonos című fiktív levelére. Az akkor még laikus Piccolomini 1443/1446-ban írta *Epistola de remedio amoris* vagy *Epistola de remedio amoris illiciti* címen ismert opusát. A levél két változatban maradt fent, az egyiket egy bizonyos Hippolytus Mediolanensisnek dedikálta,⁷³⁸ a másikat Nicolaus von Wartenbergnek, aki Trösterrel együtt unokaöccse nevelője volt. Az ajánlason és megszólításokon kívül azonban egyéb eltérés nem található a két variáns közt.⁷³⁹ Mindkét esetben a levél címzettje a szerelem betegségében szenved, és barátjától, Piccolominitől várja a gyógyulást.⁷⁴⁰

Libenterque amorem hunc te velle postergare, sed viam modumque nescire, quo fieri liber et amore vacuus posses. Nam et si plures sacerdotes consulueris, neminem tamen remedia (quae tibi videntur efficacia) protulisse dicebas. Rogasti igitur me magnisque precibus efflagitasti egritudini tuae ut aliquam efferrem medelam ac iter ostenderem quo posses ardentis amoris flammam effugere. Parebo tuo desiderio, salubriaque prebebo tibi remedia, si ea amplecti volueris. Nec verebor medici culpam mihi ascribi, si tu obedentis egroti personam susceperis, quamvis arbitror (quos consuluisti sacerdotes) satis tibi fecisse, si precepta tenuisses, que illi dederunt, sed tibi visa fuerunt fortasse gravia.

[Szívesen magad mögött hagynád ezt a szerelmet, de nem ismered az útját-módját, hogyan lehetnél szabad és mentes a szerelemtől. Ugyanis habár több paptól is kértél tanácsot, azt mondtad, senki sem nyújtott gyógyírt, (mely számodra hatásosnak tűnne). Megkértél hát engem és nagy könyörgések közepette követelted, hogy a bajodra valamiféle gyógyszert adjak és megmutassam az útját, hogyan tudnál a szerelem égető tüzétől menekülni. Engedelmeskedni fogok a kérésednek, és hasznos gyógyírt fogok adni számodra, ha azokat megfontolod, és nem félek az orvos bűnét magamra vállalni, ha te az engedelmeskedő beteg szerepét öltöd fel, jóllehet úgy vélem, hogy eleget tettek volna ennek azok a papok is, akiktől segítséget kértél, ha az általuk adott tanácsokat betartottad volna, de neked azok talán súlyosnak tűntek.]

Piccolomini számára nem kétséges, hogy a szerelem betegség:

Nempe egrotus est, mi Ypolite, omnis, qui amat, ac ne dum egrotus, sed mentem etiam captus, atque insanus et amens.

[Kétségkívül beteg, Hippolitusom, mindenki, aki szeret, és nem csak beteg, hanem elméjében háborodott, és őrült és esztelen.]

De aztán enyhít ezen a tételen, mert istent, feleséget, gyermekeinket szeretni erény, csak a meg nem engedett szerelem (*illicitus amor*) bűn. Amort ezek után antik citátumokkal definiálja: előbb Vergilius VIII. eklogájából, majd Seneca *Octaviájából*, Terentius

⁷³⁸ FRA 67, 33–39. (7. ep.)

⁷³⁹ Braungart Wolkant idézi feltehetően, mikor Nicolaus von Wartenberget és a milánói Hippolytot is fiktív személyeknek tűnteni fel, ld. BRAUNGART 1980/1981, 19. vö. FRA 67, 39. (7. ep.)

⁷⁴⁰ FRA 67, 34. (7. ep.)

Eunuchjából és Macrobius *Saturnaliájából* vett részletekkel írja körül a szerelmet mint betegséget.⁷⁴¹ A szerelem-betegség főleg a fiatalokat gyötri, ezért annál veszélyesebb és nevelésesebb, ha egy idősebb férfi lesz szerelmes. További Seneca- és Iuvenalis-citátumokkal érvel a (meg nem engedett) szerelem ellen, és Isten szeretetére buzdít helyette. Az érvelést kiegészíti mizogüniába hajló, az *Aeneisre* alludáló⁷⁴² eszme-futtatásokkal, így például:

Mulier est animal imperfectum, varium, fallax, multis morbis passionibusque subiectum, sine fide, sine timore, sine constantia, sine pietate.

[Az asszony tökéletlen lény, változékony, csalfa, sok bajnak és szenvedélynek alávetett; hűség, félelem, állhatatosság és kegyesség nélküli./nem ismert hűséget, félelmet, állhatatosságot és kegyességet.]

Majd ismét enyhíti véleményét: csupán *azokra* a nőkre érti, akik csúf szerelmet hoznak. A *meg nem engedett*, vagy ahogyan Wolkan fordítja: *érzéki szerelem* ellen Piccolomini három gyógymódot sorol fel: először is gondolja meg a beteg, hogy a szerelmével mennyire vét Isten ellen, másodjára: a beteg emlékezetébe idézi, hogy csak a formát szereti, az pedig úgyis múlandó; majd harmadjára hagyja a konkrét helyzet elleni érvét, tudniillik, hogy a beteg barát egy kurtizánba szerelmes, aki pedig:⁷⁴³

Quid est, oro, mulier nisi iuventutis expilatrix, virorum rapina, senum mors, patrimonii devoratrix, honoris pernicies, pabulum diaboli, ianua mortis,⁷⁴⁴ inferni supplementum?

[Micsoda, kérdem, az asszony, ha nem a fiatalság kifosztója, férfiak rablója, öregeknek halála, atyai örökség elnyelője, tisztelet pusztulása, ördög tápláléka, halál nyílása/bejárat a halálhoz, pokol kiegészítése?]

Tröster dialógusában tartalmi és formai szinten is sokat vesz át mesteréről, de nála – nemcsak a meg nem engedett, hanem általában – a szerelem káros, a szerelmes minden esetben beteg. A szerelem rossz, különösen, ha férfi és nő között történik, hiszen a nő minden rossz szülőanyja. A szerelem-betegséget nem csupán a Piccolomini által is citált antik definíciókkal írja körül, mely idézeteknek egyébként a jelentős része megegyezik, hanem ismerteti a kór konkrét lefolyását, annak fázisait és gyógyszerét. A gyógyírként felsoroltak túlnyomó része Piccolomininél is megtalálhatóak, de korántsem annyira kifejtve, inkább csak az utalás szintjén.

Pulzusdiagnosztika

⁷⁴¹ Vö. Dévay jegyzeteit, PICCOLOMINI 1903, 60.

⁷⁴² Vö. VERGILIUS, *Aeneis* IV, 569–570.: „varium et mutabile semper / femina.” azaz „Amilyen hóbotos az asszony, / éppenoly ingatag is.” (ford. Lakatos István)

⁷⁴³ FRA 67, 37. (7. ep.)

⁷⁴⁴ cf. William LANGLAND, *The Vision of Piers the Plowman* 88. skk.: „Scribitur in portis, meretrix est ianua mortis”, ld. BLACK 2009, 374.

Tröster egyik újítása mesteréhez képest, hogy a szerelmet tüneteivel ismerteti fel, s ennek leírásakor tulajdonképpen egy hosszú múltra visszatekintő irodalmi tradíciót követ. Piccolominihez hasonlóan a dialógusban az orvos maszkját ölti magára, de mesterétől eltérve a következő módszerrel szedi ki barátjából, hogy kibe szerelmes – mivel az nem hajlandó beszélni róla, mert amint kiejti a szeretett hölgy nevét, a szíve össze-vissza kalapál –:⁷⁴⁵

Phi: Au, bone vir! Mentis, non corporis vulnus est. Tu vaticinare, que sit, que parat: ego quotiens hanc nomino, exangue hoc meum cor palpitat.

[Phi: Au, jó ember! A léleknek, nem a testnek a sebe ez. Te találd ki, ki az, aki ezt okozza: én akárhányszor megnevezem őt, a szívem vértelenül vergődik.]

Erre Tröster-Eudion elkezd olyan nőket körülírni, akik számításba jöhetnek mint Philostratus szerelmei. A párbeszédből úgy tűnik, Philostratus meglehetősen szereti a nőket, ugyanis több hölgy is múlthatatlan sebet ütött a szívében. Három nő leírását olvassuk: elsősorban arról, hogy melyik merre lakik, illetve van-e gyermeke? Mikor a negyedik asszony alakját idézi fel Eudion, előtte már sejti, hogy jó helyen jár:⁷⁴⁶

Teneo! Commovebo uno iam dicto universam, si potero, fibram, ut sentiet.

[Megvan! El fogom mozdítani az egész szálát egy szavammal, ha képes leszek, de úgy, hogy érezni fogja.]

Mire Philostratus felkiált:

Oh, oh, mea dulcedo, mea vita! totus uro, totus tremo.

[Oh, oh, édesem, életem! egész testemben égek, remegek.]

Mire Eudion már tudja, hogy megtalálta a keresett személyt:

Quid siles? cur lives? cur arterie pulsu lentescunt? cur stupes? Non aliter, quam *qui Iovis ignibus ictus vivit?*⁷⁴⁷

[Mit hallgatsz? miért sápadsz? miért lanyhul a pulzusod? miért állt ez a szavad? nem másként, mintha Iuppiter villáma csapott volna meg?]

Az itt leírt módját a szerelem diagnosztizálásának Tröster, úgy tűnik, a középkori és kora újkori orvostudományt és gyógyászatot meghatározóan befolyásoló arab orvostól, Avicennától vette át. Avicenna a *Canon medicinae* című művében a betegségeket bizonyos tünetek alapján csoportosítja és felsorolás-szerűen mutatja be: előbb a deskripciót olvashatjuk, majd azt követi a gyógymód (*cura*) ismertetése. Mint említettem, Tröster Avicennát hivatkozza név szerint is, s a szerelem-betegséget az arab orvos kifejezésével is megnevezi.⁷⁴⁸

⁷⁴⁵ Melléklet 5, 163–64. sor

⁷⁴⁶ Melléklet 5, 179. és 183–85. sor

⁷⁴⁷ OVIDIUS, *Tristia* I, 3, 11–12.

⁷⁴⁸ Melléklet 5, 264–65. sor

Quid aliud sibi vult Abolhai ille filius Avicenna inter melancholie morbum describens, Ylisticum eum vocans, inveteratumque desperatum relinquit.

[Mi mást jelent, hogy Abolhaus ama fia, Avicenna a melancholia betegsége közt írja le, *ylisticum*nak nevezve és ha már meggyökerezett, mint reménytelenként hagyja el.]

Avicenna az *Ylisticum*ot vagy *iliscit* a meglehetősen tágan értelmezett melankólia-betegségek közé sorolja, így a *cucubuth* – azaz *lycanthropia* vagy vérfarkaskór – leírása után ismerteti a tüneteit. A melankólia-betegségek a galénoszi orvoslás szerint a fekete epével vannak összefüggésben, erre is utalhat, hogy Tröster a betegség keresése során sokszor használ olyan szavakat, melyek a májra és epére utalnak, pl. *fibra*, *iecur*... stb., s ezzel összefüggésben a szervezetet a hideg és a szárazság uralja. Az *Ylisticum* leírása Avicennánál így hangzik:⁷⁴⁹

Hec egritudo est sollicitudo melancolica similis melancholie in quo homo sibi iam induxit incitationem cogitationis sue super pulchritudine quarundam formarum et figurarum que insunt ei. Deinde adiuuat ipsum ad illud desiderium eius et non consequitur. Et signa quidem eius sunt profunditas oculorum et siccitas ipsorum et privatio lachrymarum nisi cum fletus adest, et motus continuus palpebrarum risibilis quasi aspiciat aliquid pulchrum delectabile aut audiat rumorem iocundantem, aut letificetur. Et est spiritus eius plurime interfectionis et reversionis et sit multe elevationis et alteratur dispositio ipsius ad risum et letitiam et ad tristitiam et fletum cum amoris cantilenas audit et precipue cum sit rememoratio repudii et elongationis, et sunt omnia membra eius arefacta preter oculos q[uonia]m ipsi sunt cum sua profunditate graues, magne palpebre sunt grosse (!) propter vigilias ipsius et ploratum eius (...) et pulsus ipsius est pulsus diversus absque ordine omnino sicut est pulsus habentium tedium. et eius quidem pulsus et dispositio ipsius salterant cum sit rememoratio eius quid diligitur proprie, et cum obviat ei subito, et possibile est ex hoc signare quis sit ille qui diligitur est una viarum cure ipsius et ingentum in hoc est vt nomina plura nominentur iterando multitiens et sit manus super pulsum ipsius. Cumque propter illud diuersificatur diuersitate magna et sit similis interfacto deinde iteratur et experitur illud multotiens scitur quod illud est nomen eius quid diligitur. Deinde similiter rememoretur figura et mansio et illud in quo valet et artes et genus et regiones et comparetur ad nomen eius quid diligitur unumquidque eorum et seruetur pulsus ita ut cum alteratur apud rememorationem unius rei multotiens aggregentur inde proprietates eius quid diligitur ex nomine et ex eo in quo perualet et cognoscitur illud.

[Ez a betegség melankólikus búslakodás, hasonló a melankóliához, melyben az ember már rávette magát képzeletének valamely benne meglévő forma vagy alak szépsége miatti felajzására. Aztán hozzásegíti magát az iránta érzett vágyakozáshoz, de nem éri el. És bizony ennek a jelei a mélyen ülő szemek, s azok szárazsága és a könnyekben való hiány, kivéve, amikor sír, és a szemhéjak állandó nevetséges mozgása, mintha valami gyönyörködtető szépet látna meg vagy tréfás szóbeszédet hallana, vagy örvendezne. És a légzése többnyire elhal és visszafordul, sokat emelkedik és váltakozik a rendje hol nevetésre és örömrre, és szomorúságra és sírásra, mikor szerelmes dalokat hall és különösen, mikor az elválást és távolságot említik, és minden tagja száraz, kivéve a szemeit, minthogy azok mélységükben elnehezdedtek, nagy szemhéjai vastagok a virrasztás és a sírás miatt (...) és a pulzusa is megváltozik, teljesen rendetlen lesz, mint annak, aki rosszul van. Megugrik azonban a pulzusa, amikor megemlítik azt, akit szeret, és mikor hirtelen szembetalálkozik vele, és ebből

⁷⁴⁹ AVICENNA 1595, 494v. (*Lib. III. Fen. I. Tract. IV. XXIII cap. De iisci*)

lehet kitalálni, ki a szerelme. A sok gyógymód egyike, hogy sok nevet nevezzenek meg, sokszor ismételve, miközben kezünk a pulzusán van. Mikor az egyiknél nagy különbséggel megváltozik és a halotthoz lesz hasonló, és ez ismétlődik és bebizonyosodik sokadszorra is, akkor kitudódik, mi a neve annak, akit szeret. Aztán hasonlóan idézzék fel küllemét és lakóhelyét és azt, amiben bővelkedik és nemzetségét és vidékét és párosítsák ezt annak a nevével, akit szeret, és figyeljék a pulzusát úgy, hogy mikor megváltozik valamely dolog sokszori említésekor, innen azt számítsák annak a tulajdonságai közé, akit szeret, és így nevével és arról, amiben bővelkedik, felismerhetővé válik.]

Látjuk tehát, hogy az avicenniai melankólia-betegségek tünetei megegyeznek a galénoszi melankóliának, tehát a fekete epe átlagosnál nagyobb jelenlétének tüneteivel: a szervezetet hideg és szárazság uralja, ezért a gyógymódja meleg és nedves gyógyírral, tudniillik fürdőzéssel működhet.

Megjegyzendő, hogy a szerelem felismerésére alkalmazott pulzusdiagnosztika nem csupán az arab orvoslásirodalomban volt közismert, hanem pár széles körben ismert görög-latin forrás is utalt rá a Szeleukida-nemzetség félig perzsa uralkodójának, Antiokhosznak az esete kapcsán. Ő ugyanis mostohaanyjába lett szerelmes, s az orvosa a következő ismertetőjegyekről azonosította a betegséget, ti. a szerelemtől való elepedést:⁷⁵⁰ Sztratoniké megjelenésére Antiokhosz elpirult (*rubore perfundi*), lélegzete szaporább lett (*spiritu increbescere*), majd távoztakor elsápadt (*pallesceret*), s mindeközben a pulzusa hol élénkebb, hol lanyhább lett (*modo vegetiore, modo languidiore pulsu venarum*).⁷⁵¹ A történetet nem csupán Valerius Maximus, hanem előtte görög nyelven Plutarkhosz⁷⁵² és Appianosz,⁷⁵³ majd (Pseudo-)Lukianosz⁷⁵⁴ is feljegyezte.⁷⁵⁵

De honnan ismerhette Tröster a pulzusdiagnosztikát? Valerius Maximust, akinek a *Facta et dicta memorabilia* című műve közismert és közkedvelt olvasmány volt az egész középkor és a koraujkor folyamán, egyszer sem említi, mikor felsorolja kedvenc és idézett szerzőit. Nem említi Plutarkhoszt és Appianoszt sem, akiknek műveit latin fordításban ismerte.⁷⁵⁶ A pulzusdiagnosztikát ismertetők közül említi azonban Avicennát, aki alapos

⁷⁵⁰ Magyarul is használjuk az 'elepedni valakiért' kifejezést, mely őrzi ezt az elképzelést, hogy a szerelem-betegséget a fekete epe túlsúlyának jelenléte okozza.

⁷⁵¹ VALERIUS MAXIMUS, *De dictis...* 5, 7, 1.

⁷⁵² PLUTARKHOSZ, *Párhuzamos életrajzok*, Démétriosz-Antonius, 38. cap. ford. MÁTHÉ Elek: [Az orvos] „újra meg újra megfigyelhette rajta mindazokat a testi elváltozásokat, amelyekről Szapphó beszél. Antiokhosznak is elakadt a hangja, lángvörös lett az arca, elsötétült a tekintete, arcán veríték gyöngyözött, heves és szabálytalan szívdobogás fogta el, s végül teljes levertség és ájulás fogta el, elkábult és halottsápadt lett.”

⁷⁵³ *De rebus Syriacis*, 59–61. cap.

⁷⁵⁴ *De dea Syria*, 17–18. cap.

⁷⁵⁵ A párhuzamokra Horváth Iván és Kiss Farkas Gábor hívták fel a figyelmem, bővebben ld. STECHOW 1945.

⁷⁵⁶ Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzaira* csak 1462-ben tett szert, s ez a kézirat nem tartalmazza a Démétriosz-Antonius fejezetet, ld. München, UB, 2° Cod. ms. 549. Vö. CORTESI 2008, 227. A kötet a *Párhuzamos életrajzok*nak egy kivonatos példánya, mely elsősorban itáliai humanistáknak a Plutarkhosz-

műveltséget szerzett a görög irodalom terén. Kérdés, hogy vajon arab területen mennyire terjedt el Plutarkhosz vagy Appianosz szövege, azaz Avicenna ismerhette-e Antiokhosz szerelmének történetét? Közismert, hogy Arisztotelész és Platón tanai a késői peripatetikusok és újplatonikus iskola kommentátorainak működése révén már a 10. században elterjedtek az arab világban, s maga Avicenna is kommentálta a *Poétika* fordítását. Plutarkhosz középkori arab recepciójáról eddig azonban nem tudni semmit, ám mindezek ellenére ez nem lehet kizáró tényező. Könnyen lehetséges tehát, hogy amikor Tröster Avicennára hivatkozva írja le a pulzusdiagnosztika útmutatását, valójában egy antik görög-római forrást idéz öntudatlanul.

Causa amoris

Tröster másik újítása, hogy a szerelem fázisait filozófiai terminusokkal különíti el egymástól, melyeket így nevez: *causa primitiva*, *causa antecedens* és *causa coniunctiva*. Mielőtt rátérnék azonban ennek részletezésére, előbb érdemes röviden összefoglalni az öt megelőző irodalmi hagyományban ismert és alkalmazott szerelmi kauzalitás-tanokat.

Az olvasó zavaróan sokféle causa amorisszal találja magát szemben, mikor középkori (német) irodalmat olvas.

E mondattal kezdi Rüdiger Schnell a középkori irodalomban olvasható szerelemelméletekről és szerelemábrázolásokról szerzett monográfiájának 2. fejezetét, majd erre a sokféleségre és az abból fakadó zavarok feloldására kínál egyfajta tipológiát.⁷⁵⁷ Szerinte a szerelem okai alapvetően két nagyobb csoportba sorolandók: transzcendens (vagy természetfeletti, mitikus) és immanens (vagy másképp természetes), ezeken belül pedig alcsoportokat találunk, így a transzcendens szerelem okai lehetnek: vallásosak (Istentől, ördögtől való), mitológiai (pogány istenek pl. Venus, okozzák), asztrológiai, mágikus (pl. varázssital hatására); míg az immanens szerelemokok a következők: esztétikai (szépség okán), etikai (erények miatt), orvosi-biológiai („természet”, ösztön vezérléssel) és egyéb szerelemokok, mint pl. anyagi tulajdonok vagy erotikus, szexuális kapcsolat ereje.⁷⁵⁸

Piccolomini a dialógust méltató levelében hibának rója fel a filozófiai vitatkozások, disputák terminusainak használatát e témakör tárgyalásakor:⁷⁵⁹

átdolgozásai és -fordításai elé illesztett dedikációsleveleket tartalmazza. Vö. DANIEL – SCHOTT – ZAHN 1979, 69–71. A példányokról bővebben ld. a Melléklet 3.-at.

⁷⁵⁷ SCHNELL 1985, idézett részt németül i.m. 185.

⁷⁵⁸ SCHNELL 1985, 185.

⁷⁵⁹ PICCOLOMINI 1551, 951. (Epist. CCCCVI.)

Subnectens amoris causam primitivam, antecedentem coniunctamque commemoras.
Dialecticorum hi termini sunt, haud quaquam oratorum sive historicorum.

[Összefűzve a szerelemnek elsődleges, megelőző és hozzákapcsolt okait említed. A dialektikusoknak a terminusai ezek, nem éppen a szónokoké vagy történetíróké.]

Ebből arra lehet következtetni, hogy Tröster idejében még bizonyosan nem volt bevett szokás a szerelem-betegségre használni e kifejezéseket. Általános betegségekre vonatkozó, orvosi szakterminusként azonban használatos fogalomcsoport volt, amint később egy 1660-as orvosi téziskönyvből kitűnik,⁷⁶⁰ sőt Fabritius Raspanus *doctor chirurgus* a *Tabulae Isagogicae in universam medicinam* című gyűjteményes munkájában egy táblázatban foglalja össze a betegségek okait (*occasionum sive causarum ratio*), azon belül fajtáit (*generale et speciale*) és sajátosságait (*Proprium aegritudinis, quarum modi tres, aliae enim sunt quae vocantur*):⁷⁶¹

1. Primitivae, quae exterius accidunt corpori (ut calor, frigus);
[veleszületettek/elsődlegesek, melyek kívülről jutnak a testhez, mint a hideg, fagy]
2. Antecedentes, quae admoventur intrinsecus in corpore (ut repletio);
[megelőzők, melyek belülről a testben támadnak, mint a fertőzés]
3. Coniunctae, quae dum adsunt, adest morbus, abeuntibus abit (ut putredo in febris).
[társultak, melyek míg jelen vannak, betegségről beszélünk, ha eltávoztak, múlik el a betegség is, mint az üszök a láz idején.]

A kategóriák latin elnevezését Franz Josef Worstbrock Arnaldus de Villanovának tulajdonítja, aki Avicenna fordítója volt. Villanova a *Summa medicinae*ben, Avicenna művének latin fordításában valóban használja ezeket a terminusokat.⁷⁶² A terminusok efféle használata mindenféleképpen Avicenna *Canon medicinae*jéből való, melynek egy bő századdal korábbi fordítását Gerardus Cremonensis készítette el, innen vehette át Villanova is a terminusokat. Avicennánál a szerelmet részben a forma szépsége okozza, másrészt fiziológiai okokat is felsorol. Azok a causák azonban, melyekkel Tröster a szerelem fokozatait elkülöníti, nem a szerelem fokozataiként, hanem a betegség szintjeiként, *állapotaiként*, *fázisaként* jelennek meg Avicennánál:⁷⁶³

Cause dispositionum corporis, quarum iam premisimus narrationem, scilicet sanitatis, et egritudinis et dispositionis, que inter eas media existit, sunt tres: antecedentes, et primitive et coniuncte.

⁷⁶⁰ STELZLIN – SCHMIDT 1660, 54.

⁷⁶¹ UTINENSI 1595, V. tabula

⁷⁶² DE LA ROSA CUBO 2000, 124.: „Tercio considerat circa causas morborum ordinem ipsarum ad morbum et secundum hoc dicit quod alique sunt primitive, alie antecedentes, alie coniuncte.” Tractatus secundus. Capitulum de distincione generali morborum.

⁷⁶³ AVICENNA 1595, 95. (Lib. 1. doct. II, Fen II, cap. 1.)

[A testi elrendezésnek, amelyről már fentebb tárgyaltunk, tudniillik az egészségnek, a betegségnek és köztük középen található elrendezésnek. három oka lehetséges: megelőző, veleszületett és társult.]

Tröster tehát szillogizmussal él, mikor összekapcsolja a szerelem mint betegség toposzt a betegségek fázisainak elkülönítésével: elvégre ha betegség, okai és tünetei kell legyenek, meghatározható a lefolyása és gyógyítása is.

V.8. A műfaj kérdése

Jóllehet, a szóbanforgó művet a szakirodalom mindig *Dialogusként* idézi, a műfaj kérdése újra és újra előkerül. Rudolf Wolkan a német neolatin drámákról szóló munkájában azt írta, hogy a német humanizmus kezdetén dialógusokat bármiféle drámai jelleg nélkül is drámának tekintettek és ilyetén formában nyerték el a publikum tetszését. Erre hozta fel példának Tröster *Dialogusát* (1456!),⁷⁶⁴ illetve egy másik korai dialógust, mely a sváboknak a nyulaktól való félelméről és a nyulakat óriási szörnyként való értelmezésükről szól, ám, mint megállapítja, egyikben sem találni nyomát a drámai mozgásnak, illetve

ahogyan az az átmeneti időkben lenni szokott, a határok bizonytalanná válnak, miképpen itt is a dialógus és a dráma közt; megvan azonban a lehetőségünk, hogy, amennyire a humanisták a klasszikus mintákat követték és drámának akarták minősíteni műveiket, ezen túllépjünk és közben ne feledkezzünk el arról, hogy olyan prózai stílusgyakorlatokat is színre vittek, mint Erasmus *Colloquiája*.⁷⁶⁵

Hans Rupprich német irodalomtörténeti munkájában a *Dialogust* „félíg dramatizált korszakmű”-nek nevezte és két híres kortárs komédia, Enea Silvio Piccolomini *Chrysis* és Johannes Baptista Donisius Dionysii *Comedia Pamphiléja* közt tárgyalta.⁷⁶⁶ Franz Josef Worstbrock már azt valószínűsítette a *Dialogusszal* kapcsolatban, hogy az „egy előadásra szánt darab”, mivel a római komédia szokásos záróformulájával (*Valete et plaudite!*) fejeződik be és mivel a művet megőrző St. Pölten-i kézirat „valódi rendezői utasításokat” tartalmaz.⁷⁶⁷ Legutóbb Franz Fuchs is az antik komédiák szereplőivel hozta kapcsolatba a mű alakjait.⁷⁶⁸

A *Dialogusban* a záróformulán kívül is számos komédiaelem és komédiákra való utalás található. A szereplőkben egyértelműen felfedezhetők a klasszikus atellana alakjai: az állandóan éhes és mind közül legértelmesebb Bucco és a szerelemtől sújtott Pappus

⁷⁶⁴ Nyilvánvalóan azért datálta 1456-ra a művet, mert Duellius kiadását ismerte csak, ami az 1456-ban másolt St. Pölten-i kézirat alapján készült. A *Chrysis* kiadását ld. PICCOLOMINI 1941.

⁷⁶⁵ WOLKAN 1925, 125–126.

⁷⁶⁶ RUPPRICH 1973, 632.

⁷⁶⁷ WORSTBROCK 1995, 1080.

⁷⁶⁸ FUCHS 2010, 96.

figurái. A beszélő nevek, illetve ahogyan Eudion folyton az éhségét és nyomorát hangsúlyozza, nemcsak az atellana figurákat idézi fel, hanem talán sokkal inkább a görög újkomédiát követő római komédiát, s annak egyik jellegzetes alakját, a parazitát. A parazita mindent kitalál (*fingo 3 finxi fictum*, ld. *fiktív*), hogy elérje célját, a parazita: *költő*. S fordítva is igaz, a költő parazita, hiszen patrónust keres nyelve szolgálatával: amit dicsérettel megiszolgál, azt mohón nyeli le:⁷⁶⁹

A parazita tehát – költő; de úgy tűnik, szerzőnk szemében a fordítottja sem abszurd: a költő – parazita. E meghatározást a római irodalom első nemzedékeihez tartozók, a 3–2. századi költők aligha találták volna túlzónak; a költőt patrónusa (és/vagy az állam) tartja el, ő is szavai, nyelve eladásából él, és, főként ha komédiaszerző, árúja sem más, mint az élősdű portékája. Hasonló a társadalmi helyzetük is: a költő *cliens*, ténylegesen-jogilag, de jelképes értelemben is; beszélő nyelve étkező nyelvének szolgálója.

Antik irodalmi toposz, hogy a nyomor és éhezés versírásra készíti a költőt, tehát tulajdonképpen az éhség maga az alkotás szülőanyja. A római komédiailrodalomnak (Plautus, Terentius) és a császárkori költészetnek (Catullus, Horatius, Iuvenalis és Martialis) állandó eleme a költő/író öníronikus reflektálása önnön helyzetére. Cynthia Damon egy egész monográfiát szentelt a római patronálás maszkba bújtatott parazitáskodásának,⁷⁷⁰ de a hazai klasszika-filológiai tárgyú írásokban is rendre előbukkan a költő és a parazita párhuzamba állítása, sőt azonosítása. A komédiák parazitája gyakran olyan nevet visel, mely a nagyétkűségére, torkosságára utal, így például Plautus címszereplő Curculiójának a neve Varro szerint a *guttur* 'torok'-ból eredeztethető, míg Terentius *Eunuchus*-beli Gnathójának neve a görög *γνάθος* 'állkapocs' szóból származik.⁷⁷¹ Eudion a paraziták előnyösebb arcát mutatja ezek szerint, s a szájával nem csak étel után vágyakozik, de jót is tanácsol.

Nemcsak a két főszereplő alakja idézi a komédiákat, hanem a helyzetkomikumok, a nevetségességig fokozott jelenetek is. Erre jó példa, mikor Eudion nagylelkűen felajánlja, hogy Philostratus szerelmi zálogait, ajándékait átvenné barátjától, elvileg megsemmisítés céljából, gyaníthatóan azonban inkább saját anyagi helyzetének rendezésére. Tröster azonban nem teszi teljesen nevetségessé az orvos szerepében tetszelgő Eudiont, azaz önmagát, hanem megelégszik az öníronia helyenkénti felvillantásával.

Hasonlóan humoros jelenet, mikor Eudion Philostratus szerelmének személye iránt érdeklődik: először hímnemű személyt keres, s bár felháborodik azon, hogy barátja nőt

⁷⁶⁹ DÉR 2005, 26.

⁷⁷⁰ DAMON 1997.

⁷⁷¹ DAMON 1997, 26.

szeret, a legfontosabb szerelem elleni érvével csak a mű legeslegvégén áll elő, tudniillik hogy Philostratus papként nem is igen hódolhatna a szerelemnek.

A belső érveken túl, a szövegagyományozódás is arra enged következtetni, hogy már a kortársak is komédiának tartották a *Dialogust*, erre utal, hogy részben a kortárs komédiákkal együtt hagyományozódott.⁷⁷²

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy itt két külön kérdéstről van szó, melyeket külön kell tárgyalni és, amennyiben lehetséges, megválaszolni. Először is: meg kell vizsgálni, hogy a *Dialogus* mely műfajba sorolható. Nem szükséges kitérni arra, hogy a mai műfajkategóriák a 15. századiaktól némileg eltérnek, jelen kiadás azonban a műfaj kérdését a mai kutatások alapján igyekszik megközelíteni. A másik kérdésre, hogy tudniillik a *Dialogust* bemutatták-e színpadon, avagy sem, talán nem sikerül kielégítő választ adni, lévén nem állnak rendelkezésre külső (pl. bemutatóra vonatkozó) források, az erre utaló hivatkozásokat azonban érdemes számbavenni. Lényegesnek tartom felhívni a figyelmet néhány olyan adalékra a kor színjátszásával és a komédiák recepciójával vonatkozóan, melyek elgondolkodtatóak lehetnek egy esetleges előadás kapcsán.

A műfaj kérdésének alapvető problémájaként azt kell megnevezni, hogy a *dialogus* nemcsak a műfajt, hanem a párbeszéd formát, történetesen a komédia beszédformáját is jelenti.⁷⁷³ Másrészt úgy tűnik, mai napig nem sikerült megnyugtatóan definiálni, mely darabok tartoznak a neolatin dialógusok közé. Párhuzamos felosztások léteznek a 15. századi latin nyelvű dialógusok csoportosítására, sokszor egymásnak egészen ellentmondó állításokkal. Mivel Tröster maga is *dialogus*nak nevezi művét,⁷⁷⁴ s nem komédiának, a csoportosítás alapját ez fogja adni. Érdemes azonban kitérni a humanista komédiák történetére, mivel a szöveg számos ponton kapcsolódik e hagyományhoz is. A következőkben bemutatom röviden a humanista komédiák történetét és a kurrens dialógus-szakirodalmat, hogy utána megpróbáljam elhelyezni a műfaji palettán a művet.

Humanista komédiák

Minden bizonnyal a humanista komédiák történetét⁷⁷⁵ két könyv felbukkanásának történetével kell kezdeni: 1429 decemberében Nicolaus Cusanus felfedezett egy kéziratot

⁷⁷² Ld. V.3. alfejezetet.

⁷⁷³ HESS-LÜTTICH 1994, 606–07.

⁷⁷⁴ A címről ld. az V. fejezet bevezetőjét.

⁷⁷⁵ A témához bővebben ld. DIETL 2005. és BRAUNECK 1993.

Németországban, mely Plautus tizenkét elveszettnek hitt komédiáját tartalmazta,⁷⁷⁶ amit aztán magával vitt Rómába.⁷⁷⁷ 1433-ban pedig Giovanni Aurispa⁷⁷⁸ otthagyn korábbi vendéglátóját, a ferrarai Este-családot, és tanítványát, Meliaduce d'Estét kísérvén elutazott a bázeli zsinatra, majd bejárta Németországot értékes kéziratok után kutatva, így bukkant rá Mainzban az elveszettnek hitt Terentius-kommentárra, amit Donatus készített.⁷⁷⁹ Terentius kora újkori egyetemi tananyaggá válásában nagy szerepet játszhatott két tény: egyrészt az újonnan felfedezett kommentár révén könnyebbé vált a szövegek oktatása, s a Bécsben tartózkodó Enea Silvio Piccolomini saját példányát sok diák lemásolhatta; másrészt ne feledkezzünk el arról sem, hogy a Terentius-komédiák már a kommentár felfedezése előtt évszázadokkal korábban is részét képezték pár németországi latin iskola,⁷⁸⁰ dómiskola⁷⁸¹ és szinte minden itáliai iskola kötelező olvasmányainak, sőt a Terentius-darabok oktatásának a száz császárok óta (10. sz.) megvolt a helye a retorika- és grammatikaoktatásban. A komédia és a tragédia közti különbségről a korszak olvasóinak kevés fogalmuk volt, s hogy elkerüljék a nehézségeket, felújították a plautusi *tragikokomédia* kifejezést. Bár az antikvitástól kezdve folyamatos volt a jelentéte Terentius darabjainak az oktatásban, elég gyakran előfordult, hogy a komédiákat az erkölcsi fejlődésre károsnak ítélték, amint az Alcuin vagy különösen Paulus Diaconus megnyilatkozásaiból kitűnik.⁷⁸² A Donatus-féle kommentár felfedezése után előadásokat kezdtek tartani Terentius komédiáiról már nemcsak Nürnbergben és Heilbronnban, hanem Bécsben és Lipcsében is.⁷⁸³ Piccolomininek Terentius terjesztésében is nagy szerepe volt, a *Tractatus de liberorum educatione*ban (1450) Quintilianust (I, 8, 7.) idézve így ír:⁷⁸⁴

Comedie plurimum conferre ad eloquentiam possunt.

[A komédiák igen jó hatást tudnak gyakorolni az ékesszólásra.]

⁷⁷⁶ Korábban csak cím szerint ismerték Plautus legtöbb vígjátékát, de szövegszerűen csak nyolc volt ismeretes: *Amphitrio*, *Asinaria*, *Aulularia*, *Captivi*, *Curculio*, *Cassina*, *Cistellaria* és *Epidicus*. Trösternek csak a nyolc vígjátékot tartalmazó kötet volt a tulajdonában mai ismereteink szerint, ld. RUF 1935, 95. és LEHMANN 1940, 658. Enea Silvio Piccolomininek is csak ez a nyolc darabos kötet volt meg, ám egy helyütt idéz a *Miles gloriosus*ból, ezért ez még további kutatásokat igényelne, ld. PICCOLOMINI 2009a, XLVII–XLVIII.

⁷⁷⁷ BUCCHIONI 1911, 52.

⁷⁷⁸ SCHALK 1980.

⁷⁷⁹ LEFÈVRE 1973, 6.

⁷⁸⁰ Herrmann a heilbronnai és a nürnbergi latiniskolát említi, ld. HERRMANN 1893, 9.

⁷⁸¹ Elsősorban Speyer, Paderborn és a 11. századtól kezdve Hersfeld, ld. WOLKAN 1925, 121.

⁷⁸² WOLKAN 1925, 121–122.

⁷⁸³ WOLKAN 1925, 122.

⁷⁸⁴ Piccolomini 1551, 984. FRA 67, 143. (40. ep.) Wolkan tévesen *comedit* hoz.

Ma már az is nyilvánvaló, hogy az antik komikust nemcsak sokat idézi és hivatkozza leveleiben és traktátusaiban,⁷⁸⁵ de számos Terentius-kéziratot az ő példányára vezetnek vissza, tehát a terjesztésében aktívan és passzívan is részt vett.⁷⁸⁶

Nem csupán Piccolomini és baráti körében terjedt el azonban a Terentius-kommentár. Guarino Veronese a Donatus-féle kommentár előkerülése után csak öt évvel később, 1438-ban tudott szert tenni annak egy másolatára.⁷⁸⁷ Guarino maga is kommentálta a Terentius-komédiákat, így az *Eunuchust*, s az ő révén Terentius a „*comicus noster*”, vagy csak egyszerűen „a *Comicus*” lett. Guarino mindezt megelőzően, már 1429-ben égett a vágtyól, hogy Terentius műveit terjessze.⁷⁸⁸ Úgy tűnik, készült a Donatus-kommentár felbukkanása előtt egy házi Terentius-kommentár is, ám ennek az eredményét nem ismerjük.⁷⁸⁹

Bécsről északra, Heidelberg is a Terentius-oktatás fellegvára lett. 1456. július 15-én tartott egyetemi beszédében Peter Luder Terentius komédiáinak poétikai és didaktikai értékeit méltatta, majd humanista szövegolvasásokat tartott komédiáiról 1457-ben Heidelbergben, majd Erfurtban és Lipcsében is 1462-ben.⁷⁹⁰ Nemcsak Luder olvastatott Terentiust ebben a korban az egyetemeken, hanem Kaspar Philippi 1463-ban Lipcsében,⁷⁹¹ Johannes Mendel Bécsben,⁷⁹² Jacobus Publicius Lipcsében,⁷⁹³ Poliziano 1484–1485-ben Firenzében,⁷⁹⁴ és még néhányan, akiknek a nevük nem maradt fenn, csak a lipcsei egyetem hirdetőtáblájára 1470 és 1472 közt kifüggesztett előadáshirdető cédulájuk másolata.⁷⁹⁵

A bécsi egyetemen 1451-ben Paul von Bamberg Terentiusról, 1455-ben szintén róla az ambergi Johann Mendel tartott előadást, 1457-ben ugyanő Terentius *Adelphiját* olvastatta, majd 1461 és 1469 közt szünet állt be a felolvasásokban.⁷⁹⁶ Wolfgang Winthagernek tulajdonított Černík egy Terentius-kommentárt,⁷⁹⁷ bár Großmann egy időben ezt vitatta, hogy Winthagertől vagy Wilhelm von Savonától származik-e.⁷⁹⁸ Azt látjuk tehát, hogy az

⁷⁸⁵ FRA 68, 327. (177. ep.); FRA 61, 286. (119. ep.)

⁷⁸⁶ Bécs, Klosterneuburg, Rostock és Pozsony – elsősorban ide kerültek az ő példányáról készült Terentius-másolatok, ld. WOLKAN 1925, 122.

⁷⁸⁷ BUCCHIONI 1911, 58. egész 3. fejezet az iskolai tanításról: 54–73.

⁷⁸⁸ BUCCHIONI 1911, 55–56.

⁷⁸⁹ „Commentariolos quosdam ex dictis Terentianis lectoribus exordiri te aiunt quod quidem magna me laetitia complevit. Erit enim res studiis nostris digna atque iis adolescentibus qui nunc primum in dicendi palaestra exercentur non inutilis.” – idézi BUCCHIONI 1911, 57.

⁷⁹⁰ WATTENBACH 1869. és BERTALOT 1915, 3. és 5. (Nr. 2., 3., 8), 6. (Nr. 10. és 11.)

⁷⁹¹ Vö. BERTALOT 1915, 7. (Nr. 15. és 16.)

⁷⁹² GROSSMANN 1929, 227.

⁷⁹³ BERTALOT 1915, 11. (Nr. 20.)

⁷⁹⁴ JOCELYN 2004, 101.

⁷⁹⁵ BERTALOT 1915, 12–13. (Nr. 25. és 27.)

⁷⁹⁶ LHOTSKY 1965, 127.

⁷⁹⁷ Rupprich is ezen a véleményen van, ld. RUPPRICH 1973, 626.

⁷⁹⁸ STRNAD 1996, 79. idézi: ČERNÍK 1908, 68. LHOTSKY 1965, 129–130. A kommentár példányát ld. Wien, ÖNB, CVP 3210, 159r–173r

1450-es évekbeli Terentius-szövegolvasások sorában a bécsi előadások igen korainak számítanak.

Az antik komédiák újkori sikerén felbuzdulva megjelentek az első humanista komédiák is. Enea Silvio Piccolomini *Chrysis* című komédiája az egyik legkorábbi Alpokon túl született vígjáték.⁷⁹⁹ 1444 nyarán készült el művével, melynek nemcsak teljes szövege maradt ránk, hanem a születésének a körülményeibe is betekintést nyerünk a szerző leveleinek köszönhetően. Az ifjú Enea így ír Johann von Lupfennek 1444. április 9-én kelt levelében.⁸⁰⁰

Est enim apud te Ovidius de tristibus, de arte amandi et amoris remedio, Terentius quoque comicus et Jeronimus in epistolis, quos tam expeto relegere, quam nunc pasc[h]alem adesse diem, ut, piscibus atque oloribus et oleo semotis, vesci carnibus possim.

[Nálad van Ovidius *Keservei*, a *Szerelem művészete* és a *Szerelem orvosságai*, a komikus Terentius is és Szent Jeromos levelei, melyeket annyira vágyom újraolvasni, hogy, mintha most húsvét napja lenne, halat, illatokat és olajat félretéve, hússal táplálkozhassak.]

Művének írása idején tehát szerette volna újraolvasni többek közt Ovidius szerelmi traktátusait, Terentius komédiáit és Jeromos leveleit, melyek egyúttal Tröster fő mintái is, ám érdekes módon a *Chrysis* és Tröster dialógusa közt semmiféle szövegszerű vagy tematikai hasonlóságot nem lehet felfedezni. Míg a római komikus szerzők közül Piccolomininak inkább Plautus a mintája, addig Tröster inkább Terentiust követi, de nála kisebb mértékben.

A Terentius-kommentár és az újabb Plautus-darabok előkerülése után az oktatásban e műveket továbbra is a moralizálás és a retorikai megközelítés feladatainak alárendelve olvastatták,⁸⁰¹ ám két újdonságot mégis eredményeztek a felfedezések: egyrészt az antik komédiák és tragédiák bekerültek az egyetemi tananyagba, másrészt itáliai városokban, fejedelmi udvarokban, s néha iskolákban rögtönzött színpadokon⁸⁰² elkezdték színpadra alkalmazni Terentius és Plautus, majd Seneca drámáit is, illetve a kortárs latin komédiákat.⁸⁰³ Úttörőnek számított Pomponio Leto, aki Rómában rendeztetett előadásokat a kor „sztárrendezőjével”, Thomaso Inghiramival: a *Mostellariát* 1499-ben, a *Menaechmit*

⁷⁹⁹PICCOLOMINI 1941.

⁸⁰⁰FRA 61, 311. (135. ep.)

⁸⁰¹ Megjegyzendő, hogy a Donatus-kommentár is a nevelő hatást hangsúlyozza a komédiák esetében, ugyanis a kommentár így kezdődik: „Comoedia est fabula diversa instituta continens affectuum civilium ac privatorum, quibus discitur, quid sit in vita utile, quid contra vitandum.” Majd kicsivel később Cicerót idézi: „comoediam esse Cicero ait imitationem vitae, speculum consuetudinis, imaginem veritatis.” DONATI 1962, 22.

⁸⁰²JOCELYN 2004, 101.

⁸⁰³ORTON 1932, xii–xiii. Tito Livio da Frulovisi komédiáit (*Corallaria*, *Claudi Duo*, *Emporia*, *Symmachus*, etc.) Terentius és Plautus hatására szerezte, s már 1434–35 körül előadták.

1502-ben mutatták be. Terentius *Andriáját* Giorgio Antonio Vespucci tanítványai adták elő Firenzében 1476-ban az iskolaszobában, Lorenzo Medici házában és a Signoria palotájában.⁸⁰⁴ Ferrarában, az Este-család udvarában, ahonnan történetünk indult, 1486-tól voltak színi előadások, a Plautus- és Terentius-szövegek olaszra való fordítását pedig nem más, mint Battista Guarino végezte. Hamar megjelentek az első humanista komédiaszerzők is, az ő műveik is bekerültek az egyetemi olvasmányok és az előadandó darabok közé: így például Leonardo della Serrata *Poliscenája* vagy Ugolino Pisani *Philogeniája*, illetve azok a művek, melyeket Luder vitt magával Padovából Heidelbergbe: Antonio Barzizza *Cauterariája* és Leon Battista Alberti *Philodoxeosa*.⁸⁰⁵ Barzizza elmélyült Terentius-stúdiumokat folytatott, s ennek gyümölcseként létrehozott egy komédiaszerző iskolát is. Valószínűleg Tröster Barzizza komédiájára utal, mikor a dialógusban *cauterariát* emleget, ráadásul a két mű közti kapcsolatra utalhat az is, hogy a szöveghagyományozódás során többnyire egy kéziratcsoportban másolódtak.⁸⁰⁶ Alberti ezzel egy időben Vitruvius művéhez írt kommentárt 1452-ben *De re aedificaria* címmel, mely könyvnek egy egész alfejezetét a látványosságoknak és a színpadi technikáknak szentelte: VIII. lib. 7. cap.: *De spectaculis, theatris et curriculis adornandis, quantaque sit eorum utilitas*,⁸⁰⁷ s mely kommentárt Peter Luder magával vitt, ennek köszönhetően virágzott fel az 1460-as években Heidelbergben a komédiairodalom.⁸⁰⁸

A Terentius-darabok színre vitelének legnagyobb hozadéka az volt, hogy elkezdték kutatni, hogyan is nézhetett ki egy komikus színpad? A középkori kódexek miniatúráin egészen az 1420-as évekig⁸⁰⁹ Terentius vagy a kommentár írója, Calliopus recitálja a szöveget, míg pantomimjátékkal játsszák el a cselekményt. A Terentius-darabok színrevitelekor azonban studiózni kezdték az antik színpadok szerkezetét, elrendezését, és egy egészen újfajta konstrukciót, az úgynevezett Terentius-színpadot hozták létre. A Terentius- és Plautus-stúdiumok megindultak, amiket szövegkiadások és fordítások követtek, Plautus komédiáiból 1600-ig hét műfordítás is készült.⁸¹⁰

A humanista komédiák iránt megindult az érdeklődés Bécsben, majd Budán is az 1510-es években, elég csupán például Benedictus Chelidonius és Bartholomaeus Frankfordinus

⁸⁰⁴ JOCELYN 2004, 101.

⁸⁰⁵ DIETL 2005, 25. vö. BRAUNECK 1993, 414–416. és LEFÈVRE 1973, 3.

⁸⁰⁶ Bővebben ld. ld. V.3. alfejezet.

⁸⁰⁷ *De re aedificatoria libri decem Leonis Baptistae Alberti Florentini viti clarissimi et architecti nobilissimi, quibus omnem architectandi rationem dilucida brevitate complexus est*, Argentorati (Strassbourg), ed. M. Jacobus Cammerlander Moguntinus, 1541, 122v–130r

⁸⁰⁸ DIETL 2005, 28.

⁸⁰⁹ Így ábrázolják még a *Terence des Ducs*ban is, ld. Paris, Bibliothèque de l’Arsenal, MS 644, 1v.

⁸¹⁰ RUPPRICH 1973, 627.

munkásságára, illetve a bécsi és budai udvarban és az ott meghonosított színjátszásban való szerepükre utalni.⁸¹¹

A drámai formák iránti érdeklődés bécsi felélénkülésének figyelemre méltó eméke ezeken kívül a bécsi egyetem egy másik rétoránának, Ulrich Fabrinak a *Philalethes*-kiadása 1516-ból.⁸¹²

Ugyan Vegio párbeszédben írt műve dialógus és nem dráma, nyoma sincs benne drámai cselekménynek, Fabri kommentárjában humanista komédiákra hivatkozik rendszeresen, így többek közt az idősebb Filippo Beroaldo, Ficino, Petrarca, Poliziano és Reuchlin vígjátékaira. Itt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy Vegio említett művét, a *Dialogus veritatis* több példányban is megtalálni a rekonstruált könyvtárában, mind közül a legérdekesebb a sajátkezüleg másolt példánya, mely ma a párizsi Bibliothèque Nationale-ban található.⁸¹³

Amennyiben Tröster művének mint komédiának a német rokon-alkotásait keresnénk, eredménytelen lenne kutatásunk. Bár a német irodalomtörténetírás⁸¹⁴ egyik régi slágertémája a neolatin dráma, ám ezen munkák legkorábbi forrásai többnyire a 16. században keletkezett művek, így elsősorban (a főleg jezsuita) iskoladrámák, illetve a felekezeti viták jegyében írt műfajok (*Protestantisches und Katholisches Schuldrama*,⁸¹⁵ vagy egyszerűen: *Reformationsdramen, Bibeldramen*) képviselői, így például Johannes Reuchlin, Willem de Volder, ismertebb nevén Guilhelmus Gnapheus, Joachim Vadianus vagy Jakob Wimpheling művei.⁸¹⁶

Késő középkori és humanista dialógusok

A dialógus mint irodalmi műfaj Hess-Lüttich definíciója szerint az antikvitástól kezdve retorikai-irodalmi műfajmegnevezése a lírai elemekkel átszőtt vagy prózai-narratív, párbeszéd formájú vitának két vagy több személy közt. A fogalom definiálását bonyolulttá teszi, hogy megkülönböztethetünk dialógust, mint formát, dialógust, mint irodalmi és filozófiai műfajt, avagy dialógust, mint kommunikációs beszédhelyzetet; ezért én jelen dolgozatomban a dialóguson kizárólag az irodalmi műfajt értem, a dialogikus formára pedig a 'párbeszéd' szinonimát használom. A műfaj először a platóni és

⁸¹¹ A téma összefoglalását ld. Kiss 2006.

⁸¹² Kiss 2006, 502.

⁸¹³ Az autográf példány: Paris Bibl. Nat. ms. lat. 8632; a másik kettő: Stuttgart WLB Theol. phil. 4° 171 és Stuttgart WLB Cod. poet. et phil. 4° 37.

⁸¹⁴ A német irodalomtörténeti munkák többnyire a németalföldi és az osztrák területek irodalmát is önnön szerves részükknek tekintik, így Erasmus vagy a hágai születésű, ám a kölni egyetemen tanuló Gnapheus ugyanúgy benne szerepel, mint például Reuchlin.

⁸¹⁵ Wolkan egy-egy egész alfejezetet szentelt nekik, WOLKAN 1925, 139–154., ill. 154–163.

⁸¹⁶ Legutóbb ld. KIPF 2009b.

arisztotelészi, majd a cicerói dialógusokban nyerte el művészi kifejeződését. Gyakran a drámai költemények jellemző formája, melyekben a szereplőket tragikus vagy komikus szerepben láttatja, s a karaktereket életszerűbbé teszi.⁸¹⁷ A késő antikvitásban további típusok jelentek meg a műfajon belül, elsősorban az egyházatyák, különösen Szent Ágoston, illetve Sevillai Isidorus munkásságainak köszönhetően.

Carmen Cardelle de Hartmann a késő középkori latin dialógusokat a humanista dialógusok előképének tekinti. Monográfiájában a korábbi szakirodalmat összegezve a következő késő középkori dialógustípusokat különíti el:⁸¹⁸ 1. didaktikus dialógus: tudásközvetítő mű, tulajdonképpen beszélgetés tanár és diák közt, olykor kérdés-felelet dialógusnak is hívják; 2. hagiografikus dialógus; 3. vitabeszéd: sokszor hitviták vagy felekezeti disputák; 4. filozófiai dialógus; 5. önszemlélő, önvizsgáló, önmagával párbeszédet folytató dialógus (*selbstbetrachtende Dialoge*); 6. vigasztaló könyvek (*Trostbücher*). Ezen csoportok mindegyikéről elmondható, hogy didaktikus jellegűek, ezért sokan úgy vélik, hogy a dialógus az iskolához szorosan kötődő forma, a disputával és didascalialakkal rokonítható hasonló jegyeik alapján.⁸¹⁹

A késő középkori dialógusok esetében gyakran nehézségekbe ütközünk a műfaji meghatározásnál, ugyanis a műfajhatárok sűrűn elmosódnak, amit azt a Wolkan-idézet is illusztrálta. Cardelle De Hartmann a dialógusforma határaitól írva megemlíti, hogy Petrarca *De remediis utriusque fortunae*-jét ugyan nem nevezte dialógusnak, ám egyrészt párbeszéd formában íródott, másrészt az önvizsgáló dialógusok hagyományával is rokonságot mutat.⁸²⁰ Majd ezután a szerző a középkori latin dialógusokat a következő ismertetőjegyek alapján írja le: a dialógus résztvevői kevésbé karakterizáltak, a köztük lévő kapcsolatot csak annyira ismerjük meg, amennyire az a tartalom szempontjából szükséges; többnyire párbeszéd formában íródtak, általában egyáltalán nem vagy csak redukáltan tartalmaz kerettörténetet, s a szereplők csak a tartalmat, például egy kérdés megvitatását hivatottak közvetíteni.⁸²¹

Petrarca egy másik műve, az orvosok ellen írt invektívája legalább ilyen fontosnak bizonyul e kérdés körülményekor. Petrarcánál ugyanis az orvosok nem lehetnek a

⁸¹⁷ HESS-LÜTTICH 1994, 610.

⁸¹⁸ CARDELLE DE HARTMANN 2007, 3–10. Kevésbé alapos csoportosítást ld. HESS-LÜTTICH 1994, 616–618.

⁸¹⁹ A vigasztaló könyvek igen kedveltek voltak mind a középkor, mind a kora újkor folyamán, a műfaj típus (*Trostbücher, consolatoria*) jelenléte állandó. Nemcsak a Tröster mintájaként szolgáló Guilelmo Traversagni-művet érdemes megjegyezni a kortársak alkotásai közül, hanem például az 1438-ban íródott *Dialogus de acerba Antonini, dilectissimi filii sui, morte consolatorius in monasterio cartusiensium habitu* című Giannozzo Manetti-művet is. MCCLURE 1986, 451.

⁸²⁰ A dialógusforma határaitól ld. CARDELLE DE HARTMANN 248–260. különösen 249.

⁸²¹ CARDELLE DE HARTMANN 260–263.

humanisták megfelelő vitapartnerei, mivel ők az elavult skolasztikus retorika képviselői. A skolasztikus dialógusok, melyek orvos és páciens közt zajlottak le, szintén az elavult dialektika paradigmáit követték, és ez csak először a 15. század második felében változott meg, amikor a humanisták és az orvosok elkezdtek közeledni egymáshoz. Petrarca véleménye tehát meghatározóbbnak bizonyult egyrészt azoknak a többnyire arab orvosoknak a tanánál is, akik pedig hatással voltak az egyetemi oktatásra, másrészt pl. Pier Paolo Vergerio *De ingenuis moribus et liberalibus* című traktátusánál, melyben a medicinával és természettudományokkal való foglalkozást kifejezetten ajánlja.⁸²²

Egy másik, Cardelle De Hartmannénak homlokegyenest ellentmondó nézet szerint a humanista dialógusok nem tekinthetőek a középkori dialógusok folytatásának, elsősorban azért, mivel a középkorban nem létezett dialógusteória, míg a humanista dialógus kimutathatóan rendelkezett elmélete alappal. A másik fontos különbség, hogy míg a skolasztikus dialógusokban a dialektika dominál, addig a humanista megfelelője az eltérő nézetek, vélekedések cseréje, érvek összetalálkozása, mely rendszerint valamilyen forгатókönyv alapján alakul.⁸²³

Walther Ludwig a kora újkori latin dialógusokról írva kiemeli, hogy ennek a korpusznak a vizsgálatát és tipológiájának elkészítését nagyban nehezíti, hogy sokszor a vizsgálendő művek címei félrevezetőek.⁸²⁴ A dialógusnak definícióját is adja:

E helyen az egykori elképzelésnek megfelelő értelemben a *dialogus* olvasmányként meghatározott és főképpen prózai szöveg, melyben elbeszélői (diegetikus vagy mimetikus) kontextusban vagy anélkül két vagy annál több személy, akik a valóságnak megfelelő vagy fiktív nevet viselnek, egymással beszélgetnek.⁸²⁵

A kora újkori latin dialógusokat Ludwig három főbb típusban sorolja, melyek valóban nem sok hasonlóságot mutatnak Cardelle De Hartmann típusaival: 1. diák- vagy felnőtt dialógus ('*Schüler-*' und '*Erwachsenendialoge*'), melyeket leginkább a evangélikus és jezsuita kollegiumokhoz köt; 2. lukianoszi dialógus, mely leginkább az antik irodalmi mintákat követi; s végül 3. a platóni és cicerói dialógusok folytatói. Számunkra e helyütt leginkább a lukianoszi dialógus tűnik érdekesnek, mivel ezzel kapcsolatban Ludwig kiemeli, hogy az ebbe a csoportba tartozó darabokra jellemző, különösen a kezdeti

⁸²² BERGDOLT 2004, 47. és 54. A humanisták és orvosok közeledéséről, a humanista képzettségű orvosokról (Hartmann Schedel, a veronai Fracastoro, Vesal, Leonhart Fuchs, stb.) ld. BERGDOLT 2001, különösen 8–11. Petrarca a *De sui ipsius et multorum ignorantia* című művében nemcsak az orvosoknak, hanem a jogtudósoknak is azt veti a szemére, hogy „átaludták a kor kérdéseit” és tudatlanok. Coluccio Salutati a *De nobilitate legum et medicinae* című traktátusában azt állítja, hogy a természet és az emberi test vizsgálata értelmetlen, ld. BERGDOLT 2001, 17. és 21–23.

⁸²³ GUTHMÜLLER – MÜLLER 2004, 7. (*Einleitung*) és LUDWIG 2004, 66.

⁸²⁴ LUDWIG 2004, 61.

⁸²⁵ LUDWIG 2004, 62–63.

időszakban, hogy a darabjaiba drámára jellemző jegyek keverednek. Példaként Heinrich Bebel 1501-ben készült művét említi, a *Comoedia vel potius dialogus de optimo studio scholasticorum*ot, mely 1518-ban már csak *Dialogus de optimo studio scholasticorum* címmel jelent meg, de ugyanúgy öt felvonásból áll, mint a klasszikus római komédiák és a klasszikus római komédiazárlattal fejeződik be: *Valete et plaudite*, Ludwig szerint Terentius hatására.⁸²⁶

A *Dialogus de remedio amoris* műfaja?

A reneszánsz kori német területeken leginkább a polemikus, vitázó dialógusok terjedtek el, kezdve Ulrich von Hutten *Gesprächsbüchlein*jával (1521) vagy Erasmus *Colloquia familiaria*jával (1518), melyek eredetét a középkori vitázó dialógusokból származtatják.⁸²⁷ Tröster műve azonban műfajilag, tartalmilag és formailag is sokkal inkább rokonítható a vigaszkönyvekkel és a kérdés-feleletekben írt művek hagyományával. Művének irodalmi mintái közt szót ejtettem már Guilelmo Traversagni *Dialogus an mortui sint lugendi an non* című művéről, mely kétségtelenül Tröster egyik mintájául szolgált. Traversagni művét Wolfgang Winthager vizsgáltatására írta, s ha a Carmen Cardelle de Hartmann által felsorolt dialógustípusokba kéne besorolni, egyaránt szerepelhetne a vigaszkönyvek és a filozófiai dialógusok közt. Tröster dialógusának retorikája sokban emlékeztet Traversagni érvelésére, míg a kifejtett kérdés témáját Enea Silvio Piccolomini *De remedio amoris* címen ismert levele nyújtotta.

A *Dialogus de remedio amoris*ban azonban minden bizonnyal keverednek különböző műfaji elemek. A párbeszédés forma és a vigasztaló szándék dialógus-hagyományra utal, ám a komikus elemek, a szereplők nevei, karaktere, a kézirati hagyományban előforduló színpadi instrukciók és nem utolsósorban a mű kontextusát képező alkotások, sok esetben komédiák, mind a mű drámai jellegét erősítik. E jegyek alapján Walther Ludwig beosztásának megfelelően a mű könnyen elhelyezhető a kora újkori latin nyelvű dialógusok sorában, a lukianoszi dialógus műfaji kritériumrendszere alkalmasnak tűnik Tröster művének műfaji besorolásához. A szerzemény talán formabontó, újszerű humanista technikájával, de nem teljesen egyedülálló alkotás, nem hapax: Piccolomini és Traversagni művei Tröster dialógusának mindenféleképpen közeli rokonai. A *Dialogus de remedio amoris* pedig egy komikus elemekkel gazdagon átszőtt, akár színre is adaptálható/adaptált, lukianoszi dialógus.

⁸²⁶ LUDWIG 2004, 73.

⁸²⁷ HESS-LÜTTICH 1994, 612.

Összefoglalás

Dolgozatomban arra vállalkoztam, hogy a Vitéz János mecenatúrájáról szóló elbeszélő források alapján egy újabb, és – ha nem is teljesebb, de – árnyaltabb képet mutassak a magyarországi humanizmus atyjának mecenatúrájáról, az Alpokon túli humanizmus születéséről és ennek magyarországi vonatkozásairól. A téma feldolgozásának szükségességét nem csupán az adta, hogy a különféle helyeken megjelent írások eredményei egy helyen össze legyenek gyűjtve, hanem a korábbi és az új ismeretek révén a még Fraknoi által felvázolt profinnál egy újabb kép bontakozhasson ki. Évtizedek óta folyik vita Vitéz humanizmusát és annak jellegét illetően, s erre a választ a főpap mecenatúrájában keresem, ugyanis tézisem szerint e tevékenysége felől bonthatók ki és érthetőek meg Vitéz azon működései, melyeket a humanizmussal szokás kapcsolatba hozni, ti. az irodalmi patronálása, filológiai tevékenységei (elsősorban az emendálás) és könyvtárépítése, az oktatásszervezői és -politikai működései, stb. De kapcsolatba hozható mecenatúrájával diplomáciai-politikai tevékenysége is, így e fókusz köré megrajzolható egy valósabb, összefüggéseit jobban mutató kép.

A dolgozat egy általános bevezető fejezettel kezdődik, melyben a 15. századi humanizmus forrásairól, fórumairól és megvalósulási módjairól szólok röviden (I.). Az Alpokon túli humanizmus születésében elsődleges szerepet játszott Enea Silvio Piccolomini (II.), a későbbi II. Pius pápa, aki az 1440-es és 1450-es években politikai és kulturális értelemben is primatúrát szerzett magának levelezőtársai és barátai körében. Piccolomini és Vitéz János barátsága és levelezése, közös érdekeltségeik, így a török elleni háború megszervezése vagy a fiatalok támogatása kiemelten fontos témák a magyarországi humanizmus születésének kutatásakor. Vitéznek néhány példaképét meg tudjuk nevezni: Piccolomini mellett Bésszarión kardinális és Leonhard Huntpichler minden bizonnyal a legfontosabbak, így aztán nyilvánvaló, hogy Vitéz bécsi kapcsolatai nemcsak a legrégebbek közé sorolandó, de talán az egyik legfontosabb ismeretségi vonalt is e baráti körökben kell látnunk. A dolgozat terjedelmes és központi alfejezetében (III.3.) a Vitéz ismeretségi körébe tartozó humanistákat és barátokat, rokonokat sorolom fel, igyekezve úgy elrendezni őket, hogy nemcsak a kronológiai sorrend, hanem a kapcsolatok rendje, sőt inkább hálózata is megmutatkozzék. A felsorolt személyek vagy irodalmi mecénálásban részesültek a főpap révén és/vagy Vitéz támogatta őket oktatásuk finanszírozásával, majd pedig a kancellárián való elhelyezésükkel. E támogatói

tevékenységek igen sokszor nehezen választhatóak szét: az itáliai stúdiókat követhették kancelláriai állások (Bánfalvi Miklós, Bajoni István..stb.), a már egyetemi végzettséggel hozzá fordulók saját írásaikkal és/vagy egy *Maecenatulus* által írt ajánlással próbálták elnyerni kegyét és végül álláshoz jutottak (Johannes Tröster, Nicolaus Liscius, Kosztolányi [Polycarpus] György...stb.), de sokszor már csupán az utólagos köszönetmondás alapján tudunk következtetni arra, hogy Vitéz felkarolt egy-egy humanistát (Galeotto Marzio, Nicolaus Modrusiensis, Jacobus Publicius...stb.). A támogatókat túlnyomórészt két közvetítő ág révén kerültek Vitéz körébe: az egyik útvonal a már említett bécsi kapcsolatok mentén, Piccolomini és Huntpichler közvetítésével jött létre, míg a másik az, amelyen a Ferrarában tanított Janus és Kosztolányi (Polycarpus) György irányították barátaikat közös mecénásukhoz. A két kört nem csupán Vitéz személyével lehetséges összekötni, hanem Johannes Trösterével is, akinek a bemutatására szenteltem a dolgozat második felét.

A disszertáció újdonsága a korábbi szakirodalomhoz képest elsősorban egy itthon eddig kevésbé ismert pártfogolt, Johannes Tröster bajor humanista bemutatása, majd a Vitéz általi patronálásának története (IV.), illetve az ennek a kapcsolatnak köszönhetően minden bizonnyal Vitéz ízléséhez igazított és neki dedikált alkotás, a *Dialogus de remedio amoris* (V.) elemző ismertetése. A műnek, melynek több szerzői variánsa létezett, kritikai kiadásával régóta adós a nemzetközi humanizmuskutatóknak, s magyarországi vonatkozásai okán érdemes arra, hogy a hazai kutatásokba is bekerüljön, itthon is elkezdődjék elemző feldolgozása, értelmezése. A szerzője, Tröster V. László nevelője volt, majd az 1452-es királyszöktetési puccs után kegyvesztett lett. Végül 1454-ben sikerült álláshoz jutnia, mikor mestere, Enea Silvio Piccolomini beajánlotta barátjának, Vitéz Jánosnak. 1454 és 1457 közt minden valószínűség szerint Vitéz szolgálatában teljesített diplomáciai feladatokat, s bár ebből az időből nem maradtak fent írásos nyomai levelezésének vagy irodalmi működésének, nyilvánvalóan megőrizte korábbi kapcsolatait, s ezek révén Vitéz is sokat profitált. Az 1454 és 1457 közötti időszak meglehetősen terhelt a bel- és külpolitikai csatározásoktól, így egy megbízható, jelentős bécsi kapcsolatokkal rendelkező közvetítőre Vitéznek égető szüksége volt. Mindemelllett Tröster magyarországi baráti kapcsolatai Janushoz, Kosztolányi (Polycarpus) Györgyhez és Simon Hungarushoz is azt mutatják, hogy a bajor humanistát több szál is kötötte az akkoriban születő magyarországi humanizmushoz.

A disszertáció fő célkitűzése a Vitéz körüli mecénatúra feltérképezése és rendszerezése, a mecénatúra működésének jobb megismerése volt. A kapcsolati hálózatok ismertetése és

Johannes Trösternek a vizsgálatba való bevonása révén a következő megállapítások tehetők Vitéz János mecenatúrájáról.

1. Vitéz humanizmusát mecenatúrája felől lehet megközelíteni, annak alapján értelmezendő és ismerhető meg.

2. A mecenatúra kiépítésekor beszélhetünk örökölt és általa létrehozott útvonalokról, utóbbiak közül a bécsi és az itáliai – Janus Pannonius és Kosztolányi (Polycarpus) György révén szerzett – kapcsolatok tűnnek elsőrendűnek. A bécsi kapcsolatok egyrészt politikai, másrészt személyes okokkal is könnyen magyarázhatóak: itt volt a császári kancellária, amivel Vitéznek mindennapi intéznievalója akadt, és ide járt Vitéz egyetemre, akárcsak levelezőtársainak és támogatottjainak jelentős része. Az itáliai kapcsolatok, úgy tűnik, az 1450-es évek végétől erősödtek fel, a kezdeti patronálásban a bécsi útvonal erősebbnek bizonyult.

3. Vitéz mecenatúrája kiterjedt szinte minden területre: a művészetpártolástól az irodalmi patronáláson át az oktatáspolitikai intézkedésekig. Az 1450-es években művészetpártolásról még kevéssé szólhatunk, ez az irány minden bizonnyal Beatrix és Mátyás házasságának köszönhetően erősödött fel, így ebben a korszakban az irodalmi és oktatáspolitikai-politikai motiváció a meghatározó a mecenatúrájában.

4. A mecénáskeresésnek a 15. századra kialakult formái Vitéz mecenatúrájában is fellelhetők. Ahogyan részletesebben kifejtem elsősorban Beccadelli nyomán, a támogató és a támogatott közt igen gyakran szükség volt közvetítőre, ún. *Maecenatulus*ra, Vitéz pártfogói rendszerében elsősorban Piccolomini vállalta ezt a feladatot. A humanista irodalomra később is jellemző efféle szerepjátékok, sőt a szereppel való azonosulások jól nyomon követhetőek Vitéz, Piccolomini és a bécsi humanista társaság levelezésében, így Vitéz rendre Maecenas, Piccolomini Vergilius, Tröster Horatius, V. László Augustus, Castelbarcus Aszklépiosz, stb. Amennyiben meggondoljuk, hogy Beccadelli tulajdonképpen kortársa volt Vitéznek – Piccolomininek ráadásul barátja is –, talán nem túlzás hasonló, sőt szinte azonos patronálási szokásrendszerrel és támogatói kultúráról beszélni.

5. A közös jegyek azonban nemcsak a patronálás rendszerében fedezhetőek fel, hanem azon irodalmi áthallásokban, allúziókban is, közös forrás- és szóhasználatban, melyek Janust, Vitézt, Tröstert és egyáltalán a bécsi humanista kört levelezésük és műveik alapján összekötik. A dolgozatban számos olyan citátumot idézek, mely a közös szóhasználatot, közös kifejezési módokat mutatja be, melyek alapján egyértelműen kiderül, hogy nemcsak ismerték egymás írásait, de ezt szívesen jelezték utalásaikban is.

6. A Vitéz irodalmi mecénatúrájába sorolandó művekben hangsúlyosan vannak jelen a csillagászati, az orvosi és a mai értelemben vett szépirodalmi érdeklődésre utaló jegyek, illetve ezek keveredése. A Vitéznek dedikált, vagy forrásaink eredetileg neki szánt művek alapján kiderül, hogy az eddigi szakirodalom szerint kizárólag a csillagászat iránt érdeklődő Vitézt minden bizonnyal legalább ennyire foglalkoztatták orvosi–gyógyászati, orvosi–filozófiai és filozófiai–teológiai kérdések is.

7. Az itthon eleddig kevésbé ismert Johannes Tröster Vitéz egyik támogatója volt 1454–57 közt. A bajor humanista egyetlen ismert művének, a *Dialogus de remedio amoris*nak az egyik variánsát úgy szerkesztette meg, hogy azt a Piccolomini által Vitéznek írt ajánlólevéllel együtt elküldhessék a remélt pártfogónak. Tröster életének, Vitéz melletti éveinek és irodalmi művének bemutatása és feldolgozása nemcsak hiánypótlás a magyarországi humanizmus vizsgálatokhoz, hanem egyszersmind kiváló iskolapéldaként is funkcionál Vitéz irodalmi mecénatúrájának bemutatásakor. E mecénálás története ugyanis létrejöttében és megvalósulásában is hozza mindazon jegyeket, melyek Vitéz 1450-es évekbeli patronálásai során megfigyelhetők: a támogatott Piccolomini ajánlásával és feltehetően dedikációjának köszönhetően kerül Vitéz szolgálatába, aki aztán Tröster írásművészetét és szónoki képességeit, valamint politikában is jártas voltát hasznosította, mikor megbízóleveleinek átadójaként működött. Vitéz értékelte az írás iránti vágyat és tehetséget, ám, úgy tűnik, a *studia humanitatis* gyakorlati hasznát még többre tartotta.

A dolgozat témafelvetései kijelölik a további kutatások irányait is. Egyrészt a *Dialogus de remedio amoris* összes variánsának a teljes kritikai kiadása még hátravan. Másrészt Vitéz mecénatúrájának és kapcsolati hálózatának új fényben való megvilágítása Vitéz könyvtárának és egyéb humanistának nevezett tevékenységeinek az újragondolását készítik elő. Azontúl érdemes volna Vitéz mecénatúrájának és az Academia Istropolitanaének a kapcsolatát alaposabban megvizsgálni, mely feladat elvégzésével szintén régóta adós a magyar humanizmuskutatás.

Felhasznált irodalom

A bibliográfiában alkalmazott rövidítések feloldása

AnnStrig = Annales Strigonienses, Esztergom évlapjai

DBI = Dizionario Biografico degli Italiani

EphK = Egyetemes Philologiai Közlöny

FRA = Fontes rerum Austriacarum

MKSz = Magyar Könyvszemle

It = Irodalomtörténet

ItK = Irodalomtörténei Közlemények

LdMA = Lexikon des Mittelalters

MaMúL = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon

MGH = Monumenta Germaniae Historica

MIÖG = Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung

MKSz = Magyar Könyvszemle

PJRH = Pirckheimer Jahrbuch für Renaissance- und Humanismusforschung

VL = Verfasserlexikon

ÚMIL = Új Magyar Irodalmi Lexikon

Felhasznált szakirodalom

ÁBEL 1880a = Eugenius ÁBEL (ed.), *Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, Budapestini-Lipsiae, Academia Scientiae Hungarica-Brockhaus, 1880.

ÁBEL 1880b = ÁBEL Jenő, *Magyarországi humanisták és a Dunai Tudós Társaság*, Bp., 1880.

ÁBEL 1881 = ÁBEL Jenő, *Egyetemeink a középkorban*, Bp., MTA, 1881.

ANDERSSON-SCHMITT – HALLBERG – HEDLUND 1993 = Margarete ANDERSSON-SCHMITT – Hakan HALLBERG und Monica HEDLUND, *Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala: Katalog über die C-Sammlung: Bd. 6. C 551–935.*, Stockholm, Almqvist u. Wiksell International, 1993 (Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis; 26, 6).

ARNOLD – FUCHS – FÜSSEL 2003 = *Venezianisch-deutsche Kulturbeziehungen in der Renaissance*, Akten des interdisziplinären Symposiums vom 8. und 10. November

- 2001 im Centro Tedesco di Studi Veneziani in Venedig, hrsg. von Klaus ARNOLD – Franz FUCHS – Stephan FÜSSEL, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2003 (PJRH, 18).
- ARNOLD 2007 = Klaus ARNOLD, *Enea Silvio als Erzieher* = FUCHS 2007a, 143–157.
- ASCHBACH 1865 = Joseph ASCHBACH, *Geschichte der Wiener Universität im ersten Jahrhunderte ihres Bestehens*, I, Wien, 1865.
- AVICENNA 1595 = *Avicennae Canon medicinae: quo universa medendi scientia pulcherrima, & brevi methodo planissime explicatur*, Venetiis, Per Fabium Paulinum Vtinensem, 1595. [Gerardus Cremonensis ford.]
- BACON 1888 = *Ex Rogeri Bacon opere majore, Ex rerum Anglicarum scriptoribus saec. XIII.*, Hannover, MGH, 1888.
- BAINES 2010 = Anthony BAINES, *Lexikon der Musikinstrumente*, aus dem Englischen übersetzt und für die deutsche Ausgabe bearbeitet von Martin ELSTE, Aktualisierte Sonderausgabe, Stuttgart – Weimar, J. B. Metzler, 2010.
- BALÁZS 1981 = BALÁZS Mihály, *Veronai Gábor és Szanoki Gergely verses vitája*, Szeged, 1981 (Irodalomtörténeti dolgozatok, 135).
- BALBÍN 1677 = Bohuslav BALBÍN, *Epitome historica rerum Bohemicarum*, Pragae, 1677.
- BAUMANN 1996 = Winfried BAUMANN, *Humanistische Literatur bei Süd- und Westslaven. Ein Überblick = Humanismus und Renaissance in Ostmitteleuropa vor der Reformation*, hrsg. von Winfried EBERHARD und Alfred A. STRNAD, Köln – Weimar – Wien, 1996, 301–316.
- BAUER 1978 = Wener M. BAUER, *Bernhard von Kraiburg* = VL 1 (1978), 769–771.
- BAUR 2009 = Sebastian BAUR, *Vor vier Höllenrichtern... Die Lizenziats- und Doktorpromotionen an der Juristischen Fakultät der Universität Heidelberg*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2009 (Rechtshistorische Reihe, 391).
- BAYER 1872 = Victor BAYER, *Die Historia Friderici III. imperatoris des Enea Silvio de' Piccolomini, Eine kritische Studie zur Geschichte Kaiser Friedrich III.*, Prag, 1872.
- BÉKÉS 2005 = BÉKÉS Enikő, *Az orvos-uralkodó metafora Galeotto Marzio De doctrina promiscua című művében*, A 2005-ös ReBaKuCS éves konferencián, A politika műfajai a régi magyar irodalomban című rendezvényen elhangzott előadás írásos változata:
http://www.iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Bekes_Eniko.pdf [2012. 10. 11.]
- BÉKÉS 2011 = BÉKÉS Enikő, *Galeotto Marzio De doctrina promiscua című művének eszmetörténeti vizsgálata*, Disszertáció, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2011.

- BÉKÉS – TEGYEY 2012 = *Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára*, szerk. BÉKÉS Enikő – TEGYEY Imre, Debrecen, Debreceni Egyetem Klasszika-Filológia Tanszéke, 2012 (Classica – Mediaevalia – Neolatina, 6).
- BENE 2003 = BENE Sándor, *Szövegaktus*, ItK 107 (2003), 628–702.
- BERGDOLT 2001 = Klaus BERGDOLT, *Zwischen „scientia” und „studia humanitatis”. Die Versöhnung von Medizin und Humanismus um 1550*, Wiesbaden, Westdeutscher Verlag, 2001 (Nordrhein-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Vorträge G 379).
- BERGDOLT 2004 = Klaus BERGDOLT, *Der Dialog mit Ärzten aus der Sicht Petrarcas* = GUTHMÜLLER – MÜLLER 2004, 47–58.
- BERGER 2001 = Christian BERGER, *Die Bedeutung der Trienter Codices in der Geschichte Tirols = Musikgeschichte Tirols. Bd. 1: Von den Anfängen bis zur Frühen Neuzeit*, hrsg. von Kurt DREXEL – Monika FINK, Innsbruck, Wagner, 2001 (Schlern-Schriften, 315), 615–627.
- BERNSTEIN 1978 = Eckhard BERNSTEIN, *Die Literatur des deutschen Frühhumanismus*, Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1978.
- BERTALOT 1915 = Ludwig BERTALOT, *Humanistische Vorlesungsankündigungen in Deutschland im 15. Jahrhundert*, Zeitschrift für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts 5 (1915), 1–25.
- BEUTLER 1927 = Ernst BEUTLER, *Die Comoedia Cauteraria des Antonio Barzizza* = Ernst BEUTLER, *Forschungen und Texte zur frühhumanistischen Komödie*, Hamburg, Selbstverlag der Staats- und Universitäts-Bibliothek, 1927, 1–77. szövegkiadás: 155–179.
- BIBOR 2008 = *Mátyás király, Magyarország a reneszánsz hajnalán*, Katalógus, szerk. BIBOR Máté János, Bp., ELTE Egyetemi Könyvtár, 2008.
- BLACK 2009 = *The Broadview Anthology of British Literature, The Medieval Period*, ed. Joseph BLACK, Broadview Press, 2009, 374.
- BOCCACCIO 1928 = Giovanni BOCCACCIO, *Opere latine minori (Buccolicum carmen, Carminum et epistolarum quae supersunt, Scripta breviora)*, a cura di Aldo Francesco MASSÈRA, Bari, Gius. Laterza & Figli, 1928.
- BORONKAI 1980 = Iohannes VITÉZ de Zredna, *Opera quae supersunt*, ed. BORONKAI Iván, Bp., Akadémiai Kiadó, 1980.

- BORONKAI 1975a = BORONKAI Iván, *Vitéz János és az ókori klasszikusok = Janus Pannonius. Tanulmányok*, szerk. Kardos Tibor – V. Kovács Sándor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1975 (*Memoria Saeculorum Hungariae*, 2), 219–232.
- BORONKAI 1975b = BORONKAI Iván, *Vitéz János retorikai iskolázottsága*, ItK 79 (1975), 129–44.
- BORONKAI – BELLUS 1987 = *Vitéz János levelei és politikai beszédei*, ford. BORONKAI Iván és BELLUS Ibolya, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987.
- BORSA 1991 = BORSA Gedeon, *Vitéz János és a könyvnyomtatás*, MKSz 107 (1991), 113–116.
- BOSL 1983 = Karl BOSL, *Johannes Tröster = Karl BOSL, Bosls bayerische Biographie, 8000 Persönlichkeiten aus 15. Jahrhunderten*, Regensburg, Pustet, 1983, 788.
- BÖHM 1976 = Laetitia BÖHM, *Humanistische Bildungsbewegung und mittelalterliche Universitätsfassung. Aspekte zur frühneuzeitliche Reformgeschichte der deutschen Universitäten = Grundwissenschaften und Geschichte. Festschrift für Peter Acht*, hrsg. von Waldemar SCHLÖGL – Peter HERDE, Kallmünz, Verlag Michael Lassleben, 1976, 311–33.
- BRAUNECK 1993 = Manfred BRAUNECK, *Die Welt als Bühne I. Bd.*, Stuttgart – Weimar, J. B. Metzler, 1993.
- BRAUNGART 1980/1981 = Georg BRAUNGART, *De remedio amoris, Ein Motiv und seine Traditionen von der Antike bis Enea Silvio Piccolomini und Johannes Tröster*, Archiv für Kulturgeschichte 62/63 (1980/1981), 11–28.
- BROGYÁNYI Béla, *Die ungarische alternative Sprachforschung und ihr ideologischer Hintergrund. Versuch einer Diagnose*, Sprache & Sprachen 38 (2008), 3–15.
- BUCCHIONI 1911 = Umberto BUCCHIONI, *Terenzio nel Rinascimento*, Rocca San Casciano, Cappelli, 1911.
- BURKE 1999 = Peter BURKE, *Az olasz reneszánsz*, ford. BÉRCZES Tibor, Bp., Osiris Kiadó, 1999.
- BURMEISTER 1982 = Karl Heinz BURMEISTER, *Der Voralberger Frühhumanist Ludwig Rad (1420-1492)*, Innsbrucker Historische Studien 5 (1982), 7-26.
- BÜNZ – FUCHS 2008 = *Der Humanismus an der Universität Leipzig, Akten des in Zusammenarbeit mit dem Lehrstuhl für Sächsische Landgeschichte an der Universität Leipzig, der Universitätsbibliothek Leipzig und dem Leipziger Geschichtsverein am 9./10. November 2007 in Leipzig veranstalteten Symposiums*,

- hrsg. von Enno BÜNZ – Franz FUCHS, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2008 (PJRH, 23).
- CALLIMACHI 1963 = Philippi CALLIMACHI, *Vita et mores Gregorii Sanocei*, edidit commentariis illustravit in linguam Plonam vertit Irmina LICHONSKA, Varsoviae, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963.
- CARDELLE DE HARTMANN 2007 = Carmen CARDELLE DE HARTMANN, *Die Lateinische Dialoge 1200–1400. Literaturhistorische Studien und Repertorium*, Leiden, Brill, 2007.
- CHMEL 1837 = Joseph CHMEL, *Materialen zur österreichischen Geschichte aus Archiven und Bibliotheken*, 1. Bd., Wien, 1837.
- CHMEL 1838 = Joseph CHMEL, *Materialen zur österreichischen Geschichte aus Archiven und Bibliotheken*, 2. Bd., Wien, 1838.
- CORTESI 2003 = Mariarosa CORTESI, *Humanistische Bücher im Transfer vom Veneto nach Deutschland* = ARNOLD – FUCHS – FÜSSEL 2003, 9–24.
- CORTESI 2008 = Mariarosa CORTESI, *Zur Büchersammlung des Johannes Tröster (†1485)* = BÜNZ – FUCHS 2008, 217–231.
- CSAPODINÉ GÁRDONYI 1977 = CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Bartholomeus Fontius. Újabb adalékok magyarországi kapcsolataihoz és Poétikája*, MKSz 93 (1977), 369–72.
- CSAPODINÉ GÁRDONYI 1979 = CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Janus Pannonius néhány epigrammájának ismeretlen első kiadása*, ItK 83 (1979), 155–59.
- CSAPODINÉ GÁRDONYI 1984 = CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1984.
- CSÁSZÁR 1914 = CSÁSZÁR Mihály, *Az Academia Istropolitana, Mátyás király pozsonyi egyeteme, oklevéltárral*, Pozsony, Édes István Könyvnyomdája, 1914.
- CZERNY 1888 = Albin CZERNY, *Aus dem Briefwechsel des grossen Astronomen Georg von Peuerbach*, (Archiv für österreichische Geschichte, 72), 1888.
- CZIRÁKI 2006 = CZIRÁKI Zsuzsanna, *Az erdélyi szászok története, Erdélyi szász irodalomtörténet*, Szeged, Imedias Kiadó, 2006.
- DAMON 1997 = Cynthia DAMON, *The Mask of the Parasite. A Pathology of Roman Patronage*, Michigan, University of Michigan Press, 1997.
- DANIEL – SCHOTT – ZAHN 1979 = *Die lateinischen mittelalterlichen Handschriften der Universitätsbibliothek München*, Die Handschriften aus der Folioreihe; Hälfte 2, hrsg. von Natalia DANIEL – Gerhard SCHOTT – Peter ZAHN, Wiesbaden,

- Harrassowitz, 1979 (Die Handschriften der Universitätsbibliothek München; Bd. 3, H. 2).
- DE CARO 1970 = Gaspare DE CARO, *Virgilio Bornati* = DBI 12, 1970, 799–801.
- DE LA ROSA CUBO 2000 = Cristina DE LA ROSA CUBO, *Summa Medicinae (Mad. Esc. M. II. 17) Estudio y edición crítica*, Universidad de Valladolid, 2000.
- DÉR 2005 = DÉR Katalin, „Dagadt has – derűs szív” (A foglyok 771) *Lakomák és nagyevők Plautus színpadán*, Ókor 3 (2005), 25–31.
- DIETL 2005 = Cora DIETL, *Die Dramen Jacob Lochers und die frühe Humanistenbühne im süddeutschen Raum*, Berlin – New York, Walter de Gruyter, 2005.
- DOKOUPIL 1958 = Vladimír DOKOUPIL, *Soupis rukopisů mikulovské ditrichsteinské knihovny*, Brno, 1958.
- DONATI 1962 = *Aeli Donati Commentum Terenti*, I. Bd., hrsg. von Paul WESSNER, Stuttgart 1962.
- DRASKÓCZY 2000 = DRASKÓCZY István, *A tizenötödik század története*, Bp., Pannonica Kiadó, 2000.
- DUELLIUS 1723 = Raymundus DUELLIUS, *Miscellaneorum, Quae Ex Codibus Mss. Collegit*, I, Augsburg, 1723/1724, 227–245.
- DÜMMERT 1985 = DÜMMERT Dezső, *A két Hunyadi*, Bp., Panoráma, 1985.
- EKLER 2007 = EKLER Péter, *Adalékok a korvinák történetéhez, Trapezuntius-kódexek, Trapezuntius-korvinák*, MKSz 123 (2007), 265–277.
- EKLER 2008 = EKLER Péter, *Propugnacula Christianitatis – studia humanitatis. Bizánc és az Itáliában tevékenykedő bizánci humanisták kapcsolata Magyarországgal a XV. század középső harmadában* = FÖLDESI 2008a, 101–12.
- EKLER 2011 = „Margarita poetica”, *A humanista alapműveltség olvasmányai a Kárpát-medencében 1526-ig: Antológia*, szerk. EKLER Péter, Bp., OSZK – Gondolat Kiadó, 2011 (Nemzeti Téka, 222).
- ENGEL – KRISTÓ – KUBINYI 2005 = ENGEL Pál – KRISTÓ Gyula – KUBINYI András, *Magyarország története 1301–1526*, Bp., Osiris Kiadó, 2005.
- ENGEL – C. TÓTH 2005 = ENGEL Pál – C. TÓTH Norbert, *Itineraria regum et reginarum (1383–1437)*, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 2005.
- FANK 1936 = Pius FANK, *Catalogus Voraviensis : seu, codices manuscripti bibliothecae canonicae in Vorau, Graecii*, 1936.
- FILL 2000 = Hauke FILL, *Katalog der Handschriften des Benediktinerstiftes Kremsmünster*, II. Bd., Wien, 2000.

- FILLITZ 1966 = Hermann FILLITZ, *Kaiser Friedrich III. und die bildende Kunst / Kaiser Friedrich III. als Mäzen der Künste = Ausstellung Friedrich III. Kaiserresidenz Wiener Neustadt*, hrsg. vom Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, Wien, A. Krampolek, 1966, 186–91.
- FODOR 2010 = FODOR István, *A hun-magyar rokonság elmélete* = LÖRINC László (szerk.), *Egyezzünk ki a múlttal*, Bp., Történelemtanárok Egylete, 2010, 165–168.
- FONZIO 2011 = Bartolomeo della FONTE, *De poenitentia*, bevezető sorokkal ellátta és ford. SZILÁGYI Emőke Rita = EKLER 2011, 190–91.
- FÖLDESI 2008a = *Csillag a holló árnyékában – Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon*, szerk. FÖLDESI Ferenc, Bp., OSzK, 2008.
- FÖLDESI 2008b = FÖLDESI Ferenc, *Tudósok és könyvek társasága. Vitéz könyvtára* = FÖLDESI 2008a, 88–100.
- FRAKNÓI 1874 = FRAKNÓI Vilmos, *Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században*, Bp., 1874.
- FRAKNÓI 1878a = FRAKNÓI Vilmos, *Zrednai Vitéz János nagyváradi püspök politikai beszédei és Aeneas Sylvius Piccolomini Vitéz Jánoshoz intézett levelei, 1453–1457*, Bp. Budapest : [s.n.], (Bécs : Holzhausen Ny.), 1878.
- FRAKNÓI 1878b = FRAKNÓI Vilmos, *Két hét olaszországi levéltárakban és könyvtárakban*, MKSz 3 (1878), 121–53.
- FRAKNÓI 1879 = FRAKNÓI Vilmos, *Vitéz János esztergomi érsek élete*, Bp., Szent István Társulat, 1879.
- FRAKNÓI 1896 = FRAKNÓI Vilmos, *A Hunyadiak és a Jagellók kora*, Bp., Athenaeum, 1896 (szerk. SZILÁGYI Sándor, *A magyar nemzet története*, IV).
- FRAKNÓI 1897 = FRAKNÓI Vilmos, *Miklós modrusi püspök élete, munkái és könyvtára*, MKSz 5 (1897), 1–23.
- FRAKNÓI 1898a = FRAKNÓI Vilmos, *Mátyás király magyar diplomatái I. (Kosztolányi György)*, Századok 32 (1898), 1–14.
- FRAKNÓI 1898b = FRAKNÓI Vilmos, *Mátyás király magyar diplomatái II. (Handó György)*, Századok 32 (1898), 97–112.
- FRAKNÓI 1898c = FRAKNÓI Vilmos, *Mátyás király magyar diplomatái III. (Vetési Albert)*, Századok 32 (1898), 385–404.
- FRAKNÓI 1898d = FRAKNÓI Vilmos, *Mátyás király magyar diplomatái IV. (Hangácsi Albert)*, Századok 32 (1898), 481–89.

- FRAKNÓI 1898e = FRAKNÓI Vilmos, *Mátyás király magyar diplomatái V., VI., VII.* (Sáry Péter, Vezsényi László, Moharai Miklós), Századok 32 (1898), 769–81.
- FRAKNÓI 1898f = FRAKNÓI Vilmos, *Mátyás király magyar diplomatái VIII., IX., X.* (Szántai Mihály, Kalmancsai Domokos, Sankfalvi Antal), Századok 32 (1898), 865–75.
- FRAKNÓI 1899a = FRAKNÓI Vilmos, *Mátyás király magyar diplomatái X., XI., XII., XIII.* (Bánfi Miklós, Bajoni István, Nyujtódi Miklós, Bácskai Miklós), Századok 33 (1899), 1–8.
- FRAKNÓI 1899b = FRAKNÓI Vilmos, *Ifjabb Vitéz János*, Századok, 1899, 291–309, 389–410.
- FRAKNÓI 2008 = FRAKNÓI Vilmos, *Mátyás király levelei*, reprint kiadás, s. a. r. MAYER Gyula, Bp., Napkiadó, 2008.
- FRANK 1967 = Isnard Wilhelm FRANK, *Das Gutachten eines Wiener Dominkaners für die Universität Preßburg aus dem Jahre 1467*, Zeitschrift für Ostforschung 16 (1967), 418–439.
- FRANK 1976 = Isnard Wilhelm FRANK OP., *Der antikonkiliaristische Dominikaner Leonhard Huntpeichler, Ein Beitrag zum Konziliarismus der Wiener Universität im 15. Jahrhundert*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1976 (Archiv für österreichische Geschichte, 131).
- FUCHS 2007a = *Enea Silvio Piccolomini nördlich der Alpen, Akten des interdisziplinären Symposions vom 18. bis 19. November 2005 an der Ludwig-Maximilians-Universität München*, hrsg. von Franz FUCHS, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2007 (PJRH, 22).
- FUCHS 2007b = Franz FUCHS, *Erkenntnisfortschritte durch Handschriftenkatalogisierung am Beispiel des Faches "Geschichte des Mittelalters" = Katalogisierung mittelalterlicher Handschriften in internationaler Perspektive. Vorträge der Handschriftenbearbeitung vom 24. bis 27. Oktober 2005 in München*, hrsg. von Bayerische Staatsbibliothek, Wiesbaden, 2007, 1–13.
- FUCHS 2010 = Franz FUCHS, *Frühhumanismus in Amberg = Aus Ammenberg wird Amberg. Historische Vorträge aus 975 Jahren Amberger Geschichte*, hrsg. von Johannes LASCHINGER, Amberg, Stadt Amberg, 2010, 90–103.
- FUCHS – MÄRTL 2000 = Franz FUCHS – Claudia MÄRTL, *Literarisches und geistiges Leben im 15. Jahrhundert = Geschichte der Stadt Regensburg II. Bd.*, Regensburg, 2000, 907–16.

- FÜRBETH 1995 = Frank FÜRBETH, *Vom Ursprung der Herolde. Ein humanistischer Brief als heraldischer Lehrtext, Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* (PBB), Vol. 117, de Gruyter, 1995, 437–488.
- FÜRBETH 2011 = Frank FÜRBETH, *Johannes Tröster* = Walther KILLY (hrsg.), *Literaturlexikon* 11. Bd., 2011, 424.
- GASSENDI 1854 = V. P. GASSENDI, *Tychonis Brachiae, N. Copernici, Georgii Peuerbachii et Iohannis Regiomontani ... vita*, Paris, 1854.
- GILBERT 1998 = Creighton E. GILBERT, *What Did the Renaissance Patron Buy?*, *Renaissance Quarterly*, Vol. 51. (1998), 392–450.
- GLABNER 1993/2000 = Christine GLABNER, *Signaturenkonkordanz der Handschriften der Benediktinerstiftes Melk*, Wien, 1993/2000.
<http://www.ksbm.oeaw.ac.at/melk/sig.htm> [2012. február 9.]
- GLOMSKI 2002 = Jacqueline GLOMSKI, *Careerism at Cracow: The Dedicatory Letters of Rudolf Agricola Junior, Valentin Eck, and Leonard Cox (1510–1530)* = VAN HOUTD – PAPY – TOURNOY – MATHEEUSSEN 2002, 165–82.
- GLOMSKI 2007 = Jacqueline GLOMSKI, *Patronage and Humanist Literature in the Age of the Jagiellons, Court and Career in the Writings of Agricola Junior, Valentin Eck, and Leonard Cox*, Toronto – Buffalo – London, University of Toronto Press, 2007.
- GOLDBERG 1998 = Jonathan GOLDBERG, *A reneszánsz irodalom politikuma* = *Helikon* 44 (1998), 58–84.
- GÓMEZ CANEDO 1947 = Lino GÓMEZ CANEDO, *Un español al servicio de La Santa Sede. Don Juan de Carvajal, cardenal de Sant'Angelo, legado en Alemania y Hungaria*, Madrid, 1947.
- GRÖSSING 1980 = Helmut GRÖSSING, *Die Geburtshoroskope Eleonores von Portugal und Kaiser Maximilian I.*, *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 117 (1980), 268–275.
- GRÖSSING 2002 = Helmuth GRÖSSING, *Johannes von Gmunden, ein Lehrer des Georg von Peuerbach = Der die Sterne liebte, Georg von Peuerbach und seine Zeit*, hrsg. von Helmuth GRÖSSING, Wien, Verlag Erasmus, 2002, 77–88.
- GRÖBING 2007 = Sigrid-Maria GRÖBING, *Glück und Unglück im österreichischen Kaiserhaus*, AEIOU, Wien, Amalthea Signum Verlag, 2007, 37–56.i
- GROSSMANN 1929 = Karl GROSSMANN, *Die Frühzeit des Humanismus in Wien bis zu Celtis Berufung 1497*, *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* 22 (1929).

- GUTKAS 1966 = Karl GUTKAS, *Der Mailberger Bund von 1451. Studien zum Verhältnis von Landesfürst und Ständen um die Mitte des 15. Jahrhunderts*, MIÖG 74 (1966), 51–94.
- GUTHMÜLLER – MÜLLER 2004 = *Dialog und Gesprächskultur in der Renaissance*, hrsg. von Bodo GUTHMÜLLER – Wolfgang G. MÜLLER, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2004 (Wolfenbütteler Abhandlungen und Renaissanceforschung, 22).
- GÜNTHER 1815 = Sebastian GÜNTHER, *Geschichte der literarischen Anstalten der Baiern. Ein Versuch von Sebastian Günther korrespondierenden Mitglied der königlichen Akademie der Wissenschaften in München und ehemalige Kapitular des Benediktinerstiftes Tegernsee*, III. Bd., München, Jacob Giel, 1815.
- HACK 2007 = Achim Thomas HACK, *Ein anonymer Romzugsbericht von 1452 (Ps-Enenkel) mit den zugehörigen Personenlisten (Teilnehmerlisten, Ritterschlagslisten, Römische Einzugsordnung)*, Stuttgart, S. Hirzel Verlag, 2007 (Zeitschrift für Deutsches Altertum und Deutsche Literatur Beiheft, 7).
- HAIN 1825–1838 = Ludwig HAIN, *Repertorium bibliographicum*, Stuttgart, 1825–1838.
- HALÁSZ 1987 = HALÁSZ Előd, *A német irodalom története*, Bp., Gondolat Kiadó, 1987.
- HALM – LAUBMANN – MEYER 1874 = *Catalogus Codicum Latinorum Bibliothecae Regi Monacensis, Tom. IV. Pars. I., Codices num. 8101–10930 complectens*, hrsg. von Karl HALM – Georg von LAUBMANN – Wilhelm MEYER, Monachi, 1874.
- HALM – LAUBMANN – MEYER 1892 = *Catalogus Codicum Latinorum Bibliothecae Regi Monacensis, Tom. I. Pars. I., Codices num. 1–2329 complectens*, hrsg. von Karl HALM – Georg von LAUBMANN – Wilhelm MEYER, Monachi, 1892.
- HALM – LAUBMANN – MEYER 1894 = *Catalogus Codicum Latinorum Bibliothecae Regi Monacensis, Tom. I. Pars. II., Codices num. 2501–5250 complectens*, hrsg. von Karl HALM – Georg von LAUBMANN – Wilhelm MEYER, Monachi, 1894.
- HAMMERSTEIN 1996 = *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte Bd. 1., 15. bis 17. Jahrhundert, Von der Renaissance und der Reformation bis zum Ende der Glaubenskämpfe*, hrsg. von Notker HAMMERSTEIN, München, Verlag C. H. Beck, 1996.
- HEINIG 1989 = Paul-Joachim HEINIG, *Musik und Medizin am Hof Kaiser Friedrichs III. (1440–1493). Studien zum Personal der deutschen Herrscher im 15. Jahrhundert*, Zeitschrift für Historische Forschung 16 (1989), 151–181.
- HEINIG 1997 = Paul-Joachim HEINIG, *Kaiser Friedrich III. (1440–1493) Hof, Regierung und Politik*, 1–3. Bd., Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 1997.

- HELMRATH 2002 = Johannes HELMRATH, *Vestigia Aeneae imitari: Enea Silvio Piccolomini als Apostel des Humanismus. Formen und Wege seiner Diffusion = Diffusion des Humanismus: Studien zur nationalen Geschichtsschreibung europäischer Humanisten*, hrsg. von Johannes HELMRATH – Ulrich MUHLACK – Gerrit WALTHER, Göttingen, Wallstein Verlag, 2002, 99–141.
- HENDERSON 2002 = Judith Rice HENDERSON, *Humanist Letter Writing: Private Conversation or Public Forum* = VAN HOUDT – PAPY – TOURNOY – MATHEEUSSEN 2002, 17–38.
- HERRMANN 1893 = Max HERRMANN, *Albrecht von Eyb und die Frühzeit des deutschen Humanismus*, 1893.
- HERNAD – WORSTBROCK 1992 = Béatrice HERNAD – Franz Josef WORSTBROCK, *Hartmann Schedel* = VL 8 (1992), 609–21.
- HESS-LÜTTICH 1994 = E. W. B. HESS-LÜTTICH, *Dialog = Historische Wörterbuch der Rhetorik*, hrsg. von Gert UEDING, Bd. 2., Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1994, 606–621.
- HEYD 1889–1891 = Wilhelm HEYD, *Die historischen Handschriften der Königlich Öffentlichen Bibliothek zu Stuttgart*, Bd. 1-2, Stuttgart 1889–1891, 8–9.
- HORVÁTH 2005 = HORVÁTH János, *Az irodalmi műveltség megoszlása = Horváth János irodalomtörténeti munkái I.*, Bp., Osiris Kiadó, 2005, 707–919.
- HUSZTI 1927 = HUSZTI József, *Magyar humanista mint török tudós V. Miklós pápa udvarában*, Századok 61 (1927), 344–350.
- HUSZTI 1931 = HUSZTI József, *Janus Pannonius*, Pécs, Janus Pannonius Társaság, 1931.
- HUSZTI 1935 = HUSZTI József, *Lettere inedite di Giorgio Valagussa a Janus Pannonius*, EPhK, 59 (1935), 256–69.
- HUSZTI 1955 = HUSZTI József, *Pier Paolo Vergerio és a magyar humanizmus kezdete*, Filológiai Közlöny 1 (1955), 521–33.
- IANI PANNONII 2006 = *Iani Pannonii opera quae manserunt omnia*, Vol. I, Fasciculus I, Textus, ed. Iulius MAYER – Ladislaus TÖRÖK, Bp., Balassi Kiadó, 2006.
- IARIA 2007 = Simona IARIA, *Enea Silvio Piccolomini und das Basler Konzil* = FUCHS 2007a, 77–96.
- IRTENKAUF – KREKLER 1981 = *Die Handschriften der Württembergischen Landesbibliothek Stuttgart*, I, 2. Bd., *Codices poetici et philologici*, beschrieben von Wolfgang IRTENKAUF – Ingeborg KREKLER, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1981.

- JANCKE 2007 = Gabriele JANCKE, *Patronage, Freundschaft und Verwandtschaft: Gelehrtenkultur in der Frühen Neuzeit = Freundschaft und Verwandtschaft. Zur Unterscheidung und Verflechtung zweier Beziehungssysteme*, hrsg. von Johannes F. K. SCHMIDT, Konstanz, UVK-Verlag, 2007, 181–200.
- JANKOVITS 2002 = JANKOVITS László, *Accessus ad Janum. A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*, Bp., Balassi Kiadó, 2002.
- JANUS PANNONIUS 1987 = *Janus Pannonius összes munkái, Jani Pannonii opera omnia*, kiad. V. KOVÁCS Sándor, Bp., Tankönyvkiadó, 1987.
- JOACHIMSON 1896 = Paul JOACHIMSON, *Frühhumanismus in Schwaben = Württembergische Vierteljahrshefte für Landgeschichte* 5 (1896), 63–126.
- JOCELYN 2004 = Henry David JOCELYN, *Petrarca és a klasszikus dráma*, ford. SZENDRÉNYI Marietta, *Világosság* 45 (2004), 99–114.
- JUHÁSZ 1932 = *Nicolaus Barius, Georgius Polycarpus de Kosztolan, Simon Hungarus, Georgius Augustinus Zagabriensis, Reliquiae*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, Teubner, 1932.
- KARDOS 1955 = KARDOS Tibor, *A magyarországi humanizmus kora*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1955.
- KAPRONCZAY 2010a = KAPRONCZAY Károly, *Magyar-lengyel orvosi kapcsolatok 1945-ig*, Akadémiai doktori pályázat, gépirat, Budapest, 2010.
http://real-d.mtak.hu/290/4/KapronczayKarloly_5_Mu.pdf [2011. december 7.]
- KAPRONCZAY 2010b = KAPRONCZAY Károly, *Az orvostörténelem századai*, Bp., Semmelweis Kiadó, 2010, 62–63.
- KARÁCSONYI 1905 = KARÁCSONYI János, *Az argyasi (argesi, ardsisi) püspökség*, Bp., 1905 (A Szent–István–Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának felolvasó üléseiből, 53).
- KECSKEMÉTI 2003 = KECSKEMÉTI Gábor, *Recepció, szövegaktus és kommunikáció a régi magyar irodalomtörténetben*, *ItK* 107 (2003), 703–28.
- KENT 2000 = Dale V. KENT, *Cosimo de' Medici and the Florentine Renaissance: the patron's oeuvre*, New Haven, Yale University Press, 2000.
- KIPF 2009a = Johannes Klaus KIPF, *Humanistische Freundschaft im Brief – Zur Bedeutung von amicus, amicitia und verwandter Begriffe in Briefcorpora deutsche Humanisten 1480 – 1520 = Verwandtschaft, Freundschaft, Bruderschaft. Soziale Lebens- und Kommunikationsformen im Mittelalter*, hrsg. von Gerhard KRIEGER, Akademie Verlag, 2009, 491–509.

- KIPF 2009b = Johannes Klaus KIPF, *Actor ludens, Der Topos des spielerischen Schreibens in poetologischen Paratexten unterhaltender Literatur im Renaissance-Humanismus und in der deutschen Literatur der frühen Neuzeit = Literatur als Spiel, Evolutionsbiologische, ästhetische und pädagogische Konzepte*, hrsg. von Thomas ANZ – Heinrich KAULEN, Berlin, De Gruyter, 2009, 209–229.
- KISS 1998 = KISS Attila Atilla, *Hatalom, szubjektum, genealógia: az irodalom kulturális poétikája az újhistorizmusban*, *Helikon* 44 (1998), 3–10.
- KISS 2006 = KISS Farkas Gábor, *Drámák a bécsi és a budai udvarban, Benedictus Chelidoniumus és Bartholomaeus Frankfordinus Pannonius = Kovács Sándor Iván 70. születésnapjára köszöntőkötetet*, *It* 87 (2006), 498–514.
- KISS 2012 = KISS Farkas Gábor, *A magyarországi humanizmus kezdeteiről (Pierpaolo Vergerio, Vitéz János és Johannes Tröster)* = BÉKÉS – TEGYEY 2012, 119–131.
- KISS-BÉRY 2011 = KISS-BÉRY Miklós, *V. László és Ulászló*, Bp., Duna International, 2011 (Magyar királyok és uralkodók, 12).
- KLANICZAY 1982 = KLANICZAY Tibor, *A nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században*, *ItK* 86 (1982), 135–49.
- KLANICZAY 1993 = KLANICZAY Tibor, *A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete*, Bp., Balassi Kiadó, 1993.
- KLANICZAY 2001 = KLANICZAY Tibor, *Stílus, nemzet és civilizáció*, Bp., Balassi Kiadó, 2001 (Régi Magyar Könyvtár Tanulmányok, 4).
- KLANICZAY 2008 = KLANICZAY Gábor, *A királyi bölcsesség ellentmondásos mintaképe – Salamon*, *Aetas* (2008), 25–41.
- KLOPSCH 1967 = Paul KLOPSCH, *Pseudo-Ovidius De vetula, Untersuchungen und Text*, Leiden – Köln, Brill, 1967.
- KNORR 2005 = Burgi KNORR, *Zum Erkenntniswert der mittelalterlichen Epigraphik: Ein Regensburger Domherr und Stiftspropst in Mattsee = Tassilo III. von Bayern: Großmacht und Ohnmacht im 8. Jahrhundert*, hrsg. von Lothar KOLMER – Christian ROHR, Regensburg, Friedrich Pustet, 2005.
- KNORR – MAYER 2008 = *Die Inschriften der Stadt Regensburg II: Der Dom St. Peter, I, Bis 1500*, gesammelt und bearb. von Walburga KNORR – Werner MAYER, Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert, 2008.
- KOBOLTS 1795 = Anton Maria KOBOLTS, *Baierisches Gelehrten-Lexikon, worinn alle Gelehrte Baierns und der obern Pfalz, ohne Unterschied der Stände und der Religion, welche bis auf das XVIII. Jahrhundert und zwar bis zum Ausgange des*

Jahrs 1724 daselbst gelebt und geschrieben haben mit ihren sowohl gedruckten als noch ungedruckten Schriften nach alphabetischer Ordnung beschrieben und enthalten sind, Landshut, in der Mar Hagen'schen Buchhandlung, 1795.

KOLLER – HEINIG – NIEDERSTÄTTER 2007 = *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet*, hrsg. von Heinrich KOLLER – Paul-Joachim HEINIG – Alois NIEDERSTÄTTER, Heft 22, Die Urkunden und Briefe des Österreichischen Staatsarchivs in Wien, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlungen (1464–1469), bearbeitet von Christine OTTNER, Wien – Weimar – Köln, Böhlau Verlag, 2007.

KOZÁK 2005 = KOZÁK Dániel, *Láthatatlan lánc*, Ókor 2005/4, 33–38.

KÖSZEGHY 2003 = KÖSZEGHY Péter, *Marcin Bylica = MaMűL* 1 (2003), 490.

KRISTELLER 1986 = Paul Oskar KRISTELLER, *Studien zur Geschichte der Rhetorik und zum Begriff des Menschen in der Renaissance*, übers. v. Renate JOCHUM, Göttingen, Gratia Verlag, 1981.

KUBINYI 2001 = KUBINYI András, *Mátyás király*, Bp., Vince Kiadó, 2001.

KUBINYI 2003 = KUBINYI András, *Vitéz János: a jó humanista és rossz politikus = A magyar történelem vitatott személyiségei 2.*, Bp., Kossuth Kiadó, 7–30.

KULCSÁR 1965 = KULCSÁR Péter, *Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyányanae*, Szeged, 1965.

KULCSÁR 2005 = KULCSÁR Péter, *Gregorius Sanoceus = MaMűL* 3 (2005), 364.

LAMPERDUS 1894 = *Lamperdi monachi Hersfeldensis Opera, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi (SS rer. Germ.)* 38, Hannover-Leipzig, MGH, 1894.

LANGOSCH 1979 = Karl LANGOSCH (hrsg.), *Donisii „Comedia Pamphile’*, Leiden, Brill, 1979 (Mittelateinischen Studien und Texte, 11).

LEFÈVRE 1973 = Eckard LEFÈVRE, *Die römische Komödie: Plautus und Terenz*, Darmstadt, Wiss. Buchges., 1973, 1–17. (Sonderdrucke aus der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg)

LEHMANN 1940 = Paul LEHMANN, *Dr. Johannes Tröster, ein humanistisch gesinnter Wohltäter Bayerischer Büchersammlungen*, Historisches Jahrbuch, 60 (1940), 646–663.

LEINER 1994 = Wolfgang LEINER, *Dedikation = Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, 2, szerk. Gert UEDING, Tübingen, 1994, 452–457.

- LHOTSKY 1950 = Alphons LHOTSKY, *Die Bibliothek Kaiser Friedrichs III.*, MIÖG 58 (1950), 124–35.
- LHOTSKY 1965 = Alphons LHOTSKY, *Die Wiener Artistenfakultät 1365–1497. Festgabe der Österreichischen Akademie der Wissenschaften zur 600-Jahrfeier der Universität Wien*, Wien, Wien, 1965.
- LICHNOWSKY 1842 = E. M. LICHNOWSKY, *Kaiser Friedrich III. und König Ladislau*, Wien, Schaumburg, 1842 (Geschichte des Hauses Habsburg, 6).
- LUARD 1858 = *Catalogue of the Manuscripts preserved in the Library of the University of Cambridge*, Vol. III., ed. Henry Richards LUARD, Cambridge, The University Press, 1858.
- LUDWIG 2004 = LUDWIG Walther, *Formen und Bezüge frühneuzzeitlicher lateinische Dialoge* = GUTHMÜLLER – MÜLLER 2004, 59–103.
- MÄRTL 1991 = Claudia MÄRTL, *Aus dem Familienbriefwechsel eines bayerischen Adelsgeschlechts im 15. Jahrhundert = Regensburg und Ostbayern. Max Piendl zum Gedächtnis*, hrsg. von Franz KARG, 1991, 71–89.
- MARTON 2006 = MARTON József, *Magyarország képe és megítélése Enea Silvio Piccolomini életművében*, ItK 110 (2006), 457–77.
- MARZIO 1490 = Galeotti MARTII Narniensis, *De homine*, Milano, Philippus Mantegatius, pro Andrea Lelio et Francisco Tantio, 1490.
- MARZIO 1517 = Galeotti MARTII, *De homine libri duo*, Basileae, apud Ioannem Frobenium, 1517.
- MARZIO 1977 = Galeotto MARZIO, *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv*, 27. fejezet, ford. KARDOS Tibor, Bp., Európa Könyvkiadó, 1977.
- MARZIO 1982 = Galeotto MARZIO, *Két könyv az emberről = Magyarországi humanisták, Janus Pannonius*, vál., szöv. gond. és jegyz. KLANICZAY Tibor, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 995–1007.
- MÁTÉ 2012 = MÁTÉ Ágnes Klára, *Hiányzó (?) kritikai (?) kiadás (Enea Silvio Piccolomini és a Két szerelmes története) = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor – TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, 2012, 79–88.
- MAYER 1791–94 = Andreas MAYER, *Thesaurus novus iuris ecelesiastici*, 4 Bde., Regensburg 1791–94.

- MCCLURE 1986 = George W. MCCLURE, *The Art of Mourning: Autobiographical Writings on the Loss of a Son in Italian Humanist Thought (1400–1461)*, *Renaissance Quarterly* 39 (1986), 440–75.
- MCDONALD 1973 = William C. MCDONALD, *German Medieval Literary Patronage from Charlemagne to Maximilian I.*, Amsterdam, Rodopi NV, 1973.
- MERTENS 2004 = Dieter MERTENS, *Die Instrumentalisierung der "Germania" des Tacitus durch die deutschen Humanisten = Zur Geschichte der Gleichung "germanisch-deutsch"*, hrsg. von Heinrich BECK – Dieter GEUENICH – Heiko STEUER – Dietrich HAKELBERG, Berlin, Walter de Gruyter, 2004, 37–102.
- METZGER 2002 = *Die humanistischen, Triviums- und Reformationshandschriften der Codices Palatini Latini in der Vatikanischen Bibliothek (Cod. Pal. Lat. 1461–1914)*, hrsg. von Wolfgang METZGER, Wiesbaden, 2002.
- MICHELS 1981 = A. K. MICHELS, *The Insomnium of Aeneas*, *Classical Quarterly, New Series* 31 (1981), 140–146.
- MIKÓ 1991 = MIKÓ Árpád, *Divinus Hercules és Attila Secundus: Mátyás király műpártolásának humanista aspektusai*, *Ars Hungarica*, 10 (1991), 149–56.
- MOHLER 1942 = Ludwig MOHLER, *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsman*, 3. Bd., *Aus Bessarions Gelehrthenkreis, Abhandlungen, Reden, Briefe von Bessarion, Theodoros Gazes, Michael Apostolios, Andronikos Kallistos, Georgios Trapezuntios, Niccolò Perotti, Niccolò Capranica*, Paderborn, Druck und Verlag von Ferdinand Schöningh, 1942 (Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte, 24).
- MONFASANI 1976 = John MONFASANI, *George of Trebizond. A Biography and a Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden, 1976 (Columbia Studies in the Classical Tradition, I).
- MONFASANI 2011 = John MONFASANI, *Bessarion Scholasticus, A Study of Cardinal Bessarion's Latin Library*, Turnhout, Brepols, 2011 (Byzantios, Studies in Byzantine History and Civilization 3).
- MONTROSE 1998 = Louis A. MONTROSE, *A reneszánsz mint hivatás. A kultúra poétikája és politikája*, *Helikon* 44 (1998), 110–132.
- MÜLLER 2003 = Reinhard MÜLLER, *Johannes Tröster = Deutsches Literatur-Lexikon*, XXIII. Bd., Zürich – München, K. G. Saur Verlag, 2003, 593–594.

- MÜLLER 2011 = Mathias F. MÜLLER, *Rinascimento alla moderna, Die geistesgeschichtlichen Grundlagen des Mäzenatentum Kaiser Maximilians I.*, Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben 103 (2011), 69–105.
- NAGY 1983 = Zoltán NAGY, *Il fenomeno umano nel « De homine libri duo » e nella « Refutatio » a G. Merula di Galeotto = Galeotto Marzio e l'Umanesimo italiano ed Europeo. Atti del III. convegno di studio*, ed. Umberto CORRADI, Narni, Centro di Studi Storici Narni, 1983., 109–152.
- NESKE 1997 = *Die lateinischen mittelalterlichen Handschriften*. Teil 4. Varia: 13–15. und 16–18. Jh., bearbeitet von Ingeborg NESKE, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1997 (Die Handschriften der Stadtbibliothek Nürnberg 4).
- NORDEN 1916 = Eduard NORDEN, *P. Vergilius Maro: Aeneis Buch VI.*, Stuttgart–Berlin, Teubner, 1916.
- OBERSTEINER 1969 = Jakob OBERSTEINER, *Ulrich III. Sonnenberger (1453–1469) = Uö., Die Bischöfe von Gurk (1072–1822)*, Klagenfurt, Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1969, 233–248.
- OLASZ 1903 = OLASZ József, *Szánoki Gergely*, ItK 13 (1903), 168–87.
- ORTON 1932 = C. W. Previtè ORTON, *Opera hactenus inedita T. Livii de Frulovisiis de Ferraria*, Cambridge, 1932.
- PADE 2010 = Marianna PADE, *humanitas* = Johann RAMMINGER, *Neulateinische Wortliste, Ein Wörterbuch des Latienischen von Petrarca bis 1700*, München, <http://ramminger.userweb.mwn.de/words/start.htm> [2012. 10. 20.]
- PAJORIN 1981 = PAJORIN Klára, *Bonfini Symposionja*, ItK 85 (1981), 511–34.
- PAJORIN 1990 = PAJORIN Klára, *Humanista irodalmi művek Mátyás dicsőítésére* = RÁZSÓ – V. MOLNÁR 1990, 333–61.
- PAJORIN 1993 = PAJORIN Klára, (Recenzió) *Fernando Lepori: Ragione naturale e rivelazione in una disputa alla scuola di Rialto: Il „De mortalium foelicitate” di Nicolo Modrussiese, Estratto de Medioevo XIII, 1987. Padova, Ed. Antenore, pp. 223-301.*, ItK 97 (1993), 436–39.
- PAJORIN 1999 = PAJORIN Klára, *Vitéz János és Janus Pannonius* = SZENTPÉTERI József (főszerk.), *Magyar Kódex. Lovagkor és reneszánsz*, Bp. 1999, 169–172.
- PAJORIN 2000a = PAJORIN Klára, *Báthory Miklós* = ÚMIL I, 173.
- PAJORIN 2000b = PAJORIN Klára, *Kosztolányi György* = ÚMIL II, 1204.
- PAJORIN 2000c = PAJORIN Klára, *Galeotto Marzio* = ÚMIL II, 1447.
- PAJORIN 2000d = PAJORIN Klára, *Pier Paolo Vergerio* = ÚMIL III, 2418.

- PAJORIN 2000e = PAJORIN Klára, *Vitéz János, ifj.* = ÚMIL III, 2439–40.
- PAJORIN 2001 = PAJORIN Klára, *Enea Silvio Piccolomini politikai eszméi és az első magyar humanisták* = *Irodalom és politika*, szerk. ROMÁN Mónika, Miskolc, Miskolci Egyetem, 2001 (Publicationes Universitatis Miskolciensis, sectio Philosophica, tom. 7., fasc. 1.), 93–97.
- PAJORIN 2004 = PAJORIN Klára, *Vitéz János műveltsége*, ItK 108 (2004), 533–540.
- PAJORIN 2006 = PAJORIN Klára, *Keresztes hadjáratok és a humanizmus megjelenése Magyarországon*, ItK 110 (2006), 3–14.
- PAJORIN 2011a = PAJORIN Klára, *Argüropulosz magyar hívei* = *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei XVI–XV*, szerk. SZÖGI László, Bp., ELTE EK, 2011, 275–82.
- PAJORIN 2011b = PAJORIN Klára, *A bázeli zsinat hatása Magyarországon*, ItK 115 (2011) 3–26.
- PÁLOSFALVI 2005 = PÁLOSFALVI Tamás, *Nikápolytól Mohácsig 1396–1526*, Bp., Zrínyi Kiadó, 2005.
- PASCAL 1907 = Carlo PASCAL, *Note supra alcuni epigrammi dell' Antologia Latina*, Studi Italiani di filologia classica, Vol 15., Firenze, 1907.
- PATERA – PODLAHA 1910 = *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapituly pražské*, Vol. I., ed. Adolf PATERA – Antonín PODLAHA, Praha, 1910.
- PELC 2002 = Milan PELC, *Illustrium imagines: Das Porträtbuch der Renaissance*, (Studies in Medieval and Reformation), Leiden – Boston – Köln, Brill, 2002.
- PERSIUS – JUVENALIS 1977 = PERSIUS és JUVENALIS, *Szatírák*, ford. MURAKÖZY Gyula, Bp., Európa Kiadó, 1977.
- PERTZ 1844 = *Annales et chronica aevi Salici*, ed. Georgius Henricus PERTZ, Hannoverae, Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani, 1844 (MGH, Scriptores (in folio), 5).
- PESTI 2010 = PESTI Brigitta, *Dedikáció és mecénatúra Magyarországon a 17. század első felében*, Bp., ELTE BTK, Disszertáció, 2010.
- PFERSCHY-MALECZEK 1997 = Bettina PFERSCHY-MALECZEK, *Kaiserin Eleorone = Frauen des Mittelalters*, hrsg. von Karl Rudolf SCHNITH, Graz–Wien–Köln, Verlag Styria, 1997, 420–446.
- PICCOLOMINI 1551 = *Aeneae Sylvii Piccolominei Senesis, qui post adeptum Pontificatum Pius eius nominis Secundus appellatus est, Opera quae extant omnia, nunc demum post corruptissimas editiones summa diligentia castigata et in unum corpus redacta, quorum elenchum versa pagella indicabit*, Basileae, 1551.

- PICCOLOMINI 1903 = *Aeneae Sylvii Piccolominei De duobus amantibus historia*, ed. Josephus DÉVAY, Bp., Typis I. Heisleri, 1903.
- PICCOLOMINI 1941 = *Enea Silvio Piccolomini, Chrysis*, commedia edita a cura di Irineo SANESI, Firenze, Bibliopolis Libreria Editrice, 1941 (Nuova collezione di testi umanistici inediti o rari pubblicata sotto gli auspici della R. Scuola normale superiore di Pisa da Giovanni Gentile e Augusto Mancini, IV).
- PICCOLOMINI 1980 = Aeneas Silvius PICCOLOMINI, *Pápa vagy zsinat?*, ford. és szerk. BORONKAI Iván – KAPITÁNYFY István, Bp., Magyar Helikon, 1980, 23–27.
- PICCOLOMINI 1988 = Aeneas Silvius Piccolomini (Pius II) and Niklas von Wyle, *The Tale of two Lovers, Eurialus and Lucretia*, ed. by Eric John MORRALL, Amsterdam, Rodopi, 1988 (Amsterdamer Publikationen zur Sprache und Literatur, 77).
- PICCOLOMINI 1993 = *Pii Secundi Pontificis Maximi Commentarii*, Textus, ed. Ibolya BELLUS – Iván BORONKAI, Bp., Balassi Kiadó, 1993.
- PICCOLOMINI 2005 = Aeneas Silvius PICCOLOMINI, *Historia Bohemica*, Bd. 1. Historisch-kritische Ausgabe des lateinischen Textes, hrsg. von Josef HEJNIC – Hans ROTHE, Köln, Böhlau, 2005.
- PICCOLOMINI 2009a = Eneas Silvius PICCOLOMINI, *Historia Austriacis*, Teil 1-2., hrsg. von Martin WAGENDORFER – Julia KNÖDLER, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 2009 (MGH, Scriptorum rerum Germanicarum nova series, 24).
- PICCOLOMINI 2009b = Eneas Silvius PICCOLOMINI, *Pentalogus*, hrsg. von Christoph SCHINGNITZ, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 2009 (MGH, Staatsschriften des späteren Mittelalters, 8).
- PICCOLOMINI 2011 = Eneas Silvius PICCOLOMINI, *Dialogus*, hrsg. von Duane R. HENDERSON, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 2011 (MGH, Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters, 27).
- PIOTROWICZ 1937 = Karol PIOTROWICZ, *Brudzewski Stanisław = Polski Słownik Biographiczy* 3, (1937), 10.
- PIROŻYŃSKI 1997 = Jan PIROŻYŃSKI, *Die Krakauer Universität in der Renaissance = Der polnische Humanismus und die europäischen Sodalitäten. Akten des polnisch-deutschen Symposions vom 15–19. Mai 1996 im Collegium Maius der Universität Krakau*, hrsg. von Stephan FÜSSEL – Jan PIROŻYŃSKI, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1997 (PJRH, 12), 13–38.

- PROBST – METZGER 2003 = Veit PROBST – Wolfgang METZGER, *Zur Sozialgeschichte des deutschen Frühhumanismus: Peter Luders Karriereversuch in Heidelberg 1456–1460* = ARNOLD – FUCHS – FÜSSEL 2003, 54–85.
- PUTNAM 1995 = M. C. J. PUTNAM, *Virgil's Aeneid, Interpretation and Influence*, London, Chapel Hill, 1995.
- RAMMINGER 2007 = Johann RAMMINGER, „Nur ein Humanist...” *Einige neue Beispiele für humanista im 16. und 17. Jahrhundert* = *Album amicorum. Festschrift til Karsten Friis-Jensen i anledning af hans 60 års fødselsdag / Studies in Honour of Karsten Friis-Jensen on the Occasion of his Sixtieth Birthday*, ed. Marianne PADE et al., *Renæssanceforum* 3 (2007).
http://www.renaessanceforum.dk/3_2007/15_ramminger.pdf [2012. 09. 20.]
- RANDO 2008 = Daniela RANDO, *Johannes Hinderbach (1418-1486) : eine "Selbst"-Biographie*, Berlin, Duncker & Humblot, 2008 (Schriften des Italienisch-Deutschen Historischen Instituts in Trient, 21).
- RÁZSÓ – V. MOLNÁR 1990 = *Hunyadi Mátyás, Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*, szerk. RÁZSÓ Gyula – V. MOLNÁR László, Bp., Zrínyi Kiadó, 1990.
- REDLICH 1931 = Virgil REDLICH, *Tegernsee und die deutsche Geistesgeschichte im 15. Jahrhundert*, München, 1931 (Schriftenreihe zur Bayerischen Landesgeschichte, 9).
- REGIOMONTANUS 1972 = *Joannis Regiomontani Opera collectanea*, hrsg. von Felix SCHMEIDLER, Osnabrück, 1972.
- REINLE 1993 = Christine REINLE, *Geheimwissenschaft und Politik. Mantik, Magie und Astrologie an den Höfen Kaiser Friedrichs III. und Pfalzgraf Friedrichs des Siegreichen = König, Fürsten und Reich im 15. Jh.*, hrsg. von Franz FUCHS – Paul-Joachim HEINIG – Jörg SCHWARZ, Köln – Weimar – Wien, Böhlau, 1993, 319–347.
- RIESE 1870 = *Anthologia Latina sive poesis Latine supplementum*, Pars Prior, Fasc. II., recensuit Alexander RIESE, Lipsiae, Teubner, 1870.
- RIMÓCZI-HAMAR 2000 = RIMÓCZI-HAMAR Márta, *Horatius, Vergilius és Maecenas*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2000 (Apollo Könyvtár, 20).
- RITOÓKNÉ SZALAY 1996 = RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Humanisták verses levélváltása = Neolatin irodalom Európában és Magyarországon*, szerk. JANKOVITS László – KECSKEMÉTI Gábor, Pécs, JPTE, 1996, 7–16.
- RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes 2002 = RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, „*Nympha super ripam Danubii*” *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Bp., Balassi Kiadó, 2002 (Humanizmus és reformáció, 28).

- RITOÓKNÉ SZALAY 2012 = RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Janus Pannonius és Várad* = BÉKÉS – TEGYEY 2012, 171–81.
- RIVETTI 1904 = Luigi RIVETTI, *Di Virgilio Bornato (o Bornati) viaggiatore bresciano del secolo XV*, Archivio storico italiano 33 (1904), 156–171.
- ROECK 1999 = Bernd ROECK, *Kunspatronage in der Frühen Neuzeit, Studien zu Kunstmarkt, Künstlern und ihren Auftraggebern in Italien und im Heiligen Römischen Reich (15.–17. Jahrhundert)*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1999.
- ROSSI 2004 = Paolo ROSSI, *La Cauteriarina di Antonio Barzizza*, Humanistica Lovaniensia 53 (2004), 1–92.
- RUF 1950 = Paul RUF, *Eine altbayerische Gelehrtenbibliothek des 15. Jahrhunderts und ihr Stifter Bernhard von Kraiburg = Fs. Eugen Stollreither zum 75. Geburtstage gewidmet von Fachgenossen, Schülern, Freunden*, hrsg. von Fritz REDENBACHER, Erlangen, Universitätsbibliothek, 1950, 219–239.
- RUF 1991 = *Lexikon Musikinstrumente*, hrsg. von Wolfgang RUF, Mannheim – Wien – Zürich, Meyers Lexikonverlag, 1991.
- RUPPRICH 1938 = Hans RUPPRICH, *Die Frühzeit des Humanismus und der Renaissance in Deutschland*, Leipzig, Reclam, 1938, 182–197.
- RUPPRICH 1973 = Hans RUPPRICH, *Die deutsche Literatur vom späten Mittelalter bis zum Barock : Das Zeitalter der Reformation 1520–1570*, München, Verlag C. H. Beck, 1973 (Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis zur Gegenwart 4/2. Bd.).
- RYDER 1976 = A. F. C. RYDER, *Antonio Beccadelli: a Humanist in Government = Cultural Aspects of the Italian Renaissance. Essays in Honour of Paul Oskar Kristeller*, ed. by Cecil H. CLOUGH, Manchester, Manchester University Press, 1976, 123–40.
- SABBADINI 1915/1916 = Remigio SABBADINI, *La Philologia del Petrarca e Terenzio*, Bolletino di filologia classica 22 (1915/1916), 53–55.
- SABBADINI 1916 = Remigio SABBADINI, *Come il Panormita diventò poeta aulico*, Archivio Storico Lombardo 43 (1916), 5–28.
- SAIANI 1995 = *Epithalamium beate virginis Marie*, a cura di Antonio SAIANI, Firenze, L. S. Olschki, 1995.
- SCHALK 1980 = F. SCHALK, *Giovanni Aurispa (Piciunei[o])* = *LdMA* 1 (1980), 1245–1246.

- SHEFFLER 2008 = David L. SHEFFLER, *Schools and Schooling in Late Medieval Germany. Regensburg 1250–1500*, Leiden–Boston, Brill, 2008 (Education and Society in the Middle Ages and Renaissance, 33).
- SCHINDLER 1995 = Barbara SCHINDLER, *Isabella d’Este Mäzenatin in der Renaissance*, Magisterarbeit, Wien, Universität Wien, 1995.
- SCHLECHT 1914 = Joseph SCHLECHT, *III. Pius und die deutsche Nation*, München, 1914.
- SCHMID 1877 = *Catalogus codicum manuscritorum Cremifanensis ord. S. Bened.*, ed. Hugo SCHMID, Lentii, 1877.
- SCHNELL 1985 = Rüdiger SCHNELL, *Causa amoris. Liebeskonzeption und Liebesdarstellung in der mittelalterlichen Literatur*, München – Bern, Franke Verlag, 1985.
- SCHRAUF 1902 = SCHRAUF Károly, *Magyarországi tanulók külföldön IV. A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig*, Bp., MTA, 1902.
- SCHULLER-JUCKES 2008 = Michaela SCHULLER-JUCKES, *Johannes Tröster als früher Auftraggeber des Salzburger Buchkünstlers Ulrich Schreier* = BÜNZ – FUCHS 2008, 233–245.
- SCHULLER-JUCKES 2009 = Michaela SCHULLER-JUCKES, *Ulrich Schreier und seine Werkstatt. Buchmalerei und Einbandkunst in Salzburg, Wien und Bratislava im späten Mittelalter*, Dissertation, Wien, Universität Wien, 2009.
- SENECA 1977 = *Seneca tragédiái*, ford. JÁNOSY István, KÁRPÁTY Csilla, RUTTNER Tamás, utószót írta SZILÁGYI János György, Bp., Európa Könyvkiadó, 1977 (Az ókori irodalom kiskönyvtára).
- SMITH 1934 = *Epistolario di Pier Paolo Vergerio*, a cura di Leonard SMITH, Roma, Fonti per la storia d’Italia, 1934.
- SOTTILI 2000 = Agostino SOTTILI, *Der Bericht des Johannes Roth über die Kaiserkrönung von Freidrich III. = Deutsche Handwerker, Künstler und Gelehrte im Rom der Renaissance*, hrsg. von Stephan FÜSSEL – Klaus A. VOGEL, Wiesbaden, Harrasowitz Verlag, 2000, (PJRH, 15/16), 46–100.
- STECHOW 1945 = Wolfgang STECHOW, *The Love of Antiochus with Faire Stratonica*, Art Bulletin 27 (1945), 221–237.
- STELZLIN – SCHMIDT 1660 = *Theses ex universis institutionibus medicis quas D. O. M. A. praeside Iacobo STELZLIN Med. Doct. et Profess. ord. In Catholica & florentissima Electorali Vniversitate Ingolstadiensi publice defendit M. Michael SCHMIDT*, Monac. Bav. Med. Candidatus Examinatus, Ingolstadii, Typis Georgii Haenlini, 1660.

- STRAUSS 1787 = *Monumenta typographica quae extant in bibliotheca collegii canonicorum regularium in Rebdorf*, . Collegit ejusdem collegii bibliothecarius, Andreas STRAUSS, Euchstadii, 1787.
- STRNAD 1983 = Alfred A. STRNAD, *Johannes Hinderbach* = VL 4 (1983), 41–44.
- STRNAD 1996 = Alfred A. STRNAD, *Die Rezeption von Humanismus und Renaissance in Wien = Humanismus und Renaissance in Ostmitteleuropa vor dem Reformation*, hrsg. von Winfried EBERHARD – Alfred A. STRNAD, Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag, 1996, 74–79.
- SZABÓ 1872 = *Székely oklevéltár*. III. Kötet. 1270–1571., szerk. SZABÓ Károly, Kolozsvár, Székely Történelmi Pályadíj-alapra felügyelő bizottság, 1872.
http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf3468.pdf [2012. 12. 01.]
- SZAKÁLY 1990a = SZAKÁLY Ferenc, *Királyi mecenatúra, államháztartás és politika Corvin Mátyás Magyarországon* = RÁZSÓ – V. MOLNÁR 1990, 277–331.
- SZAKÁLY 1990b = SZAKÁLY Ferenc, *Vitéz János, a politikus és államférfi*, AnnStrig 31 (1990), 9–38.
- SZALAY 1853 = SZALAY László, *Magyarország története*, III. kötet, Lipcse, Geibel Károly, 1853.
- SZÁLLÁSI 1990 = SZÁLLÁSI Árpád, *Vitéz János és a természettudományok*, AnnStrig 31 (1990), 45–52.
- SZATHMÁRY 1940 = SZATHMÁRY László, *Az asztrológia, alkémia és misztika Mátyás király udvarában = Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára*, szerk. LUKINICH Imre, Bp., Franklin, 1940, 415–451.
<http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/matyas-01.html> [2012. 08. 30.]
- SZENTMÁRTONI SZABÓ – VIRÁGH 2001 = SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza – VIRÁGH László, *Megzenésített magyar szitkozódás és a pozsonyi bolhák egy Lassus-motettában*, ItK 105 (2001), 341–358.
- SZENTMÁRTONI SZABÓ 2002 = SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Az Olvasóhoz = Amor, álm és mámor, A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*, szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp., Universitas Kiadó, 2002, v–xxxvii.
- SZILÁGYI 2010 = SZILÁGYI Emőke Rita, *Ajánlás bécsi módra: Enea Silvio Piccolomini ajánlólevele Johannes Trösterről Vitéz Jánosnak 1454 nyarán = Ghesaurus:*

- Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Bp., rec.iti, 2010, 125–132.
- SZILÁGYI 2012a = SZILÁGYI Emőke Rita, *Teucrisive Turci. Egy ideologikus elnevezés története a 15. századi latin nyelvű művekben = Identitás és kultúra a török hódoltságban*, konferenciakötet, szerk. ÁCS Pál – SZÉKELY Júlia, Bp., Balassi Kiadó, 2012, 285–298.
- SZILÁGYI 2012b = SZILÁGYI Emőke Rita, *Enea Silvio Piccolomini és Vitéz János levelezése az 1450-es években* = BÉKÉS – TEGYEY 2012, 195–205.
- SZILÁGYI 2012c = SZILÁGYI Emőke Rita, *Antikvitás egy korai humanista műben: Johannes Tröster: Dialogus de remedio amoris*, Ókor 11 (2012), 37–43.
- SZILÁGYI 2012d = SZILÁGYI Emőke Rita, *Johannes de Kupferberg, az Academia Istropolitana tanára*, MKSz 128 (2012), 375–80.
- SZÖGI 2011 = SZÖGI László, *Az egyetem nélküli ország egyetemistái Mohács előtt. A középkori Magyarország peregrinusai = Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei XIV – XV*, Bp., ELTE EK, 2011, 15–40.
- SZUJSKI 1876 = *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, 1. Vol., Pars 2., cura Josephi SZUJSKI, Kraków, 1876.
- SZÜCS 1967 = SZÜCS Jenő, *A magyar irodalomtörténet I. kötetéről: A magyar irodalomtörténeti kézikönyv vitájának anyagából*, Történelmi szemle 10 (1967), 119–155.
- SZÜCS 1974 = SZÜCS Jenő, *Lovagság, kereszténység, irodalom (A magyar irodalom története I. kötetéről)* = SZÜCS Jenő, *Nemzet és történelem*, Bp., Gondolat Kiadó, 1974, 383–411.
- TABULAE 1864 = *Tabulae codicum manu scriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum*, Bd. I., Wien, Gerold, 1864.
- TANGL 1841 = Karlmann TANGL, *Johann I. Rott (1468–1482)* = Karlmann TANGL, *Reihe der Bischöfe von Lavant*, Klagenfurt, 1841, 175–197.
- TARNAI – RIGÓ – VARGA 1966 = TARNAI Andor – RIGÓ László – VARGA Rózsa, *Történészek vitaülései az irodalomtörténeti kézikönyv hat kötetéről*, ItK 71 (1966), 366–67.
- TERBE 1936 = TERBE Lajos: *Egy európai szállóige életrajza (Magyarország a kereszténység védőbástyája)*, EPhK 60 (1936) 297–351.
- TÓTH 2008 = TÓTH Zsombor, *Módszertani megjegyzések a kontextualizáció kérdéséhez a régi magyar irodalomban*, Korunk 19/5 (2008), 38–50.

- TÖRÖK 2008 = TÖRÖK László, *Janus-arcok, összegyűjtött tanulmányok, recenziók, kommentárok*, Bp., Typotex, 2008.
- TRINKAUS 1970 = Charles TRINKAUS, *In Our Image and Likeness. Humanity and Divinity in Italian Humanist Thought*, London, University of Notre Dame Press, 1970.
- THURÓCZY János, *A magyarok krónikája, Rogerius mester, Siralmas ének*, ford. BELLUS Ibolya – KRISTÓ Gyula, ZSOLDOS Attila, Bp., Osiris Kiadó, 2001.
- TÜSKÉS 2008 = TÜSKÉS Anna, *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365–1526*, Bp., ELTE Levéltára, 2008.
- UIBLEIN 1987 = Paul UIBLEIN, *Mittelalterliches Studium an der Wiener Artistenfakultät. Kommentar zu den Acta Facultatis Artium Universitatis Vindobonensis 1365–1416*, Wien, Universität Wien, 1987.
- UIBLEIN 1995 = Paul UIBLEIN, *Mittelalterliches Studium an der Wiener Artistenfakultät: Kommentar zu den Acta Facultatis Artium Universitatis Vindobonensis 1385–1416*, Wien, Universitätsverlag, 1995.
- UIBLEIN 1999 = Paul UIBLEIN, *Die Wiener Universität, ihre Magister und Studenten zur Zeit Regiomontans* = Paul UIBLEIN, *Die Universität Wien in Mittelalter, Beiträge und Forschungen*, Wien, Universität Wien, Universitätsverlag, 1999, 409–442.
- UNTERKIRCHER 1966 = Franz UNTERKIRCHER, *Die Bibliothek Friedrichs III. = Ausstellung Friedrich III. Kaiserresidenz Wiener Neustadt*, hrsg. vom Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, Wien, A. Krampolek, 1966, 218–25.
- UTINENSI 1595 = *Tabulae Isagogocae in universam medicinam, Ex arte Humain, idest Ioannitii Arabis, Auctore Fabio Paulino UTINENSI*, collectae et editae A Fabritio Raspano D. Chirurgico ad clarissimum virum Laurentium Massam, Venetiis, Apud Iuntas, 1595.
- VAN HOUDT – PAPY – TOURNOY – MATHEEUSSEN 2002 = *Self-presentation and Social Identification. The Rhetoric and Pragmatics of Letter Writing in Early Modern Times*, ed. Toon VAN HOUDT – Jan PAPY – Gilbert TOURNOY – Constant MATHEEUSSEN, Leuven, Leuven University Press, 2002 (Supplementa Humanistica Lovaniensia, 18).
- VARGHA 1997 = VARGHA Domokosné, *Mátyás király csillagásza*, *Élet és Tudomány* 52/35. sz. (1997), 1103–1105.
- VARJÚ 1899 = VARJÚ Elemér, *A gyulafejevári Batthyány-könyvtár III.*, MKSz 7 (1899), 209–43.
- VERESS 1941 = VERESS Endre, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók*, Bp., 1941.

- VERGILIUS 1984 = *Vergilius összes művei*, ford. LAKATOS István, utószót írta BORZSÁK István, Bp., Európa Könyvkiadó, 1984.
- VESZPRÉMY 2004 = VESZPRÉMY László, *Attila, a magyar király?*, *História* 26 (2004), 18–22.
- VIELHABER 1918 = Godefridus VIELHABER, *Catalogus Codicum Plagensium (Cpl.) manuscriptorum*, Lincii, Korb, 1918.
- VILLA 2006 = Claudia VILLA, *'Immo alter ego': Michele di Pfullendorf ed Enea Silvio Piccolomini = Enea Silvio Piccolomini. Uomo di lettere e mediatore di culture. Gelehrte und Vermittler der Kulturen. Atti del Convegno Internazionale di Studi Basilea, 21–23 aprile 2005. Internationaler Studienkongress Basel, 21.–23. April 2005*, hrsg. von Maria Antonietta TERZOLI, Basel, Schwabe AG, 2006, 239–252.
- VINCE 2005 = VINCE Máté, *Ha az álom kapuja kitarul = A rejtélyes Aeneis*, szerk. FERENCZI Attila, Bp., L'Harmattan, 2005, 89–117.
- VOIGT 1863 = Georg VOIGT, *Enea Silvio de' Piccolomini als Papst Pius der zweite und sein Zeitalter*, 1–2. Bde, Berlin, Georg Reimer Verlag, 1856–63.
- VOLLMANN 2008 = Benedikt Konrad VOLLMANN, *Der Literat Enea Silvio Piccolomini = FUCHS 2008*, 9–19.
- WACZULIK 1984 = WACZULIK Margit, *A táguló világ hírmondói*, Bp., Gondolat Kiadó, 1984.
- WAGENDORFER 2007a = Martin WAGENDORFER, *Eneas Silvius Piccolomini und die Wiener Universität – Ein Beitrag zum Frühhumanismus in Österreich = FUCHS 2007a*, 21–52.
- WAGENDORFER 2007b = Martin WAGENDORFER, *Zur Orthographie des Eneas Silvius Piccolomini*, *Mittelateinisches Jahrbuch* 42 (2007), 431–76.
- WAGENDORFER 2012 = Martin WAGENDORFER, *Johann von Eych und sein Umfeld an der Universität Wien nebst einigen Bemerkungen zur Biographie des Johannes Mendel aus Amberg = Jürgen Dendorfer (hrsg.), Reform und früher Humanismus in Eichstätt - Bischof Johann von Eych*, (megjelenés alatt).
- WAGNER 2006 = *Außen Ansichten, Bucheinbände aus 1000 Jahren*, Wiesbaden, Harrasowitz Verlag, 2006, 46–47.
- WAKOUNIG – SIMONITI 2008 = Marija WAKOUNIG – Primož SIMONITI. *Humanismus bei den Slovenen*, 2008 (Zentraleuropa-Studien, 11).
- WALDAPFEL 1946 = WALDAPFEL József, *A krakkói egyetem s a magyar és lengyel szellemi élet kapcsolatai a renaissance korában*, *EPhK* 69 (1946), 27–46.

- WALLNER 1947 = Hermann WALLNER, *Georg von Peuerbach. Ein Beitrag zum Wiener Frühhumanismus*, Wien, Dissertation, 1947.
- WATTENBACH 1869 = Wilhelm WATTENBACH, *Peter Luder, der erste humanistische Lehrer in Heidelberg*, *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins* 22 (1869), 33-127.
- WEBER – TRISKA – SPUNAR 1958 = *Catalogus codicum manu scriptorum Trzebonae Crumloviique asservatorum*, cura Jaroslav WEBER – Josef TRISKA – Pavel SPUNAR, Praha, Akad., 1958.
- WEBER 1987 = Dorothea WEBER, *Ein nicht beachteter Textzeuge von Ps. Ovid, De vetula* = *Wiener Studien* 100 (1987), 257–264.
- WEINIG 1998 = Paul WEINIG, *Aeneam suscipite, Pium recipite, Aeneas Silvius Piccolomini, Studien zur Rezeption eines humanistischen Schriftstellers im Deutschland des 15. Jahrhunderts*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1998.
- WEISS 1948 = R. WEISS, *Some new correspondence of Petrarch and Barbato da Sulmona*, *The Modern Language Review* 43 (1948), 60–66.
- WILL 1758 = Georg Andreas WILL, *Nürnbergisches Gelehrten-Lexicon, oder Beschreibung aller Nürnbergischen Gelehrten beyderley Geschlechtes nach Ihrem Leben, Verdiensten und Schrifften*, IV. Bd. (von T–Z), Nürnberg – Altdorf, Lorenz Schüpfel, 1758.
- WINNER 1973 = Gerhard WINNER, *Zur Bibliotheksgeschichte des ehemaligen Augustiner Chorherrenstiftes St. Pölten = Translatio studii, Manuscripts and Library Studies, honoring Oliver L. Kapsner, O.S.B.*, ed. Julian G. Plante, Minnesota, St. John's University Press, 1973, 48–74.
- WINNER 1978 = Gerhard Winner, *Katalog der Handschriften der Diözesanbibliothek St. Pölten*, St. Pölten, unveröffentlichtes Typoscript, 1978.
- WISŁOCKI 1877–1881 = *Katalog rękopisów Biblijoteki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Część Wstęp. Rękopisy I–1875.*, instytucja sprawcza Władysław WISŁOCKI, Kraków, 1877–1881.
- WOODS 2010 = Marjorie Curry WOODS, *Classroom Commentaries: Teaching the Poetria nova across Medieval and Renaissance Europe*, Columbus, Ohio State University Press, 2010.
- WOLFSCHMIDT 2008 = Gudrum WOLFSCHMIDT, *Astronomisches Mäzenatentum*, Hamburg, Universität, 2008 (*Nuncius Hamburgensis, Beiträge zur Geschichte der Wissenschaften*, 11).

- WOLKAN 1925 = Rudolf WOLKAN, *Das neulateinische Drama = Das deutsche Drama*, hrsg. von Robert Franz ARNOLD, München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1925, 107–163.
- WORSTBROCK 1989 = Franz Josef WORSTBROCK, *Aeneas Silvius Piccolomini = VL 7* (1989), 634–99.
- WORSTBROCK 1995 = Franz Josef WORSTBROCK, *Johannes Tröster = VL 9* (1995), 1078–1083.
- ZINNER 1938 = Ernst ZINNER, *Leben und Wirken des Johannes Müller von Königsberg*, C. H. Beckische Verlagsbuchhandlung, München, 1938.
- ZIRNGIBL 1787 = Roman ZIRNGIBL, *Abhandlung über die Reihe und Regierungsfolge der gefürsteten Äbtissinnen in Obermünster*, 1787.
- ZWIERCAN 1974 = Marian ZWIERCAN, *Marcin z Żurawicy Król = Polski Słownik Biograficzny* 19 (1974), 580–581.
- ZSUPÁN 2008 = ZSUPÁN Edina, *Caspar Tribrahus: Eclogae = FÖLDESI* 2008a, 220–221.
- ZSUPÁN 2009 = ZSUPÁN Edina, *Vitéz János Leveleskönyve. ÖNB cod. 431. = Erdélyi reneszánsza. A 2008. október 8–11. között tartott konferencia előadásai, I.*, szerk. GÁBOR Csilla, LUFFY Katalin, SIPOS Gábor, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2009, 16–24.

Akták, sorozatok

- AGAGP I = *Acta Graduum Academicorum Gymnasii Patavini ab anno 1406 ad annum 1450*, a cura di Gaspare ZONTA – Iohanne BROTTTO, Padua, Ed. Antenore, 1922.
- AGAGP II/1 = *Acta Graduum Academicorum Gymnasii Patavini ab anno 1451 ad annum 1460*, a cura di Michele Pietro GHEZZO, Padua, Ed. Antenore, 1990.
- AGAGP II/2 = *Acta Graduum Academicorum Gymnasii Patavini ab anno 1461 ad annum 1470*, a cura di Giovanna PENGO, Padua, Ed. Antenore, 1992.
- ChSB = *Chartularium Studii Bononiensis*, I., ed. Luigi NARDI – Emilio ORIOLI, Bologna, Presso la Commissione per la storia dell'Università di Bologna, 1909.
- AFA I = *Acta Facultatis Artium Universitatis Vindobonensis 1385–1416*, 1. Bd., hrsg. von Paul UBLEIN, Wien, 1968 (Publikationen des IfÖG VI. Reihe: Quellen zur Geschichte der Universität Wien, 2. Abteilung, Graz/Wien/Köln).
- AFA II = „*Wiener Artistenregister*“ 1416 bis 1447, *Acta Facultatis Artium II (UAW Cod. Ph 7)*, Personen-Nennungen im Zusammenhang mit Prüfung, Graduierung und Verteilung der Vorlesungsthemen (1416 bis 1447), Nr. 3233 bis 9262, bearb.

Thomas MAISEL – Ingrid MATSCHINEGG, Texterf.: Andreas BRACHER, Wien, Archiv der Universität Wien, 2007. A kiadvány az egyetemi levéltár honlapján érhető el: <http://bibliothek.univie.ac.at/archiv/>

AFA III/2 = „*Wiener Artistenregister*“ 1447 bis 1471, *Acta Facultatis Artium III* (UAW Cod. Ph 8), Teil 1:1447 bis 1471, Personen-Nennungen im Zusammenhang mit Prüfung, Graduierung und Verteilung der Vorlesungsthemen Nr. 9263 bis 16527, bearb. Thomas MAISEL – Ingrid MATSCHINEGG, Texterf.: Andreas BRACHER, Wien, Archiv der Universität Wien, 2007. A kiadvány az egyetemi levéltár honlapján érhető el: <http://bibliothek.univie.ac.at/archiv/> [2012. 06. 01.]

AFA III/2 = „*Wiener Artistenregister*“ 1471 bis 1497, *Acta Facultatis Artium III* (UAW Cod. Ph 8), Teil 2: 1471 bis 1497, Personen-Nennungen im Zusammenhang mit Prüfung, Graduierung und Verteilung der Vorlesungsthemen, Nr. 16528 bis 21914, bearb. Thomas MAISEL – Ingrid MATSCHINEGG, Texterf.: Andreas BRACHER, Wien, Archiv der Universität Wien, 2007. A kiadvány az egyetemi levéltár honlapján érhető el: <http://bibliothek.univie.ac.at/archiv/> [2012. 06. 01.]

AFM = *Acta facultatis medicae Universitatis Vindobonensis II*. (1435–1501), Archiv der Universität Wien, MED 01.2.

AFT I–II = *Acta Facultatis Theologicae* I–II, Archiv der Universität Wien, Th 1–2. = *Die Akten der Theologischen Fakultät der Universität Wien, 1396–1508*, ed. Paul UBLEIN, 1978 (Verband der Wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, Wien).

LNH = *Liber nationis Hungaricae* = *Die Matrikel der Ungarischen Nation an der Wiener Universität 1453–1630*, bearb. von Karl SCHRAUF, Wien, 1902.

MFI = *Die Matrikel der Wiener Rechtswissenschaftlichen Fakultät - Matricula Facultatis Juristarum Studii Viennensis, Bd. 1 (1402–1442)*. (Handschrift J1 des Archivs der Universität Wien), hrsg. von Kurt MÜHLBERGER, bearb. von Johannes SEIDL, unter Mitarbeit von Andreas BRACHER – Thomas MAISEL, Wien – Köln – Weimar, 2011 (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, VI. Reihe: Quellen zur Geschichte der Universität Wien, 3. Abteilung, Bd. 1).

MUV I = *Matricula Universitatis Vindobonensis* = *Die Matrikel der Universität Wien, 1377–1450*, bearb. von Franz GALL, Graz – Köln, 1956 (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, VI. Reihe: Quellen zur Geschichte der Universität Wien, 1. Abteilung).

MUV II = *Matricula Universitatis Vindobonensis* = *Die Matrikel der Universität Wien, 1451–1518/I* [Text], bearb. von Franz GALL – Willy SZAIVERT, Graz – Wien – Köln,

1967 (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, VI. Reihe: Quellen zur Geschichte der Universität Wien, 1. Abteilung).

FRA 61 = *Der Briefwechsel des Enea Silvio Piccolomini, Abt. 1. Briefe aus der Laienzeit (1431-1445) : Privatbriefe*, hrsg. von Rudolf WOLKAN, Wien, Commission bei A. Hölder, 1909 (FRA 61).

FRA 62 = *Der Briefwechsel des Enea Silvio Piccolomini, Abt. 1. Briefe aus der Laienzeit (1431-1445) : Amtliche Briefe*, hrsg. von Rudolf WOLKAN, Wien, Commission bei A. Hölder, 1909 (FRA 62).

FRA 67 = *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini: Abt. 2 : Briefe als Priester und als Bischof von Triest*, hrsg. von Rudolf WOLKAN, Wien, Commission bei A. Hölder, 1912 (FRA 67).

FRA 68 = *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini: Abt. 3: Brief als Bischof von Siena: Briefe von seiner Erhebung zum Bischof von Siena bis zum Ausgang des Regensburger Reichstages (23. September 1450 - 1. Juni 1454)*, hrsg. von Rudolf WOLKAN, Wien, Commission bei A. Hölder, 1918 (FRA 68).

RFMB = *Receptorium facultatis magistrorum et baccalariorum 1429–1472*, Archiv der Universität Wien, Ph. 21.

RMKT XVI. sz., XI. = *Régi magyar költők tára: XVI. század, IX.*, kiad. HORVÁTH Iván – VARJAS Béla, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990.

RMISZ = *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény*, szerk. ÁCS Pál – JANKOVICS József – KÖSZEGHY Péter, Bp., Balassi Kiadó, 1998.

Adatbázisok

ARCANUM = Az Országos Széchényi Könyvtár adatbázisa <http://www.arcanum.hu/oszk/>
[2012. február 10.]

BLO = The British Library Online Catalogue,
<http://www.british-library.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts> [2012. 12. 03.]

MOL = Magyar Országos Levéltár <http://mnl.gov.hu/> [2013.01.05.]

MONASTERIUM = <http://monasterium.net> [2012. 01. 06.]

Mellékletek